

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FAKULTET TEHNIČKIH NAUKA
U NOVOM SADU

Arhitektura i urbanizam

REPERNE I ŽIŽNE TAČKE KAO ELEMENTI FIZIČKE STRUKTURE VOJVOĐANSKIH NASELJA

DOKTORSKA DISERTACIJA

Mentori: **dr Darko Reba**
dr Milena Krklješ

Kandidat: **Aleksandra Milinković**

Novi Sad, 2019. godine

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Редни број, РБР:	
Идентификациони број, ИБР:	
Тип документације, ТД:	монографска публикација
Тип записа, ТЗ:	текстуални штампани материјал
Врста рада, ВР:	докторска дисертација
Име и презиме аутора, АУ:	Александра Милинковић
Ментори, МН:	др Дарко Реба, редовни професор др Милена Кркљеш, ванредни професор
Наслов рада, НР:	Реперне и жижне тачке као елементи физичке структуре војвођанских насеља
Језик публикације, ЈП:	српски
Језик извода, ЈИ:	српски / енглески.
Земља публиковања, ЗП:	Република Србија
Уже географско подручје, УГП:	Аутономна Покрајина Војводина
Година, ГО:	2019. година
Издавач, ИЗ:	ауторски репринт
Место и адреса, МА:	Факултет техничких наука, Трг Доситеја Обрадовића 6, 21000 Нови Сад
Физички опис рада, ФО: поглавља/страна/цитата/табела/слика/ графика/	10/311/517/9/181/80
Научна област, НО:	Архитектура
Научна дисциплина, НД:	
Предметна одредница, кључне речи, ПО:	реперна тачка, жижна тачка, реперно-жижна тачка, идентитет, значај, град
УДК	
Чува се, ЧУ:	Библиотека Факултета техничких наука у Новом Саду
Важна напомена, ВН:	
Извод, ИЗ:	У дисертацији су приказане карактеристике и утицајни фактори који обликују, успостављају и трансформишу значајна места у градовима која окупљају велики број људи и представљају референцу физичке структуре. Кроз интердисциплинарни приступ анализи реперно-жижних тачака у градовима, формиране су каузалне везе успостављене услед доминантног утицаја великог броја архитектонских, урбанистичких, социолошких, економских, психолошких, културних и других аспеката. Научни допринос овог рада пружа увид у значај и неопходност очувања, трансформације и унапређења постојећих места у насељима, али и потребу за формирањем и увођењем нових реперно-жижних места. Сви резултати приказани у истраживању представљају теоријску, нумеричку и методолошку платформу за даља планирања и промишљања о граду.
Датум прихватања теме, ДП:	04.06.2014.
Датум одбране, ДО:	
Чланови комисије, КО:	Председник др Радивоје Динуловић, ФТН, УНС, редовни професор
	Члан др Александра Ђукић, АФ, УБГ, ванредни професор
	Члан др Љиљана Вукајлов, ФТН, УНС, ванредни професор
	Члан др Ана Нешић, ФТН, УНС, доцент
	Члан, ментор: др Дарко Реба, ФТН, УНС, редовни професор
	Члан, ментор др Милена Кркљеш, ФТН, УНС, ванредни професор
	Потпис ментора

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Accession number, ANO :			
Identification number, INO :			
Document type, DT :	monographic publication		
Type of record, TR :	textual printed document		
Contents code, CC :	PhD Thesis		
Author, AU :	Aleksandra Milinković		
Mentor, MN :	PhD Darko Reba, Full Professor; PhD Milena Krklješ, Assoc. Professor		
Title, TI :	Landmarks and focal points as elements of the physical structure of settlements in Vojvodina		
Language of text, LT :	Serbian		
Language of abstract, LA :	Serbian/English		
Country of publication, CP :	Republic of Serbia		
Locality of publication, LP :	Autonomous Province of Vojvodina		
Publication year, PY :	2019		
Publisher, PU :	Author's reprint		
Publication place, PP :	Faculty of Technical Sciences, Trg Dositeja Obradovića 6, 21000 Novi Sad		
Physical description, PD : chapters/pages/ref./tables/pictures/graphs/	10/311/517/9/181/80		
Scientific field, SF :	Architecture		
Scientific discipline, SD :			
Subject, Key words, S/KW :	landmarks, focal points, landmark-focal point, identity, importance, city structure		
UC			
Holding data, HD :	Library of the Faculty of Technical Sciences, Novi Sad		
Note, N :			
Abstract, AB :	The dissertation presents the characteristics and influential factors that shape, establish and transform significant places in cities that gather large numbers of people and which are a reference of physical city structure. Through an interdisciplinary approach to the analysis of landmark-focal points in cities, causal relationships have been formed due to the dominant influence of a large number of architectural, urban, sociological, economic, psychological, cultural and other aspects. The scientific contribution of this paper provides insight into the importance and necessity of preserving, transforming and improving existing places in settlements, as well as the need for the formation and introduction of new landmark-focal points. All the results presented in the research represent a theoretical, numerical and methodological platform for further planning and reflections on the city.		
Accepted on Scientific Board on, ASB :	04/16/2014		
Defended on, DE :			
Defend Board, DB :	President Member Member: Member	PhD Radivoje Dinulović, FTN, UNS, Full Professor PhD Aleksandra Đukić, AF, UBG, Assoc. Professor PhD Ljiljana Vukajlov, FTN, UNS, Assoc. Professor PhD Ana Nešić, FTN, UNS, Assist. Professor	Mentor's sign
:	Member Mentor	PhD Darko Reba, FTN, UNS, Full Professor	
	Member Mentor	PhD Milena Krklješ, FTN, UNS, Assoc. Professor	

Sadržaj:

1.	UVOD	1
1.1	Predmet i problem istraživanja	2
1.2	Pregled dosadašnjih istraživanja	4
1.3	Osnovne hipoteze i polazišta za rad.....	9
1.4	Ciljevi istraživanja i očekivani rezultati.....	10
1.5	Primenjene naučne metode istraživanja.....	12
1.6	Struktura rada.....	13
2.	JAVNI URBANI PROSTORI - STVARANJE MESTA	16
2.1	Grad - generator mesta	16
2.2	Mesto - tačka zaustavljanja i odluke.....	17
3.	REPERNE I ŽIŽNE TAČKE I NJIHOVA MEĐUUSLOVLJENOST	20
3.1	Reperne tačke u urbanim naseljima	20
3.1.1	Pojam reporne tačke	21
3.1.2	Tipološka klasifikacija repornih tačaka.....	23
3.1.3	Osnovne karakteristike repornih tačaka.....	25
3.1.3.1	Lokacija	26
3.1.3.1.1	Kontekstualnost arhitekture i lokacije u funkciji repornih tačaka.....	29
3.1.3.2	Fizičke (morfološke) karakteristike.....	31
3.1.3.2.1	Horizontalnost i vertikalnost kao elementi artikulacije u prostoru	32
3.1.3.2.2	Geometrijska forma	35
3.1.3.2.3	Boja i materijalizacija	38
3.1.3.3	Odnos korisnika prema repornim tačkama	42
3.1.3.4	Vlasništvo repornih tačaka	45
3.1.3.5	Prostorne karakteristike repornih tačaka	46
3.1.3.6	Značaj repornih tačaka.....	46
3.2	Žižne tačke u urbanim naseljima	50
3.2.1	Pojam žižne tačke	51
3.2.2	Karakteristike žižnih tačaka.....	53
3.2.3	Tipološka klasifikacija žižnih tačaka.....	54

3.2.3.1 Dostupnost, aktuelnost i vremenska posećenost žižnih tačkaka.....	55
3.2.3.2 Lokacija	57
3.2.3.2.1 Tipološka klasifikacija žižnih tačkaka prema lokaciji u odnosu na nivo terena	57
3.2.3.2.2 Tipološka klasifikacija žižnih tačkaka prema lokaciji u gradu	59
3.2.3.2.3 Tipološka klasifikacija žižnih tačkaka prema lokaciji u odnosu na saobraćaj	60
3.2.3.2.4 Tipološka klasifikacija žižnih tačkaka prema lokaciji u odnosu na blok	61
3.2.3.3 Fizičke karakteristike žižnih tačkaka	61
3.2.3.3.1 Tipološka klasifikacija žižnih tačkaka u odnosu na veličinu	61
3.2.3.3.2 Tipološka klasifikacija žižnih tačkaka u odnosu na otvorenost / zatvorenost	64
3.2.3.4 Vlasništvo žižnih tačkaka	65
3.2.3.5 Prostorne karakteristike žižnih tačkaka.....	66
3.2.3.6 Značaj žižnih tačkaka.....	66
3.2.3.7 Odnos korisnika i žižnih tačkaka.....	69
3.2.3.7.1 Percepcija žižnih tačkaka.....	69
3.2.3.7.2 Komunikacija unutar žižnih tačkaka.....	72
3.2.3.7.3 Razlozi okupljanja ljudi u javnim prostorima	74
3.2.3.7.4 Tipovi aktivnosti ljudi u žižnim tačkama	78
3.2.3.8 Interakcija među posetiocima u žižnim tačkama.....	82
3.3 Međuuslovljenost repernih i žižnih tačkaka	83
3.3.1 Uticaj repernih na žižne tačke	84
3.3.2. Uticaj žižnih na reperske tačke	85
4. REPERNO-ŽIŽNE TAČKE U URBANIM PROSTORIMA.....	88
4.1 Definicija reperno-žižnih tačkaka u naselju	89
4.2 Pojavni oblici reperno-žižnih tačkaka	90
4.3 Osnovne karakteristike reperno-žižnih tačkaka.....	95
4.3.1 Lokacija	96
4.3.2 Morfologija.....	98
4.3.3 Funkcija	102
4.3.4 Sagledivost.....	104
4.3.5 Prostorna organizacija	105
4.3.6 Značaj.....	105
4.3.7 Vlasništvo	109
5. FAKTORI UTICAJA NA REPERNO-ŽIŽNE TAČKE	111
5.1 Prirodni uticaji.....	112

5.1.1 Uticaj reljefa.....	112
5.1.2 Uticaj klime	113
5.1.3 Uticaj vode i vegetacije	115
5.1.4 Uticaj vremena	117
5.2 Stvoreni uticaji	117
5.2.1 Uticaj stručne javnosti	119
5.2.2 Uticaj ekonomskih i političkih aktera	121
5.2.3 Uticaj korisnika	123
6. ANALIZA REPERNO-ŽIŽNIH TAČAKA U VOJVOĐANSKIM GRADOVIMA ...	126
6.1 Prostorni okvir istraživanja.....	127
6.2 Empirijska provera - anketa kao izabrani metodološki postupak.....	129
6.3 Postupak klasifikacije reperno-žižnih tačaka u naseljima	130
6.4 Reperno-žižne tačke Novog Sada.....	131
6.4.1 Istorijski i urbani razvoj.....	131
6.4.2 Klasifikacija reperno-žižnih tačaka u gradu.....	134
6.4.3 Prikaz rezultata ankete.....	138
6.4.4 Komparativno vrednovanje reperno-žižnih tačaka.....	151
6.5 Reperno-žižne tačke Subotice.....	157
6.5.1 Istorijski i urbani razvoj.....	157
6.5.2 Klasifikacija reperno-žižnih tačaka u gradu.....	160
6.5.3 Prikaz rezultata ankete.....	164
6.5.4 Komparativno vrednovanje reperno-žižnih tačaka.....	179
6.6 Reperno-žižne tačke Sombora	186
6.6.1 Istorijski i urbani razvoj.....	186
6.6.2 Klasifikacija reperno-žižnih tačaka u gradu.....	189
6.6.3 Prikaz rezultata ankete.....	191
6.6.4 Komparativno vrednovanje reperno-žižnih tačaka.....	205
6.7 Reperno-žižne tačke Zrenjanina.....	212
6.7.1 Istorijski i urbani razvoj.....	212
6.7.2 Klasifikacija reperno-žižnih tačaka u gradu.....	214
6.7.3 Prikaz rezultata ankete.....	217
6.7.4 Komparativno vrednovanje reperno-žižnih tačaka.....	230
6.8 Reperno-žižne tačke Sremske Mitrovice	237
6.8.1 Istorijski i urbani razvoj.....	238
6.8.2 Klasifikacija reperno-žižnih tačaka u gradu.....	239
6.8.3 Prikaz rezultata ankete.....	242

6.8.4 Komparativno vrednovanje reperno-žičnih tačaka.....	256
6.9 Zaključna razmatranja na nivou prostornog okvira istraživanja.....	262
7. PREPORUKE ZA OČUVANJE I PLANIRANJE REPERNO-ŽIŽNIH TAČAKA U NASELJU	269
7.1 Potrebe i razlozi za očuvanje postojećih reperno-žičnih tačaka	270
7.2 Neophodnost planiranja novih reperno-žičnih tačaka.....	271
7.3 Način očuvanja postojećih reperno-žičnih tačaka	273
7.4 Način planiranja novih reperno-žičnih tačaka.....	275
8. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	278
8.1 Pregled rezultata istraživanja	279
8.2 Pravci budućih istraživanja	283
8.3 Primena dobijenih rezultata	285
9. POPIS LITERATURE	289
10. IZVORI ILUSTRACIJA, POPIS GRAFIKONA, TABELA, MAPA I PRILOGA ...	299

ZAHVALNICA

Veliku zahvalnost dugujem mojim mentorima, Prof. dr Mileni Krklješ i Prof. dr Darku Rebi, koji su mi tokom izrade disertacije bili nesebična podrška i pomoć. Dragocenim savetima, motivacijom i sugestijama pomogli su mi da suštinski postavim okvire disertacije i dođem do značajnih rezultata, a svojom energijom i verom u moj uspeh bili su mi značajna vodilja, na čemu im se profesionalno i lično iskreno zahvaljujem.

Zahvaljujem se svim članovima komisije na interesu i predusretljivosti pri učestvovanju u radu Komisije za ocenu i odbranu doktorske disertacije.

Posebnu zahvalnost dugujem Prof. dr Ljiljani Vukajlov, uz koju sam tokom zajedničke dugogodišnje saradnje stekla mnoga znanja, razvila sistematičnost u radu i od koje sam dobila veoma značajnu podršku i razumevanje. Nesebična pomoć, konstruktivne sugestije i saveti tokom proteklih godina bili su moj podstrek i želja da napredujem, zbog čega joj se od srca zahvaljujem.

Dijani Brkljač i Stefanu Škoriću, mojim dragim prijateljima i kolegama, hvala na svakom pozitivnom trenutku, pomoći, razmeni ideja, sugestijama i tehničkoj podršci.

Najiskrenije se zahvaljujem mojoj porodici i prijateljima na razumevanju tokom proteklih godina, na veri u moj uspeh, na iskrenoj i nesebičnoj podršci koja mi nikada nije nedostajala i koju sam uvek osetila.

Najveću zahvalnost dugujem Goranu i Leni, oni su moj životni motiv i razumevanje i podrška koju su mi pružili za mene imaju neprocenjivu vrednost.

1. UVOD

*Nigde se matematika, prirodne nauke i filozofija ne prožimaju
toliko slojevito, kao u problemu nazvanom prostor...*

Hermann Weyl

Prostorni nivoi naselja sugerišu različite interpretacije koje dalje ukazuju na višeslojna značenja nastala kao mehanizam međudejstva forme i sadržaja. Usmeravanje interesovanja građana i stanovnika kao korisnika i posmatrača od strane projektanta, kompleksan je zadatak uslovljen mnogobrojnim činiocima koji kao završni doživljaj daju isključivo subjektivnu sliku gradskog prostora koju posmatrači percipiraju. Čovek u pokretu je najbolja odrednica za shvatanje grada. Kretanjem, okolina postaje događaj u kome stvari, na smislen način, slede jedna drugu, nadovezivanjem i kontrastima, promenom ritma, preplitanjem i raščlanjivanjem, putem čega se dobija živopisna scena i pamti slika prostora.

Gradovi predstavljaju skup elemenata čiji je prostorni raspored proizvod dugog vremenskog perioda i stalno promenljivih ekonomskih, socijalnih, infrastrukturnih, tehničkih, tehnoloških tokova. Unutar takve fizičke granice smešteni su događaji i situacije, prema Gofmanu (*Erwing Goffman*) socijalne prilike,¹ putem kojih se manifestuju i prepoznaju fizički i društveni obrasci. Prostor definisan odnosom i razmeštajem objekata, granica, putanja, akcenata, mesta za okupljanje, područjima za stanovanje ili rad, utiče na društvo koje poprima određeni obrazac,² isto kao što i ljudi svojim postupcima, ritmom, navikama, potrebama, željom, inicijativom permanentno transformišu fizičku strukturu, ili pokazuju potrebu za promenom.

Kako bi se preispitali uticaji i odnosi različitih činilaca u okviru fizičke strukture grada koji uslovljavaju stvaranje prepoznatljive slike, jedinstvene za neku urbanu sredinu, utvrdilo postojanje ambijenta kroz proveru uticaja koji deluju na neki kontekst³,

---

¹ **Goffman E.:** *Behavior in Public Places - notes on the social organization of gatherings*, The Free Press, New York, 1966., str. 21

² **Hillier B.:** *Space is the machine: A configurational theory of architecture*, Space Syntax, London, 2007., str. 27

³ **Krklješ M.:** *Arhitektonska analiza*, FTN Izdavaštvo, Novi Sad, 2016., str. 64

neophodno je izdvajanje mesta koja su značajne tačke u gradu sa aspekta oblikovanja, funkcionalnosti, socijalizacije i identifikacije. Uspostavljanje korelacije koja postoji između uticajnih faktora, njihovih karakteristika, uslovljenosti koja se razvija između mesta i korisnika, značajna je za razumevanje kompleksnosti teme i ciljeva ovog istraživanja.

1.1 Predmet i problem istraživanja

Predmet istraživanja predstavljaju reperno-žižne tačke u granicama gradova, uz prethodno jasno definisanje svake od tačaka pojedinačno, kao i načina, mehanizama i uslova njihovog povezivanja u novu pojavnu grupu. U skladu sa navedenim predmetom istraživanja, utvrđeno je nekoliko osnovnih problema: 1) definisanje osnovnih pojmova istraživanja - reperne tačke, žižne tačke, reperno-žižne tačke u gradu; 2) utvrđivanje osnovnih kriterijuma za tipološku klasifikaciju istih i formiranje aspekata prema kojima je moguće vrednovanje kvaliteta mesta u cilju nastajanja reperno-žižne tačke; 3) proveravanje i valorizovanje urbanog prostora kao prostornog okvira u kome se ove tačke nalaze, ili utvrđivanje potencijala za formiranje novih; 4) uspostavljanje interaktivne relacije koja postoji između urbanog prostora i svih aktera koji utiču na njegovo oblikovanje, sa jedne strane i reperno-žižnih tačaka u gradu, sa druge.

Kompleksnost predmeta istraživanja iskazuje se kroz potrebu da se prilikom rešavanja glavnih problema kao operativni metodi uključe interdisciplinarni stavovi i saznanja o prostoru i njegovim korisnicima u svrhu uspostavljanja adekvatne istraživačke platforme na osnovu koje se mogu proveriti uzročno-posledične veze koje postoje između urbane sredine i pojedinačnih područja, prostora ili mesta u njoj. Od posebnog značaja su dosadašnja istraživanja o gradu kao prostornom okviru, značaju mesta ili pojedinačnih tačaka u njemu za uspostavljanje imidža, duha mesta, identiteta ili globalnog reprezentata u široj slici.

Delovi naselja, područja, celine, pojedinačni objekti ili prostori koji privlače ljude da u njima borave, u radu su definisani kao *žižne tačke* naselja. Bez obzira da li je prostor otvoren ili ne, izgrađen ili neizgrađen, značaj i simbolika koju žiže imaju za grad predstavljaju njegovu pokretačku snagu i definišu mesta sa jakim i izraženim identitetom. U tom kontekstu, žižne tačke u nekoj sredini predstavljaju čvorišta socijalnog, ekonomskog, arhitektonskog i kulturnog života, te tako ujedinjeni uticaji reprezentuju globalne i lokalne slike grada. Ovi prostori poseduju dvostruki identitet, jedan koji je usmeren na grad i njihov značaj za njega, i drugi, koji je stalno prisutan kao promenljiv, a glorifikuje njih same. Žižne tačke su, u različitim oblicima, kroz istoriju nastajale spontano, kao potreba čoveka za socijalizacijom, kao njegova hedonistička

težnja za pokazivanjem i veličanjem, a ujedno i kao proizvod njegovog napretka i sazrevanja njegovih želja i potreba. U savremenom dobu sve više se oseti dominacija žižnih tačaka u građenoj sredini, neophodnost i potreba za njihovim postojanjem, kao i značaj za zajednicu, jer je složeni odnos i energija koji se uspostavljaju na ovim mestima između korisnika prostora i arhitektonsko-urbanističkog sklopa značajna karika u razumevanju ideologije moderne arhitekture.⁴ Elementi u prostoru koji se lako uočavaju i pamte, vezuju za viđeno i doživljeno, a zauvek utiskuju kao referenca nekog mesta, nazivaju se *reperne tačke* grada. Oblikovanje neke strukture, instalacije ili detalja tako da postane reporna tačka, složen je projektantski zadatak koji navodi stručnjake različitih oblasti da udruženim znanjima i rezultatima stvore element koji ima svoju internu/primarnu funkciju, a čija forma i oblikovanje imaju eksterni značaj (funkciju) za grad.

Javni domen ima fizičke i socijalne dimenzije koje se mogu predstaviti kroz prostor i aktivnosti⁵ zbog čega je utvrđivanje urbanističkih, morfoloških, arhitektonskih, perceptivnih, identifikacionih karakteristika reperno-žižnih mesta neophodno koliko i definisanje sadržajnih i programskih aspekata putem kojih je javni prostor mesto susreta i socijalne interakcije.⁶ Kao generator društvenog života, javni prostori koji su u ovoj studiji definisani kao reporni ili žižni, imaju drugačije pojavne oblike, različite po površini, veličini, učestalosti pojavljivanja, zbog čega su definisani i obrasci i uslovi koji postoje između savremenih prostora i aktivnosti ljudi koje se dešavaju unutar njih. Pomoću postavljenih kriterijuma, kroz podatke dobijene empirijskom proverom, moguće je napraviti kauzalnu vezu koja postoji između mesta koja se permanentno koriste i onih koja nisu dovoljno posećena.

Ukoliko se dalje posmatraju postavljeni problemi, opaziti neki prostor ili objekat znači „selektivnom pažnjom, uočiti njegove posebne karakteristike koje ga čine različitim od drugih, ali se pri tom nameću i njegove zajedničke osobine sa ostalim arhitektonskim objektima.”⁷ U tom smislu, sagledavanje prostora i njegovih karakteristika ima veliki značaj za mapiranje postojećih i prepoznavanje potencijalnih reperno-žižnih tačaka u gradu. Predložena tema doktorske disertacije usmerena je prvenstveno ka čitanju naselja i razumevanju njegove fizičke strukture u smislu prepoznatljivosti i strateške osmišljenosti kada su u pitanju reperi i žiže. Dobar urbani prostor je onaj koji za svoje

⁴ **Radović R.:** *Novi vrt i stari kavez*, Stilos, Novi Sad, 2005., str. 123

⁵ **Carmona M., Tiesdell S., Heath T., Oc.T.:** *Public places public spaces: The dimensions of urban design*, Architectural press, UK., 2010., str 109

⁶ **Tibbalds F.:** *Making people-friendly towns*, Spoon Press, London, 2003., str. 1

⁷ **Alihodžić R.:** *Opažanje i pamćenje arhitektonskog prostora i forme-doktorska disertacija*, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2009., str 76

posetioce ima značenje, sećanje i jak identitet⁸, jer ljudi moraju da osete socijalnu i emotivnu vezu sa datim mestom.

Eksploatacija repernih i žižnih tačaka predstavlja značajan cilj kada je u pitanju njihovo nastajanje i planiranje, te je uspostavljanje pravilnih odnosa i uključivanje svih značajnih aktera u proces valorizovanja i dizajniranja izuzetno bitno. Ovo znači da je složenost problema koji zahteva stalni rad na njihovom održavanju, unapređivanju i afirmaciji, kod postojećih mesta u gradu, i dizajniranje, stvaranje strateške politike, uklapanje i projektovanje, kada su u pitanju novi prostori u gradu, kompleksna i ozbiljna, ali joj se ne posvećuje dovoljna pažnja prilikom savremenog oblikovanja gradova. Pravilna relacija između aktera u planiranju kao tvoraca, reperno-žižne tačke kao proizvođača i korisnika kao konzumenta povratna sprega koja usled različitih uticaja mora da se prilagođava i transformiše. „Dobar prostor je korišćen prostor”,⁹ kako navodi Hillier (*Bill Hillier*), što je fundamentalna misao ove studije.

1.2 Pregled dosadašnjih istraživanja

U skladu sa definisanim predmetom istraživanja, odabrani su izvori putem kojih se može pristupiti sinteznom teorijskom analiziranju značajnih faktora sa različitih aspekata relevantnih za tematske okvire ovog rada. Prikupljena građa je potpuno drugačija i može se podeliti u nekoliko značajnih grupa:

- izvori koji se bave gradom, fizičkom strukturom, prostornim odnosima, osnovnim elementima urbane strukture i arhitekturom grada, a u širem smislu i postojanjem repernih i žižnih tačaka unutar prostornog okvira;
- izvori čiji je predmet istraživanja društvo, aktivnosti ljudi, ponašanje čoveka u javnom prostoru i odnosima prema njemu, kao i pravom na grad, usled čega se indirektno definišu pojedine karakteristike mesta u kome se ove aktivnosti dešavaju i uslovi pod kojima se manifestuju;
- izvori koji se bave temom identiteta sa različitih aspekata;
- izvori koji se vezuju za opažanje, percepciju, doživljaj prostora putem čula i simbole i znake sa kojima se čovek povezuje;

---

⁸ **Ziyae M.:** Assessment of urban identity through a matrix of cultural landscapes, *Cities*, Vol. 74, 2018., p. 21

⁹ **Hillier B.:** *Space is the machine: A configurational theory of architecture*, Space Syntax, London, 2007., p. 127

- izvori koji su vezani za nastanak, istorijski, geomorfološki, kulturni, demografski i urbanistički razvoj i izgled vojvođanskih gradova.

U svakoj od navedenih grupa izvora postoje podele na publikacije (knjige), stručne članke i radove u časopisima, monografije, kataloge, zbornike, studije, priručnike, kao i na zakone, pravilnike i plansku dokumentaciju koja je poslužila kao značajan izvor prilikom istraživanja i uvida u stanje u oblasti.

Građena sredina u svom totalitetu, kao i svaki njen pojedinačni segment, tema su izučavanja mnogih stručnjaka i mislioca, teoretičara i praktičara u oblasti arhitekture i urbanizma, a prikupljena literatura iz ove oblasti poslužila je kao baza za razumevanje naselja, osnovnih prostornih elemenata i arhitekture grada. Značajni podaci i zapisi pronađeni su u delima K. Linča¹⁰, K. Zitea¹¹, A. Rosija¹², K. Norberg-Šulca¹³, R. Venturija¹⁴, E. Sarinena¹⁵, Z. Gidiona¹⁶, L. Mamforda¹⁷, L. Halprina¹⁸, S. Kostofa¹⁹, K. Aleksandera²⁰, R. Kriera²¹, N. Elin²² i Dž. Džejkobs²³. Sama tema fizičke strukture, njena slojevitost i kompleksnost, vodili su istraživače u različitim pravcima, te je tako njeno čitanje, razumevanje i upoznavanje postalo nezamislivo bez socioloških, ekonomskih, kulturoloških, umetničkih i mnogih drugih interpretacija. Značajne doprinose u pogledu fizičke strukture doneli su R. Radović²⁴ i V. Đokić²⁵, a posledice homogenosti i heterogenosti kao izabranih alata u oblikovanju urbane strukture pojavljuju se u delima J. Jedika²⁶. Sa semiološke strane, gradom se bavio R. Bart²⁷,

¹⁰ **Linč K.:** *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 1974.

¹¹ **Zite K.:** *Umetničko oblikovanje gradova*, Građevinska knjiga, Beograd, 1967.

¹² **Rossi A.:** *Arhitektura grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 2005.

¹³ **Norberg-Šulc K.:** *Stanovanje - stanište, urbani prostor, kuća*, Građevinska knjiga, Beograd, 1990.

Norberg-Šulc K.: *Egzistencija, prostor i arhitektura*, Građevinska knjiga, Beograd, 1999.

Norberg-Shulz C.: *Genius loci*, Academy Editions, London, 1982.

¹⁴ **Venturi R.:** *Složenosti i protivurečnosti u arhitekturi*, Građevinska knjiga, Beograd, 2002.

Venturi R., Braun D.S., Ajzenur S.: *Pouke Las Vegasa*, Građevinska knjiga, Beograd, 1990.

¹⁵ **Saarinen E.:** *Gradovi*, Svjetlost, Sarajevo, 1972.

¹⁶ **Gidion Z.:** *Prostor, vreme, arhitektura*, Građevinska knjiga, Beograd, 2012.

¹⁷ **Mamford L.:** *Grad u istoriji*, Book i Marso, Beograd, 2006.

Mamford L.: *Kultura gradova*, Medi Terran Publishing, Novi Sad, 2010.

¹⁸ **Halprin L.:** *Gradovi*, Građevinska knjiga, Beograd, 1973.

¹⁹ **Kostof S.:** *The City Assembled - The Elements of Urban Form Through History*, London, Thames & Hudson Ltd, 1992.

Kostof S.: *The City Shaped, Urban Patterns and Meanings Through History*, Thames & Hudson, London, 2001

²⁰ **Alexander C.:** A City is not a Tree. *Architectural Forum*, Vol 122, No 1., 1965.

²¹ **Krier R.:** *Gradski prostor u teoriji i praksi*, Građevinska knjiga Beograd, 1999.

²² **Elin N.:** *Integral Urbanism*, Routledge, New York, London, 2006.

²³ **Džejkobs Dž.:** *Smrt i život velikih američkih gradova*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2011.

²⁴ **Radović R.:** *Forma grada*, Orion art, Beograd i Stylos, Novi Sad, 2005.

Radović R.: *Živi prostor*, Nezavisna izdanja 24, Beograd, 1979.

²⁵ **Đokić V.:** Morfološka istraživanja u urbanizmu, *Arhitektura i urbanizam*, 2007, br. 20-21, str. 61-72

²⁶ **Jedike J.:** *Oblik i prostor u arhitekturi - Space and form in architecture*, Orion art, Beograd, 2009.

²⁷ **Barthes R.:** *Semiology and the Urban, Rethinking Architecture in Leach N. (editor), Rethinking Architecture - a reader in cultural theory*, Routledge, London-New York, 1997., pp. 166-172

francuski teoretičar, kritičar i filozof, dok je za U. Eka²⁸ grad celina koja samo funkcioniše, a objekti neretko ni malo ne komuniciraju unutar nje. Pitanje konteksta, uklapanja i načina na koji se ono može sprovesti u urbanoj strukturi, značajno je obrađeno u istraživanju B. Brolina,²⁹ dok se tema koja se odnosi na pravo koje korisnici imaju na grad pronalazi u delima E. Lefevra³⁰ i D. Harvija³¹ što je dalo značajne smernice u delu istraživanja koje se tiče participacije i aktivizma građana u javnom životu i pitanjima vezanim za njihov grad.

Veliki uticaj i značaj na formiranje kriterijuma, okvira istraživanja i definisanju prostornih odnosa na teritoriji grada imala su dela R. Ewing i O. Clemente³², H. Woolney³³, F. Tibbalds³⁴, W.C. Thomson i P. Travlou³⁵, R. Stiles³⁶, W. White³⁷, G. Ričards i R. Palmer³⁸, A. Gospodini³⁹, J. Montgomery⁴⁰, Bašlar⁴¹ E. Relph⁴², D. Canter⁴³, R. Koolhaas i B. Mau⁴⁴, E. Bacon⁴⁵ i S. Radovića⁴⁶ u kojima je prikazan otvoreni prostor grada kao mesto velikog broja različitih ljudskih aktivnosti u kojima su sublimirane potrebe i težnje stanovnika, kao i preporuke i sugestije, uzroci i posledice neadekvatnog planiranja gradova.

Značaj za istraživanje imala je i građa koja se bavi pitanjima pojedinačnih elemenata urbane strukture kao što su ulice, trgovi, blokovi i njihova međuslovljenost u urbanoj

²⁸ **Eco U.:** *Function and Sign: The Semiotics of Architecture* in **Leach N.** (editor), *Rethinking Architecture - a reader in cultural theory*, Routledge, London-New York, 1997., pp. 182-202

²⁹ **Brolin B.:** *Arhitektura u kontekstu*, IRO Građevinska knjiga, Beograd, 1988.

³⁰ **Lefebvre H.:** *Writings on Cities*, Blackwell Publishers Ltd, Oxford, 1996.

Lefevr A.: *Pravo na grad* u **Kovačević L. i dr.** (urednici): *Operacija grad: priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*, Savez za centar za nezavisnu kulturu i mlade (Multimedijalni institut), Zagreb, 2008., str 16-29

³¹ **Harvi D.:** *Pobunjeni gradovi: Od prava na grad do urbane revolucije*, Mediterran publishing, Novi Sad, 2013.

Harvey D.: *The Right to the City* u **Lin J., Mele C.** (Ed.), *The Urban Sociology reader*, Routledge, London and New York, 2013.

³² **Ewing R., Clemente O.:** *Measuring Urban Design - Metrics for Livable Place*, Island Press, Washington-Covelo-London, 2013.

³³ **Wooley H.:** *Urban open space*, Spon Press, London and New York, 2003.

³⁴ **Tibbalds F.:** *Making people-frendl towns*, Spoon Press, London, 2003.

³⁵ **Thompson W.C., Travlou P.** (editors): *Open Space: People Space*, Taylor&Francis, London and New York, 2007.

³⁶ **Stiles R.:** *A Guideline for Making Space: Joint Strategy Activity 3.3*, Institute for Urban Design and Landscape Architecture, University of Technology, Vienna, 2012.

³⁷ **White W.:** *The Social Life of Small Urban Spaces*, Project for public spaces, New York, 1980.

³⁸ **Ričards G., Palmer R.:** *Uzbudljivi gradovi: kreativni menadžment i revitalizacija grada*, Clio, Beograd, 2013.

³⁹ **Gospodini A.:** *Urban Design, Urban Space Morphology, Urban Tourism: An Emerging New Paradigm Concerning Their Relationship*, *European Planning Studies*, Vol 9, No. 7, 2001., pp. 925-934

⁴⁰ **Montgomery J.:** *Making a city: Urbanity, vitality and urban design*, *Journal of Urban Design*, Vol 3, No. 1, 1998., pp. 93-116

⁴¹ **Bašlar G.:** *Poetika prostora*, Alef, Beograd, 2005.

⁴² **Relph E.:** *Place and Placelessness*, Pion, London, 1976.

⁴³ **Canter D.:** *The Psychology of Place*, Architectural Press, London, 1976.

⁴⁴ **Koolhaas R., Mau B.:** *S, M, L, XL*, Monacelli Press, New York, 1998.

⁴⁵ **Bacon E.:** *Design of Cities*, Thames and Hudson, London, 1995.

⁴⁶ **Radović S.:** *Grad kao tekst*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2016.

strukturi gde se izvajaju radovi D. Rebe⁴⁷, J. Speck⁴⁸, V. Đokića⁴⁹, C. Moughtin⁵⁰, P. Zucker⁵¹ i Lj. Vukajlov⁵².

Osnovne postavke vezane za društvo i teorijska istraživanja koja se odnose na aktivnosti ljudi, razloge zbog kojih borave u javnim prostorima, ponašanje čoveka u gradskom okruženju, imala su veoma značajnu ulogu u formiranju svih aspekata vezanih za žižne tačke u prostoru kao mesta koja okupljaju najveći broj korisnika, ali i dalje direktni uticaj na reperno-žižne tačke koje su osnovni predmet istraživanja ove disertacije. Najznačajniji doprinos u ovoj oblasti prepoznat je u teorijskim i praktičnim radovima Jan Gela⁵³, kao i njegovih saradnika B. Svarre⁵⁴, H. Søholt⁵⁵ i L. Gemzoe⁵⁶ koji su istraživali zajedno sa njim. Gelova istraživanja imala su najveći uticaj i bila najkonkretnija smernica u pravcima istraživanja javnih prostora i ponašanja, aktivnosti i odnosa ljudi prema njima. Društveno-ekonomski kontekst u široj interpretaciji, sagledan je kroz radove Ričarda Floride⁵⁷, gde su neke od relacija koje su uspostavljene u njegovim knjigama, mogle biti implementirane u kriterijume ovog istraživanja.

Tema identiteta razmatrana je sa nekoliko aspekata: psihološkog i emotivnog koji se odnosi na čoveka kao jedinku ili kao člana društva, što je analizirano kroz radove J. Đurić⁵⁸, V. Panić⁵⁹, J. Mirić⁶⁰, K. Halpern i Ž.K. Ruano-Borbalan⁶¹ i sa aspekta identifikacije sa okruženjem i prostorom što je najviše posmatrano kroz izvore B. Stojković⁶², R. Delale⁶³ i M. Petrović⁶⁴ i dr.

⁴⁷ **Reba D.:** *Ulica - element stukture i identiteta*, Orion Art, Beograd, 2010.

Reba D.: *Ulični sistemi i urbana morfologija*, FTN izdavaštvo, Novi Sad, 2006.

⁴⁸ **Speck J.:** *Walkable City - How Downtown Can Save America, One Step at a Time*, North Point Press, New York, 2013.

⁴⁹ **Đokić V.:** *Urbana morfologija - grad i gradski trg*, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2004.

⁵⁰ **Moughtin C.:** *Urban design: Street and Square*, Architectural Press, London, 2003.

⁵¹ **Zucker P.:** *Town and Square, From the Agora to the Village Green*, the M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 1970.

⁵² **Vukajlov Lj.:** *Uloga urbanog i ruralnog bloka u formiranju strukture i identiteta naselja u Vojvodini-doktorska disertacija*, Fakultet tehničkih nauka Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad, 2010.

⁵³ **Gel J.:** *Gradovi za ljude*, Palgo Center, Beograd, 2016.

Gel J.: *Život među zgradama, korišćenje javnog prostora*, Urbanistički zavod Beograda, Beograd, 2010.

⁵⁴ **Gehl J., Svarre B.:** *How to study public life*, Island Press, Washington, 2013.

⁵⁵ **Søholt H.:** *Life, spaces and buildings – turning the traditional planning process upside down*, Walk 21-V Cities for People, The Fifth International Conference on Walking in the 21st Century, Copenhagen, 2004.

⁵⁶ **Gehl J., Gemzoe L.:** *Public Space - Public Life*, The Danish Architectural Press, Copenhagen, 1996.

Gehl J., Gemzoe L.: *New City Spaces*, The Danish Architectural Pres, Copenhagen, 2000.

⁵⁷ **Florida R.:** *Cities and Creative Class*, Routledge, New York and London, 2005.

Florida R.: *The Rise of The Creative Class*, Basic Books, New York, 2012.

⁵⁸ **Đurić J.:** U potrazi za identitetom, *Filozofija i društvo*, Vol. XVI. 2000., str. 47-59

⁵⁹ **Panić V.:** *Psihologija i umetnost*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005.

⁶⁰ **Mirić J.:** O pojmu identiteta u psihologiji, *Psihologija*, No. 1-2, 2001., str. 49-60

⁶¹ **Halpern K., Ruano-Borbalan Ž.K.** (urednici): *Identitet(i)-pojedinaac, grupa, društvo*, Clio, Beograd, 2009.

⁶² **Stojković B.:** Mreže identiteta, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, No 3, Vol II, 2009., str. 353-362

⁶³ **Delale R.:** *Traganje za identitetom grada*, Izdavački centar, Rijeka, 1988.

⁶⁴ **Petrović M.:** Teritorijalni identitet: između lokalnog i globalnog, *Sociologija*, Vol. LVI, No. 1, 2014., str. 23-40

Izvori koji se vezuju za opažanje, percepciju i doživljaj prostora putem čula uticali su na formiranje dela istraživanja o sagledavanju, vizuelnom odnosu prema repnim i žižnim tačkama, čovekomernosti, osećaju sigurnosti i odnosu ljudi prema ovim mestima, a najviše su doprineli radovi R. Arnhajma⁶⁵, R. Alihodžića⁶⁶, Ž. Koraća⁶⁷, S. Miloševića⁶⁸, M. Merleau-Pontey⁶⁹, E. Goffman⁷⁰ i E.T. Hall⁷¹. Delo i istraživanje Gordona Kalena⁷² koje se tiče dinamičkog karaktera percepcije i sagledavanja prostora u seriji kroz niz sekvenci koje su vredne i pojedinačno i sveobuhvatno, ima prepoznatljive zasluge za mnoga kasnija morfološka i perceptivna istraživanja. Autor ističe važnost dinamičkog karaktera percepcije grada, navodeći da se jedino kretanjem kroz prostor mogu sagledati sve njegove vrednosti. Od velikog značaja za dalje istraživanje je bilo sagledavanje jednog elementa, repno-žižne tačke, u odnosu na susedne, udaljene, iste ili različite elemente. Autorovo navođenje velikog broja elemenata strukture naselja i prostornih detalja koji su specifični i pružaju zadovoljavanje raznolikih ljudskih potreba, usmerilo je jedan deo istraživanja na uočavanje različitih prostornih nivoa bitnih za ovu disertaciju.

Značaj koji simboli i znaci imaju kroz istoriju, potiču od najranijeg vezivanja čoveka za prostor koji je morao da upozna i predstavi tako da mu bude jasan i poznat. Upotreba oblika koji imaju geometrijsku, floralnu ili antropomorfnu manifestaciju omogućava uspostavljanje dubokog psihološkog i identifikacionog odnosa prema pojavama i odnosima u prostoru. Istraživanja Karla Junga⁷³ i Radoslava Đokića⁷⁴ uspostavila su vezu između pomenutih relacija između čoveka i pejzaža koji ga okružuje, a što je dalje iskorišćeno kao značajna referenca za čitanje oblika, morfoloških elemenata i veličina koje se pojavljuju kod repno-žižnih tačaka, kako na planu, tako i u trodimenzionalnom prostoru.

Kao izuzetno značajna građa izdvojeni su svi izvori koji se odnose na područje Vojvodine i nastanak, planiranje i razvoj gradova na ovom podneblju, kao i socijalni,

---

⁶⁵ **Arnhajm R.:** *Vizuelno mišljenje-jedinstvo slike i pojma*, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd, 1985.

Arnhajm R.: *Umetnost i vizuelno opažanje*, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd, 1987.

⁶⁶ **Alihodžić R.:** *Opažanje i pamćenje arhitektonskog prostora i forme-doktorska disertacija*, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2009.

⁶⁷ **Korać Ž.:** *Razvoj psihologije opažanja*, Nolit, Beograd, 1983.

⁶⁸ **Milošević S.:** *Percepcija, pažnja i motorna aktivnost*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2002.

⁶⁹ **Merleau-Ponty M.:** *The world of perception*, Routledge, London and New York, 2004.

⁷⁰ **Goffman E.:** *Behavior in Public Places - notes on the social organization of gatherings*, The Free Press, New York, 1966.

⁷¹ **Hall E.T.:** A system for the notation of proxemics behavior, *American Anthropologist*, No. 63, 1963., pp.1003-1026

⁷² **Kalen G.:** *Gradski pejzaž*, Građevinska knjiga, Beograd, 2002.

⁷³ **Jung K.:** *Čovjek i njegovi simboli*, Mladost, Zagreb, 1987.

⁷⁴ **Đokić R.:** *Znak i simbol*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003.

ekonomski, politički i drugi faktori koji su na to uticali. Dostupna literatura, zapisi, zbornici, radovi i istraživanja nisu brojni, odnose se na pojedinačne autore koji su dali svoj doprinos dugogodišnjim radom na temama koje su se odnosile na sličnosti regiona, ili na uslove i događaje konkretno vezane za neko područje ili grad. Među istaknutim treba pomenuti B. Maksimovića⁷⁵, B. Kojića⁷⁶, Lj. Pušića⁷⁷, A. Stanojlovića⁷⁸, B. Tepavčevića⁷⁹, M. Krklješ⁸⁰, Lj. Vukajlov⁸¹, M. Kostreš⁸² i M. Vukmirović⁸³. Od posebnog značaja bila je i upotreba Zakona o planiranju i izgradnji⁸⁴, kao zvaničnog stručnog dokumenta u oblasti istraživanja, Zakona o turizmu⁸⁵ i brojnih pravilnika, preporuka za projektovanje i planiranje, urbanističkih planova i regulativa za pojedinačne gradove.

1.3 Osnovne hipoteze i polazišta za rad

Na osnovu saznanja u oblasti istraživanja i pod uticajem svih faktora prikazanih kroz teoretske stavove, postavljene su polazne determinante o repnim i žižnim tačkama kao specifičnim urbanim elementima čijom interpolacijom nastaju repno-žižne tačke koje su glavni predmet istraživanja ovog rada. Naučni pristup istraživanju repno-žižnih tačaka uslovio je postavljanje sledećih hipoteza rada:

- u fizičkoj strukturi naselja uočavaju se značajna mesta kao što su repno-žižne tačke i u pitanju su vizuelno, arhitektonski i sociološki najistaknutija i najposećenija mesta u gradu;

⁷⁵ **Maksimović B.:** *Urbanizam - osnovi projektovanja gradova*, Građevinska knjiga, Beograd, 1957.

⁷⁶ **Kojić B.:** *Naselja u Vojvodini*, Glas SANU, Odeljenje društvenih nauka, Beograd, knjiga 10, 1961.

⁷⁷ **Pušić Lj.:** *Grad bez lica*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2009.

Pušić Lj.: *Grad, društvo, prostor*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.

Pušić Lj.: *Pisanje grada-urbana svakodnevnica*, Prometej, Novi Sad, 2007.

Pušić Lj.: *Urbanistički razvoj gradova u Vojvodini u XIX i prvoj polovini XX veka*, Matica srpska, Novi Sad, 1987

Pušić Lj.: *Uticaj prirodnih faktora na genezu gradova u Vojvodini*, Matica srpska, Novi Sad, 1987.

Pušić Lj., Milošević B., Šljukić S., Dulić J.: *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*, Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja, Novi Sad, 2003.

⁷⁸ **Stanojlović A.:** *Pešačke zone u starim gradskim jezgrima*, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad, 2016.

⁷⁹ **Tepavčević B.:** *Trgovi u Vojvodini - morfogeneza, fizička struktura i funkcije*, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2008.

⁸⁰ **Krklješ M.:** *Javni prostori – žižne tačke okupljanja u Novom Sadu-magistarska teza*, Fakultet tehničkih nauka Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad, 2007.

⁸¹ **Vukajlov Lj.:** *Identitet građane sredine, teoretske osnove i praktični primer Novog Sada-magistarska teza*, Arhitektonski fakultet, Beograd, 1998.

⁸² **Kostreš M.:** *Urbano-ruralne veze i odnosi između naselja-doktorska disertacija*, Fakultet tehničkih nauka Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad, 2012.

⁸³ **Vukmirović M.:** *Značaj i uloga mreže pešačkih prostora u generisanju kompetitivnog identiteta grada-doktorska disertacija*, Arhitektonski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2013.

⁸⁴ **Zakon o planiranju i izgradnji**, Službeni glasnik RS 72/09, 81/09-ispavka, 64/10-odluka US, 24/11 i 121/12, 42/13– odluka US, 50/2013– odluka US, 98/2013– odluka US, 132/14,145/14, 83/18, 31/19 i 37/2019-dr. zakon

⁸⁵ **Zakon o turizmu**, Službeni glasnik RS broj 17/2019

- reperno-žižne tačke su svedoci i čuvari istorijskih, kulturnih, urbanističkih, ekonomskih i administrativnih promena vojvođanskih gradova i najbolji pokazatelj kvaliteta i energije grada i stila života i potreba njegovih stanovnika;
- postojanje reperno-žižnih mesta u gradu direktno je povezano sa prepoznatljivošću i pamtljivošću naselja, kvalitetom socijalnog života stanovnika i identifikacijom i učestalom posetom građana javnim prostorim;
- centar grada predstavlja izuzetno posećenu i simbolički veoma važnu prostornu celinu za sve stanovnike i posetioce, usled čega se izdvaja kao najznačajnija reperno-žižna tačka sa aspekta socijalizacije, kulture, identifikacije, administracije, personalizacije i dr.;
- sa razvojem društva, promenom životnih navika, standarda i modernizacijom, raste potreba za nastajanjem novih reperno-žižnih tačaka u svim naseljima.

1.4 Ciljevi istraživanja i očekivani rezultati

Osnovni cilj istraživanja je naučno argumentovano utvrđivanje karakteristika, vrednosti i aktivnosti ljudi u javnim prostorima, kao i analiziranje i definisanje sistema sila koje oblikuju urbane repere i definišu ih kao gradska obeležja na osnovu istorijskih, kulturnih, političkih, religijskih, privrednih i drugih uticajnih faktora. U tom smislu, neophodno je utvrditi održivost koncepta stvaranja urbanih reperno-žižnih tačaka, područja i površina koji su najposećeniji prostori u nekoj aglomeraciji. Arhitektonski objekti i drugi urbani elementi, kroz svoje postojanje, prenose različita značenja: prostorna, društvena, kulturna, istorijska, tehnička, ekonomska, politička, vizuelna, urbana i postaju elementi fizičke strukture na koje se posmatrači i stanovnici, sve više oslanjaju kada je u pitanju njihova orijentacija, asimilacija i identifikacija.

U skladu sa postavljenim polaznim hipotezama rada, ciljevi istraživanja su sledeći:

- utvrđivanje osnovnih karakteristika repernih i žižnih tačaka u pogledu lokacije, morfologije, funkcije, sagledivosti, prostorne organizacije, značaja i vlasništva u gradovima, kao značajnih faktora za njihovo izdvajanje u fizičkoj strukturi naselja;
- identifikovanje mesta koja imaju karakteristike reperno-žižnih tačaka u naselju i njihovo prostorno organizovanje u odnosu na centar grada;

- evaluacija postojećih reperno-žičnih tačaka u kontekstu značaja za stanovnike naselja, posetioce i turiste sa aspekta ponude, sadržajnosti, ambijentalnosti, simbolike, održivosti;
- definisanje razloga zbog kojih se koriste javna mesta u gradu, analiza kauzalnosti između mesta i aktivnosti korisnika koje se tu dešavaju i ispitivanje odnosa korisnika prema tim mestima;
- provera i vrednovanje posrednog i neposrednog uticaja prirodnih i stvorenih faktora na uspostavljanje, dobro funkcionisanje i značaj reperno-žičnih tačaka;
- utvrđivanje međuuslovljenosti repernih i žičnih tačaka i definisanje pozitivnih i negativnih efekata koji su rezultat takvih uticaja;
- prikazivanje istorijskih tokova koji su oblikovali fizičku strukturu vojvođanskih naselja i uticajnih faktora pod kojima je nastajao i razvijao se unutar njih veliki broj reperno-žičnih tačaka;
- klasifikacija reperno-žičnih tačaka na teritoriji pet vojvođanskih naselja u odnosu na veličinu i prostornu strukturu (područja – kompleksi, linijski potezi, pojedinačna mesta i prostori) i provera njihovog značaja za stanovnike i posetioce tih gradova;
- komparativna analiza najistaknutijih reperno-žičnih mesta u okviru prostornog područja istraživanja i utvrđivanje specifičnosti globalnih reprezenata tih naselja prema kriterijumima ove analize i prema mišljenju stanovnika i turista;
- definisanje potreba i razloga za očuvanje postojećih i prostorno planiranje novih reperno-žičnih tačaka u gradovima, kao i utvrđivanje načina i formulisanje predloga za sprovođenje istih.

Iako nije u potpunosti moguće formirati globalni model provere koji je primenjiv na fizičkim strukturama svih vojvođanskih naselja, usled velikog broja uticajnih faktora koji su lokalni za pojedina urbana i ruralna naselja na teritoriji Pokrajine, kao rezultat istraživanja moguće je dobiti veliki niz zakonitosti, mehanizama delovanja, kriterijuma provere i predloga za unapređenje životnog prostora ljudi. Takvim podacima moguće je usmeriti dalja istraživanja urbane sredine i generisati faktore koji čulno, simbolički ili funkcionalno izdvajaju određene objekte i urbane prostore kao sisteme drugačije u odnosu na okolinu. Ukazivanje i definisanje potencijala koji postoji u nekim slučajevima, a koji nije dovoljno iskorišćen, rezultirao bi mogućim transformacijama

koje bi nivo i kvalitet urbanog miljea podigle na viši stepan. Značaj istraživanja ogleda se i u komparativnoj analizi repernih i žižnih tačaka kao sastavnih činioaca fizičke strukture, te je tako i cilj rada paralelno povezivanje globalnog i lokalnog u arhitekturi vojvođanskih naselja.

Kao jedan od značajnih ciljeva istraživanja jeste uspostavljanje i definisanje načina očuvanja postojećih i planiranja novih reperno-žižnih tačaka putem kojih bi mogla da se proveriti postojeća situacija u naseljima, uoče potrebe građana, njihova volja za participacijom i značaj društvenog aktivizma u promeni fizičke strukture, te formiraju korisne smernice za dalja istraživanja sličnog tipa. Utvrđivanjem kriterijuma i specifičnosti prema kojima se ove tačke raspoznaju i definišu u prostoru moglo bi imati primetan doprinos i za konkretnije smernice u planskoj dokumentaciji i naglašavanje značaja postojanja i očuvanja ovih mesta na području svih naselja. Svest o neophodnosti postojanja reperno-žižnih tačaka za socijalni, kulturni, psihološki i psihički razvoj zajednice trebao bi biti više prepoznat kroz ukazivanje na njihov benefit na zdravlje stanovnika, ali i na turistički aspekt, ekonomsku, marketinšku i arhitektonsku promociju grada.

1.5 Primenjene naučne metode istraživanja

Kako je tema doktorske disertacije složena kada su u pitanju prostorni nivoi sagledavanja i interdisciplinarni aspekti koji utiču na njenu konkretizaciju, u istraživačkom procesu primenjeno je više naučnih metoda kojima su proveravani saznanja opravdanost postavljenih naučnih hipoteza i ciljeva istraživanja. Primena različitih metoda kao i njihovo kombinovanje uslovljeno je određenim fazama u radu i usklađivanjem sa postavljenim ciljevima, a deduktivno postavljene hipoteze zahtevale su stalnu naučnu proveru i potvrđivanje.

Metod klasifikacije i indukcije primenjeni su za utvrđivanje opštih teorijskih saznanja o repernim i žižnim tačkama naselja. Veliki broj primera javnih objekata, spomenika, vidikovaca i brojnih drugih urbanih elemenata koji mogu biti predstavnici određenog tipa repera, kao i javni otvoreni i zatvoreni prostori koji mogu biti klasifikovani kao žižne tačke, sagledani su kroz deduktivnu metodu uz primenu elementarne i funkcionalne analize, dok je odnos između repernih i žižnih tačaka, na jednoj strani i korisnika, vrste aktivnosti i odnosa prema ovim mestima, na drugoj, ispitan metodom kauzalne analize.

Zajednički aspekti i kriterijumi prema kojima su definisana reperno-žižna mesta u gradu, formirani su primenom komparativne metode. Isti metodološki postupak

upotrebljen je i prilikom sistematizacije ključnih prirodnih i stvorenih uticajnih sila koje deluju na prostorno i fizičko oblikovanje urbanih reperno-žižnih tačaka.

Istorijskim metodom proučavan je razvoj i transformacija pet izabranih naselja na teritoriji Vojvodine, kao i razumevanje socijalnog konteksta i uslova pod kojim se društvo razvijalo i transformisalo. Dostupni podaci, planska i zakonska regulativa, naučna literatura, statistički podaci i sva relevantna grafička, numerička i tekstualna dokumentacija prikupljena i obrađivana tokom izrade ovog istraživanja, proveravana je putem analize i valorizacije, koje su primenjene i u toku obrade podataka dobijenih primenom empirijske metode istraživanja.

Anketa predstavlja značajan metodološki postupak pomoću kog su istraženi stavovi stanovnika, posetilaca i turista u izabranim naseljima, a mišljenje građana je dalje uporednom analizom komparirano sa kriterijumima postavljenim kao naučna platforma ovog istraživanja.

Metodološki posmatrano, postepeno dobijanje naučnih saznanja i kauzalnih veza ima za cilj donošenje određenih zaključaka kojima su postavljeni ciljevi i hipoteze u radu potvrđeni. Sintetizacija dobijenih rezultata u zaključnoj fazi rada, predstavlja značajnu platformu za uspostavljanje mehanizama, metoda, principa i načina na koji reperno-žižne tačke u naseljima mogu da se detektuju i mapiraju, unaprede, transformišu ili očuvaju kao značajne celine u gradskoj strukturi. Zaključci ovog istraživanja takođe mogu biti implementirani deo planskih dokumenata, inicijativa za veće i permanentnije participiranje građana u donošenju bitnih odluka za sredinu i grad u kome žive, kao i moguća strategija za dalji urbani razvoj i urbano planiranje.

1.6 Struktura rada

U radu se izdvajaju dve osnovne složene celine. Prva celina formirana je od teorijskih osnova rada i definisanih osnovnih pojmova, veza i prostornih, fizičkih, socijalnih aspekata koji se odnose na oblast istraživanja. Druga celina se bavi izabranim naseljima u Vojvodini, njihovom genezom i društvenim promenama koje su uticale na stvaranje strukture koja se danas zatiče na teritoriji ovih naselja, a sadrži i rezultate dobijene kroz empirijsku proveru.

U skladu sa postavljenim osnovnim hipotezama rada, a prema ciljevima koji se konstantno kroz istraživanje slede i proveravaju, rad je diferenciran u deset osnovnih poglavlja:

Prvo poglavlje objedinjuje uvodna razmatranja i predstavlja celinu u kojoj su definisani predmet istraživanja, osnovne hipoteze, ciljevi i očekivani rezultati, odabrane naučne metode koje su korišćene u radu i u okviru kog je dat pregled relevantnih teorijskih istraživanja u literaturi, u oblasti naučno-istraživačkog polja. Sastavni deo ovog poglavlja predstavlja i kratak prikaz strukture celog rada.

U drugom poglavlju prikazani su teorijski stavovi o gradu, kao najširem prostornom okviru koji sublimiše tačke, događaje i aktivnosti, a koji je mesto susreta, kompleksna struktura konstantno podložna transformacijama i generator svih uticajnih faktora koji tu sredinu oblikuju.

U trećem poglavlju detaljno su prikazane dve osnovne pojavne grupe u naseljima: reporne i žižne tačke. Značajno za kriterijume istraživanja bilo je postavljanje tipološke klasifikacije i definisanje uticajnih faktora na oblikovanje i uspostavljanje ovih tačaka na teritoriji grada. Uz analizu prostornih, morfoloških, funkcionalnih, ambijentalnih i simboličkih aspekata repornih i žižnih tačaka, utvrđeni su i odnosi ljudi prema istim, njihov doprinos za dobro funkcionisanje, spektar aktivnosti koje se dešavaju unutar tih prostora, kao i opšti značaj postojanja ovih mesta u gradskoj strukturi.

Četvrto poglavlje predstavlja sublimaciju karakteristika repornih i žižnih tačaka i poglavlje u kojem je analizirana nova tipološka celina nastala kao proizvod međudejstva repornih i žižnih tačaka u gradu. Ovo poglavlje u kom je opisan i definisan pojam reporno-žižnih tačaka, prikazani pojavni oblici i date osnovne karakteristike, predstavlja sintezu prethodno analiziranih elemenata u drugom poglavlju.

Peto poglavlje ovog rada usmereno je na uticajne faktore usled kojih se uspostavljaju, menjaju i nastaju reporno-žižne tačke u naselju. Tokom njihovog definisanja utvrđeno je da se dele na prirodne i stvorene uticaje, od kojih svaki imaju pozitivne i negativne implikacije na adekvatno funkcionisanje mesta koja se istražuju.

Šesto poglavlje je najkompleksnija celina koja predstavlja komparativni prikaz reporno-žižnih tačaka, njihovih karakteristika i kvaliteta definisanih prema kriterijumima ovog istraživanja, a sve u odnosu na stavove dobijene od strane stanovnika, posetilaca i turista koji su uzeli učešće u anketnom upitniku. Za svako od pet naselja u Vojvodini, sprovedena je ista anketa i rezultati su obrađeni za svaki od njih, ali su u okviru poglavlja prikazani i značajni zaključci na nivou svih gradova objedinjeno. Dobijeni podaci predstavljaju značajnu istraživačku platformu putem koje su potvrđivane radne hipoteze i ostvareni ciljevi istraživanja.

Sedmo poglavlje obuhvata razloge i potrebe za očuvanje postojećih i značaj planiranja novih reperno-žičnih tačaka u gradu, kao i načine i preporuke putem kojih se to može ostvariti. Dobijeni rezultati predstavljaju jedan od doprinosa ovog rada, a nastali su kao sinteza svih prethodno definisanih i potvrđenih problema istraživanja.

U osmom poglavlju formulisani su zaključci izvedeni u skladu sa uporednom proverom empirijskih i teorijskih rezultata, dati su mogući pravci budućih istraživanja i primena postignutih rezultata u savremenom kontekstu.

U devetom i desetom poglavlju naveden je spisak literature koja je korišćena u toku izrade ovog istraživanja, kao i popis ilustracija, grafikona, mapa, tabela i priloga.

2. JAVNI URBANI PROSTORI - STVARANJE MESTA

...stepen raznovrsnosti prizora koje nam grad nudi (nudio je ili će nuditi) gotovo je nesaglediv.

Dragana Bazik

2.1 Grad - generator mesta

Grad predstavlja veštačku tvorevinu uma, veštine i znanja i najznačajniji je čovekov produkt kroz vreme. Aldo Rosi (*Aldo Rossi*) ukazuje da je on mesto delovanja složenih interesa, različitih sila, kulturne ekspresije i ukusa vremena, ali da ujedno i „kontrast između pojedinačnog i opšteg, individualnog i kolektivnog proizilazi iz samog grada i njegove sopstvene strukture”⁸⁶. Čovek se u tom razvojnem toku, prilagođavao naselju, ali je znao i kako grad da prilagodi sebi i konstantno ga transformiše u odnosu na svoje potrebe, interesovanja i želje.

„Tkivo grada je dinamičan organizam koji emituje bezbroj poruka o prostoru i ljudima”⁸⁷ i stalni generator događaja, susreta, odluka i mesta. Kao složeni simbol izuzetno kompleksnog i slojevitog društva, grad nastaje i menja se zajedno sa svojim tvorcima. Kauzalne veze koje postoje između vremenskih restrukturiranja, ukazuju na genezu ideologije koja je glavni indikator promena. Demistifikacija potreba društva dovela je do neophodnosti koje dobro i jasno strukturirana gradska sredina mora da ima kako bi postala zdravo i humano mesto za život. Kada grad i zajednica doživljavaju sinhronu gradaciju, geneza je proces koji je kontrolisan. Promene koje nastaju u izgrađenoj sredini utiču na doživljaj prostora i menjaju izgled gradskog okruženja zbog čega je bitna čitljivost pejzaža koja podrazumeva organizovanje koherentne slike tako da se lako definišu i raspoznaju svi sastavni delovi.⁸⁸ S tim u vezi, od izuzetne važnosti je potreba da ta složena slika bude definisana kroz jednostavne simbole, kodifikovani jezik urbanog prostora koji stvara vizuelnu celinu.

⁸⁶ **Rossi A.:** *Arhitektura grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 2005., str. 4

⁸⁷ **Bazik D.:** *Scenografija gradskog prostora-put do ljudske svesti*, u **Dragičević-Šešić M.** (urednik): *Javna i kulturna politika*, Magna Agenda, Beograd, 2002., str. 125

⁸⁸ **Linč K.:** *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 1974., str 3

Anri Lefevr (*Henri Lefebvre*), francuski filozof i sociolog, posmatrao je grad kao celinu, a čovekovo pravo na grad definisao je ne samo kao „pravo na posetu ili na povratak u starinske gradove,” nego kao „pravo na urbani život - transformisan i obnovljen.”⁸⁹ Kvalitet života u gradu svakog stanovnika, posetioca ili prolaznika, u mnogome zavisi od složenih i kompleksnih odnosa koji postoje na svim prostornim nivoima. Uprkos ličnim, subjektivnim doživljajima pojedinaca, za opšti prosperitet društva bitan je grad u globalu, *urbanitet* koji stvaraju „saglasnost, prijateljstvo i harmonija među kućama” jer „svaka građevina svojim nastankom stupa u složene, preozbiljne odnose sa ambijentom, gradskom sredinom, drugim kućama, starom ili modernom arhitekturom.”⁹⁰ Za svakog člana zajednice, bitno je prepoznavanje mesta, prostora koji je poznat, poistovećen sa ličnim ili zajedničkim; mesta koje je jedinstveno, a opet pripada celini.

2.2 Mesto - tačka zaustavljanja i odluke

Postoji mnogo različitih mesta, poteza, makro i mikro celina, ambijenata, objekata, urbanih detalja u okviru gradskih teritorija, koje korisnici primećuju, doživljavaju, koriste ih, na kojima se okupljaju ili se samo u odnosu na njih orijentišu. Pojam *tačka* u urbanom prostoru podrazumeva mesto zaustavljanja, dešavanja, postojanja elementa identiteta, specifičnog objekta; mesto sa kojim se identifikuje jedna osoba, grupa ili celo društvo.

Pojam *mesto* razmatrao je Aristotel, definišući ga kao *topos* (lokacijsko odredište ili tačka), a dalje zaključio da više mesta stvara prostor. U nastojanju da definišu pojam kroz polje delatnosti kojoj su pripadali, različiti filozofi, psiholozi, analitičari, urbanisti, sociolozi i dr. otvorili su široku primenu i shvatanje materijalizacije ovog pojma. „Mesto je uvek ograničeno, njega je stvorio čovek i to tako, da odgovara njegovim posebnim ciljevima”⁹¹ navodi Bolnov (*Otto Friedrich Bollnow*). Za Šulca (*Christian Norberg-Schulz*), lični život svakog pojedinca ima svoj centar, a dalje navodi i da se centri „nalaze na svim ambijentalnim nivoima: stanište predstavlja centar dolaska u predeo, trg centar susreta u staništu, javno zdanje centar izgrađenog tkiva, a kuća centar ličnog života.”⁹² Produbljujući shvatanje, centar je mesto u kome se završavaju horizontalni, racionalni, ovozemaljski pokreti i počinju vertikalni, koji sjedinjuju zemlju i nebo kroz

⁸⁹ Lefevr A.: *Pravo na grad* u Kovačević L. i dr. (urednici), *Operacija grad: priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*, Savez za centar za nezavisnu kulturu i mlade (Multimedijalni institut), Zagreb, 2008., str. 28

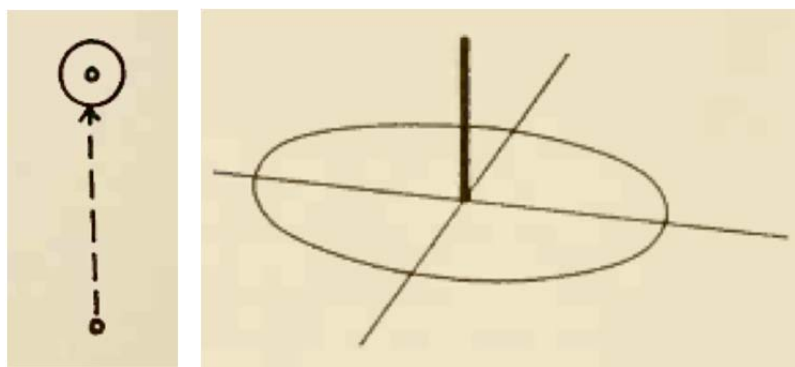
⁹⁰ Radović R.: *Živi prostor*, Nezavisna izdanja 24, Beograd, 1979., str. 19

⁹¹ Bollnow O. F.: *Human space*, Hyphen Press, London, 2011., p. 24

⁹² Norberg-Šulc K.: *Stanovanje - stanište, urbani prostor, kuća*, Građevinska knjiga, Beograd, 1990., str. 20

vertikalnu *axis mundi* (Slika 1). Tako je Šulc napravio vezu između onoga što je čoveku poznato, jer ga okružuje i materijalizovano je u svetu u kome boravi, sa nečim što je apstraktno i nepoznato, a njihovo mesto preseka predstavlja središte sveta koje se manifestuje kao „ideal, javni cilj ili čak i „izgubljeni raj””.⁹³ Slično shvatanje predstavlja fundament Arnhajmovog (*Rudolf Arnheim*) stava da „novorođenče vidi sebe kao centar sveta koji ga okružuje”⁹⁴ čime su svi oko njega, stvari i događaji podređeni njegovom postojanju.

Pod pojmom *mesto*, Šulc ne doživljava samo i isključivo određeni lokalitet, nego „totalitet sastavljen od konkretnih stvari koje sadrže materijalnu supstancu, oblik, teksturu i boju”⁹⁵, a da „centar, pravac i ritam”⁹⁶, predstavljaju bitne odrednice tog prostora. Shodno tome, reč mesto se može definisati kao *cilj* ili *čvor*⁹⁷ (*node, hub*), polazna tačka, mesto orijentacije, ili mesto gde egzistencija biva interpretirana kroz osmišljene događaje koji se doživljavaju u realnom prostoru.

Slika _ 1 _ Šulcove šeme čovekovog shvatanja centra i njegovog rasprostiranja

Pitanje mesta za neke autore sagledavano je ili povezivano sa drugačijim pojmovima, te je za određenu tačku, *lokus*, od izuzetne važnosti „pojedinačni ili univerzalni odnos koji postoji između određene lokalne situacije i građevina koje se nalaze na tom mestu”⁹⁸, kako navodi Rosi. Najstarije gradsko jezgro generički može biti deklarirano kao mesto, izuzetno jake i dominantne magnetne moći. Formiranje centra, mesta, za Kevina Linča predstavlja nastajanje *čvorišta* (*node*), „strategijske tačke nekog grada, gde posmatrač može ući.”⁹⁹ Isti autor uvodi i termin *beleg* (*landmark*), spoljašnja mesta u odnosu na posmatrača, obeležja, koji su „ključni elementi strukture i identiteta nekog kraja, i ljudi se sve više na njih oslanjaju ukoliko se češće kreću određenim

⁹³ Norberg-Šulc K.: *Egzistencija, prostor i arhitektura*, Građevinska knjiga, Beograd, 1999., str. 33

⁹⁴ Arnhajm R.: *Moć centra*, SKC, Beograd, 1998., str. 16

⁹⁵ Norberg-Shulz C.: *Genius loci*, Academy Editions, London, 1982., p. 6

⁹⁶ *Ibid*, p. 12

⁹⁷ Elin N.: *Integral Urbanism*, Routledge, New York, London, 2006., p. 49

⁹⁸ Rosi A.: *Arhitektura grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 2005., str.151

⁹⁹ Linč K.: *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 1974., str. 59

pravcima.”¹⁰⁰ U nastojanju da postane autentično mesto, beleg može biti cilj ka kome se ide, tačka od koje se polozi ili oko koje se kruži.

Mesta okupljanja velikog broja ljudi predstavljaju sociološka čvorišta i jake ekonomske magnetne svakog grada, a prema Stajlsu (*Richard Stiles*) treba primarno da zadovoljavaju tri systemske vrednosti definisane kroz Vitruvijevu trijadu - *utilitas (funkcija)*, *firmitas (snaga)* i *venustas (lepoća)* tako što će ih iskoristiti u pogledu socioloških, ekoloških i strukturalno-simboličkih vrednosti svog postojanja¹⁰¹. Dominantan faktor mesta uslovljen je karakterom prostora, zbog čega su takvi prostori različito posećeni. Zaustavna mesta ili obeležja, na kojima se nešto dešava ili koja imaju neko posebno značenje za korisnike prostora, zaslužuju da im se posveti veća pažnja pri planiranju, projektovanju, izgradnji, eksploatiranju ili rekonstrukciji. Da bi se definisao pojam reperno-žičnih tačaka, koji je jedan od predmeta istraživanja ovog rada, neophodno je prethodno definisati i istražiti reperne i žične tačke pojedinačno i sagledati njihovu međuslovljenost, slojevitost, rasprostranjenost i značaj za sredinu u kojoj nastaju i za ljude koji ih koriste.

---

¹⁰⁰ Linč K.: *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 1974., str. 60

¹⁰¹ Stiles R.: *A Guideline for Making Space: Joint Strategy Activity 3.3*, Institute for Urban Design and Landscape Architecture, University of Technology, Vienna, 2012., p. VIII

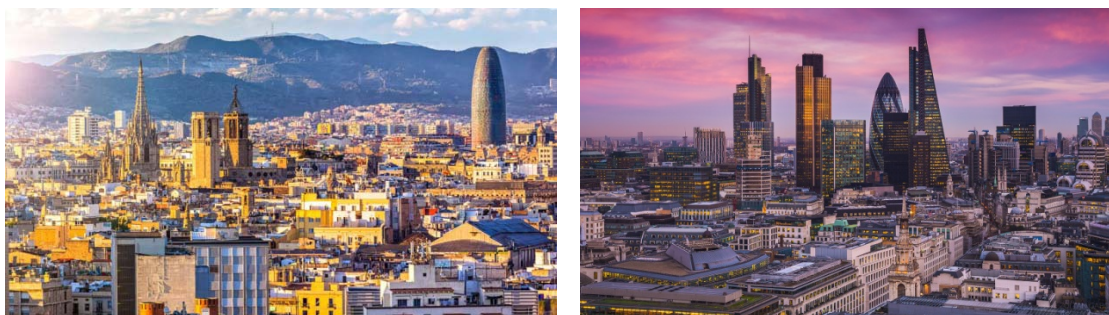
3. REPERNE I ŽIŽNE TAČKE I NJIHOVA MEĐUUSLOVLJENOST

Čitava arhitektura je u konstituisanju prostora pomoću belega i puteva.

Dagobert Fraj

3.1 Reperne tačke u urbanim naseljima

Slika gradskog prostora je promenljiva kategorija u funkciji vremena, višeznačno određena uticajima mnogobrojnih činilaca. Transformacije gradskih celina čitaju se na urbanističkom planu kroz morfološke karakteristike, gde se jasno sagledavaju mikroambijenti i područja različitih tipologija. Prostor se sagledava trodimenzionalno kroz prikaz arhitektonskih volumena objekata i prostornih struktura, jer se pomoću njih formira nova, treća dimenzija (Slike 2, 3). Svakom stanovniku i posetiocu grada potreban je element koji se lako uočava i pamti, brzo vezuje za viđeno i doživljeno, a zauvek utiskuje kao prostorna i vizuelna referenca nekog područja.

Slike _ 2, 3 _ Pogled na naselje i njegove repere: Baselona (levo) i London (desno)

Jezik arhitekture je višeslojan i višeznačno ga odeđuje svaki upotrebljeni element koji u svom totalitetu utiče na formiranje globalnog izraza sredine. Ukoliko se arhitektonsko delo shvati kao „hijerarhijska celina dobro uređenih delova i elemenata”¹⁰² oblikovanje i osmišljavanje strukture da postane prepoznatljiva tačka u prostoru, složen je projektantski zadatak koji profesionalno motiviše stručnjake različitih oblasti.

¹⁰² Filarete, *Trattato d'ararchitettura*, I.P.M, Roma, 1996., p. 167

3.1.1 Pojam reporne tačke

Reperna tačka je vizuelno najuočljivija tačka u naselju koja se izdvaja iz okoline po kontrastnoj pojavi u odnosu na neposredno okruženje. „Naše oko nehotice lako i prijatno prima ona konstruktivna dela koja poseduju naglašenu povezanost svojih elemenata”¹⁰³ zbog čega je struktura koja odvlači najviše pažnje ujedno element koji je jedinstven, drugačiji po izvesnim fizičkim, suštinskim, estetskim, lokacijskim karakteristikama, načinu formiranja odnosa između sastavnih elemenata.

„Arhitektura na duge staze zahteva stvaranje, a ne prilagođavanje”¹⁰⁴, zbog čega je neophodno završni izražaj svakog elementa posmatrati kao bitan faktor u stvaranju prepoznatljive slike. Forme u prostoru komuniciraju sa posmatračem putem svoje strukturalnosti, primenjenih elemenata u geometrizaciji, upotrebljenih materijala, boja, teksture i načinom na koji je celokupna kompozicija postignuta. Strukture koje imaju potpuno ujednačene elemente putem kojih se komunikacija dešava, ne pozivaju na interakciju i doživljaj ostaje manje dominantan jer „na skretanje pažnje utiču intenzivni i iznenadni događaji koji se javljaju u polju pažnje”¹⁰⁵. Zbog toga je neophodno postojanje arhitektonskih celina drugačijih po svojoj visini i veličini, po obliku gabarita ili strukturalnosti, po izabranom stilskom pravcu i primenjenim elementima i po principima kompozicije tih elemenata (simetrija, harmonija, artikulacija i dr.). Postignuti odnosi ne moraju uvek biti harmonični, jer se na isti način u polju pažnje prepoznaju i dinamika, pokrenutost, dekonstruktivizam, nesklad i dihotomija u celinama. Odnos između čoveka i okružujućeg prostora ima više stepena percepcije, ali je interakcija i reakcija cilj do koga se stiže osmišljenim psihološkim i arhitektonskim tehnikama kojima se aktiviraju sva čula.

„Kada nemamo predstavu ambijenta, lutamo besciljno bez ikakvog osećanja pripadnosti”, jer „kroz snalaženje se stiže do prostorne slike mesta”¹⁰⁶. Ovo ukazuje da je čoveku potreban element pomoću kojeg će se orijentisati u prostoru¹⁰⁷ i tako osećati sigurno. Još jedna definicija, u skladu sa pomenutim, jeste da su reporne tačke, upravo

¹⁰³ Černjihov J.: *Konstrukcije arhitektonskih i mašinskih formi*, Građevinska knjiga, Beograd, 1997., str. 167-169

¹⁰⁴ Venturi R., Braun D.S., Ajzenur S.: *Pouke Las Vegasa*, Građevinska knjiga, Beograd, 1990., str. 127

¹⁰⁵ Milošević S.: *Percepcija, pažnja i motorna aktivnost*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2002., str. 127

¹⁰⁶ Norberg-Šulc K.: *Stanovanje - stanište, urbani prostor, kuća*, Građevinska knjiga, Beograd, 1990., str.

64

¹⁰⁷ Veza orijentisanja u prostoru pomoću repornih tačaka uočava se na primeru stvaranja modernog Rima kada je Papa Sikstus postavljao obeliske u gradu na zadatim rastojanjima kako bi naselje bilo upečatljivije, ali i sa idejom da hodočasnici predstavljaju elemente pomoću kojih će se orijentisati u prostoru i imati svest o relativnim udaljenostima između tih tačaka (Montgomery J.: *Making a city: Urbanity, vitality and urban design*, *Journal of Urban Design*, Vol 3, No. 1, 1998., p. 113)

zbog svoje kontrastne pojave u prostoru, orijentiri u naselju¹⁰⁸. Današnji prostori sve više su slični, proizvedeni jedinstvenim, globalizovanim i univerzalnim silama koje nameće savremeno doba, potreba društva, nove tehnologije, komunikacija i ideologija u primenjenim metodama, stilovima i praksi. Jedna od posledica takve odluke društva jeste da su „današnji gradovi sve sličniji... jer se objekti koji danas popunjavaju pojam „grad“ grade korištenjem manje-više istih tehnoloških pomagala gde preovlađuju elementi visine i fasada, delimično forme.”¹⁰⁹ Orijentir u prostoru svakom stanovniku potreban je kao element identifikacije, prepoznavanja i povezivanja, a ujedno je za posmatrača centar pomoću kojeg se snalaze i formiraju svest o neposrednom okruženju i celinama uopšte.

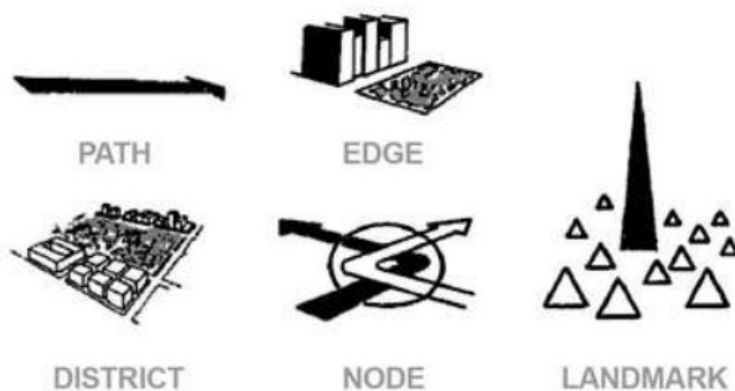
Kevin Linč je napravio detaljnu urbanističko-sociološku studiju prostora, njihovih doživljaja i odnosa stanovnika prema mestima i celinama koje ih okružuju, te svoje stavove proverio na primeru tri američka grada. Prema njegovim istraživanjima, postoji pet osnovnih vrsta elemenata (Slika 4):¹¹⁰

- **putevi - putanje** - ljudi posmatraju grad dok se po njemu kreću, tako da se duž putanja nižu i drugi elementi gradske sredine;
- **ivice ili granice** - one razgraničavaju različite faze i predstavljaju prekide u kontinuitetu; to su obale, železnički useci, granice izgradnje, pregradni ili ogradni zidovi. Ivice su linearni elementi koji se ne smatraju putevima-granice između dve vrste urbanih površina. One deluju kao bočne reperne linije;
- **distrikti** - delovi grada veliki ili srednje veličine, posmatrani kao dvodimenzionalni elementi, u koje posmatrač ulazi kao u nešto novo, jer zna da taj urbani kraj ima svoj posebni karakter. Distrikti se uvek lako raspoznaju iznutra, ali često služe i kao spoljni orijentiri, ukoliko imaju i svoja obeležja, vidljiva iz daljine;
- **čvorišta** - strategijske tačke nekog grada, gde posmatrač može ući, a isto tako i one intenzivne žiže od kojih on polazi ili prema kojima se kreće;
- **obeležja** - reperne tačke ili orijentiri, koje smatramo eksternim u odnosu na posmatrača, su prosti fizički elementi veoma različitih dimenzija.

¹⁰⁸ **Montgomery J.:** Making a city: Urbanity, vitality and urban design, *Journal of Urban Design*, Vol 3, No. 1, 1998., p. 113

¹⁰⁹ **Čaldarović O. i Šarinić J.:** Suvremena komunikacijska tehnologija i urbana sredina - prostor, mjesta, vrijeme, *Socijalna ekologija Zagreb*, Vol. 17, No. 4, 2008., str. 335

¹¹⁰ **Linč K.:** *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 1974., str. 58-59

Slika _ 4 _ Linčovi prikazi pet osnovnih elemenata prostora

Urbana sredina predstavlja pogodnu sredinu za izlaganje umetničkih dela i instalacija koje doprinose većoj atraktivnosti mesta¹¹¹, a koje u prostoru obrazuju reperne tačke, izrazite strukture i identiteta. Montgomeri (*John Montgomery*) ističe vrednost repernih tačaka tako što ih svrstava u jedan od fizičkih preduslova za adekvatno postojanje i funkcionisanje grada¹¹². U skladu sa tim, postoji određeni niz karakteristika koje element treba da zadovolji kako bi prema osnovnim karakteristikama ove studije¹¹³ bio definisan kao reperna tačka.

3.1.2 Tipološka klasifikacija repernih tačaka

Reperne tačke mogu biti obeležja koja su prema dužini trajanja ili prisutnosti u prostoru:

- stalna (strukture koje su postojane na duži vremenski period) ili
- prolazna (privremene postavke ili instalacije u urbanim sredinama).

U odnosu na tip reporne tačke, kao pojavni oblici razlikuju se:

- **celine u prostoru:** brana, tvrđava, pijaca;
- **objekti:** toranj (vidikovac), visoki objekat (soliter-kula), dugačak objekat (npr. Kineski zid), veliki objekat (stadion, tržni centar, aerodrom) objekat sa

¹¹¹ **Danilović-Hristić N. i Vukotić-Lazar M.:** Savremena umetnost u javno-političkom urbanom prostoru, *Arhitektura i urbanizam*, broj 34, 2012., str. 32

¹¹² U svojim istraživanjima, Montgomeri je izdvojio dvanaest bitnih uslova koji predstavljaju fizičke neophodnosti u svakom savremenom naselju i to su: 1) intenzitet razvoja; 2) mešovite namene; 3) lepa mesta; 4) adaptibilnost; 5) čovekomernost; 6) gradski blokovi i propustljivost; 7) ulice: kontakti, horizontalna i vertikalna mesta; 8) javni prostori/domeni; 9) kretanje; 10) zelene i vodene površine; 11) reperne tačke, vizuelna stimulacija i obraćanje pažnje na detalje; 12) slikovitost arhitektonskih stilova. **Montgomery J.:** Making a city: Urbanity, vitality and urban design, *Journal of Urban Design*, Vol 3, No. 1, 1998., pp. 104-113

¹¹³ Osnovne karakteristike koje reporna tačka u javnom prostoru treba da zadovolji kako bi prema definiciji pojma pripadala predmetnoj kategoriji, date su u potpoglavlju 3.1.3.

specifičnim materijalima (npr. Gugenhajmov muzej u Bilbao), objekat sa specifičnom namenom (verski, kulturni, upravni, zabavni, infrastrukturni i dr.);

- **prostorne instalacije:** konstrukcija, kontrastna fasada;
- **elementi opreme i mobilijara:** spomenici, fontane, usamljeni elementi mobilijara, kontrastni elementi u odnosu na volumen, boju, materijal, obelisci, informativni stubovi, svetiljke, popločanje, natpis;
- **vegetacija:** izolovano drvo, biljne strukture atipične forme, alohtona vrsta za neko područje, cvetna leja.

„Poslovne i multifunkcionalne kule danas simuliraju centralne tačke novog prostora i vremena, definisanog snagom internacionalnog kapitala kao osnove egzistencije 21. veka.”¹¹⁴ Ovo je razlog zašto se pod pojmom reperna tačka najčešće podrazumeva objekat moderno materijalizovan, sa naglašenom visinom koja dominira u odnosu na spratnost objekata u okruženju. Takva zgrada „obično se odvaja od mase kuća i gledana izdaleka već nudi obećanje onog složenog sveta koji se krije u unutrašnjosti”¹¹⁵, a predstavlja i opšti simbol i oslonac u prostoru.

Posebnu celinu u okviru repernih tačaka gradova čine vidikovci, uzvišena mesta koja pružaju pogled na grad i pojedine njegove delove. Svaka viša zgrada, toranj ili prirodno uzvišenje može da bude vidikovac, ali je njihova privlačna moć i posećenost drugačija, zbog čega se pojedini vidikovci razvijaju u repere tačke i postaju zanimljive turističke destinacije, dok drugi ostaju nepristupačni javnosti i nedovoljno iskorišćeni. Tako je Barselona potpuno saglediva sa 288,4m visokog telekomunikacionog tornja arhitekta Normana Fostera (*Norman Foster*) (Slika 5), Beč sa 252 m visokog Donauturma (*Donauturm*) (Slika 6) ili Točka u Prateru arhitekta Heinsa Lintela (*Hannes Lintl*) (Slika 7), a London sa 135m visoke kružne strukture nazvane „Londonsko oko” (*London Eye*) grupe autora¹¹⁶ (Slika 8). „Najznačajnije vizurne tačke u manjim naseljima su verske građevine, u većim gradovima visoki poslovni objekti i mostovi,”¹¹⁷ a značajne su i prostorne instalacije i konstrukcije formirane upravo u svrhu sagledavanja okruženja.

¹¹⁴ **Stupar A.:** *Grad globalizacije – izazovi, transformacije, simboli*, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Orion art, Beograd, 2009., str. 124

¹¹⁵ **Norberg-Šulc K.:** *Stanovanje - stanište, urbani prostor, kuća*, Građevinska knjiga, Beograd, 1990., str. 61

¹¹⁶ Projektantski tim ovog svetski poznatog vidikovca koji je u periodu izgradnje predstavljao izuzetno graditeljsko dostignuće, čine Frank Anatole, Nic Bailey, Steve Chilton, Malcolm Cook, Mark Sparrowhawk, Julia Barfield i David Marks.

¹¹⁷ **Vukajlov Lj. i Milinković A.:** *Optimizacija i održivost stvorenih i prirodnih vidikovaca u naselju*, *Studija slučaja – vidikovci Novog Sada* u **Kurtović Folić N. i Krklješ M.** (urednice), *Tematski zbornik radova: Optimizacija arhitektonskog i urbanističkog planiranja i projektovanja u funkciji održivog razvoja Srbije*, Departman za arhitekturu i urbanizam, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2017., str. 244

Slike _ 5, 6, 7, 8 _ Građene strukture kao vidikovci u gradovima Evrope - Torre de Collserola, Barcelona (gore levo) - Donauturm, Beč (gore desno) - Točak u Prateru, Beč (dole levo) - Londonsko oko, London (dole desno)

„Bez spomenika ne može biti identiteta niti grada, niti njegovih građana” navodi Radović (*Ranko Radović*), jer „bez njih nema ni sveprisutnih dokaza o istorijskom i duhovnom kontinuitetu.”¹¹⁸ Kao istaknute strukture vezane za dane, događaje ili ljude, spomenici su najčešće reperna mesta u prostoru čiji je zadatak da „ukažu na značenje, podsete ili ispričaju.”¹¹⁹ Njihova pozicija ili simbolički i istorijski spoj, doprinose većoj popularizaciji među stanovništvom, a ujedno kao „obeležja kolektivne želje, izraženi kroz načela arhitekture, nameću se kao primarni elementi, stalne tačke urbane dinamike.”¹²⁰

Pored izgrađenih repera postoje i prirodni, koji se ljudima nameću u vizelnom smislu, a služe za prepoznavanje i orijentaciju u prostoru. Oni svojom vrstom i karakteristikama takođe mogu da doprinesu naglašavanju specifičnosti podneblja i značaja određene zaustavne tačke u prostoru, kako pojedinačnim pojavama (stari hrast, visoki jablan), tako i grupnim formacijama (drvodred trešanja).

3.1.3 Osnovne karakteristike repernih tačaka

Kroz prikazanu tipološku klasifikaciju, uočena je razlika u karakteristikama koje pojedine reperne tačke u prostoru imaju, a koje su od presudnog značaja u

¹¹⁸ Radović R.: *Živi prostor*, Nezavisna izdanja 24, Beograd, 1979., str. 19

¹¹⁹ Butterfield A.: *Monuments and memories*, The New Republic, 2003., prema Macdonald S.: *Memorylands - Heritage and Identity in Europe Today*, Routledge, London and New York, 2013., p. 165

¹²⁰ Rosi A.: *Arhitektura grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 2005., str. 5

prostornom, estetskom, organizacionom, sociološkom ili bilo kom drugom aspektu adekvatnog funkcionisanja. Osnovne karakteristike koje važe za sve pojavne oblike su:

- **lokacija** (pozicija tačke u prostoru u odnosu na konfiguraciju/nivo terena, inkorporiranost u gradsko tkivo-neposredno okruženje, urbane elemente i kontekstualnost);
- **fizičke (morfološke) karakteristike** (horizontalnost i vertikalnost struktura u prostoru, geometrijske forme i dimenzije elemenata i celine, boje i materijale);
- **odnos korisnika prema repnim tačkama** (između repnih tačaka i korisnika može postojati direktan ili indirektan odnos kroz sagledavanje ili delimično tj. potpuno korišćenje istih);
- **vlasništvo** (pojedine tačke u gradu mogu biti javna mesta, dok se kao pojavni oblici mogu izdvojiti i one koje su polujavne/poluprivatne ili privatne po pitanju vlasničke strukture);
- **prostorne karakteristike** (prema karakteristikama izdvajaju se pojedinačne reperne tačke u gradu, uređeni niz koji čini više tačaka, ili skup sačinjen od više prostorno udaljenih elemenata koji čine sistem);
- **značaj** (zavisan od mnogih prethodno pomenutih kriterijuma, značaj repnih tačaka može da bude drugačiji u odnosu na prostorne karakteristike, jer za svaku od podgrupa postoje različiti kriterijumi vrednovanja, kao i u odnosu na zajednicu, grad, region, državu, te tako da ima lokalni ili globalni karakter).

Kriterijumi koji su navedeni predstavljaju samo osnovne karakteristike prema kojima se reperne tačke suštinski razlikuju. Primećeno je da postoje i oni koji imaju veliko dejstvo kao što su pitanje aktuelnosti ili atraktivnosti u društvu, posećenosti, dostupnosti, ali oni u ovom istraživanju neće biti pojedinačno sagledavani, nego kao uticajni za izabrane karakteristike koje su prethodno nabrojane.

3.1.3.1 Lokacija

Ako se kao polazište uzme stav da je u pitanju kontrastna pojava, reperne tačke mogu da se formiraju i prepoznaju izvan naselja ili u njemu. Tako na primer, u neposrednom okruženju grada kao orijentir može da se uoči svetionik, tvrđava, most ili neki drugi karakterističan stvoreni, izgrađeni element, što utiče na opšti osećaj orijentacije, svest o stranama sveta, široj teritorijalnoj poziciji. „Obeležja mogu biti izolovani, pojedinačni belezi, bez ikakvog ojačanja...i u tom slučaju su oni slabi oslonci”¹²¹ kada je u pitanju njihovo korišćenje, jer nisu mesta okupljanja nego se prepoznaju samo kao tačke

¹²¹ Linč K.: *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 1974., str. 104

pomoću kojih se snalazimo u prostoru. Kako je predmet istraživanja površina unutar granica jednog naselja, svi pojavni oblici repernih tačaka u okruženju, neće biti sagledani kao deo analize.

U odnosu **na teren**, reporne tačke mogu biti:

- delimično ispod, delimično iznad nivoa terena (tvrđava);
- u nivou terena (poslovni soliter, fontana, koloristički naglašeno popločanje);
- potpuno iznad nivoa terena (natpis na objektu, svetleća reklama, antena, platforma za sagledavanje okruženja).

U zavisnosti od položaja u odnosu na teren, reporne tačke se drugačije uočavaju, što utiče na njihov doživljaj, sagledivost i značaj. Prema Šulcu, „uzvišenje je uvek bilo omiljeno mesto, ne samo zbog toga što odaje utisak da je bliže nebu, već i zato što pruža mogućnost nadgledanja okolnog ambijenta i daje nam osećanje da se nalazimo u centru.”¹²² Čoveku je najviše dostupan onaj objekat koji se nalazi na nivou terena, njega psihološki najlakše doživljava i on je u sociološkom smislu najpristupačniji većem broju korisnika.

U odnosu **na neposredno okruženje** (inkorporiranost u gradsko tkivo), zavisno od tipa repera, razlikuju se:

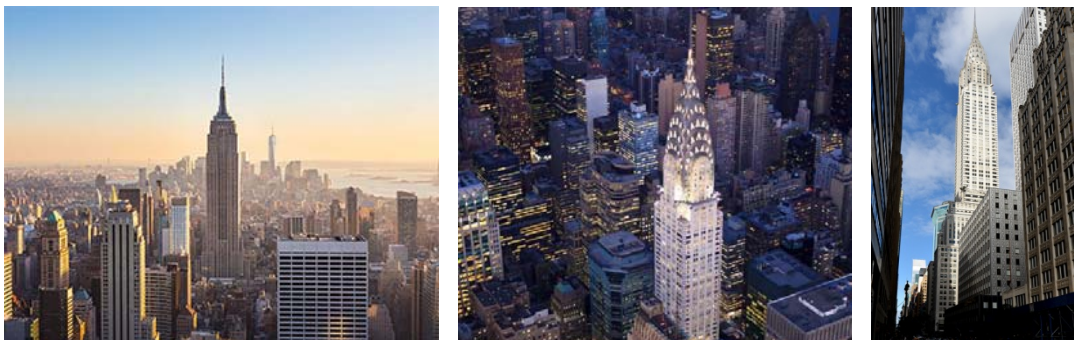
- slobodnostojeće strukture;
- strukture koje su deo niza (na početku, u sredini, na kraju, na uglu) ili većih izgrađenih celina (npr. bloka).

Za repere kao što su objekti kod kojih je izuzetno naglašena bilo koja morfološka karakteristika, pozicija nije od presudnog značaja (Slike 9,10,11). Upravo karakteristika po kojoj se reperi ističu postaje nosilac njihovog završnog izraza. Spomenici, elementi urbanog mobilijara kao i pojedine prostorne strukture, zahtevaju drugačiju poziciju i pozivaju na sagledavanje upravo zbog dobro odabranog mesta na kome se nalaze.

Kako navodi Stupar „primena pretežno slobodnostojećih objekata ogromnih volumena, pored ekonomsko-funkcionalnog, ima i metaforičko značenje”¹²³ što je posledica potrebe Investitora da ukaže na svoju moć i veličinu. Sagledavanje u potpunosti objekta koji slobodno stoji u prostoru, onemogućeno je u velikom broju slučajeva jer ne postoji dovoljno mesta za izmicanje i tako je vizurna tačka pomerena, a perspektivni efekat nepotpun.

¹²² Norberg-Šulc K.: *Stanovanje - stanište, urbani prostor, kuća*, Građevinska knjiga, Beograd, 1990., str. 31

¹²³ Stupar A.: *Grad globalizacije – Izazovi, transformacije, simboli*; Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Orion art, Beograd, 2009., str. 92

Slike _ 9, 10, 11 _ Položaj i sagledivost poslovne zgrade „Krajsler“ u Njujorku

Ugrađeni objekti u uličnom nizu, vizuelno mogu postati manje primećene strukture, ukoliko je u pitanju morfološko uklapanje objekta u neposredno okruženje (Slike 12,13). Kao element kontrasta u ovom slučaju najčešće se pojavljuju morfološke karakteristike i koloristika, a ređe funkcija same kuće. „Otkrivanje umetnikovog individualnog i kreativnog impulsa, vrednovanje estetske namere može biti izuzetno složeno“¹²⁴ jer zavisi od niza umreženih faktora i veština kojima se završni izraz građene sredine formira, kao i impulsa koje stvara u oku posmatrača. Dugački nizovi uličnih fasada, znatno otežavaju orijentaciju i snalaženje u pojedinim oblastima, jer se reporni objekti u njima slabije uočavaju. Kretanje tako formiranim urbanim prostorom postaje monotono, a sva pažnja posmatrača usmerava se na druga odredišta ili na belege u neposrednom okruženju.

Slike _ 12, 13 _ Sagledavanje objekata u nizu različitih epoha i stilova, Amsterdam - tradicionalna arhitektura (levo) - savremena arhitektura (desno)

Sagledavanje repera koji su pozicionirani u neki urbani sklop otežano je i zbog činjenice da se prilikom projektovanja objekata zanemaruje veliki niz principa jer „...projektovanje objekta koji odgovara svome okruženju, uvek zahteva kreativnost, veštinu i razborito korišćenje projektantskog zanata, a nikada nepromišljeno kopiranje“¹²⁵ zbog kojeg nastaje jednoličnost. Objekat ili struktura pozicionirana na početku ili kraju niza se lako sagledava, pa ima veliku odgovornost u formiranju

¹²⁴ Mako V.: *Estetika-arhitektura* (knjiga 1), Orion art, Beograd, 2009., str. 106

¹²⁵ Brolin B.: *Arhitektura u kontekstu*, IRO Građevinska knjiga, Beograd, 1988., str. 31

vizuelnog doživljaja prostora. Takvo mesto sugerise dalje na kontinualnost, poziva na interakciju, utiče na odluku kuda će se posmatrač i prolaznik dalje uputiti.

Interakcija čoveka i objekta postoji i kada je objekat lociran na uglu bloka ili uz raskrsnicu, gde on upućuje na dve strane i ukazuje na značaj pravaca koji se otvaraju i ostavlja mogućnost formiranja repera koji je element prepoznavanja, orijentir i perceptivna referenca po pitanju identiteta prostora (Slike 14, 15). Ugao kao mesto spajanja dve fasade jednog objekta, oblikovno može biti element koji je u suprotnosti sa svim strukturalnim elementima primenjenim na susednim površinama, zbog čeka postaje još dominantniji u javnom prostoru. Ugaona pozicija elementa u urbanoj strukturi ili ugao objekta predstavljaju veliki potencijal za formiranje repernih tačaka i čest projektantski izazov.

Slike _ 14, 15 _ Objekti na uglu istaknuti morfologijom, dimenzijama i detaljima - „Kuća koja pleše”, Prag (levo) - „Magda udvar”, Budimpešta (desno)

3.1.3.1.1 Kontekstualnost arhitekture i lokacije u funkciji repernih tačaka

Lokacija kao jedan od značajnih faktora za valorizovanje karakteristika koje uočavamo kod repernih tačaka, može biti sagledana dvojako: kao mesto, teritorijalna pozicija određena nizom urbanističkih referenci, ili kao kontekst u kome se sagledava neka kontrastna pojava. Dualizam koji je pomenut, nije takav da isključuje, nego se same karakteristike principa sagledavanja i vrednovanja često preklapaju.

„Pod *saznajnim* podrazumevam sve mentalne radnje uključene u primanju, slaganju i obradi informacija: čulno opažanje, pamćenje, mišljenje, učenje”,¹²⁶ navodi Arnhajm. Opažanje je kategorija koju ljudi dvojako shvataju. Za neke je to „samo ono što čula primaju u vreme kada su podstaknuta spoljnom okolinom”, dok je za druge u pitanju

¹²⁶ Arnhajm R.: *Vizuelno mišljenje-jedinstvo slike i pojma*, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd, 1985., str. 20

kompleksnija pojava koja „uključuje svakovrsno znanje koje se može steći o nekom predmetu iz spoljnog sveta.“¹²⁷

Prema Arnhajmu¹²⁸, pitanje kontekstualnosti arhitekture i lokacije na kojoj se nalazi, u smislu čulnog opažanja, može se sagledati kroz tri osnovna odnosa:

- oduzimanje konteksta (Slika 16) - ukoliko se predmet koji se percipira sagledava kao konstanta, stalna i nepromenljiva pod uticajima, sam kontekst može uticati na vizuelne promene na strukturi. Objekat koji se opaža ima dovoljno jake parametre, opažanje je usmereno na njega kao dominantu i uticaj okoline se apstrahuje. Ovaj princip može da se primeni „kada se izvesni vidovi posebnih slučajeva opažaju kao skretanja ili deformacije osnovne strukture koja je vidljiva u njima“¹²⁹ zbog čega je moguće svaki put drugačije doživeti strukturu koja se sagledava, jer promena konteksta utiče na promenu predmeta;

- kontekst pre svega (Slika 17) - za razliku od prvoopisanog stava, drugi princip podrazumeva opažanje konteksta kao celine, lokaliteta koji je prepoznatljiv samo kao sveobuhvatan. Objekat koji se percipira, u ovom slučaju, ne poseduje dovoljno jake oblikovne i prostorne parametre koji bi ga izdvojili u odnosu na neposredno okruženje. Ova pojava je veoma česta i izražena u mnogim sredinama. Isticanje objekta u potpunosti i negiranje ambijentalnosti i okruženja, podjednako je ekstremna pojava kao i potpuno uklapanje u isti. Svaki takav objekat izuzet sa svoje lokacije postaje *neprepoznatljiv* i veliki broj posmatrača ne zna gde ga je video, kom okruženju pripada, ili da svakodnevno prolazi pored njega;

- očuvanje konteksta (Slika 18) - ovaj odnos između arhitekture i konteksta ne potiskuje razlike koje postoje i javljaju se, nego ih prihvata i ističe njihove prednosti. Prema Arnhajmu, ovaj stav „ima prednosti u odnosu na prva dva, jer prvi suviše apstrahuje, a drugi ne razlikuje.“¹³⁰ U velikom broju slučajeva, zaključuje se da se najbolji odnos stvara kada postoji usklađeno jedinstvo između arhitekture i konteksta. „Arnhajm je prepoznao *doprinis kontekstu*“,¹³¹ ali se isti stav može posmatrati i kao doprinis arhitekturi. Pitanje identifikacije i svesne povezanosti lokacije i karakterističnog predmeta upotpunjuje se i sa karakteristikama elementa koji se sagledava, njegovim morfološkim sklopom i odnosom sa okruženjem koje tako postaje njegov atribut.

¹²⁷ Arnhajm R.: *Vizuelno mišljenje-jedinstvo slike i pojma*, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd, 1985., str. 22

¹²⁸ *Ibid*, str. 37-50

¹²⁹ *Ibid*, str. 48

¹³⁰ Arnhajm R.: *Umetnost i vizuelno opažanje*, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd, 1987., str. 17

¹³¹ Panić V.: *Psihologija i umetnost*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005., str. 232

Slike _ 16, 17, 18 _ Oduzimanje konteksta - Gughenjajm muzej u Bilbau (levo); kontekst pre svega – Grand markt u Briselu (sredina); očuvanje konteksta – Gradska većnica na trgu Kampo u Sijeni (desno)

3.1.3.2 Fizičke (morfološke) karakteristike

U istraživanjima morfologije repernih tačaka sagledavaju se oblik i struktura, pojedinačno, ali i njihova međuuslovljenost jer se tako mogu konstatovati zajedničke karakteristike elemenata i odnosi među njima. „Sama faktografska analiza i klasifikacija po vrstama oblika, geometrijskim karakteristikama, dimenzijama, položaju ili nekoj drugoj fizičkoj osobini neophodna je u istraživanju prostornih oblika, ali nije suštinski sama sebi dovoljna.”¹³² Povezivanje ovih struktura, sa funkcijom, istorijskim kontekstom, socio-ekonomskim uslovima, kulturološkim tokovima, kao i drugim kriterijumima valorizacije, dovode do evolucije morfološke klasifikacije sagledavanog elementa. Vremenom, tumačenje oblika se menja, a sa tim i njegova svrha, dopadljivost, vrednovanje kvaliteta. Sociološki kontekst utiče na prostor u svakom aspektu i generiše ulazne faktore koji transformišu pristup sagledavanju morfoloških karakteristika objekta. Kao što „tokom života jednog čoveka, grad oko njega menja svoj lik”¹³³, tako je moguće da objekat vremenom doživi morfološku promenu (usled dogradnje, uklanjanja jednog dela...) i postane drugačiji u odnosu na nekadašnji izgled.

Osnovne morfološke karakteristike po kojima se reperne tačke uočavaju, razlikuju i izdvajaju od ostalih elemenata naselja su:

- veličina gabarita - naglašena horizontalnost ili vertikalnost;
- volumen/forma - specifičan oblik gabarita pojedinih delova ili celine;
- boja i materijalizacija - boja primenjenog materijala i njegove karakteristike.

Veliki broj repernih tačaka ima više navedenih karakteristika, te se tako u potpunosti izdvajaju kao elementi identiteta i jedinstveni orijentiri u odnosu na šire okruženje. U zavisnosti od toga kakve su morfološke karakteristike strukture u prostoru, definiše se i njen odnos prema susednim objektima i slobodnom prostoru oko njih. Pozicija u prostoru može da simbolizuje aspekte društvenog konteksta, uticaje moći u ekonomskom ili marketinškom smislu, kulturološke tokove, običaje i veru zajednice.

¹³² Đokić V.: Morfološka istraživanja u urbanizmu, *Arhitektura i urbanizam*, 2007, br. 20-21, str. 63

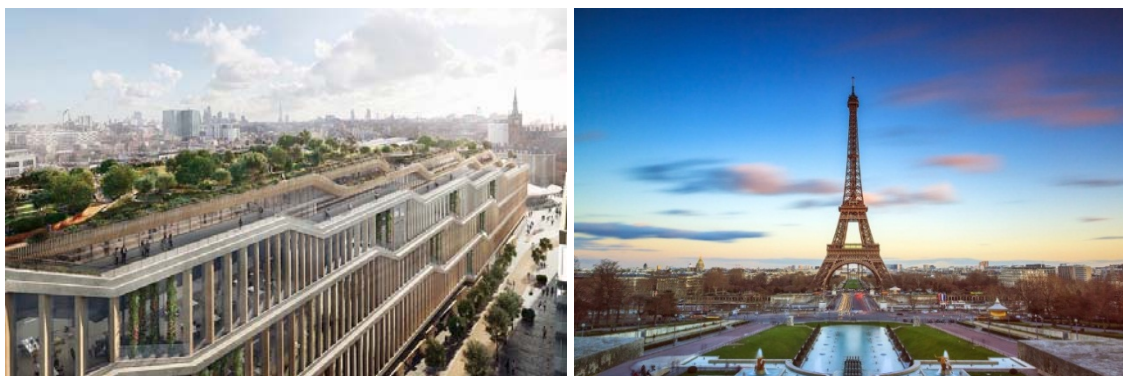
¹³³ Rosi A.: *Arhitektura grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 2005., str. 57

„Umetnička forma je u stanju da sjedini protivurečnosti¹³⁴ i poveže više različitih faktora (verska konotacija reprezentovana kroz marketinšku promociju) zbog čega određeni kvaliteti objekta na različite načine mogu manifestovati primarnu ideju sklopa.

3.1.3.2.1 Horizontalnost i vertikalnost kao elementi artikulacije u prostoru

„Arhitektura je vid tehnike proizvođenja prostora, dakle nije samo fizičkog i materijalnog karaktera.“¹³⁵ Ovakav pristup imao je i čovek prošlosti prilikom svakog oblikovanja i obeležavanja mesta u kome boravi. Prostor u kome čovek egzistira može se podeliti na dva nivoa - *horizontalni nivo*, koji reprezentuju realnost i racionalnost i *vertikalni nivo*, prostor ideološke težnje i simbolike, što će se u daljem istraživanju kroz stavove teoretičara, psihologa i analitičara prikazati kroz različita tumačenja.

Horizontalni pravci ili „čovekov konkretan svet delovanja“¹³⁶ od uvek su međusobno izjednačeni po značaju, vrednosti, simbolici, te predstavljaju ravan koja se beskrajno prostire. Poimanje ovog nivoa delovanja je čovekovo svesti najprihvatljivije, pa je i delovanje u području njega najčešće. Sa druge strane, glavna osa simetrije i glavni merni pravac koji se „odlikuje zemljinom težom“¹³⁷ jeste vertikalni pravac. Sagledavanje je na ovim nivoima potpuno drugačije, te je kroz prošlost upravo percepcija bila parametar primarne diferencijacije ovih domena. Horizontalni nivo posmatraču dozvoljava da uoči morfologiju, geometriju, uglove i površine struktura u prostoru, dok je referentni pravac vertikala koja ukazuje na položaje u prostoru¹³⁸, odstupanje od vertikale i snalaženje.

Slike _ 19, 20 _ Naglašena horizontalnost objekta na primeru budućeg sedišta kompanije Google u Londonu (levo) i akcentovana vertikalnost Ajfelovog tornja u Parizu (desno)

¹³⁴ Norberg-Šulc K.: *Stanovanje - stanište, urbani prostor, kuća*, Građevinska knjiga, Beograd, 1990., str. 128

¹³⁵ Maksimović M.: *Arhitektura i...*, Arhitektonski fakultet u Beogradu, Beograd, 2009., str. 258

¹³⁶ Norberg – Šulc K.: *Egzistencija, prostor i arhitektura*, Građevinska knjiga, Beograd, 1999., str. 37

¹³⁷ *Ibid*, str. 37

¹³⁸ Alihodžić R.: *Opažanje i pamćenje arhitektonskog prostora i forme-doktorska disertacija*, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2009., str. 124

Težnja čoveka da pokorava i osvaja prostor oko sebe davala mu je mogućnost da horizontalni domen lakše poima jer je bio prinuđen da ga upozna kako bi opstao. Vertikalni nivo je sfera vizuelnog razmišljanja¹³⁹, ideološkog stremljenja ka nebu i poseduje simboliku i filozofska značenja. Sazrevanje društva uslovljavalo je prosperitet naselja u kome živi pa su izgrađeni prostori bili „izloženi stalnom potvrđivanju, ocenjivanju, promeni, ispravkama, popunjavanju i produbljivanju razumevanja”¹⁴⁰, kako bi napredovali zajedno sa zajednicom koja ih modeluje. Intervencije su bile najčešće vidljive na oba razmatrana nivoa, te je i samo pitanje horizontalnosti i vertikalnosti vremenom dobijalo mnogo više filozofski značaj, a naročito je drugačiju konotaciju dobilo kroz savremenu interpretaciju (Slike 19, 20).

Vertikalna, ili kako je Šulc naziva „sveta dimenzija prostora” u periodima istorije prikazivala je stremljenje ka visini koja simbolizuje nebo, raj i savršenstvo. Čovek je izgradnjom naselja oduvek delovao u horizontalnom nivou, ali je vidljiva njegova pretenzija za osvajanjem i onoga što ne razume u potpunosti, ali ga sagledava, poima i idealizuje. Tako je iskazivanje nepoznatog bilo predstavljano kroz linije koje povezuju centar sveta sa nebom, a sama osa poznata kao *axis mundi*. Postavljanje hramova na prirodnim uzvišenjima, formiranje kula koje nadvisuju okružujuće strukture u utvrđenjima imalo je funkcionalne razloge u odbrambenom i prvenstveno egzistencijalnom smislu, ali je moguće sagledati i preneseno značenje i simboliku moći i uzdizanja. Horizontalni nivo u kome obitava i vertikalni nivo ka kome neprestano stremi spojeni su neraskidivom karikom u simboličkom, filozofskom i duhovnom smislu - spojeni su samim čovekom.

Vertikalnost kao motiv, u istoriji arhitekture, sagledava se na primeru srednjevekovnih naselja gde su dva najizraženija elementa upravo građena upotrebom ovog principa - kule inkorporirane u odbrambene zidine i sakralni objekti kao elementi društvenog, duhovnog i političkog opstanka i razvoja. Zatvorenost naselja bila je naglašena kontinualnim zidinama, kod kojih dominira horizontalnost i pomoću kojih se čuva dobra energija, kako se verovalo kroz njihovo građenje; dok su kule, vojni i visinski fokusi, predstavljale simbol tuge, u religioznom smislu, ali i neuništive vere i nade u sigurnost čitave zajednice. Svojom visinom, kula je bila elementi za identifikaciju i prepoznavanje, potpuno izdvojena iz okruženja i kao takva ona je orijentir u prostoru, zbog čega je uvek vidljiva iz neposrednog okruženja i sa velike daljine, a ujedno

¹³⁹ Arnhajm R.: *Moć centra*, SKC, Beograd, 1998., str. 16

¹⁴⁰ Arnhajm R.: *Vizuelno mišljenje*, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd, 1985., str. 20-21

sugeriše i na izdvajanje grada iz okoline. Svojom morfologijom (prvenstveno veličinom i visinom) kula u naselju predstavlja simbol bogatstva i moći.¹⁴¹

Za čoveka prošlosti visinski reper je predstavljao jednoznačni orijentir, liniju sigurnosti i snalaženja u prostoru, dok za čoveka današnjice, visina predstavlja graditeljski izraz moći, pokoravanja i prkosa prirodnog i logičnog kao i pokazatelj razvijenog društva i njegove ekonomske snage. Primetno je da zajednica 21. veka ima potrebu za dokazivanjem, zbog čega su i savremeni gradovi pokretači ekonomskog i tehnološkog razvoja, što dalje omogućava stvaranje novih sistema mobilnosti, komunikacija, potrošačke strukture i multikulturalnosti.¹⁴² Ipak, u sociološkom smislu „definicija pojedinačnog ili kolektivnog identiteta je srž shvatanja savremenih društvenih promena“¹⁴³ usled čega se transformacija zajednice postavlja kao uzročnik promena naselja i estetskih vrednosti u njemu. Oblakoderi su pitanje potrebe, a ne samo prestiža, jer je zemljište postalo skupo, te je njegova maksimalna eksploatacija ujedno i pitanje kapitala. Novi materijali, njihova fleksibilnost, estetika i karakteristike dozvolili su savremenom čoveku da na vertikalni nivo više ne gleda sa tolikim strahopoštovanjem kao što je to ranije bilo. Izraz moći je istraživanje granica izdržljivosti materijala, ispitivanje granica prihvatanja društva i pomeranje granica ka osvajanju neba. Pitanje identifikacije, sa druge strane, je potencijani problem sa kojim se društvo suočava. „Gradovi gube svoje klasične identifikacijske oznake i obilježja“¹⁴⁴ jer su upravo neboderi slični jedan drugom, a tendencija njihovog umnožavanja, postala je moderno odličje naselja. Uočava se pomak koji je društvo, a i grad napravio u odnosu na period kada je postojala jedna kula viša od ostalih objekata u neposrednom okruženju, ili kule u zidinama tvrđave koje su morfološki bile kontrastni akcenti, u odnosu na savremene centre gradova koji se prepoznaju po velikom broju oblakodera na maloj teritoriji. Geneza visinskog repera i pitanje ponavljanja ovde ukazuju na dva ekstrema, kada je u pitanju njihova primena u strukturi naselja.

Visinski reperi u svakoj građenoj sredini predstavljaju karakteristične strukture koje se lako uočavaju i pamte i predstavljaju mesta veće napetosti nego instalacije koje se nalaze u „praznom polju“¹⁴⁵. Simbolička vrednost vertikalnih elemenata koji dominiraju nad neposrednim okruženjem izražena je i kroz potrebu za naglašavanjem moći vere

¹⁴¹ Vukajlov Lj.: *Identitet građene sredine, teoretske osnove i praktični primer Novog Sada*, Magistarska teza, Arhitektonski fakultet, Beograd, 1998., str. 52

¹⁴² Romão J., Kourtit K., Neuts B., Nijkamp P.: The smart city as a common place for tourists and residents: A structural analysis of the determinants of urban attractiveness, *Cities*, Vol. 78, 2018., p. 67

¹⁴³ Halpern K., Ruano-Borbalan Ž.K. (urednici): *Identitet(i)-pojedinaac, grupa, društvo*, Clio, Beograd, 2009., str. 5

¹⁴⁴ Čaldarović O. i Šarinić J.: Suvremena komunikacijska tehnologija i urbana sredina - prostor, mjesta, vrijeme, *Socijalna ekologija Zagreb*, Vol. 17, No. 4, 2008., str. 336

¹⁴⁵ Arnhajm R.: *Moć centra*, SKC, Beograd, 1998., str. 71

kroz sakralne objekte. Najizraženiji uticaj može se tražiti na primeru islamske arhitekture i umetnosti, koja se oslanja na uzore, a kroz uvođenje novih detalja, ali zadržavanje osnovnih geometrijskih elemenata, teži da stvori prepoznatljiviji stil¹⁴⁶. Danas je formiranje repernih tačaka kod kojih je izražena vertikalnost i dalje dominantnije u odnosu na mesta kod kojih je naglašena horizontalna teritorijalna dominacija. Kao reprezentativni primeri horizontalnih akcenata izdvajaju se Kineski zid, ostrva Svet i Palma u Dubaiju, dok je pitanje vertikalnih svetskih megastruktura i dalje najinteresantniji graditeljski poduhvat. Burž Kalifa u Dubaiju sa 829,84m visine predstavlja najviši objekat modernog doba na svetu.

Pitanje horizontalnosti vezuje se i za strane sveta, kao referentne tačke prilikom orijentisanja u prostoru. „U nekim slučajevima pravci predstavljaju osnovni znak onoga biti-na-svetu”¹⁴⁷, navodi Šulc, zbog čega je čoveku osećaj sigurnosti usko povezan sa konkretnim i pojmljivim, što su kategorije horizontalnog sveta delovanja.

3.1.3.2.2 Geometrijska forma

Simboli, koji u istoriji nisu nastali da bi čovek kroz njihovu upotrebu rešio neko konkretno nepoznato stanje ili nedoumicu, nego kao objašnjenja složenih pitanja¹⁴⁸, imaju posebno mesto i u urbanim prostorima, jer postaju neverbalna reklama koja prezentuje različite ideje i principe. Prema Karsten Haris¹⁴⁹ (*Karsten Harries*), postoje četiri različite kategorije simbola:

- prirodni (sklonište, vertikale, horizontale, nasleđene arhetipske slike);
- konvencionalni (kolektivne slike prihvaćene od strane čitavih civilizacija – krst, piramida)
- bazirani na tekstualnom predlošku;
- tzv. meta simboli (novi simbol postaje reprezentacija simbola iz prošlosti)

Pojedina graditeljska ostvarenja nastala su pod uticajem religijskih, duhovnih ili društvenih tokova, a već u prvim oblicima stvorenim od strane čoveka, mogu se prepoznati simboli upotrebljeni bez velike svesne eksploatacije, korišćeni samo kao način ukazivanja i potrege za značenjem¹⁵⁰. Osnivač semiotike, naučne discipline koja se bavi znakovima i simbolima, Pirs (*Charles Sanders Peirce*) pod znakom

¹⁴⁶ Petrović Đ.: *Kompozicija arhitektonskih oblika*, Naučna knjiga, Beograd, 1972., str 105

¹⁴⁷ Norberg-Šulc K.: *Stanovanje - stanište, urbani prostor, kuća*, Građevinska knjiga, Beograd, 1990., str.

22

¹⁴⁸ Đokić R.: *Znak i simbol*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003., str. 332

¹⁴⁹ Harries K.: *The ethical function of architecture*, MIT Press, Massachusetts, 1998. prema Stupar A.: *Grad globalizacije – Izazovi, transformacije, simboli*; Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Orion art, Beograd, 2009., str. 93

¹⁵⁰ Stiles R.: *A Guideline for Making Space: Joint Strategy Activity 3.3*, Institute for Urban Design and Landscape Architecture, University of Technology, Vienna, 2012., p. 19

podrazumeva trostruku relaciju koja postoji između posrednika, objekta i interpretatora¹⁵¹, a sam znak uvek ima tri aspekta: „elemente i način njihove kombinacije (sintaksa); značenje (semantika); i dejstvo na čoveka (pragmatika).”¹⁵² Podeljena su mišljenja teoretičata istorije o vezama koje postoje između znaka, simbola, impulsa i njihovog domena u različitim disciplinama. Kant (*Immanuel Kant*) je znak blisko vezivao sa pojmom, a simbol sa idejom¹⁵³, dok je veliki broj mislilaca i filozofa ove pojmove vezivao za druga značenja i svoja ubeđenja potkrepio nizom primera i istinitosti u vezi sa umetnošću, psihologijom, sociologijom, filozofijom.

Čovek prošlosti je značenja najpre izražavao geometrijskim oblicima, a primarno su to bili krug i kvadrat, oblici koji su se mogli lako konstruisati i koji su u ljudskoj svesti predstavljali elementarne oblike duboke simbolike. Kod skoro svih naroda, ideja kosmičkog neba prikazana je krugom¹⁵⁴, simbolom koji reprezentuje večnost i neprekidnost vremena, raj. Nasuprot krugu postavljen je kvadrat, kao antidinamički oblik koji simbolizuje samu zemlju¹⁵⁵ - mirnu i statičnu u kosmičkom savršenstvu. Veza ova dva primarna simbola prikazuje se i kroz povezivanje kruga sa psihom i dušom, te kao takvim simbolom žene, dok je kvadrat muški simbol, obeležje stabilnosti, trajnosti, inteligencije¹⁵⁶ i mešavine četiri elementa¹⁵⁷. Švajcarski psiholog Karl Jung (*Carl Gustav Jung*) čarobni krug označava indijanskom reči *mandala*¹⁵⁸ koja predstavlja srž ljudskog uma. Opisujući mandalu kao element koji se može naći u skoro svim oblicima ne samo fizičkog, nego i duhovnog postojanja čoveka, Jung svoja istraživanja vezuje za prva plemena i plemenske savete, kada su svi sedeli u krugu i rešavali bitna pitanja od važnosti za čitavu zajednicu. Isti simbol, ali sa drugom porukom, može se videti u Arturovom okruglom stolu i simbolici jedinstva vitezova i vladara ili u Isusovoj Tajnoj večeri. Mandala je i danas prisutan oblik u urbanim prostorima, gde se putem geometrijske slike ukazuje na simboliku pojedinačnih struktura ili fragmenata. Primena kružnog oblika, u savremenom društvu, dobija i drugačije konotacije, ali je sam geometrijski oblik i dalje simbol koji poziva na reakciju.

Elementi koji su međusobno u interaktivnom odnosu formiraju sklop koji predstavlja završni izraz neke strukture, volumen koji se najbolje sagledava i doživljava putem

¹⁵¹ **Jedike J.:** *Oblik i prostor u arhitekturi - Space and form in architecture*, Orion art, Beograd, 2009., str. 192

¹⁵² *Ibid*, str. 23

¹⁵³ **Dokić R.:** *Znak i simbol*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003., str. 24

¹⁵⁴ **Kamings T.E.:** *Sve o simbolima*, Narodna knjiga Alfa, Beograd, 2004., str. 21

¹⁵⁵ *Ibid*, str. 21

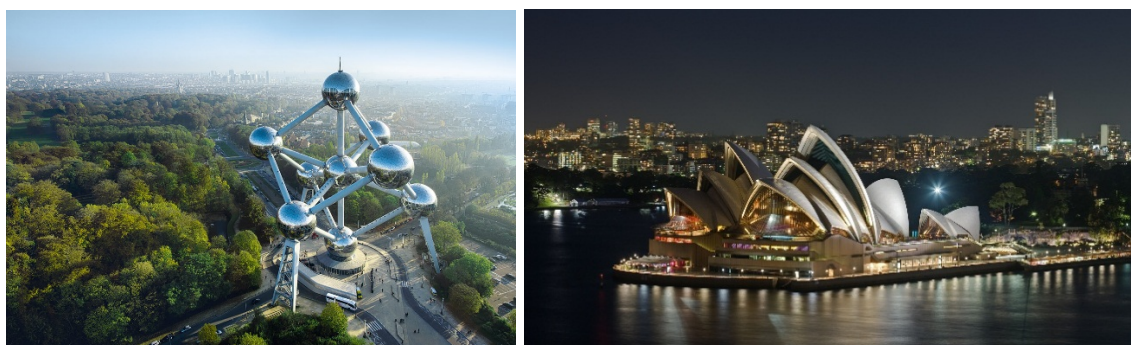
¹⁵⁶ *Ibid*, str. 20-21

¹⁵⁷ Pod četiri elementa se podrazumeva jedinstvo vode, vatre, zemlje i vazduha. Brojka četiri takođe ima svoju simboliku sličnu onoj koju ima kvadrat, te su podele često četvorodelne: četiri godišnja doba, četiri elementa, četiri Mesečeve mene, svaka četvrta godina je prestupna...

¹⁵⁸ **Jung K.:** *Čovjek i njegovi simboli*, Mladost, Zagreb, 1987., str. 243

čula. Oblikovanje objekata može kao koncept imati više različitih polazišta, kojima se mogu zadovoljiti funkcionalni zahtevi, ali i mnogi umetničko-oblikovni principi kojima se svaki objekat može istaći kao osmišljena, harmonična struktura u prostoru.

Forme u prostoru komuniciraju, tako što se uspostavlja interakciju među njihovim sadržajima, upotrebljenim elementima, periodom nastanka, značaju za grad, ali bitan element veze je i interakcija sa čovekom i način na koji se prostor doživljava. Forma u sebi sublimira arhitektonske mase, harmonijske i stilske odnose, simboličke i duhovne izraze, prednosti kompozicionih karakteristika materijala, svetla, teksture, a često i kolorističku ambijentalnost (Slike 21, 22).

Slike _ 21, 22 _ Geometrija objekta koja oslikava specifični program i značaj objekta – Atomijum u Briselu (levo) i Opera u Sidneju (desno)

Valorizovanje forme neke strukture zahteva šire sagledavanje kompozicije i uočavanje karakteristika koje određen volumen kategorišu prema:

- pravilnosti forme: pravilna, nepravilna, kombinovana;
- obliku: geometrizovana, biomorfna, amorfna, kombinovana;
- veličini: mala, srednja, velika;
- kompaktnosti: celovita (monolitna), razgrađena, horizontalno naglašena, vertikalno naglašena, kombinovana;
- zatvorenosti: zatvorena, poluzatvorena, poluotvorena i otvorena.

Pravilna forma nameće jednostavnost, koja se može opisati kao doživljaj posmatrača koji prilikom procesa sagledavanja ne oseća teškoće da razume ono što posmatra¹⁵⁹. Nepravilna struktura, sa druge strane, može da sublimira kontradiktornosti i poveže dinamiku, pokrenutost i raznovrsnost. S tim u vezi, ravna površina jasno razgraniči prostor, ali ne može da ga uokviri, koliko se to može postići kroz upotrebu krive površine¹⁶⁰. Tokom ovog istraživanja, uočena je jaka veza oblikovanja objekata i

¹⁵⁹ Arnhajm R.: *Umetnost i vizuelno opažanje*, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd, 1987., str. 52

¹⁶⁰ Petrović Đ.: *Kompozicija arhitektonskih oblika*, Naučna knjiga, Beograd, 1972., str. 5

kolorita u smislu monohromatskog i polihromatskog projektantskog pristupa. Prema Arnhajmu, oblik je pouzdanije sredstvo za orijentaciju i identifikaciju nego boja, jer pruža više kvalitativnih razlika, a karakteristike oblika otpornije su na promene usled okoline.¹⁶¹ Ipak, ovaj stav nije postulat, jer se u arhitektonsko-urbanističkoj praksi uvek mogu pronaći izuzeci, koji negiraju tvrdnje, ali je ipak globalno, ova misao najčešće tačna kada su u pitanju reperne tačke u prostoru. Boja je, takođe, mnogo podložnija promenama usred umreženog broja perceptivnih faktora o čemu će biti reči u daljem razmatranju. Prema Alihodžiću (*Rifat Alihodžić*), karakteristike predmeta kao što su boja, materijal, veličina, funkcija predstavljaju promenjive reference, dok je oblik suština forme koja je konstantna¹⁶².

Geometrizacija i prostorna organizacija objekta, kompozicija masa različitih veličina i kompaktnosti u strukturi, vertikalnost i horizontalnost, otvorenost i zatvorenost forme, harmonija, dinamika i ritam kompozicionih elemenata, utiču i na pamtljivost i orijentaciju i u velikoj meri definišu objekat kao reper u prostoru. Da bi to postao, arhitektonski objekat mora predstavljati primer koji je drugačiji u odnosu na neposredno okruženje, ali tako da je ta jedinstvenost postignuta ili pozitivnim ili negativnim sistemom odnosa. Jedike (*Jürgen Joedicke*) navodi da „celovitost bez mnogostrukosti u arhitekturi vodi monotoniji, dok mnogostrukost bez jedinstva stvara kaos.“¹⁶³ Oba pristupa, i monotonija i kaos, predstavljaju principe koje pravilno i smisleno arhitektonsko oblikovanje treba da izbegne. Sagledavanje forme u prostoru utiče na doživljaj iste. Pokrenute strukture izazivaju reakciju, razuđene forme izgledaju dominantnije i veće, nepravilni volumeni su dinamični i interesantni, a razgrađena celina naglašena horizontalnim ili vertikalnim akcentima postaje reporni sklop koji zaokuplja pažnju posmatrača. Sa druge strane može da postoji kontrast, postignut kroz upotrebu boje ili materijalizacije, i u smirenoj formi, koja se na taj način u odnosu na okruženje izdvaja kao referentna tačka orijentacije.

3.1.3.2.3 Boja i materijalizacija

Nemački psiholog Folmar (*Klausbernard Vollmar*) smatra da „onaj ko poznaje boje ima ne samo svesnije i čulnije, već i smisaonije doživljaje” jer „svaka nijansa neke boje poseduje sopstvenu vibraciju i različito deluje na ljude.“¹⁶⁴ Raznovrsnost boja u prostoru, pažljivim odabirom, može imati podsticajan uticaj na čulo vida posmatrača, što ukazuje na značaj izražaja kroz koloristički spektar. Boje imaju veliku ulogu prilikom

¹⁶¹ Arnhajm R.: *Umetnost i vizuelno opažanje*, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd, 1987., str. 282

¹⁶² Alihodžić R.: *Opažanje i pamćenje arhitektonskog prostora i forme-doktorska disertacija*, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2009., str. 42

¹⁶³ Jedike J.: *Oblik i prostor u arhitekturi*, Orion art, Beograd, 2009., str. 81

¹⁶⁴ Folmar K.: *Velika knjiga o bojama*, Laguna, Beograd, 2011., str. 10

percepcije, jer na posmatrača „deluju na svim nivoima: telesnom, duhovnom i duševnom.“¹⁶⁵ O svakoj boji čovek formira neko mišljenje, svesno ili nesvesno, te je doživljava onako kako je ona uklopljena u širu sliku koja se sagledava. Jedna od funkcija boje je da privuče pažnju, pruža određene informacije, ili stvori optičku varku i tako stimulišu emocije¹⁶⁶, zbog čega se boja postovećuje sa zavodljivošću žene, a oblik kao čvrst i konstantan, sa tradicionalnim karakteristikama muškog pola¹⁶⁷. Upotreba i odabir boja kao ozbiljno pitanje zahteva ujedinjeno interesovanje i znanje umetnika, dizajnera, psihologa koji poznaju teorijska i praktična načela opažanja i percepcije.

Koloristika grada i njeno osmišljavanje zato predstavlja slojevit i kompleksan projektantsko-urbanistički zadatak, kojim se može rešiti problem (kolorističkih) prioriteta i harmonije. Boja, kao element kojim se struktura može naglasiti, u arhitekturi je kao „prajezik ovog sveta” jer „preko njih saopštavamo sebe i shvatamo signale koje nam naše okruženje preko njih šalje.“¹⁶⁸ Pojedini tonovi spektra neprikladni su za javne prostore, jer mogu izazvati agresiju ili anksioznost, dok svetli tonovi mogu delovati umirujuće, često i potpuno utopiti objekat u okružujući prostor. Ukoliko boje jedne celine trebaju da se postave u međuodnos, neophodno je njihovo harmonično slaganje¹⁶⁹, ali se često u javnom prostoru desi da takve strukture ne postanu reperne tačke, jer su u kolorističkom smislu asimilovane sa prostorom oko sebe i nisu uočljive. Dakle, dualizam po pitanju kolorističkog spektra takođe je pitanje umerenosti i potrebe.

U trenutku kada boja postaje dominantan element oblikovanja, forma i međusobni odnosi delova neke strukture, manje su primetni, što utiče na promenu karaktera doživljaja koji se stvara vizuelnim opažanjem građene sredine. „Na skretanje pažnje utiču intenzivni i iznenadni događaji koji se javljaju u polju pažnje i razni unutrašnji činioci, kao što su potrebe, interesi, stavovi.“¹⁷⁰ To za arhitekturu znači da će svaka koloristički kontrastna pojava u prostoru dobiti prednost kod procesa percipiranja, zbog čega se u našem okruženju često javljaju objekti čiji kolorit ima svrhu da zaokupi pažnju posmatrača, pozitivnim ili negativnim doživljajem (Slike 23, 24, 25).

Svaka boja upotrebljena na nekoj strukturi može imati prirodni ton, u skladu sa materijalom elementa, ili potpuno kontrastnu nijansu. Doživljaj i intenzitet dodatno je u otvorenom prostoru naglašen količinom svetlosti, prirodne i veštačke, periodom dana i noći, atmosferskim padavinama, neposrednim prirodnim i izgrađenim okruženjem.

¹⁶⁵ Folmar K.: *Velika knjiga o bojama*, Laguna, Beograd, 2011., str. 11

¹⁶⁶ Lancaster M.: *Colourscape*, Academy Editors, London, 1996., p. 8

¹⁶⁷ Arnhajm R.: *Umetnost i vizuelno opažanje*, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd, 1987., str. 285

¹⁶⁸ Folmar K.: *Velika knjiga o bojama*, Laguna, Beograd, 2011., str. 9

¹⁶⁹ Arnhajm R.: *Umetnost i vizuelno opažanje*, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd, 1987., str. 294

¹⁷⁰ Milošević S.: *Percepcija, pažnja i motorna aktivnost*, Zavod za udžbenike i nastavnasredstva, Beograd, 2002., str. 127.

Strukture koje su svetle, posmatraču izgledaju i dimenzionalno veće, dok tamniji tonovi vizuelno smanjuju, što dalje dovodi do sledećeg principa da „što je jedan predmet udaljeniji to je važnija njegova veličina“¹⁷¹.

Slike _ 23, 24, 25 _ Naglašen kolorit objekta kao element artikulacije - Hundertwasserova kuća u Beču (gore levo); IMI International Management Institute u Kolkati (gore desno); odsustvo boje kao element naglašavanja forme – Getty institute u Los Anđelesu (dole)

Kontrola primene boja u javnom prostoru trebala bi da bude aktuelna na svim projektantskim i urbanističkim nivoima. Strategijski izabrani tonovi utiču izuzetno na identifikaciju prostora i pamtljivost sredine. Ukoliko je okruženje intenzivno koloristički naglašeno i raznovrsno, ono se u trenutku sagledavanja ponaša kao scenografija, te je formiranje reperne tačke moguće pomoću nekog drugog principa naglašavanja, formom, materijalizacijom, lokacijom. Reperne tačke mogu biti drugačije po veličini, što je već napomenuto, zbog čega se upotreba boje može primeniti na celom sklopu, ili za isticanje detalja, ulaznog portala ili samo zvekira na ulaznim vratima. Kao svetski poznati identiteti izdvajaju se strukture karakteristične po atipičnoj boji u odnosu na okruženje. Tako je jedan od najpoznatijih mostova crveni viseći most *Golden Gate* u San Francisku u Americi, crvena telefonska govornica u Londonu, ili crvena svetiljka na trgu u Roterdamu. Navedeni primeri ukazuju da je boja izuzetno jak element kada je u pitanju identifikacija repernih tačaka, a smislenim odabirom tona stvara se atipična forma koja može postati i globalni reprezent naselja, pa čak i države.

¹⁷¹ **Arnhajm R.:** *Vizuelno mišljenje*, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd, 1985., str. 39

„Mi percipiramo boju uglavnom na dva različita načina: kao atribut objekta i kao odvojeni senzorni fenomen”¹⁷² zbog čega je u oba slučaja moguće koristiti njene prednosti za postizanje željenog efekta. Ono što je karakteristično jeste da neboderi, najviše strukture kao reporni objekti, nisu naglašeni bojom, nego materijalom. Upotreba tradicionalnih ili modernih materijala samo ističe kompozicione elemente u sklopu. Savremena arhitektura koristi moderne materijale kao jezik izražavanja, što je u skladu sa potrošačkim društvom, brendiranjem i potražnjom. Već je istaknuto da arhitektura prati ukus vremena, tokovima, izrazom, porukama, a kroz stil i primenu savremenih tehnologija, manifestuje se duh vremena (*zeitgeist*). Simbolički gledano, korišćenje stakla, čelika, aluminijuma i drugih tehnološkim putem dobijenih legura, sugeriše se moć, razvijeno društvo, propagira se moderno i uticajno. Era obilja nastupila je u svemu, pa i u materijalima koji se primenjuju kako bi se stvorio objekat koji svojom završnom formom komunicira sa posmatračima. Strategija koja se u tom slučaju primenjuje, nije postignuta samo odabirom jednog projektantskog principa, nego se često preklapaju forma strukture, materijalizacija i boja.

Svaki materijal nije jednako adekvatan i primenjiv na svaku formu arhitektonske strukture, nego postoje određene korelacije i zakonitosti između njih¹⁷³. Značajne karakteristike primene različitih materijala u svrhu postizanja kontrastne prostorne instalacije jesu i tekstura i taktilnost koje na primeru manjih, čovekomernijih struktura na nivou partera, imaju značajnu ulogu u posredovanju između prostornog elementa i čoveka. „Površina koja ima teksturu reflektuje difuzno, dok glatka površina reflektuje direktno”¹⁷⁴ što je još jedna od karakteristika prilikom odabira materijala koji će biti primenjeni. Naglašavanje forme moguće je primenom boje, u masama i celinama, a otvorenost i zatvorenost strukture, horizontalna i vertikalna podela, kompaktnost, jezgrovitost ili simetrija forme uočava se i akcentovanjem putem materijalizacije. Tako se na primeru Gugenhajmovog muzeja u Bilbao, prvo uočava amorfna forma, ali se akcenat postiže i titanijumskim punim površinama koje čine celinu. Upotreba stakla najčešća je u onim primerima kada je potrebno naglasiti objekat kao reper u prostoru, ali i kada ga je potrebno još više istaći kao reflektujuću površinu u kojoj se ogleda neposredno okruženje. Veza objekta i lokacije tako je još jača, a staklo kao materijal čija se slika menja zavisno od svih spoljašnjih faktora postaje veza elementa i urbanog sklopa.

¹⁷² Lancaster M.: *Colourscape*, Academy Editors, London, 1996., p. 31

¹⁷³ Alihodžić R.: *Opažanje i pamćenje arhitektonskog prostora i forme-doktorska disertacija*, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2009., str. 80

¹⁷⁴ Lancaster M.: *Colourscape*, Academy Editors, London, 1996., p. 25

3.1.3.3 Odnos korisnika prema repernim tačkama

Doživljavanje prostora putem čula složen je proces koji kod korisnika zahteva veliki broj umreženih faktora koji samo kroz jedinstveni uticaj dovode do ispravnog poimanja mesta. Strukture koje se nalaze u okruženju mogu na različite načine biti korišćene, zavisno od njihove funkcije, tipa, forme, prilagođenosti potencijalnim grupama, ali značajno zavisno i od senzornih, emotivnih i kognitivnih faktora koji se uspostavljaju. Reperne tačke za korisnike mogu biti mesta:

- **koja se samo vizuelno sagledavaju** - služe isključivo kao orijentiri, jer ih korisnik ne poznaje potpuno zbog onemogućene eksploatacije. Takvi objekti se ne koriste, jer lokacija to ne dozvoljava, specifična tipologija objekta ili neki drugi faktori koji uslovljavaju njegovu zatvorenost. Ukoliko je reper lociran negde izvan naselja, on je dobar beleg koji služi kao referentno mesto u okruženju, ali je u Linčovim istraživanjima potvrđeno da su mnogo jača ona mesta koja posmatrač može u potpunosti da doživi, upozna i koristi. Jači efekat postižu i one repere tačke koje se sagledavaju sa više mesta u naselju, zbog čega se lakše pamte. Takva mesta izazivaju potrebu da se ponovo vide ili posete. Reperne tačke koje se samo sagledavaju ne moraju biti isključivo objekti, nego su to i spomenici, elementi urbanog mobilijara i druge postavke i detalji na parteru ili na okružujućim objektima, kao i vegetacija.

- **kod kojih je dozvoljena eksploatacija samo jednog segmenta/dela celine** - jedan deo celine se koristi, dok je drugi privatni deo ili tipološki zatvoren za javnost. Primera radi, najčešće su u pitanju elementi koji se vertikalno izdižu iz strukture ili se nalaze neposredno uz nju, kao i lamele objekata kod kojih je forma razuđena po vertikali ili horizontali. Visoki tornjevi sakralnih objekata i kupole predstavljaju ovakav tip repera, ali je u savremenom društvu počela i njihova komercijalizacija te su sve češće potpuno otvoreni za javnost. Problem nastaje kod eksploatacije ovakvih mesta jer ona nisu primarno predviđena za javnu upotrebu, zbog čega nisu lako pristupačna, ali svakako predstavljaju izuzetne vizurne tačke. Visoki objekti mogu biti različitih namena, pa je česta podela po horizontalnim nivoima u pogledu dostupnosti javnosti. „Na poslednjim etažama visokih objekata su najbolje vizurne tačke u naseljima, s tim što se visina objekta procenjuje u odnosu na širi kontekst, jer je bitno da je visoki objekat najviši među visokim ili da je srednje visine u okruženju niskih objekata”¹⁷⁵ kako bi postao kontrastna pojava u okruženju.

- **koja se koriste u celini** - tačke u naselju koje se u potpunosti eksploatišu i otvorene su za javnost. Među primerima mogu biti pojedinačni elementi kao što su

¹⁷⁵ **Tavernor R.:** Visual and cultural sustainability: The impact of tall buildings on London, *Landscape and Urban Planning*, Vol. 83, No. 1, 2007., p. 8

prostorne instalacije, elementi urbane opreme i mobilijara, a najčešće su u pitanju objekti. Takva mesta mogu biti bilo koje pojedinačne ili grupne strukture koje su akcenti u prostoru, te su definisane kao reperne tačke, a kao najposećenije se izdvajaju visoki objekti, tornjevi i vidikovci sa kojih se panoramski sagledava naselje ili određeni njegovi delovi. Jedan od najpoznatijih takvih objekata je Ajfelov toranj u Parizu.

Ako je arhitektura „sveukupna okolina koja se može sagledati“¹⁷⁶, onda je od izuzetne važnosti percipiranje svega u okruženju kako bi se stekao osećaj prostora sa kojim se čovek identifikuje i u kom se oseća sigurno. Pojam percepcije značajno se oslanja na psihologiju, nauku koja na relevantan način proučava i objašnjava pitanja opažanja i pamćenja uopšte. Zasniva se na vizuelnom opažanju karakteristika elemenata u okruženju i uspostavljanju logičkih relacija među njima, kako bi se spoznala i razumela jedinstvena slika u prostoru. U ovoj sferi, posebno se izdvaja geštalt psihologija, koja se bavi proučavanjem pravilnosti koje dovode do formiranja opažajnih celina. Osnovu ove teorije opažanja čini neposredan doživljaj, a u procesu opažanja prednost se daje celini, a ne pojedinačnim delovima od kojih je ona sastavljena.¹⁷⁷ Dakle, sam proces opažanja nije samo uočavanje rasporeda elemenata, pokreta i veličina, boja i oblika, već međusobno dejstvo usmerenih napetosti, koje se mogu definisati kao „psihološke sile“¹⁷⁸. Čulom vida prostor se ne sagledava samo pasivno, već se u sadejstvu sa umom selektivno fokusiraju i memorišu pojedinačni elementi i zatim inkorporiraju u jedinstvenu celinu.

Percepcija nesumnjivo obuhvata čitav prostor oko nas i uključuje našu reakciju na te čulne impulse. Francuski fenomenološki filozof, Merlo Ponti (*Maurice Merleau-Ponty*), navodi percepciju kao značajan element čovekovog iskustva i naglašava da ju je teško spoznati i jasno definisati, jer se nalazi u nesvesnim segmentima uma. „Svet percepcije, ili drugim rečima, svet koji se upoznaje putem naših čula u svakodnevnom životu, na prvi pogled izgleda da je ono što najbolje poznajemo“¹⁷⁹ što razvija osećaj sigurnosti koji je čoveku potreban kada je u pitanju njegov odnos prema javnom prostoru. On navodi dva osnovna aspekta percepcije, prvi koji obuhvata pasivne činioce senzornog iskustva i drugi koji je aktivan i odnosi se na iskustvo o okruženju stečeno samim kretanjem kroz njega. U svakodnevnom iskustvu, senzorna i motorna dimenzija percepcije nisu razdvojene, već deluju zajednički, stvarajući integrisana i kontinuirana iskustva.

¹⁷⁶ Linč K.: *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 1974., str. 18

¹⁷⁷ Korać Ž.: *Razvoj psihologije opažanja*, Nolit, Beograd, 1983., str. 48-56

¹⁷⁸ Arnhajm R.: *Umetnost i vizuelno opažanje*, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd, 1987., str. 17

¹⁷⁹ Merleau-Ponty M.: *The world of perception*, Routledge, London and New York, 2004., p. 39

Čovekova potreba da formira logične odnose i red među elementima grada, odražava se i na misaone procese kojima se uspostavlja šema nekog realnog prostora u gradu, koji ne čine samo zgrade, kvartovi, ulice i trgovi, već događaji kao bitne odrednice prostora. Ovakvu šemu koja reprezentuje lični doživljaj prostora u svesti pojedinca Linč naziva *mentalna mapa*. „Naše opažanje grada najčešće nije neprekidno, već više delimično, fragmentirano i pomešano sa drugim stvarima”, navodi autor i dodaje da „skoro sva naša čula su neprekidno angažovana, pa se slika grada sklapa od svih tih utisaka i zapažanja.”¹⁸⁰ Ipak doživljaj i sagledavanje prostora može se dešavati na različitim nivoima. Postoje objekti koji se svojom morfologijom, najčešće visinom, izdvajaju u silueti grada i u celini gradske panorame, ali se, posmatrano iz podnožja te zgrade, sama struktura teško sagledava, što dalje uslovljava nemogućnost povezivanja slika koje su formirane sa različitim vizurnih pozicija. Pomenute slike koje su sekvence mentalne mape u svesti posmatrača, mogu se izuzetno razlikovati i u odnosu na veliki broj promenljivih faktora kao što su: period dana i noći, godišnje doba, vremenski uslovi, mesto i pozicija posmatrača, statične ili dinamične vizurne tačke. „U sferi vizuelnog opažanja, a posebno kada se radi o percepciji gradskog prostora, vrlo retko se element može izuzeti iz celine, jer on uvek i u mnogome zavisi od njegove pozadine, odnosno okoline”¹⁸¹ zbog čega je kao faktore nemoguće izostaviti neposredno okruženje i sveukupni doživljaj prostora.

„Prema eksperimentima, čovek u horizontalnom pravcu percipira ugao od 60 stepeni, dok je po vertikali to oko 27 stepeni i čovek se po instinktu udaljava ili približava na udaljenost koja mu omogućava ovakvo sagledavanje.”¹⁸² Dalje je za sagledavanje bitna i lokacija reperne tačke, jer je upravo za visoke strukture ili objekte dominantne po svojoj kompaktnoj, velikoj formi, potreban tako organizovan okružujući prostor, koji će obezbediti sveukupno percipiranje istih. Reperne tačke koje su manje, bolje se sagledavaju u nivou oka prolaznika, te je tako ispravno postaviti ih na terenu, ili na fasadi, i time omogućiti interakciju sa korisnicima i posmatračima. „Za sagledavanje arhitektonskog objekta sa užom okolinom, odgovarajući ugao je 18 stepeni”¹⁸³, a utisak koji se dobija, snažniji je i konkretniji za čoveka jer tako razvija osećaj sigurnosti i lakše se orijentiše u prostoru u kom se prvi put nađe.

Razumevanje okruženja, takođe, predstavlja bitan faktor za sagledavanje elemenata. Osećaj koji se formira daleko je prihvatljiviji ukoliko je impresija nakon percepcije ili

¹⁸⁰ Linč K.: *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 1974., str. 2

¹⁸¹ Panić V.: *Psihologija i umetnost*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005., str. 232

¹⁸² Zucker P.: *Town and Square, From the Agora to the Village Green*, the M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 1970., p. 7

¹⁸³ *Ibid*, p. 7

eksploatacije pozitivna. Nemir, anksioznost, osećaj dezorijentisanosti i nesagledavanja, kod velikog broja korisnika utiče na negativne impresije o nekom mestu. Proporcijski odnosi na objektima, kao i upotrebljeni elementi, forma, boja, oblik, predstavljaju bitne projektantske elemente pomoću kojih se stvara vizuelna manipulacija.

3.1.3.4 Vlasništvo repernih tačaka

Prema vlasništvu, reperne tačke mogu biti:

- privatna mesta
- poluprivatna/polujavna mesta;
- javna mesta u prostoru.

Prema Basanu (*Michel Bassand*) „dok privatna sfera isključivo spada u oblast ličnog i privatnog, javna sfera omogućava susret svih tipova građana.”¹⁸⁴ Pitanje vlasništva repernih tačaka zavisi od više faktora te se tako postavlja pitanje vlasništva lokacije na kojoj se nalaze: privatna parcela, unutarblokovo dvorište, ulica, trg, a zatim i funkcije koja implicira nivo javnosti. U velikoj meri vlasništvo je određeno i tipom repera. Tako, na primer, privatni reperi, ukoliko se pristup i njihova eksploatacija naplaćuje kroz dnevnu (mesečnu, godišnju) ulaznicu, mogu uticati da broj korisnika bude smanjen, spomenik ili fontana unutar blokovskog dvorišta ostaje polujavna i delimično poznata za šire okruženje ili slučajne prolaznike, dok je kod javnih struktura omogućeno njihovo sagledavanje i korišćenje uvek, nezavisno da li su prirodne ili stvorene tačke sa kojih se sagledava okolina ili su u pitanju mesta koja se posmatraju.

Kao što „nije dokazana veza između veličine grada i kvaliteta njegovih urbanih sadržaja”¹⁸⁵, tako nije dokazano ni da privatne reperne tačke imaju veći kvalitet, predstavljaju mesta o kojima se više vodi računa ili je njihova ekskluzivnost veća. Svetski poznati reperi do kraja koriste svoj potencijal, formiraju se čitave strategije za njihovu maksimalnu eksploataciju i realizuju se različite ideje koje ih stalno drugačije prezentuju i tako pozivaju javnost da ih poseti. Svaka od navedenih grupa može uporednom analizom faktora kvaliteta u koje spadaju i urbanističko-arhitektonski, ekonomski, ekološki, sociološki, marketinški, kulturološki, psihološki i mnogi drugi aspekti, da poboljša stanje i prilagodi ga potražnji koja postoji.

¹⁸⁴ **Basan M.**: Za obnovu urbane sociologije-jedanaest teza, *Sociologija*, Vol. XLIII, No. 4, 2001., str. 350

¹⁸⁵ **Pušić Lj., Milošević B., Šljukić S., Dulić J.**: *Urbana kultura - osnova održive multikulturalnosti*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 2003., str. 14

3.1.3.5 Prostorne karakteristike repernih tačaka

Ukoliko je „objekat sistem svojstava koja se predstavljaju našim različitim čulima i koja su ujedinjena činom intelektualne sinteze“¹⁸⁶, onda je zavisno od interesovanja korisnika, ponude koja mu se pruža i elemenata koji mu zaokupljaju pažnju moguće utvrditi da nije svako reperno mesto koncipirano u urbanom tkivu na isti način i da se ne prezentuje čulima jednako. Usled velikog broja pojavnih oblika, morfologije i odnosa korisnika prema repnim tačkama, razlikuju se sledeće prostorne karakteristike istih:

- pojedinačna tačkasta mesta - objekat, drvo, spomenik (Slika 26);
- uređeni niz više tačaka - niz objekata, drvored, grupacija spomenika (Slika 27);
- razučeni skup više tačaka - tvrđava, park, spomen-park (Slika 28).

Slike _ 26, 27, 28 _ Različite prostorne karakteristike repernih tačaka na osnovu njihovih prostornih odnosa: pojedinačno mesto (Kip Slobode u Njujorku - levo); niz više tačaka (Egipatske piramide - sredina); skup više tačaka (Central park u Njujorku - desno)

3.1.3.6 Značaj repernih tačaka

Svaki od navedenih prostornih tipova ima svoje pottipove koji drugačije funkcionišu zavisno od velikog niza umreženih faktora koji su već pomenuti kao karakteristike repnih tačaka. Vrednovanje prostornih karakteristika u odnosu na značaj koji se postiže ukazuje na sledeću podelu:

- pojedinačna tačkasta mesta mogu imati:
  - isti značaj u celosti strukture - celo reperno mesto je u svom gabaritu, po horizontali i vertikalni, jedna celina u pogledu vrednovanja značaja, posećenosti, ponude (poslovna kula, muzej, svetleći stub, reklama);
  - više mikrocelina koje se razlikuju prema atraktivnosti i posećenosti - repna tačka može biti gabaritno raščlanjena, a posetiocima može biti omogućeno korišćenje jednog dela, ili interesovanje za svaku od celina, zavisno i od sadržaja, može biti drugačije (restoran na vrhu poslovne kule, tvrđava);

¹⁸⁶ Merleau-Ponty M.: *The world of perception*, Routledge, London and New York, 2004., p. 59

- uređeni niz više tačaka može imati:
  - tačke istog značaja - ponavljaju se strukture, bez dominacije (visoki objekti duž bulevara, pojedinačne edikule i elementi mobilijara u parku);
  - tačke različitog značaja - izdvajaju se prema atraktivnosti i značaju pojedina mesta u odnosu na ostale tačke (odbrambena kula u strukturi zaštitnog zida tvrđave, stalni objekat za prodaju u okviru pijace okružen tezgama, skulptura u prostornoj fontani);
- razučeni skup više tačaka može imati:
  - tačke istog značaja - slične značajne strukture na nivou celine (fakulteti u okviru Kampusu);
  - tačke različitog značaja - mesta potpuno različita i povezana na nivou celine jer nude i drugačije sadržaje i privlače različite potencijalne grupe posmatrača i korisnika (mesta zabave u luna parku).

Česta je pojava da se objekti koji su visinski reperi rešavaju po principu slaganja sadržaja po horizontali, a najatraktivniji su upravo najviši nivoi. Ovi prostori pružaju odličnu mogućnost sagledavanja okoline, osećaj inferiornosti i na poseban način povezuju korisnike sa gradom. Takvi nivoi i krovne terase postaju vidikovci za sagledavanje okruženja.

Šulc naglašava da „kada su zgrade rasute, identitet se gubi i teritorijalni kontinuitet prostora je razoren”¹⁸⁷ što je bitno izbeći kada su u pitanju povezana mesta koja u funkcionalnom, oblikovnom, sociološkom, ekonomskom ili bilo kom drugom smislu treba da budu jedinstvena celina. Sa druge strane, ukoliko je u pitanju objekat koji je ekskluzivan po svojoj funkciji ili formi, bitno je da bude udaljen od prve slične strukture kako bi ostao zanimljiv i bio stalno posećen. Umrežavanje javnih struktura može da ima dvojake efekte kada je u pitanju ponuda. Ovaj primer može se sagledati kroz analizu pozorišta ili muzeja u nekom naselju. Ukoliko je na manjoj teritoriji više ovakvih kuća, koje nude slične usluge i sadržaje, posećenost će biti manja jer će se korisnicima dati mogućnost izbora¹⁸⁸. Ipak, valorizovanjem samog postojanja pozorišta kao atipične i reprezentativne forme, dobija se odličan orijentir i mesto sagledavanja, bez obzira da li posmatrač potencijalno treba i želi da bude i korisnik prostora. Zaključak je da u pogledu repernih tačaka, postoji dualizam prilikom vrednovanja, a najbolji efekti valorizacije su kada je upravo kontrastna pojava postignuta po svim faktorima analize.

¹⁸⁷ Norberg-Šulc K.: *Stanovanje - stanište, urbani prostor, kuća*, Građevinska knjiga, Beograd, 1990., str.

33

¹⁸⁸ Vukajlov Lj., Milinkovic A., Brkljac D., Dobrivojevic O.: Evaluation model of the quality of the theater locations - case study: Novi Sad, Serbia, *Facta Universitatis, Series: Architecture and Civil Engineering*, Vol.15, No.2, p. 227

Isti stav podržava i drugi teoretičar kada kaže da „nizovi belega pripomažu raspoznavanju i olakšavaju pamćenje putanje”¹⁸⁹ što je od izuzetne važnosti za identifikaciju, asimilaciju sa prostorom i sam doživljaj i osećaj sigurnosti. Linč dalje navodi i da „ako se oni pojavljuju u obliku jata, oni se uzajamno pojačavaju”¹⁹⁰ i tada se ceo kvart naselja ili deo grada prepoznaje po tim reperima. Kao primer može se uočiti ponavljanje prostornih edikula u parku La Vilet, Bernara Čumija (*Bernard Tschumi*) ili grupisanje muzeja i galerija u kvartu Museum Quarter u Beču.

Kada su reperne tačke razučene u velikom naselju, one imaju dejstvo veze, jer decentralizacija pojedinih sadržaja u gradu ima za cilj formiranje prostorne mreže koja će privući veći broj posetilaca, a predstavljati i značajnu strukturu za stanovnike tog područja. „Shemata se može definisati kao tipično reagovanje na neku određenu situaciju... a svaki pojedinac može imati i više od jedne shemate što mu omogućuje da ostvari zadovoljavajuće opažanje različitih situacija.”¹⁹¹ Tako ljudi formiraju nekoliko nivoa mentalnih mapa, shemata, o sadržajima koji ih interesuju, objektima koji su im interesantni, prostorima koji privlače njihovu pažnju, a samo neka od tih mesta upisuju se u mentalnu mapu svih stanovnika, jer su oni karakteristični elementi prepoznavanja sredine. Kontrastna pojava je aktuelna za manja naselja kod kojih je često formiranje repernih mesta na teritorijalno manjem području kako bi se formirao nukleus koji će biti jedinstven, a za stanovnike popularno nazvan *centar*. Sve značajnije strukture koje imaju predispoziciju da budu definisane kao reperna tačka nalaze se u neposrednoj blizini, bez obzira na njihov karakter i morfologiju. Naselje je u tom slučaju u potpunosti okrenuto ka tom prostoru i neguje njegov značaj za sve stanovnike.

Prepoznatljivost repernih tačaka na nivou grada zavisi od svih prethodno pomenutih faktora, kojima urbanisti, arhitekti, pejzažni arhitekti strategijski deluju na zajednicu i utiču na dopadljivost mesta. Ipak, obeležja mogu imati pozitivne reakcije od strane društva, ali i negativnu konotaciju kada se na njih pomisli. Tako se na primer deponija u naselju ne vezuje za lep estetski doživljaj, ali definitivno jeste orijentir za mnoge stanovnike. Zavisno od značaja, reperne tačke mogu imati:

- lokalni i
- globalni značaj.

Pod lokalnim značajem u ovoj studiji se podrazumeva da je struktura prepoznatljiva za stanovnike nekog mesta, ili neposrednog okruženja (plaža Štrand u Novom Sadu, dvorac na Principovcu u Hrvatskoj, multifunkcionalna hala Štathale u Beču). Kada neki

¹⁸⁹ Linč K.: *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 1974., str. 105

¹⁹⁰ *Ibid*, str.129

¹⁹¹ Norberg – Šulc K.: *Egzistencija, prostor i arhitektura*, Građevinska knjiga, Beograd, 1999., str. 17

objekat, obeležje ili tačka postane reprezent države i simbolička veza sa njom, on dobija globalni značaj. U svakodnevnom govoru, široko je rasprostranjeno da različiti društveni slojevi i profili ljudi znaju gde je Ajfelov toranj ili Akropolj, koji su izraziti primeri globalnih repernih mesta.

Gradski prostor stvara i modifikuje kolektivnu memoriju¹⁹², tako što se menja, a belezi su ono što im postaje uporište kroz godine. „Dete uči da...povezuje upoznate predmete sa određenim mestima, raspoređujući ih u obuhvatnijem totalitetu“¹⁹³ zbog čega su i u najranijim godinama života potrebni jaki identifikacioni oslonci i orijentiri u prostoru. Ovo govori u prilog činjenici da reperi moraju da postoje na svim prostornim nivoima, od vrlo malih detalja i nivoa predmeta, do izrazitih megastruktura. „Prostor obuhvaćen imaginacijom ne može da ostane indiferentni prostor“¹⁹⁴, nego doživljeno mesto kome se daju lični opisi i formirane slike se „čuvaju u pamćenju.“¹⁹⁵

Manja naselja imaju lokalne simbole i najčešće su to crkva, pijaca, kafana, vodotoranj, bioskop, most. Objekti novije gradnje imaju zanimljiviju formu i savremenije materijale, te su za stanovnike mesta i oni ekskluzivni reperi, dok za žitelje iz okoline ove tačke nemaju toliku vrednost. Nasuprot ovom fenomenu, nalaze se potpuni ekstremi kada čitave četvrti grada, zbog velikog broja socioloških, ekonomskih, kulturnih, edukativnih, zabavnih čvorišta, postanu prepoznatljiva mesta. Las Vegas (Slika 29) i Dubai (Slika 30) najbolji su primer masovnosti i prestiža jednog urbanopolisa. „Cilj imidža je da gradu obezbedi karakter, način na koji se doživljava i nešto po čemu je poznat“¹⁹⁶, a to može biti njegovo ime, pozicija, najrasprostranjenija delatnost, etničko stanovništvo ili reperska tačka.

Tako je, na primer, Dubai u potpunosti posvećen svojoj globalnoj promociji koja osigurava visoku efikasnost i prepoznatljivost. „Grad sledi humane, ekonomske i geopolitičke imperatve (nekada samo deklarativno), čineći moć globalizacije više nego očiglednom“, a najviši slobodnostojeći objekti na svetu i veštačka ostrva neverovatnih tehnoloških karakteristika i oblika predstavljaju „ikone progresu, ali i nove reperske tačke savremenog doba.“¹⁹⁷ Ipak, ovako inovativna rešenja izazivaju i oprečna mišljenja jer se postavlja pitanje održivosti, narušavanja biodiverziteta, ekoloških i psiholoških faktora koji utiču na okolinu i društvo.

¹⁹² Boyer C.: *The City of Collective Memory*, Mass.: MIT Press, Cambridge, 1995.

¹⁹³ Norberg – Šulc K.: *Egzistencija, prostor i arhitektura*, Građevinska knjiga, Beograd, 1999., str. 30

¹⁹⁴ Bašlar G.: *Poetika prostora*, Alef, Beograd, 2005., str. 23

¹⁹⁵ *Ibid*, str. 22

¹⁹⁶ Morgan N., Anet R. i Prajd R. (urednici): *Destinacija kao brend: Upravljanje reputacijom mesta*, Clio, Beograd, 2015., str. 149

¹⁹⁷ Stupar A.: *In Scale Out Scale*, <http://www.strand.rs/globalization/izlozba2.html> (datum posete 23.7.2016.)

Slike _ 29, 30 _ Promocija grada kao jedinstvenog repera u totalitetu - Las Vegas (levo) i Dubai (desno)

Gradske vlasti igraju veliku ulogu u fazi promovisanja nekog lokaliteta koji izaziva znatiželju javnosti. Postoje strukture koje su od svog nastanka izazivale veliki broj korisnika i posetilaca da ih posete i upoznaju, zbog čega su nailazile na pozitivne i negativne komentare, kao što je to primer Ajfelovog tornja u Parizu ili Gugenhajmovog muzeja u Bilbao. Na primeru pomenutog muzeja, zabeležen je podatak da je lokalno stanovništvo dolaskom na dan otvaranja pokušalo da ostavi pečat u stvaranju istorije za njihovo mesto i svojim prisustvom pokaže da je inovativni dizajn objekta kulture, drugačiji od svog lokalnog nasleđa, toliko jak, da će mali grad Bilbao predstaviti kao grad visoke klase u budućnosti¹⁹⁸. Tako se pored velike samopromocije objekta i njegovog autora, uočava koliko arhitektonsko i urbanističko projektovanje i dizajn mogu biti korišćeni kao sredstvo za razvoj urbanog turizma¹⁹⁹, a dominacija globalnog repera u naselju može da dobije izuzetno velike razmere te da se njegov značaj oslikava na druge delatnosti kao što su ekonomija, hotelijerstvo, usluga, zabava, što dalje implicira i izuzetan lokalni boljitak i identifikaciju stanovnika sa tom strukturom.

3.2 Žižne tačke u urbanim naseljima

Ako bi se na osnovu prethodnog razmatranja o gradu i njegovim mestima, diskusija detaljnije sagledala, ispravno bi bilo reći i da je to „relativno gusto naseljena, i izgrađena naseobina, koja ima osećaj kontinuiteta, u kojoj postoji mogućnost izbora i koja poseduje svoj identitet.”²⁰⁰ Upravo je gustina izgrađenosti implicirala potrebu za izborom, za različitim mogućnostima koji vode ispunjenijem i zdravijem životu stanovnika. Saglasno sa tim, gradski prostori i mreže se obogaćuju mestima, objektima, prostorima koji su centri događaja i tačke integracije, masovnosti, zabave tzv. žižne tačke.

¹⁹⁸ **Gospodini A.**: European Cities in Competition and the New 'Uses' of Urban Design, *Journal of Urban Design*, Vol 7, No. 1, 2002., p.70

¹⁹⁹ **Gospodini A.**: Urban Design, Urban Space Morphology, Urban Tourism: An Emerging New Paradigm Concerning Their Relationship, *European Planning Studies*, Vol 9, No. 7, 2001., p. 932

²⁰⁰ **Đokić V.**: *Urbana morfologija - grad i gradski trg*, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2004., str. 29

„Grad je prema tome, mesto gde se događa susret, gde se ljudi sastaju i otkrivaju svetove drugih ljudi”²⁰¹ i tako generacijama stasavaju u njemu. Suština svakog prostora su korisnici, njihove potrebe, aktivnosti, utisci i doživljaji sredine i mesta, zbog čega je od izuzetne važnosti njihova različitost, lokacija, sadržaj, bezbednost, jedinstvenost, opremljenost, međuzavisnost i mnogo drugih kvaliteta koji na polju urbanizma, arhitekture, sociologije i psihologije ispunjavaju raznolika ljudska očekivanja i ciljeve.

Pozicija mesta okupljanja u urbanom tkivu nije uvek presudna za dobro funkcionisanje istih. Ukoliko je grad „mozaik epizoda, gde je svaka sa svojim posebnim životnim vekom”²⁰² onda je svako novo mesto upravo jedinstveni element strukture tog mozaika. To dalje implicira da niz faktora koje neki prostor ima može da doprinese velikoj posećenosti i značaju za stanovnike, a stvaranje pozitivnih aspekata uslovljeno je različitim karakteristikama i tipološkim definicijama žižnih prostora.

3.2.1 Pojam žižne tačke

Na prostornu dinamiku grada utiču atraktivnost i frekventnost sredine, mogućnost da se ona regeneriše i menja, da ostane interesantna i privlačna, a ujedno uvek drugačija za svoje posetioce. Žižne tačke su mesta okupljanja ljudi iz različitih potreba, pri čemu se ostvaruju specifične vrste i intenzitet komunikacija i doživljaja. Koncentracija ljudi je osnovna karakteristika tih mesta, jer „se ljudi okupljaju na mestima gde se nešto dešava i spontano traže prisustvo drugih ljudi,”²⁰³ mada prisutnost većeg broja ljudi ne podrazumeva obavezno i interakciju među njima, niti je neophodano postojanje događaja kao zajedničkog motiva okupljanja.

U tom kontekstu žižne tačke u nekoj sredini predstavljaju „mesta na kojima se ekonomske aktivnosti, ideje, kulturna i društvena raznolikost simbolički povezuju i ukrštaju na visokom nivou.”²⁰⁴ Posmatrajući strukturu naselja i kulturu življenja kroz istoriju, evidentan je veliki značaj agora, foruma, trgova, arena, svih javnih objekata i institucija koje su oko sebe okupljale veliki broj ljudi i omogućavale im zadovoljavanje specifičnih društvenih potreba. Zaključuje se da je žižno mesto, u različitim svojim oblicima, nastalo spontano kao neophodnost čoveka za socijalizacijom, njegova hedonistička težnja za pokazivanjem i veličanjem, kao i proizvod njegovog sazrevanja i evolucije njegovih želja i potreba.

²⁰¹ **Norberg-Šulc K.:** *Stanovanje - stanište, urbani prostor, kuća*, Građevinska knjiga, Beograd, 1990., str.

51

²⁰² **Koolhaas R.:** *Delirious New York*, The Monacelli Press, New York, 1994., p. 20f

²⁰³ **Gel J.:** *Gradovi za ljude*, Palgo Center, Beograd, 2016., str. 25

²⁰⁴ **Day C.:** *Places of the Soul*, Architectural Press, New York, 2004., p. 231

Danas, u 21. veku, koji je „vek masovnosti“²⁰⁵, u pogledu mnogih potrošačkih kriterijuma, potreba za žižnim mestima u građenoj sredini je i dalje velika (Slike 31, 32, 33). Paralelno sa tim, transformacija urbanih celina ukazuje da „višeznačni i složeni odnos arhitekture i energije postaje sve bitniji element izražavanja i razumevanja moderne arhitekture,“²⁰⁶ i da je sinergija koja postoji između prostora i korisnika krucijalni motiv svake urbane intervencije.

Slike _ 31, 32, 33 _ Savremena mesta okupljanja koja podstiču potrebe potrošačkog društva

Problematiku postojanja, značaja i osnovnih karakteristika u svojim studijama objašnjava Linč i navodi da su „čvorišta strategijske žiže u koje posmatrač može ući.“²⁰⁷ Prema karakteru svako od čvorišta može biti potpuno drugačiji prostor, introvertnog ili ekstrovertnog tipa sa kojim se identifikuju pojedinci ili grupe ljudi. Bitno je da ovi prostori imaju karakteristike koje se u društvu prepoznaju kao potencijalne tačke segregacije i razmene ideja, želja, proizvoda, prostori koji imaju duh mesta²⁰⁸ ili duh naroda, jer „život grada i život u gradu mera su njegovih kvaliteta.“²⁰⁹

Postojanja žižnih mesta uslovljeno je stanjem ljudskog bića da ima društvenu sferu života koja ne uključuje dom i egzistencijalno pitanje, zbog čega je neophodno zadovoljiti različite potrebe za povezivanjem i pripadanjem zajednici. Socijalna korist je najočiglednija prednost postojanja takvih mesta, a „prilike ljudima da rade različite stvari, učestvuju u događajima i aktivnostima ili da samo budu deo društva,“²¹⁰ lako se ostvaruju ukoliko je tipološka ponuda velika. Razlog okupljanja na nekom mestu je taj koji generiše događaje i tako stvara promenljive koncentracije korisnika prostora. Aktivnosti koje se dešavaju na nekom mestu automatski određuju njegov karakter i utiču na stvaranje specifične atmosfere.

²⁰⁵ Pevsner N.: *Izvori moderne arhitekture i dizajna*, Građevinska knjiga, Beograd, 2005., str. 7

²⁰⁶ Radović R.: *Novi vrt i stari kavez*, Stylos, Novi Sad, 2005., str. 123

²⁰⁷ Linč K.: *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 1974., str. 91

²⁰⁸ Stajls snavodi da je duh mesta personifikovani doživljaj koji se stvara i kao čuvar štiti neko mesto, te da su takve tačke u prostoru specifične i značajne. Autor takođe pravi vezu sa kineskom geomantijom prema kojoj mesta imaju svoju pozitivnu ili negativnu prezentaciju i identitet, a sve u odnosu na energiju koja postoji i stvara se kroz vreme.

Stiles R.: *A Guideline for Making Space: Joint Strategy Activity 3.3*, Institute for Urban Design and Landscape Architecture, University of Technology, Vienna, 2012., p. 19

²⁰⁹ Pušić Lj.: *Grad bez lica*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2009., str. 228

²¹⁰ Woolley H.: *Urban open space*, Spoon Press, New York, 2003., p. 12

Zaključak je da su žižne tačke mesta okupljanja ljudi i prostori ostvarivanja čoveka kao društvenog bića, koji svoje doživljaje, emocije i iskustvo želi i mora da podeli sa drugim članovima zajednice, kao deo emocionalnog ostvarenja. Uspostavljanje i razvijanje međuljudskih odnosa obezbeđuje se kako na otvorenim prostorima, tako i unutar javnih građevina, što će dalje usloviti definisanje tipološki različitih žižnih mesta u urbanoj sredini.

3.2.2 Karakteristike žižnih tačaka

Kako bi se formirala tipološka klasifikacija žižnih tačaka i utvrdili značajni faktori koji su specifični za dalje istraživanje, neophodno je izdvojiti niz karakteristika koje će kasnije uticati na tipološku diferencijaciju ovih mesta prema različitim aspektima. Tako se kao karakteristike koje važe za sve pojavne oblike izdvajaju:

- **dostupnost, aktuelnost i vremenska posećenost** (bitan preduslov za korišćenje i posećenost nekog mesta od strane velikog broja ljudi jeste laka, čitljiva i funkcionalno jednostavna dostupnost do mesta i omogućeno nesmetano kretanje po ili unutar njega. Broj posetilaca na nekom prostoru je varijabilan numerički podatak, a sama aktuelnost menja se na godišnjem, sezonskom, pa čak i dnevnom nivou).
- **lokacija** (pozicija mesta okupljanja u odnosu na konfiguraciju/nivo terena, ceo grad-u odnosu na centar i periferiju, infrastrukturu-u odnosu na saobraćajnice, urbane elemente);
- **fizičke karakteristike** (veličina tj. dimenzije prostora, kompleksa ili objekta su značajne zbog mogućnosti organizovanja manifestacije, obavljanja funkcije ili zbog obezbeđenja dovoljnog prostora za okupljanje većeg broja ljudi, kao i otvorenost/zatvorenost prostora koji utiču na vrstu događaja koji se na žižnom mestu dešava, na njihovo ponavljanje, karakter, kategorije korisnika...);
- **vlasništvo** (pitanje pripadnosti u imovinskom smislu utiče na stvaranje potpuno javnih, delimično javnih ili privatnih i potpuno privatnih mesta za okupljanje ljudi);
- **prostorne karakteristike** (žižne tačke u naselju mogu biti pojedinačna mesta, ili umreženi niz formiran od više tačaka, a može predstavljati skup nastao od više pojedinačnih mesta koja su razučena);
- **značaj** (kao što postoje mesta različita po nameni, veličini, zatvornosti, tako ni značaj svakog od njih nije ujednačen, jer pojedina žižna mesta predstavljaju jedinstvene reprezentante naselja, dok su neka samo lokalni prostori za socijalizaciju);

- **odnos korisnika prema žižnim tačkama** (kao važan kriterijum klasifikacije izdvaja se interakcija koja se stvara između korisnika i mesta na kojima se okupljanje dešava. Percipiranje žižne tačke u gradu, pitanje komunikacije unutar nje, razlozi zbog kojih se ljudi okupljaju na nekim mestima koji ujedno utiču i na namenu istog tj. na tipove aktivnosti koje se dešavaju i pitanje da li one uslovljavaju interakciju između pojedinaca i žižnih mesta, bitni su parametri koji tipološki klasifikuju sve pojavne oblike).

Valorizovanje svake od karakteristika žižnih mesta izuzetno je važna, jer se njihovim vrednovanjem formira tipološka klasifikacija, a čitav proces u daljim poglavljima ovog istraživanja, imaće za cilj stvaranje i izdvajanje onih karakteristika mesta koje su presudne za formiranje reperno-žižnih tačaka u naseljima.

3.2.3 Tipološka klasifikacija žižnih tačaka

Na osnovu istraživanja karakteristika žižnih tačaka, utvrđeno je da postoje mnogobrojne klasifikacije, koje su u ovom radu grupisane u odnosu na nekoliko, već pomenutih, bitnih aspekata. Sistematizacija žiža, kao i prethodno tipološko određivanje repera, od velike su važnosti za dalji rad, jer ga usmeravaju ka prepoznavanju, uočavanju i isticanju specifičnih reperno-žižnih tačaka, mesta koja svojim karakteristikama objedinjavaju kvalitete kako repernih, tako i žižnih tačaka u naselju.

. Prema Spajtsu (*James Spates*) postoje četiri vrste prostora²¹¹:

- prostori u kojima se očitava životni stil njegovih aktera;
- prostori od lokalnog značaja (okupljanje aktera iz neposrednog susedstva, ulični ćošak, kafić, radnja);
- otvoreni prostori (sva ona mesta u gradu gde se mogu pratiti manifestacije njegove gustine i socijalne heterogenosti njegovih stanovnika - najkompleksniji prostori, ulice, usamljeno sedenje, druženje na otvorenom prostoru parka ili trga, robne kuće, tržni centri, spotrski i prostori za rekreaciju);
- specijalizovane scene zatvorenog tipa (prostori koji okupljaju posebne grupe, udruženja i klubovi, kulturne i rekreativne aktivnosti).

Četiri vrste prostora izdvojene su prema potpuno različitim kriterijumima (stil života, značaj mesta, aktivnosti, vrste prostora, kategorije korisnike) koji nisu uporedivi i to je nedostatak ovakve podele. Međutim, iako je navedena podela obuhvatila tipološki različite prostore spojene drugačijim kriterijumom, navodi se veći broj elemenata

²¹¹ Pušić Lj.: *Grad, društvo, prostor*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997., str. 266-267

naselja koji imaju karakteristike žižnih tačaka na različitim prostornim i značenskim nivoima i uočava se raščlanjavanje ljudskih potreba prema karakteru (privatno, poluprivatno, polujavno, javno) i vrstama okupljanja. Pojedina mesta su lokalnog tipa, značajna manjem broju stanovnika i locirana u njihovom neposrednom okruženju. Sa druge strane „neki otvoreni prostori mogu privući posetioce da napuste svoje svakodnevne lokacije,²¹² a u urbanom tkivu postoje i oni lokaliteti, ciljevi kretanja, koji su zvanično najposećeniji turistički prostori, potpuno javni. Svaki od njih može biti prostor koji je otvoren, organizovan van objekta ili zatvoren, smešten unutar objekta, zbog čega upravo podela prema tom kriterijumu daje sistematičniju tipološku formulaciju.

3.2.3.1 Dostupnost, aktuelnost i vremenska posećenost žižnih tačaka

Žižne tačke su mesta u naselju koja prema dostupnosti, aktuelnosti i vremenskoj posećenosti mogu biti:

- konstantno dostupna i stalno aktuelna mesta (tokom cele godine);
- povremeno dostupna i periodično aktuelna (sezonski).

Dve najznačajnije žižne tačke u svakom urbanom naselju su: trg (Slike 34, 35) i ulica (Slike 36, 37), a kako su u pitanju i osnovni morfološki oblici grada, o ovim prostorima postoje detaljne studije²¹³ prikazane na urbanistički, arhitektonski, sociološki, kulturološki, ekonomski, ekološki, simbolički ili psihološki način. Trg je deo grada koji se u urbanom tkivu lako prepoznaje i pamti, predstavlja centar socijalnog života stanovnika, oslikava genezu, razvoj, transformaciju i sazrevanje grada, a uvek je deo memorije stanovnika, što je njegova najvažnija dimenzija. On je „centar zajednice sa svake tačke gledišta: prostor za društveni susret, priznanje, donošenje odluka i samoanalizu,²¹⁴ a svakodnevno se potvrđuje stav da je „aktivnost na trgu važna za njegovu vitalnost i vizuelnu privlačnost.“²¹⁵ Morfogeneza, periodi nastanka, tipovi, veličina i drugi kriterijumi vezani isključivo za trg, kao element urbanog prostora, nisu predmet ove studije, jer se posmatraju samo oni parametri koji utiču na njegovo definisanje u pogledu žižnog mesta u naselju.

²¹² Woolley H.: *Urban open space*, Spoon Press, New York, 2003., p. 70

²¹³ Pogledati potpoglavlje 1.2 Pregled dosadašnjih istraživanja

²¹⁴ Landry C.: *The art of city making*, Cromwell Press, Trowbridge, 2006., p. 181

²¹⁵ Moughtin C.: *Urban design: Street and Square*, Architectural Press, London, 2003., p. 87

Slike _ 34, 35, 36, 37 _ Urbani element kao žižna tačka: trgovi – Trafalgar u Londonu (gore levo) i Svetog Marka u Veneciji (gore desno); ulice – Maria Hilfe u Beču (dole levo) i Jelisejska polja u Parizu (dole desno)

Za razliku od trga, ulica ima drugačiji karakter, naglašenu izduženost, linearnost (longitudinalnost) i komunikaciju kao primarnu funkciju. Njena uloga je da spaja - objekte na naspramnim stranama, sadržaje u nizu, tačke koje se nalaze na početku, duž, ili na kraju njene izdužene forme i tako stvara jedinstven konceptualni prostor. „Takođe, ulica daje identitet i poreklo, formira karakter kvarta, postaje katalizator kulture i životnog stila, ona je mesto interakcije na kome se ljudi slobodno okupljaju i cirkulišu.”²¹⁶ Upravo je morfologija ta koja utiče na sadržaje i tipove okupljanja duž linijskog pravca, prolaznost i fluidnost. „Kretanje je možda najznačajniji urbani proces”,²¹⁷ a svaka gradska aksa je mesto duž koga se kretanje dešava, ali je samo u nekima od njih sklop postignut na način da podstiče znatiželju, neizvesnost, urbanu napetost i događaj.

Ulica je „društveni prostor sa posebnim karakterom”, koja može da „stvori promenljivost u socijalnom i kulturnom javnom životu”²¹⁸ zbog čega je njeno postojanje u urbanom prostoru neophodno. Zajedno sa transformacijom grada, potrebama stanovnika i procenom (evaluacijom) stila života, menjaju se i njeni obrisi, silueta, sadržaji. Na isti način potrebno je promišljati i o ostalim otvorenim prostorima koji privlače najveći broj

²¹⁶ Danilović-Hristić N. i Vukotić-Lazar M.: Savremena umetnost u javno-političkom urbanom prostoru, *Arhitektura i urbanizam*, broj 34, 2012., str. 34

²¹⁷ Reba D.: *Ulica - element stukture i identiteta*, Orion Art, Beograd, 2010., str. 73

²¹⁸ Barker J.: Street Life, *City and Society*, Vol. 21, Issue 2, p. 155

korisnika i posetilaca. Stalno održavanje javnih mesta utiče na održivost zdrave zajednice i zadovoljnog društva.

„Jedna od funkcija arhitekture, pa i jedno od merila njenih likovnih vrednosti, jeste odnos prema ambijentu”²¹⁹, što je ujedno pitanje konteksta i kontekstualnosti. Nekoliko objekata može biti sagledano pojedinačno i prepoznato kao izuzetni arhitektonski tipovi, stilski monumenti i jedinstveni elementi fizičke strukture naselja, ali osnovni činilac u sagledavanju njihovog postojanja u javnom prostoru jesu funkcionalnost i odnos tih objekata prema okruženju, njihova interakcija sa susednim strukturama, kohezivno dejstvo sa otvorenim prostorima i celina kojoj pripadaju. Na ovaj način, stvara se urbanitet koji predstavlja "saglasnost, prijateljstvo i harmoniju među kućama”²²⁰ i za posmatrača postaje celina koju kao takvu treba detaljno i slobodno percipirati. Značaj kompleksa kao žižnog mesta, koje poseduje sve rečeno, ogleda se u nizu mogućnosti koje se korisnicima pružaju. Izbor je, bez sumnje, podsticaj za čoveka da bude jedinstven i svoj, a opet umrežen i povezan sa drugima. Na taj način do izražaja dolaze mogućnost individualnosti i socijalne pripadnosti. Kompleks, sa arhitektonsko-urbanističkog aspekta sagledavanja, nudi korisnicima izgrađene i neizgrađene prostore, mesta koja su drugačija po ambijentalnosti i privatnosti, ponudi, značaju i u tome je njegova vrednost kada je u pitanju kategorizacija žižnih struktura. Za razliku od navedenih pojavnih oblika, objekat kao zatvoreni prostor i jezgrovića celina, može funkcionalno da ima ograničenje u ponudi, zavisno od površine i mogućnosti unutrašnje organizacije, ali manje zavisi od spoljašnjih faktora, daje osećaj čovekomernosti, i pruža niz mogućnosti koje su prostorno organizovane na horizontalnom ili vertikalnom nivou, zavisno od klasifikacije objekta, geometrije, sadržaja.

Iako je svaki od prikazanih prostora sagledan sa pozitivnog stanovišta ponude i mogućnosti, neophodno je napomenuti da se u svakom od njih krije i niz negativnih aspekata koje korisnici mogu da dožive boraveći na njima, a koji će u daljem radu biti sagledani kroz tipološko raščlanjavanje žižnih tačaka.

3.2.3.2 Lokacija

3.2.3.2.1 Tipološka klasifikacija žižnih tačaka prema lokaciji u odnosu na nivo terena

U odnosu **na teren**, žižne tačke mogu biti:

²¹⁹ Radović R.: *Živi prostor*, Nezavisna izdanja 24, Beograd, 1979., str. 17

²²⁰ *Ibid*, str. 17

- potpuno ispod nivoa terena (podzemni prolaz, akvarijum za sagledavanje morskog sveta) (Slika 38);
- delimično ispod, delimično iznad nivoa terena (hotel) (Slika 39);
- u nivou terena (unutarblokovsko dvorište, trg) (Slika 40);
- potpuno iznad nivoa terena (platforme za panoramsko razledanje grada) (Slika 41).

Slike _ 38, 39, 40, 41 _ Pozicija žižnih tačaka u odnosu na teren: potpuno ispod terena - panoramski koridori akvarijuma Dubai Mall (gore levo); delimično ispod-delimično iznad terena - Naučni muzej u Kaliforniji (gore desno); u nivou terena – unutarblokovsko igralište za decu (dole levo) i potpuno iznad terena - Vidikovac Indijanaca u SAD (dole desno)

Velika dostignuća u polju nauke, tehnike i arhitekture dovela su do pomeranja granica u pogledu socijalizacije, te se mesta za zadržavanje, okupljanje i druženje ljudi danas nalaze na svim prostornim nivoima u odnosu na teren. Sve su popularnije destinacije akvarijumi i tuneli stvoreni duboko ispod površine zemlje ili vode, za sagledavanje morskog sveta. Zanimljivi kompleksi biblioteka, različiti instituti, botaničke bašte i drugi sadržaji nalaze se delimično ispod i iznad terena zbog čega je u većoj meri iskorišćena sama lokacija. Pokrenuti teren i formirana prirodna ili veštačka denivelacija utiču na umrežavanje sadržaja, te se tako koriste i krovovi i platforme kao improvizovani trгови, platoi, sportski prostori ili površine namenjene mirujućem saobraćaju. Najčešći primeri su da se žižne tačke nalaze na terenu, a ovo su svakako i najpristupačnija mesta za sve korisnike. Pomeranje granica po pitanju inovacija, u 21. veku predstavlja i sve veći

broj platformi za sagledavanje okružujućeg prostora koje se grade iznad nivoa terena, konstruktorski prkose pravilima gravitacije, a dizajnerski dokazuju veliki napredak i prosperitet u polju graditeljstva. Ovakva mesta često su komercijalno i turistički privlačna i akcenat je na poseti i zadržavanju što većeg broja ljudi, zbog čega se njihovo postojanje upotpunjuje uvođenjem ugostiteljskih ili zabavnih programa u neposrednom okruženju istih. Žižna mesta iznad nivoa terena ređa su na teritoriji grada jer su u pitanju dobre vizurne tačke koje su vezane za lokalitete izvan naselja sa kojih se grad sagledava. Ukoliko se nalaze u gradu, inkorporirane su u unutrašnjost objekta i predstavljaju panoramske tačke (restorani i kafei na krovovima solitera, fitnes centri na najvišim spratovima objekata, vrtovi i mikro parkovi na krovnim terasama i drugo).

3.2.3.2.2 Tipološka klasifikacija žižnih tačaka prema lokaciji u gradu

Žižne tačke mogu biti pozicionirane u:

- u centru;
- na periferiji grada.

Analiza lokacije zahteva poznavanje velikog broja ulaznih faktora, poznavanje transformacija i ključnih promena koje su dovele do današnjeg izgleda pojedinog žižnog mesta. Strukturalno, svaki grad ima centar, prostor jake socijalne, urbanističke i ekonomske moći, koji je često i nukleus društva i njegovog kulturnog razvoja. Bez obzira da li je u pitanju geometrijski ili funkcionalni centar, istorijski najstarije jezgro grada ili finansijsko područje koje dominira, karakter koji ovi prostori imaju jedinstven je i utiče na posećenost i frekventnost. Prilikom posete nekog grada, neizostavna je poseta centra koji se prepoznaje po velikom broju koncentrisanih znamenitosti koje su reperne ili žižne tačke, ali je i turistička ponuda, uticaj zajednice i lokalne vlasti uvek usmeren na održivi prosperitet tog mesta. Decentralizacija savremenog grada i sadržaja u njemu uticala je na stvaranje više centara, na njihovo umrežavanje, remodifikaciju u odnosu na tip, sadržaje, funkciju, ali je kao pojam, za stanovnike ovo najčešće nastarije gradsko područje. Žižne tačke koje su locirane u centru imaju veću posećenost, tipološki su različite i privlače najveći broj korisnika.

Zavisno od sredine, razvijenosti naselja i njegove urbane politike, periferno pozicionirani sadržaji u odnosu na centar mogu biti organizovani isto ili drugačije u odnosu na one koji se nalaze u centru, ali je karakter koji je vezan za njih drugačiji zbog same lokacije. Decentralizovani sadržaji imaju problem dostupnosti, isključenosti iz svakodnevnog sagledavanja, identifikovanja i spontanog upoznavanja. To su mesta na koja se ide smisljeno i sa ciljem. Ovaj stav tačan je samo kada se sagledavaju

korisnici koji stanuju u nekom drugom delu grada od pomenutog. Za lokalno stanovništvo, postojanje žižnog mesta u njihovom susedstvu ima izuzetan značaj i utiče na pitanje pripadanja. Čest je slučaj da bez obzira koliko je korisnik udaljen od nekog žižnog mesta, učestalije koristi sadržaje u centru naselja, dostupnost do njih mu je u svesti lakša iako je možda vremenska udaljenost identična.

Ovaj zaključak takođe se ne može globalno prihvatiti, jer sadržaji u velikoj meri zahtevaju određene uslove koje lokalitet treba da ispuni, te je njihovo pozicioniranje u centru, koji je gusto izgrađena struktura sa malo slobodnog prostora, automatski isključeno. Tako je na primer teško pronaći naselje u kome je akva park, otvoreni bazen, bolnički kompleks, aerodrom ili stadion u centru grada, jer svaki od pomenutih sadržaja za dobro funkcionisanje zahteva niz urbanističkih, saobraćajnih, tehnoloških, arhitektonskih, sanitarnih, instalacionih i mnogih drugih uslova koje ni jedna lokacija u centru grada ne može da zadovolji. Dokazano je da ljudi sadržaje vezuju za određene navike (umreženi niz sadržaja zanimljivih svim članovima porodice, interesovanjima ili uzrastima - polifunkcionalnost), zahtevaju luksuz i potrošački maksimum (velika ponuda, dovoljno parking mesta, blizina površina za mirujući sadržaj od ulaza u kompleks/objekat) koji ne može da im se pruži fizički ukoliko je objekat u centru naselja ili u izgrađenom urbanom tkivu, zbog čega pristaju i na periferno postavljene žiže koje ispunjavaju pomenute uslove.

3.2.3.2.3 Tipološka klasifikacija žižnih tačaka prema lokaciji u odnosu na saobraćaj

U odnosu na prikazane kvalitete i nedostatke koje pojedine lokacije imaju, za dobro funkcionisanje i laku dostupnost do žižne tačke izuzetno je bitna pozicija u odnosu na saobraćajnice i blokove. Razlikuju se žižna mesta do kojih se pristupa:

- preko frekventnih saobraćajnih pravaca;
- preko srednje ili manje frekventnih saobraćajnica.

Postojanje frekventne saobraćajnice preko koje se pristupa do žižnog mesta značajno je za javne sadržaje, velike komplekse i objekte, jer u saobraćajnom smislu olakšava dostupnost i pruža veći komfor po pitanju izbora prevoza, brzine dolaska i odlaska, smeštajnog kapaciteta za vozila. Sa druge strane, blizina ovakve saobraćajnice umanjuje bezbednost, dobru i mirnu atmosferu, isključuje prostore za decu, za odmor i opuštanje. S tim u vezi, intenzitet saobraćaja i frekventnost mogu pozitivno da utiču na dobro pozicioniranje i atraktivnu i lako dostupnu lokaciju kada je u pitanju gradsko tkivo, ali mogu da imaju niz negativnih karakteristika kada su u pitanju dobra

funkcionalnost, bezbednost, kvalitet prostora, buka, atmosfera koja se na određenom prostoru razvija.

3.2.3.2.4 Tipološka klasifikacija žižnih tačaka prema lokaciji u odnosu na blok

Pitanje pozicije u urbanističkom smislu povezano je i sa vidljivošću u odnosu na urbanu strukturu, blok, u kome se nalaze analizirani prostori, pa se razlikuju oni:

- na ivici bloka ili na uglu (na vidljivom mestu u bloku);
- prostor koji je delimično zaklonjen nekim drugim elementom, objektom, vegetacijom, zidom, a delimično potpuno saglediv (na delimično vidljivom mestu);
- u unutrašnjosti bloka, na poziciji koja se ne sagledava sa okružujućih saobraćajnih prostora (na potpuno nevidljivom mestu).

Pozicioniranje uz saobraćajnicu, na ivici bloka, značajno je za objekte koji treba da budu lako uočljivi, jer to doprinosi njihovoj posećenosti, atraktivnosti i uočljivosti, te postaju reperi naselja, saobraćajno lako dostupni što utiče i na njihovo dobro funkcionisanje (bolnice, hoteli). Otvoreni prostori kao što su trg ili amfiteatar, ukoliko su pozicionirani uz frekventnu saobraćajnicu, imaju problem zbog većeg intenziteta buke od saobraćaja, ljudi i događaja na ulici ili raskrsnici, koje su takođe žižna mesta i koncentracija događaja na njima je velika.

Zavisno od tipa delatnosti, isti sadržaji mogu da se nađu i na manje vidljivim lokacijama u bloku. Tako će se u svakom gradu ponaći galerije koje su na frekventnim mestima, u samom centru grada ili uz bulevare, dok će se izdvojiti i one koje neguju ambijentalnost koja odmara, donosi mirniji duh i drugačiji karakter, zbog čega su u unutarblokovskim prostorima i teže uočljive. Svako mesto na kome ljudi borave je „slika u ogledalu koja prikazuje kako ljudi žive u urbanom prostoru, kako se ponašaju i šta rade”²²¹, a za zdravu svakondevicu neophodni su prostori u unutrašnjosti bloka koji odišu lokalnim karakterom i zadovoljavaju potrebe za koje nije bitno kako im se pristupa, niti koliko je atraktivno mesto i vidljivo za prolaznike. Lokalni kafe, mesna zajednica, sportski klub ili teretana, dečije igralište ili košarkaški teren, primeri su ovakvih mesta za okupljanje koji se nalaze u unutrašnjosti bloka.

3.2.3.3 Fizičke karakteristike žižnih tačaka

3.2.3.3.1 Tipološka klasifikacija žižnih tačaka u odnosu na veličinu

Žižno mesto u odnosu na veličinu može biti:

²²¹ Nas J.M.P. (ed.), *Cities full of Symbols - A Theory of Urban Space and Culture*, Leiden University Press, Amsterdam, 2011., p. 290

- veliko,
- srednje veličine i
- malo²²².

Prostorno ne postoji odrednica koliko neko mesto treba da bude veliko da bi bilo definisano kao žižna tačka. Čovek je mera svih stvari, zbog čega je Ranko Radović u mnogim svojim teorijskim i naučnim radovima podsticao upravo čovekomernost gradova i prostora i zalagao se za oživljavanje javnih prostora u tom duhu. Prema rečima Dirana (*Jean-Nicolas-Louis Durand*), veličina trga zavisi od broja ljudi koji na njemu borave: veliki broj ljudi na fizički malom trgu jednako je nepovoljan koliko i mali broj u prostranom javnom prostoru²²³. Veliki prostori formiraju se da bi izgledali grandiozno, njihov zadatak je da zasene, veličaju vlast, društvo, događaje (Crveni trg u Moskvi), ali se gubi osećaj bliskosti jer čovek nije merna referenca i u odnosu na perceptivnu impresiju, potisnut je u drugi plan. „Suviše prostora nas mnogo više guši nego kad ga ne bi bilo dovoljno,”²²⁴ zaključuje Sipervijel (*Jules Supervielle*) koji prostranost povezuje sa agorafobijom i suprotstavlja je klaustrofobiji.

Veliko područje koje se smatra žižnom tačkom obuhvata izgrađene objekte i slobodne prostore oko njih, ali koji tek u totalitetu predstavljaju celinu koja se prepoznaje kao jedinstvena. Tako se na primer čitava naselja izdvajaju kao žižne tačke što se može uočiti na primeru Santorinija, malog naselja u Grčkoj, ili Palmanove u Italiji. U svesti društva, ovo su autentični prostori sa jakim duhom mesta i karakterom koji ih izdvaja u odnosu na sve ostale. Veliku površinu zauzimaju i kompleksi koji predstavljaju funkcionalne mikroceline u kojima je dominantno zastupljena neka funkcija (npr. studentski kampusi, sajamski i bolnički centri). Kao žiže u nekim gradovima izdvajaju se i prostori starih utvrđenja i spomenički ostaci kulturne baštine (npr. Akropolj u Atini, Kalemegdanska tvrđava u Beogradu). Svako naselje ima mesta okupljanja na otvorenom, i ona su površinski dosta različita, a sve je određeno urbanističkom pozicijom u strukturi grada, istorijskim tokovima i potrebama uz koje je prostor nastao,

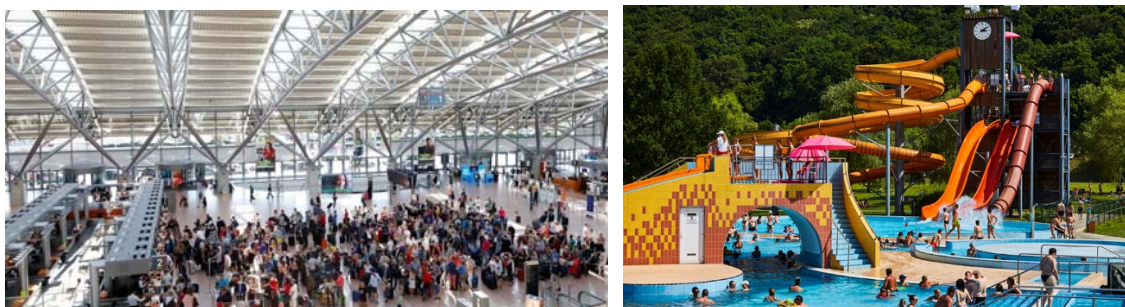
²²² Prema Huperu, napravljena je diferencijacija otvorenih javnih mesta prema veličini u odnosu na 6 kategorija: prostori veličine $\leq 0,3\text{ha}$; $>0,3\leq 0,5\text{ha}$, $>0,5\leq 1,5\text{ha}$, $>1,5\leq 2,5\text{ha}$, $>2,5\leq 4,0\text{ha}$ i $>4,0\text{ha}$. Kako je u ovom istraživanju već data tipološka klasifikacija mesta koja se definišu kao žižne tačke, a u pitanju mogu biti najmanja unutarblokova dvorišta ili složeni kompleksi, usvojeno je da se prema veličini definišu tri kategorije i to tako što će se pod velikom žižnom tačkom smatrati ono mesto koje je $>1,5\text{ha}$, srednje koje je $>0,3\leq 1,5\text{ha}$ i malo koje je $\leq 0,3\text{ha}$. Takođe, unutar prikazane podele mesta prema veličini, potpodela može biti u odnosu na otvorene i zatvorene prostore, čime bi se kriterijum još preciznije mogao iskoristiti.

(**Koohsari M.J. et al.**: Are public open space attributes associated with walking and depression?, *Cities*, Vol. 74, 2018., p. S121 prema **Hooper P., et al.**: Evaluating the implementation and active living impacts of a state government planning policy designed to create walkable neighborhoods in Perth, Western Australia, *American Journal of Health Promotion*, Vol. 28, 2014., pp.5-18)

²²³ **Diran**: *Pregled predavanja*, Građevinska knjiga, Beograd, 2005.

²²⁴ **Supervielle J.**: *Gravitations*, Galimard Education, Paris, 1966., p.13 prema **Bašlar G.**: *Poetika prostora*, Alef, Beograd, 2005., str. 204

kao i planskim dokumentima koji su inicirali njihovo nastajanje. U ovu kategoriju se ubrajaju prostori na otvorenom kod kojih je u fizičkom smislu naglašena širina ili dužina, a prostranost je ta koja je najdominantnija. Geometrijski posmatrano, u pitanju su izuzetno autentični prostori zabeleženi u memoriji stanovnika. Tako se prepoznaju kružni oblik trga Etoal u Parizu, lepezasti oblik trga u Sijeni, izuzetno duga urbana aksa La Rambla u Barseloni, ili Ulica Maria Hilfer u Beču. Žižno mesto može biti potpuno zatvoren prostor, te se fizički veličina sagledava u odnosu na sam objekat ili prostoriju čije su dimenzije referenca prostora. Među zatvorenim prostorima uvek se izdvajaju oni koji u naseljima imaju najveću posećenost, pa su i dimenzionalno dominantni njihovi gabariti i volumeni. Takva mesta su saobraćajni objekti: aerodromi (Slika 42), autobuske, železničke stanice i metroi, kao i prostori koji zadovoljavaju kupoholičarsku potrebu stanovnika i njihovu hedonističku želju za zabavom i uživanjem: tržni centri i sajmovi, akva (Slika 43) i luna parkovi.

Slika _ 42, 43 _ Prostorno velike i frekventne žižne tačke za sve starosne kategorije korisnika - aerodrom (levo) i zabavni-akva park (desno)

Kada je u pitanju veličina, u naseljima su mnogo zanimljiviji opisani veliki žižni prostori. Njihova dostupnost, značaj, sadržaji i potražnja prevazilaze pitanje lokalnog i prerastaju u najposećenija mesta i neizostavne prostore svakog grada. Nezavisno od tipološke klasifikacije po pitanju otvorenih i zatvorenih prostora, primer za srednje velika žižna mesta su unutarblokova dvorišta sa svim sadržajima koja se na njima nalaze. Kao fizički mali prostor izdvaja se privatno dvorište na parceli, gde se već tipološkom klasifikacijom inicira niz različitosti zbog kojih su pomenuta mesta potpuno nekomparativna. Sadržaji koji su u zatvorenim prostorima, objektima, takođe mogu da se diferenciraju prema navedenoj klasifikaciji, te će se izdvojiti restoran ili teretana kao žižna tačka srednje veličine, u odnosu na jedan lokal koji je prostorno mali²²⁵.

²²⁵ Dato poređenje nije uvek i isključivo moguće, jer je zavisno od namene, ambijentalnosti, karaktera mesta moguće postojanje restorana koji ima osnovne tehnološke prostore i nekoliko stolova za posetioce, a lokal neke robne marke ili poslovne prostorije jedne firme mogu biti kvadratno velike i formirane na više nivoa, što datu tvrdnju potpuno obrće. Prikazano poređenje u ovoj analizi napravljeno je u svrhu uočavanja fizičkih razlika unutar objekta kao prostornog nivoa sagledavanja, bez obzira na namenu koja je zastupljena.

3.2.3.3.2 Tipološka klasifikacija žižnih tačaka u odnosu na otvorenost / zatvorenost

Tipološki, žižnim tačaka pripadaju najrazličitiji prostori u gradu, ali prema opštoj podeli, u odnosu na otvoren/zatvoren prostor, razlikuju se okupljanja:

- **u otvorenim prostorima, na otvorenim površinama** - npr.: trg, amfiteatar, plaža, otvoreni bazen, otvoreno klizalište, sportski teren, dečje igralište, pešačka zona, pešačka ulica, raskrsnica, akva-park, gradski park, unutarblokovsko dvorište (Slika 44);

- **u otvorenim i zatvorenim prostorima, kompleksima** - npr.: poslovni centar, bolnički kompleks, sajamski kompleks, sportski kompleks, automotodrom, univerzitetski kampus, školski centar, autobuska stanica, železnička stanica, pristanište, zoološki vrt, luna-park (Slika 45);

- **u zatvorenim prostorima, objektima** - npr.: stadion, bazen, pozorište, tržni centar, muzej, galerija, bolnica, hotel, vrtić, škola, fakultet, biblioteka, aerodrom, hotel, poslovna zgrada (Slika 46).

Žižne tačke na otvorenom direktno su povezane sa prirodnim uticajima terena, klime, podneblja u kome se nalaze, zbog čega je i karakter takvih prostora specifičan. U pitanju su zajednički prostori zajednice, najčešće neizostavna mesta na kolektivnoj mentalnoj mapi naselja. Kompleksi po pitanju otvorenosti pružaju drugačiji karakter mesta, jer je posetilac slobodan da izabere konkretnu lokaciju na kojoj će boraviti, a sve u zavisnosti od sadržaja koji se u takvim strukturama pojavljuju. Mesta okupljanja u zatvorenom usmerena su prvenstveno na socijalizaciju zbog neke funkcije, aktivnosti, sadržaja. U pitanju su objekti različitih formi, tipologija i značaja, a predstavljaju neizostavne građevine urbanih sredina i savremenog društva.

Slika _ 44 _ Žižna tačka formirana na otvorenom prostoru - klizalište u Rokfeler centru u Njujorku

Slike _ 45, 46 _ Žižne tačke formirane i u otvorenom i u zatvorenom prostoru - Kampus Univerziteta u Beču (levo); u zatvorenom prostoru - Fudbalski stadion Kamp Nou u Barceloni (desno)

3.2.3.4 Vlasništvo žižnih tačaka

Prema Njumanu²²⁶ (*Oscar Newman*), još tridesetih godina 20. veka formirana je podela otvorenih javnih prostora na:

- privatna mesta (bašta ili dvorište individualne parcele);
- poluprivatna mesta (unutrašnja atrijumska dvorišta u stambenim blokovima);
- polujavna mesta (dvorišta škola i vrtića, platoi za zaposlene u poslovnim kompleksima);
- javna mesta (trgovi, platoi, parkovi).

Svako mesto treba da bude organizovano tako da „obezbedi jasne znake svog identiteta, kako bi se ukazalo da li je u pitanju privatno ili javno mesto.“²²⁷ Ovo je izuzetno bitno za svakog pojedinca jer je osećaj dobrodošlice onaj koji utiče na opuštanje, uživanje, prijatnost. Zavisno od tipa žižnog mesta i aktivnosti koje se dešavaju na istom, postoji veliki broj projektantskih principa pomoću kojih se poruka lako prenosi, ali je od velikog uticaja i pitanje pripadnosti i identifikacije. U poluprivatne i privatne prostore posetioci dolaze najčešće uz poziv osoba koje su vlasnici ili svakodnevni korisnici. Ovakvi prostori, ukoliko su uređeni, pružaju osećaj prijatnog komfora, bezbednosti, a u čulnom smislu, percepcija prostora, događaja i ljudi je izuzetno intenzivna. Sa druge strane, polujavni prostori mogu biti otvoreni za korišćenje samo u jednom delu dana kao što je primer sa dvorištem škole. Koncentracija ljudi u periodu radnog vremena na platoima oko poslovnih objekata je velika, jer se može videti značajan broj zaposlenih ili klijenata koji su korisnici prostora, dok je u drugim trenucima ovo samo otvoren međublokovski prostor na kome se uoči poneki prolaznik.

²²⁶ Newman O.: *Defensible space: People and Design in the Violent City*, Architectural Press, London, 1972.

²²⁷ Burton E. and Mitchel L.: *Inclusive urban design: Streets for Life*, Architectural Press, New York, 2006., p. 88

Za zdravo i kvalitetno zadovoljavanje socijalnih potreba, bitno je da postoje sva navedena mesta, upravo ispoljena kroz svoju različitost i drugačiju ponudu.

3.2.3.5 Prostorne karakteristike žižnih tačaka

„Kako je svaki prostor društveno proizveden, to se u svakom prostornom agregatu može obaviti njegovo strukturalno razlaganje, odnosno sadržinska i morfološka analiza”²²⁸ njegovih karakteristika, ali i sličnosti i razlika u odnosu na druga mesta za socijalizaciju u užoj ili široj okolini. U odnosu na prostorne karakteristike, žižna mesta mogu biti:

- pojedinačna tačkasta mesta - trg, objekat;
- uređeni niz više tačaka - automotodrom;
- razučeni skup više tačaka - naselje.

3.2.3.6 Značaj žižnih tačaka

Usled mnogobrojnih pojavnih oblika, veličine i funkcije žižnih tačaka, uočava se da:

- pojedinačna tačkasta mesta mogu imati:
  - isti značaj na celoj svojoj površini - površina manjeg trga;
  - više mikroambijenata koji se razlikuju prema atraktivnosti i posećenosti - centar objekta, deo trga uz fontanu, ring u sportskoj dvorani. To su mesta veće aktivnosti, glavni ciljevi kretanja, vizuernog usmeravanja, mesta najveće atraktivnosti;
- uređeni niz više tačaka može imati:
  - tačke istog značaja - ponavljaju se ambijenti, bez dominacije (autobuska stajališta JGSP, pojedinačne atrakcije u luna-parku);
  - tačke različitog značaja - izdvajaju se prema atraktivnosti i značaju pojedina mesta u odnosu na ostale tačke (pozorišna sala u odnosu na ostale prostorije pozorišta, startna pozicija na autodromu);
- razučeni skup više tačaka može imati:
  - tačke istog značaja - slične značajne prostore na nivou grada;
  - tačke različitog značaja - mesta potpuno različita i povezana na nivou grada.

²²⁸ Pušić Lj., Milošević B., Šljukić S., Dulić J.: *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*, Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja, Novi Sad, 2003., str. 279

„Ako se aktivnosti i ljudi spoje, moguće je da se pojedinačna događanja uzajamno podstiču”²²⁹ što ima svoje vrednosti kao i suprotni programski koncept. U procesu projektovanja i modelovanja urbanog života, teže je osmisliti kvalitetno koncentrisanje događaja, nego njihovo udaljavanje, jer se akcenat stavlja u isto vreme i na konkurentnost, ispunjenost, totalitet u sadržajnom i socijalnom smislu.

Američki istoričar, književni kritičar i sociolog, Luis Mamford (*Luis Mamford*) je grad posmatrao kao „najbolji organ pamćenja”²³⁰ koji kao takav predstavlja dokaz da su kroz istoriju naselja nastajala oko ulica i trgova.

„Ovde je veoma važno da se uoči kako postoje bar dva smera iz kojih je moguće posmatranje simboličkih vrednosti žižnih tačaka. Prvi su „pogledi iznutra”...a sa druge strane „pogledi spolja”²³¹ što bi se i po pitanju značaja žižnih tačaka moglo definisati kao:

- lokalni i
- globalni značaj.

Pravilno klasifikovanje žižnih tačaka prema ovom kriterijumu izuzetno je teško jer su u pitanju mesta drugačija po tipologiji, pa je i njihov karakter nemoguće ravnopravno porediti. Značaj glavnog gradskog trga ne može biti isti kao nekog manjeg, periferno postavljenog ili drugačije organizovanog, ukoliko je u pitanju grad koji je monocentričan i u kom postoji samo jedan trg društvenog centra.²³² Ukoliko je u pitanju grad koji ima više trgova koji se prema nameni izdvajaju kao prostori za socijalizaciju, ne može se sa tačnošću reći koji je trg glavni, jer takva podela nije ispravna niti postoji samo jedan kriterijum za analizu, a takvi gradovi su na primer Rim, Pariz, London i druge evropske i svetske prestonice. Kada je u pitanju prepoznavanje trgova kao globalnih referenci nekog grada ili države, postoji veliki broj primera koji su adekvatni reprezentivi toga, kao što su trg Svetog Marka u Veneciji, Španski trg i Kampidoljo u Rimu, trg Pjaca del Campo u Sijeni, trg Etoal u Parizu, Crveni trg u Moskvi. Svako od ovih mesta nalazi se na razglednicama pomenutih gradova, privlači najveći broj turista u svakom periodu godine, predstavlja žižno mesto koje postoji kao nepromenljiva jedinica u urbanističkom, arhitektonskom, kulturnom, pa i simboličkom smislu. Globalni značaj ovih tačaka nije diskutabilan, ali je takođe zanimljiva činjenica da se na njima okuplja veći broj turista, privremenih stanovnika i posetilaca, nego lokalnih meštana koji

²²⁹ Gel J.: *Život među zgradama, korišćenje javnog prostora*, Urbanistički zavod Beograda, Beograd, 2010., str. 81

²³⁰ Mamford L.: *Grad u istoriji*, Book i Marso, Beograd, 2006., str. 597

²³¹ Pušić Lj.: *Grad bez lica*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2009., str. 23

²³² Tepavčević B.: *Trgovi u Vojvodini - morfogeneza, fizička struktura i funkcije*, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2008., str. 70

slobodno vreme provode tu. Važna, ali često nedovoljno akcentovana tema jeste mešanje meštana i posetilaca na nekim mestima i kakva se iskustva stvaraju prilikom tih susreta²³³, jer atmosfera koja se stvara, usled velike atraktivnosti, posećenosti i dinamičnog ritma, može da utiče na gubitak toplote i smirenosti.

Kao velike slobodne površine, trгови i ulice pogodne su za umnožavanje manifestacija koje se najčešće odnose na „događaje koji su značajni, zanimljivi, uzbudljivi ili neuobičajeni.”²³⁴ Takva dešavanja postanu globalni brend, određuju sam grad i regiju, a definišu se i kao „glavno sredstvo u procesu stvaranja kulturnog identiteta mesta.”²³⁵ Na prostoru Srbije, Sabor trubača je tradicionalna manifestacija globalnog tipa koja se dešava u naselju Guča (Slika 47), a okuplja veliki broj muzičara, poštovalaca muzike i posetilaca i turista koji žele da dožive duh koji ovakav događaj ima. Sličan primer je Oktoberfest, šesnaestodnevni festival koji se održava u Minhenu u Nemačkoj (Slika 48). Dakle, u pogledu značaja, ovakvi događaji samo doprinose stvaranju globalnog žižnog brenda.

Slike _ 47, 48 _ Sabor trubača u Guči, Srbija (levo); Oktoberfest u Minhenu, Nemačka (desno)

Sa druge strane, Mark Ože (*Marc Augé*) ističe da „neka mesta postoje jedino kroz reči koje grade njihovu sliku; to su zapravo nepostojeća, imaginarna mesta”²³⁶ koja se menjaju kroz vreme i njihov duh se razgrađuje, a i dalje žive kroz prikaze kakvi su bili. Promene koje društvo doživljava odražavaju se i na prostoru koji se oblikuje prema novonastalim uslovima i potrebama, te se neretko sreću napušteni, hladni ili neadekvatno sadržajno organizovani urbani prostori koji nose naziv trga, a predstavljaju tipološki nešto potuno drugačije. Kao što postoje pozitivna obeležja grada, ovakva mesta mogu postati kontra-žiže, ali je njih na globalnom nivou mnogo manje u odnosu na pozitivne primere. Isti autor dalje navodi da „nemestom označavamo dve komplementarne ali različite stvarnosti: s jedne strane prostore

²³³ Li D., Zhou X., Wang M.: Analyzing and visualizing the spatial interactions between tourists and locals: A Flickr study in ten US cities, *Cities*, Vol. 74, 2018., p. 249

²³⁴ Ričards G., Palmer R.: *Uzbudljivi gradovi: kreativni menadžment i revitalizacija grada*, Clio, Beograd, 2013., str. 45

²³⁵ *Ibid*, str. 38

²³⁶ Ože M.: *Nemesta: uvod u antropologiju nadmodernosti*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2005., str. 90

stvorene radi određenih ciljeva (transporta, tranzita, trgovine, zabave), a s druge odnos ljudi prema tim prostorima.²³⁷ Ukoliko je reč o *nemestu* nastalom zbog sadržaja kao što je to aerodrom, pitanje frekventnosti, posećenosti, identifikacije i značaja je jasno. Veći problem predstavljaju mesta bez identiteta za građane, prostori koji se ne posećuju, zapostavljaju ili postaju tačke sa manjom uređenošću, bezbednošću ili lošim održavanjem. Takva mesta, narušenog integriteta, zbog svoje forme i lokacije ipak mogu biti značajne tačke, jer imaju potencijal da se razviju u žižna mesta i potpuno promene doživljaj o tom prostoru.

Pored toga što svaki prostor ukoliko se u periodu eksploatacije pokaže kao loš može postati nemesto u svesti građana, tako i veliki broj manjih celina može dobiti izuzetno velik lokalni karakter, a da nije primarno za to osmišljen. U skladu sa tim, zbog jedinstvenosti sadržaja, u naselju će se uvek znati gde je pozicioniran luna park ili cirkus, ukoliko to nije stalno mesto njihovog boravka, te će postati izuzetna lokalna atrakcija i motivacija za stanovnike okružujućih četvrti.

„Dobar grad, između ostalog, znači i takav grad koji je u stanju da omogući zadovoljavanje aspiracija ljudi koji u njemu žive“²³⁸ zbog čega za zdrav prosperitet lokalne zajednice izuzetnu važnost imaju manje poznata mesta, dostupna i lična za pojedince, na kojima se dešavaju svakodnevne potrebne aktivnosti kao što su odmor, sport i rekreacija, uživanje ili razgovor sa prijateljima i susedima. Veliki je broj kamernih mikroambijenata koje će turisti posetiti i doživeti na izuzetno prijatan i lep način, ali oni će lako postati stvar njihovog intimnog vrednovanja, a teško globalni reprezentivi naselja. Slično je i sa žižnim mestima kao što su muzeji ili galerije, ugostiteljski lokali, hoteli ili sportski kompleksi. Arhitektonska i morfološka jedinstvenost Gugenhajmovog muzeja u Njujorku, ili sportskog stadiona Ptičje gnezdo u Pekingu je prepoznatljiva, zbog čega su sa psihološke, dizajnerske, sociološke strane, ovi objekti zauzeli svoje mesto na kolektivnoj mapi značajnih mesta sveta.

Kao što je prikazano, u analitičkom smislu, nemoguće je sve žiže porediti, zbog čega je u urbanističko-arhitektonskom pogledu potrebno imati i globalne i lokalne tačke po značaju u naselju kako bi se ostvario dobar prosperitet grada, njegovih građana i omogućila adekvatna tipološka raznovrsnost i ponuda za sve stanovnike i posetioce.

3.2.3.7 Odnos korisnika i žižnih tačaka

3.2.3.7.1 Percepcija žižnih tačaka

²³⁷ Ože M.: *Nemesta: uvod u antropologiju nadmodernosti*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2005., str. 89

²³⁸ Pušić Lj.: *Grad bez lica*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2009., str. 196

U javnom gradskom prostoru komunikacija među ljudima je osnov zdrave socijalne pripadnosti i utiče na doživljaj prostora. Jan Gel (*Jan Gehl*) je u svojim knjigama *Gradovi za ljude* (2016) i *Život među zgradama* (2010) dao zanimljiv opis i uticaje koje primaju sva čula čoveka u odnosu na nastale okolnosti. On navodi da se prema antropologu Holu (*Edvard T. Hall*) sva čula mogu podeliti na dve velike kategorije: „prijemnici sa rastojanja - oči, uši, nos - i neposredni prijemnici - koža, membrane, mišići.”²³⁹ Čula kao prijemnici informacija različito reaguju u odnosu na spoljašnje faktore, pa je prilikom socijalizacije i kontakta među ljudima bitno definisati neke prosečne razdaljine na kojima receptori registruju informacije.

Čulo vida je jedno od najznačajnijih kada je u pitanju spoznaja okružujućeg prostora. Prema Gelu²⁴⁰, na razdaljini od 500-300m čovek raspoznaje siluete drugih ljudi, nejasne obrise na koje utiču i prirodna i veštačka svetlost u prostoru, atmosferske prilike, boje i materijali primenjeni na okružujućim elementima. Pokrete tela osobe koja mu dolazi u susret čovek raspoznaje prosečno na 100m razdaljine, dok se prepoznavanje osobe i opažanje drugih karakteristika kao što su gestikulacija, raspoloženje, boja kose, dešava na 50 i manje metara udaljenosti. Čulo sluha ponaša se drugačije i osetljivo je i na veće razdaljine. Granična udaljenost do koje se obezbeđuje jednosmerna komunikacija je 35m, ali je kvalitetna zvučna razmena informacija moguća tek na udaljenosti od 7m. Čulo mirisa registruje promene srednje jačine na udaljenosti od 1m, dok su svi manji uticaji manje primetni ukoliko se rastojanje povećava.

Navedene informacije vezane su za čoveka kao pojedinca, ali su od izuzetne važnosti za analitičko sagledavanje prostora, određivanje čovekomernosti i uticaja koji su bitni u svim prostorima u kojima je fokus na posmatranju i slušanju ljudi (koncertne dvorane, bioskopi, pozorišta). Zaključak je da se na udaljenosti od 100m u javnom prostoru ljudska čula malo opterećuju, jer nisu receptori koji na toj udaljenosti mogu da prenesu konkretne informacije, ali je upravo ova mera karakteristična za prostore u kojima je značajno sagledavanje ljudi u pokretu (stadioni). Druga karakteristična distanca je 25m „jer na toj udaljenosti počinjemo da prepoznamo emocije i izraze lica”²⁴¹ (pozorišta, koncertne dvorane). Razmena osećanja i detalja moguća je na razdaljini od 0 do 7 metara kada se i sva ljudska čula aktivno uključuju u interakciji sa drugom osobom ili grupom ljudi.

²³⁹ Gel J.: *Život među zgradama, korišćenje javnog prostora*, Urbanistički zavod Beograda, Beograd, 2010., str. 64

²⁴⁰ *Ibid.*, str. 34

²⁴¹ Gel J.: *Gradovi za ljude*, Palgo Center, Beograd, 2016., str. 35

Za projektovanje javnih prostora, zatvorenih i otvorenih, na kojima se dešava okupljanje ljudi, potrebno je veliku pažnju usmeriti na doživljaj koji se dešava putem čula. Kao mesta na kojima se okuplja velika koncentracija posmatrača, stadioni, sportske dvorane ili namenski napravljeni prostori za održavanje i praćenje sportskih aktivnosti, fokus je stavljen na posmatranje, a dodatni komfor i olakšano praćenje događaja postiže se i amfiteatralnom konfiguracijom gledališta. Na mestima kao što su pozorišta i opere, u svetu važe pravila da se 35m uzima kao krajnja granica na kojoj je posetilac udaljen od aktera na bini, jer je celokupan efekat posmatranja naglašen teatralnijim pokretima, gestikulacijom, scenografijom, kostimografijom i šminkom²⁴², kako navodi Gel.

Isti autor, razdaljinu od 100m naziva *socijalno vidno polje* i pravi konekciju sa otvorenim javnim prostorima, ulicom i trgom. Savremeno društvo sve više se suočava sa problemima koji se vezuju za strah od velikog, malog, zatvorenog prostora, prevelike bliskosti ili povećanog broja ljudi, zbog čega je posebnu pažnju potrebno obratiti na pitanje sigurnosti, komfora i prijatnog osećaja svih korisnika. Iste efekte potrebno je stvoriti i na ulici, kao prostoru na kome aktivnosti teku, a sam prolaznik se kreće, jer ga geometrija urbanog elementa upućuje na to, kao i kod trga koji poziva na zaustavljanje. Pitanje komfora ugroženo je i neracionalnim pozicioniranjem fokusnih mesta u odnosu na *nivo oka* koji je najsigurniji prostor za čoveka. Psihološki posmatrano, uočene su veze između horizontalnog i vertikalnog vidnog polja, što se masovno koristi prilikom vizuelne komercijalizacije prostora i javnog oglašavanja. „Dakle, horizontalni čulni aparat ima presudnu ulogu u tome na koji način ljudi doživljavaju prostor”²⁴³ zbog čega je u javnoj sredini nivo prizemlja najčovekomerniji prostorni nivo na kome se odvija dobra komunikacija sa okružujućim stvarima, događajima, ljudima. Zanimljiv je deo istraživanja, u kojem Gel povezuje odnos stanovnika i korisnika visokih objekata sa nivoom terena i događajima i ljudima koji se tu odvijaju i nalaze. Komunikacija sa okružujućim prostorom odlična je do drugog sprata, a optimalno dobra do petog, ali se na etažama višim od pomenutih gubi socijalna nit sa svim što se dešava. Tema komfora, kvaliteta boravka, pitanja psihološke prirode, česta su za sve one prostore u kojima ljudi duže borave na ovako velikim udaljenostima od nivoa partera. Dakle, smanjuje se nivo prepoznavanja i identifikacije na ličnom nivou, gube se odnosi prema ljudima, pokretima, događajima, ali se povećava efekat sagledavanja okružujućeg pejzaža grada i svega u daljem okruženju.

²⁴² Gel J.: *Gradovi za ljude*, Palgo Center, Beograd, 2016., str. 36

²⁴³ *Ibid.*, str. 41

Kao što se žižne tačke mogu formirati kao okupljene ili razučene u horizontalnoj sferi delovanja, na nivou terena, tako se može prepoznati i njihovo raspoređivanje u vertikalnom smislu, na više nivoa, ispod, na i iznad zemlje. Linije vidljivosti, kao nivoi koji se sagledavaju, su izuzetno bitne, što urbanista Vajt (*William White*) povezuje sa činjenicom da ljudi ne koriste one prostore koje ne vide²⁴⁴ ili ih ređe posećuju upravo zbog nemogućnosti sagledavanja i teže pristupačnosti.

Linijski karakter ulice je kontinualni potez u kome se stvaraju serije slika pri kretanju, kako je to objasnio Gordon Kalen (*Gordon Cullen*). On ukazuje na to da se sukcesivnim prihvatanjem, otkrivanjem i uočavanjem ambijenata, stvara dinamičnija, a *sagledavanjem slika u serijama*²⁴⁵, i kompleksnija vizija tog prostora. Neizvesnost i ekskluzivnost koju nepoznato pruža, stvara intenzivniju vizuelnu referencu u ljudskom mozgu, te se ona dublje urezuju u svest i duže pamti. Poimanje prostora za pešake potpuno je drugačije u odnosu na ljude koji sagledavaju celine iz nekog prevoznog sredstva ili kao aktivni učesnici saobraćaja. Svaki vid kretanja utiče na stvaranje kvantitativnih i kvalitativnih vrednosti koje se upoznaju, a podaci koji se tim putem dobijaju nemaju isti stepen detaljnosti i pažnja je usmerena na drugačije stvari, ljude i događaje.²⁴⁶

Okupljanje sadržaja može se uporediti i sa jednom ulicom koja je potpuno živa, otvorena i puna različitih aktivnosti u nivou prizemlja, te su prolaznici i korisnici izuzetno čulno izazvani na reakciju i interakciju. Sa druge strane, tako formiran niz različitosti može da izazove preinformisanost kod posmatrača i da određen broj podataka ne bude percipiran ili dovoljno detaljno istaknut. Slično je i sa nizom različitih sadržaja od kojih će najposećeniji biti onaj koji ima izuzetno osmišljenu strukturu po pitanju atmosfere, opreme i mobilijara, sadržaja, osvetljenja, osećaja prijatnosti, zatvorenosti, bezbednosti. Pojedinačno mesto izražava ekskluzivnost i kao usamljena pojava ističe značaj.

3.2.3.7.2 Komunikacija unutar žižnih tačaka

Mogućnost i karakter opažanja čoveka koji se kreće u automobilu i onog koji je pešak, neuporediva je sa aspekta stvaranja sveobuhvatne slike, nivoa detaljnosti i pamćena uočenog.²⁴⁷ Elementi koji su karakteristične fiksne i fokusna tačke, za osobu u koja je

²⁴⁴ **White W.:** *The Social Life of Small Urban Spaces*, Conservation Foundation, Washington D.C., 1980., p. 51 prema **Gel J.:** *Život među zgradama, korišćenje javnog prostora*, Urbanistički zavod Beograda, Beograd, 2010., str. 97

²⁴⁵ **Kalen G.:** *Gradski pejzaž*, Građevinska knjiga, Beograd, 2002., str. 17

²⁴⁶ **Alihodžić R.:** *Opažanje i pamćenje arhitektonskog prostora i forme-doktorska disertacija*, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2009., str 156

²⁴⁷ **Alihodžić R.:** *Opažanje i pamćenje arhitektonskog prostora i forme-doktorska disertacija*, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2009., str 167

vozač postaju tako raskrsnice i drugi elementi saobraćajne signalizacije, jer je fokus koncentracije usmeren na laku, brzu i sigurnu vožnju, a okruženje predstavlja scenografiju, zbog čega su u savremenom društvu sve intenzivniji apeli da se za kratke distance i prostorne relacije, koristi pešačko kretanje kao zdraviji, umereniji, optimalniji i za grad sa ekološkog aspekta bolji način komunikacije.²⁴⁸ Kako je u istoriji čovek koji se kreće bio mera koja je uticala na dimenzije prostora, nasleđen je veliki broj uskih, toplih i čovekomernih ulica i kamernih, zatvorenih trgova u starim delovima naselja. Pojava prevoznih sredstava inicirala je proširenje poprečnih profila ulica, povećanje trgova, hipertrofiju pojedinih okružujućih elemenata kako bi se globalna slika prostora ipak izbalansirala u pogledu morfologije. Bogat čulni doživljaj i veliki stepen detalja prepoznaje se na arhitekturi koja je prilagođena pešacima koji se kreću brzinom od 5km/h. Prostor je potrebno adekvatno dimenzionisati, učiniti ga preglednim i bezbednim ukoliko se osim čoveka u pokretu u proces kretanja uključe i drugi akteri, biciklisti, kočije, automobili, gondole...zavisno od karakteristika naselja. Na velikim razdaljinama čovek prima puno informacija, ali se njihova količina smanjuje sa distancom koja u isto vreme povećava intenzitet informacija i utiče na osetljivost čulnih utisaka.

Kako navodi Hol²⁴⁹, postoje četiri različita rastojanja na kojima se dešava komunikacija među gradskim akterima:

- intimno rastojanje - od 0 do 45 cm - zona na kojoj se razmenjuju emocije i aktiviraju skoro sva čula, vida, sluha, dodira, mirisa, a informacije koje se dobijaju putem komunikacije izuzetno su intenzivne i žive;
- rastojanje privatnosti - od 45 cm do 1,30 m - zona na kojoj se razgovara sa prijateljima i bliskim ljudima;
- društveno rastojanje - od 1,30 m do 3,75 m - ova zona je ujedno socijalno rastojanje na kome razgovaraju dva poznanika, saradnici ili se razmenjuju opšte informacije među ljudima;
- javno rastojanje - preko 3,70 m - zona na kojoj je adekvatna jednosmerna komunikacija, praćenje nekog govornika ili izuzetno formalna razmena informacija.

Sve prikazane dimenzije imaju veoma veliki značaj prilikom korišćenje postojećih i planiranja budućih mesta na kojima ljudi borave. Jedan od razloga kako ljudi biraju mesto na kome će da se socijalizuju, duže borave ili ga više puta posećuju jeste osećaj

²⁴⁸ Đukić A., Vukmirović M.: Walking as a Climate Friendly Transportation Mode in Urban Environment (Case study: Belgrade), *International Journal for Traffic and Transport Engineering*, Vol 1(4): 2011., p. 229

²⁴⁹ Hol T.E.: *Skrivena dimenzija*, New York: Anchor Books, 1966., prema Gel J.: *Život među zgradama, korišćenje javnog prostora*, Urbanistički zavod Beograda, Beograd, 2010., str. 69

prijatnosti, lagodnosti, zdrave intimizacije ili nenarušene privatnosti. Intimna zona je lična i njeno umanjenje ugrožava osećaj prijatnosti i stvara nelagodnost za svakog korisnika. Grupisanje ljudi u javnim prostorima ponekad je vezano i za namenu koja neizostavno privremeno ugrožava intimno rastojanje kao što je na primer boravak ljudi na autobuskom stajalištu ili u redu ispred neke javne biletarnice. Sa druge strane, sve je češća slika čoveka koji sam sedi na klupi, kao i veliki broj drugih korisnika koji pojedinačno zauzimaju ostala mesta. Ovakav gest u javnom prostoru sa jedne strane upućuje na poštovanje ličnog prostora, ali sa druge strane upućuje na otuđenost u savremenom društvu, zatvorenost i odbojnost prema inkluziji. Za razliku od čulnih doživljaja postignutih putem vida, osećaji koji se stvaraju putem glasa u javnim sredinama varijablan su faktor direktno uslovljen distancom. Jačina glasa zavisi, prema Holu, od: a) rastojanja, b) odnosa između uključenih strana u razgovor/događaj i c) situacije i predmeta o kome se raspravlja, a kulturne norme mogu varirati za bilo koji od uslova, i tako ga oblikovati tj. definisati u skladu sa važećim načelima²⁵⁰. Kao i vizuelni, i glasovni nivo je promenljiva kategorija čije adekvatno sagledavanje utiče na dimenzionalnu analizu prostora.

Intimni, topli i lični prostori jednako su bitni da postoje u svakom naselju kao i oni koji su na prvi pogled predimenzionisani, pa zbog toga hladniji ili bezlični. Da bi na nivou naselja postojali različiti tipovi žižnih tačaka, karakter i veličina prostora moraju biti prilagođeni mnogim od navedenih zahteva. Prilikom komparativne analize mesta za okupljanje, značajno je uočiti da postoje elementi, karakteristike i principi koji povećavaju izolaciju ili naglašavaju kontakt među ljudima (Tabela 1):

Tabela 1 _ Uslovljenost komunikacije među ljudima unutar žižne tačke

IZOLACIJA	KONTAKT
zidovi	nema zidova
velika rastojanja	kratka rastojanja
velike brzine	male brzine
višestruki nivoi	jedan nivo
usmeravanje od drugih	usmeravanje ka drugima

3.2.3.7.3 Razlozi okupljanja ljudi u javnim prostorima

„Što je veća mešavina aktivnosti, to je duže trajanje javnih površina”²⁵¹, jer je različitost i umrežavanje ponuda koja se korisnicima pružaju, recipročno broju posetilaca i

²⁵⁰ Hall E.T.: A system for the notation of proxemics behavior, *American Anthropologist*, No. 63, 1963., p.1016

²⁵¹ Day C.: *Places of the Soul*, Architectural Press, New York, 2004., p. 265

korisnika. Ipak, postoje i oni prostori koji su monofunkcionalni, čija posećenost se vezuje samo za sadržaj koji je u njima zastupljen ili vrstu aktivnosti koja se u tom trenutku organizuje. Neki od razloga okupljanja ljudi u žižnim tačkama (Slike 49-58), nezavisno od toga da li su prostori na otvorenom ili u zatvorenom, su:

- manifestacija:
  - sportska - takmičenje, revijalno prikazivanje,
  - politička - miting, protest, sukob,
  - muzička - koncert (solista, grupa, orkestar),
  - sajamska - prodaja, kupovina, razgledanje;
  - slavlje - proslava povodom nekog događaja, značajnog datuma (doček sportskog pobednika, doček Nove godine, otvaranje novog objekta);
- posao - obavljanje određene delatnosti (rudnik, administrativna zgrada);
- obrazovanje - sticanje znanja ljudi svih uzrasta, slušanje predavanja, vežbanje, učenje, čitanje;
- kultura - poseta pozorištu, muzeju, galeriji;
- putovanje - obavljanje aktivnosti u saobraćajnim objektima, boravak u prevoznim sredstvima (međunarodni avion, prekookeanski brod, javni gradski prevoz);
- lečenje - privremeni smeštaj u bolnici radi ozdravljenja;
- sport - profesionalno ili rekreativno bavljenje sportom, treniranje, plivanje, klizanje i dr.;
- rekreacija - amatersko bavljenje sportom, šetnja;
- zabava - igra, sunčanje, druženje u većim i manjim grupama, razonoda, obilazak i zadržavanje u luna parku, zoološkom vrtu;
- odmor - boravak na otvorenom, sedenje, opuštanje;
- sahrana - sprovod do grobnog mesta.

Nacionalni događaji su manifestacije na kojima se pojedinac i društvo „osećaju povezanim kroz kolektivni identitet.”²⁵² Za razliku od njih, postoje razlozi za okupljanje koji korisnike povezuju zbog zajedničkih potreba ili želja, ali je samo obavljanje radnje individualno. Ponašanje korisnika u javnom prostoru drugačije je od ponašanja u privatnim prostorima²⁵³, kao što je drugačiji tip spontano nastalog događaja u odnosu na organizovan i planiran.

²⁵² Landry C.: *The art of city making*, Cromwell Press, Trowbridge, 2006., p. 180

²⁵³ Kostof S. *The City Shaped, Urban Patterns and Meanings Through History*, Thames & Hudson, London, 2001.

Slike _ 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58 _ Različite aktivnosti i sadržaji u žižnim tačkama na otvorenom

Takođe, postoje velike razlike u obliku okupljanja, aktivnostima, stepenu socijalizacije čoveka na mestima kao što je aerodrom, gde je velika koncentracija ljudi izazvana potrebom za saobraćajnim prevozom i premeštanjem na drugu destinaciju na najlakši, najbrži i najsigurniji način, u odnosu na uživanje, komfor, atmosferu i privatnost koju pojedinac ima kada poseti pozorište ili muzej. Stepenu relaksacije, odmora, ležernog opuštanja i zabave na žižnim mestima namenjenim pomenutim aktivnostima, recipročan je stepenu odgovornosti, mobilnosti, koncentrisanosti, preglednosti u poslovnim, administrativnim ili upravnim sadržajima i prostorima kompleksa koji pripadaju pomenutim namenama.

Prema Goffmanu, među ljudima se formiraju *nekontrolisane i kontrolisane interakcije*.²⁵⁴ Prve predstavljaju one odnose kada čovek samo prikuplja informacije o nekoj drugoj osobi ili ljudima oko sebe, slučajno i letimično posmatrajući okruženje, dok su kontrolisane interakcije one koje se događaju kada su osobe blizu, okupljaju se, imaju isti fokus ili događaj zbog kojeg su zajedno i blisko sarađuju. Isti autor dalje navodi da ukoliko su osobe stupile u interaktivni odnos svaka od njih ima *pojedinačnu pažnju*²⁵⁵ zasnovanu na ličnim fokusima i interesovanjima, ali usmerenu prema drugom učesniku u odnosu. Ako se interakcija dešava između samo dve osobe, Goffman smatra da se uspostavlja *potpuno fokusirano okupljanje*, ali ako su u odnosu više od tri osobe, unutar događaja koji one formiraju moguće je *višefokusno okupljanje*, koje je u potpunosti posledica broja učesnika i mogućnosti postojanja više suočenih angažmana.²⁵⁶

Zavisno od tipa žižne tačke, diferencijacije na monofunkcionalna ili polifunkcionalna mesta, sama učestalost dešavanja u žižnim tačkama može biti drugačija. Razlikuju se događaji koji se ponavljaju:

- **konstanto** - prisutna stalna aktivnost (prodaja u tržnom centru);
- **redovno** - postoji raspored dešavanja (pozorišne predstave jednom nedeljno);
- **povremeno**
  - ređa pojava (koncert tromesečno, proslava dočeka Nove godine jednom godišnje);
  - po lepom vremenu (sunčanje na plaži 4 meseca tokom godine, akva-park otvoren tokom 6 meseci);

²⁵⁴ Goffman E.: *Behavior in Public Places - notes on the social organization of gatherings*, The Free Press, New York, 1966., p. 24

²⁵⁵ Izvorni oblik koji autor upotrebio je *civil inattention*, ali kako se odnosi na pažnju koja je jedinstvena samo za jednu osobu, razlikuje se od osobe do osobe i personalizovana je kroz interesovanje pojedinca koji je subjekat u procesu, pojam se može prevesti kao *lična-individualna- subjektivna pažnja*.

²⁵⁶ Goffman E.: *Behavior in Public Places - notes on the social organization of gatherings*, The Free Press, New York, 1966., p. 91

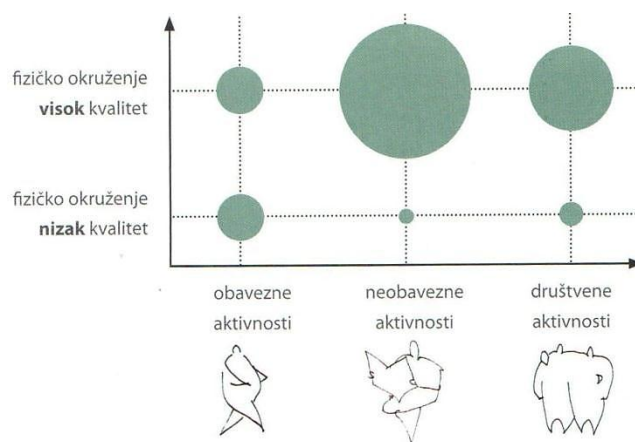
- **odsustvo događaja** - ne postoji organizacija nekog specijalnog programa (plato pored stambene zgrade).

3.2.3.7.4 Tipovi aktivnosti ljudi u žižnim tačkama

U odnosu na fizičko okruženje, sve aktivnosti na otvorenom prostoru mogu se podeliti na tri tipa²⁵⁷:

- neophodne aktivnosti - obavezne aktivnosti u smislu svakodnevnog života i rasonode, poslovnog i edukativnog tipa koje se dešavaju nezavisno od trenutnih spoljašnjih uticaja, tokom cele godine, a učesnici ne biraju okruženje;
- aktivnosti po izboru - opcione aktivnosti koje zavise od želje, raspoloženja i potrebe učesnika, vezuju se za lične aktivnosti, dokolicu, odmor, a izuzetno su vezane za povoljne spoljašnje uticaje, a fizičke okolnosti okruženja su izuzetno bitne;
- društvene aktivnosti - one aktivnosti koje zavise od drugih učesnika i predstavljaju socijalne momente povezivanja i interakcije sa drugim učesnicima u događaju, indirektno zavise od spoljašnjih uticaja i fizičkog okruženja u kome se dešavaju.

Uticaj prostora u kome se aktivnosti dešavaju izuzetno je velik kada su u pitanju kvalitet i učestalost ponavljanja istih (Slika 59). Primamljivi, bezbedni, opremljeni i održavani prostori koji posetiocima i korisnicima pružaju bolje uslove, imaju potencijal da stalno privlače nove grupe ljudi, a u isto vreme zadržavaju stare korisnike koji svoje slobodno vreme žele da provedu na takvim mestima. Ovakav stav lako se dokazuje sagledavanjem i analizom gradskih prostora na kojima se odvija širok spektar aktivnosti upravo zbog dobre fizičke opreme, na primer dečija igrališta, trgovi, platoi uz ulicu.

Slika_ 59 _ Posledična veza između kvaliteta fizičkog okruženja i vrste aktivnosti

²⁵⁷ Gel J.: *Život među zgradama, korišćenje javnog prostora*, Urbanistički zavod Beograda, Beograd, 2010., str. 9-12

Društvene aktivnosti nastaju tako što su povezane za druge dve kategorije, zbog čega ih Gel naziva „proističućim”²⁵⁸, budući da su usko vezane za posledice neophodnih i aktivnosti po izboru. Ljudi mogu biti u interakciji sa drugima, ili jednostavno prolaziti pored njih i videti ih, ali je glavna karakteristika ovakvog vida socijalizacije spontanost. Društvene aktivnosti ne moraju nužno da se dešavaju na otvorenom, jer predstavljaju najčešći oblik komunikacije među ljudima, pa se odvijaju i u zgradama, na radnom mestu, balkonu nekog objekta, ali i u svim otvorenim zonama javnog prostora. Za ljude koji žive u istoj ulici, susret je mnogo intimniji, zasniva se i na razgovoru, razmeni informacija i intenzivnijoj interakciji uslovljenoj zajedničkim interesima i prisnošću izazvanom čestim susretima, osećanjem sigurnosti zbog mesta boravka, lokalnim patriotizmom. Gradski trgovi, ulice, raskrsnice, predstavljaju žižna mesta u kojima je odnos i kontakt među akterima u javnom životu pasivan, često se svodi na poglede, pozdrave i kratku interakciju.

U odnosu na učešće u događaju, zavisno od same aktivnosti, čovek može aktivno ili pasivno da bude deo dešavanja. Dalje, prema vrsti aktivnost može biti:

- **pasivna** - čovek kao akter događaja je prisutan, ne učestvuje, ne doprinosi, nezainteresovan je za događaj ili događaja i nema (sedenje na trgu bez organizovanog programa, šetnja po parku, sunčanje na plaži);
- **polupasivna** - čovek samo posmatra, sluša, kupuje, a nema komunikaciju ni sa kim (đak u učionici sa grupom drugih učenika sluša nastavnika, prolazik na trgu, čovek koji razgleda eksponate u galeriji ili kupuje proizvode u prodavnici);
- **poluaktivna** - čovek posmatra aktivnost, ali je i sam na neki način aktivan (navijač na utakmici);
- **aktivna** - čovek je akter događaja (politički govornik, organizator manifestacije, voditelj, umetnički učesnik na utakmici, deo sportskog tima na treningu, muzičar u orkestru, deo grupe huligana koja se tuče sa drugom grupom ljudi).

Sagledavanjem svih aktivnosti koje se dešavaju u urbanom prostoru, može se stvoriti jasna podela prema navedenim kriterijumima. Neke od njih su socijalne i zahtevaju korelaciju sa drugim akterima, aktivan odnos i učešće u istim, dok su druge „pojedične”²⁵⁹ i omogućavaju društvenu pripadnost, ali u isto vreme ne ugrožavaju lični događaj i doživljaj.

²⁵⁸ Gel J.: *Život među zgradama, korišćenje javnog prostora*, Urbanistički zavod Beograda, Beograd, 2010., str. 12

²⁵⁹ Woolley H.: *Urban open space*, Spoon Press, New York, 2003., p. 23

Jan Gel objašnjava da princip *objedinjavanja* „podrazumeva da se različitim aktivnostima i grupama ljudi dozvoljava da funkcionišu zajednički, ili jedni pored drugih”, dok postupak *podvajanja* „podrazumeva razdvajanje funkcija i grupa koje se razlikuju jedne od drugih”.²⁶⁰ Postupak monofunkcionalnog zoniranja gradova je već pomenut, ali je jednako moguće formirati pozitivne i negativne efekte ovakvog planskog promišljanja gradova. Prema Džejn Džejkobs polifunkcionalnost blokova, mešanje sadržaja, tipologija i događaja, utiče na karakter grada, zbog čega je neophodno u "naselju imati zastupljeno što više varijacija, jer kad broj varijacija gradnje zgrada opadne, raznovrsnost stanovništva i preduzeća će opasti".²⁶¹ Strategija razvoja nekog grada mora biti na visokom nivou kako bi se pored globalnog prosperiteta permanentno radilo i na jačanju raznovrsnosti socijalnog i kulturnog aspekta. Na mestima gde nema dobrog odnosa između urbanih celina, izgrađenih i neizgrađenih prostora, nema ni ljudi koji bi sadržaje koristili. Za neke funkcije princip objedinjavanja znači i veću koncentraciju korisnika i bolju funkcionalnost, kao što je to primer sa sajamskim ili bolničkim kompleksom, akva ili luna parkom, dok je kod stambenih ili poslovnih zona neophodna interkorporiranost različitih funkcija i sadržaja radi zdravijeg i smislenijeg svakodnevnog života (ugostiteljski lokali, pekare, supermarketi, uslužne i trgovinske delatnosti). Principi objedinjavanja i podvajanja, mogu biti primenjeni na svim prostornim nivoima, od područja grada, do organizovanja jednog stambenog prostora. Isti autor navodi da postoji nekoliko motiva zbog kojih nam je neki prostor primamljiv za boravak ili posetu²⁶²:

- lak prelazak između javnih i privatnih prostora - laka dostupnost mesta u horizontalnom i vertikalnom smislu omogućava i veću želju za posetom (mesto za odmor i pauzu zaposlenima u poslovnim objektima; odnos stanara višeporodičnog objekta prema otvorenom prostoru, i čoveka koji živi u kući);
- moći videti šta se zbiva - vizuelna percepcija događaja budi veću motivaciju i potrebu za učestvovanje u istom (dete koje vidi drugu decu na igralištu);
- kratak i podesan put - kratka i dostupna povezanost mesta stanovanja sa mestom za socijalizaciju je značajan faktor koji upotpunjuju i kvalitet puta i vidovi saobraćaja koji su raspoloživi;

²⁶⁰ Gel J.: *Život među zgradama, korišćenje javnog prostora*, Urbanistički zavod Beograda, Beograd, 2010., str. 101

²⁶¹ Džejkobs Dž.: *Smrt i život velikih američkih gradova*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 1961/2011, str. 236-237

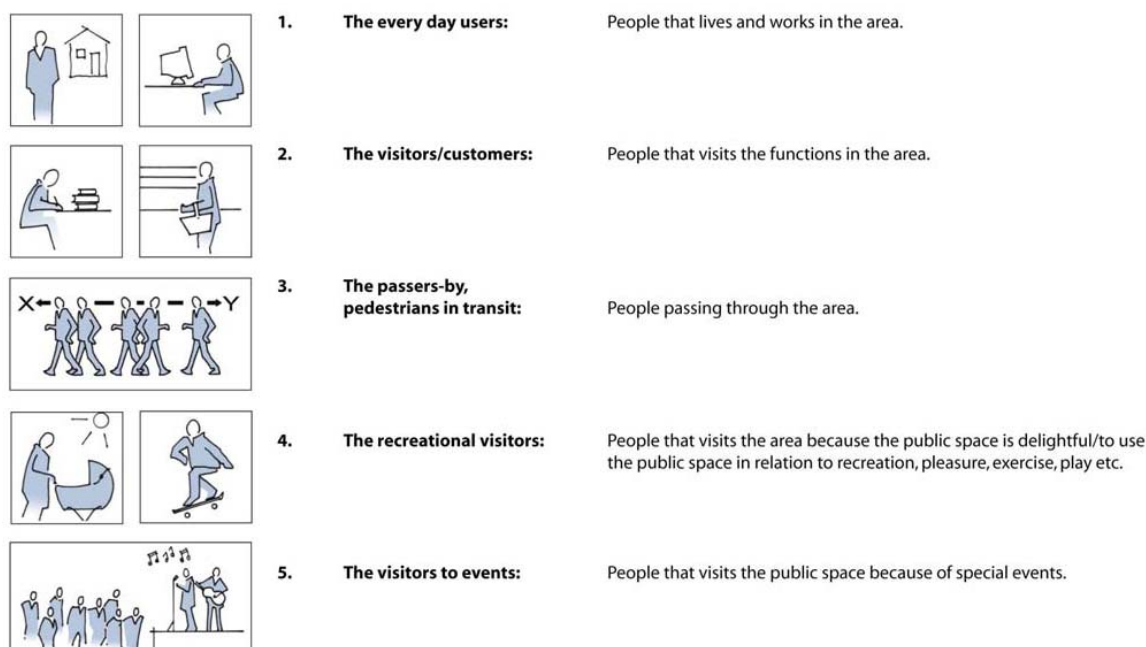
²⁶² Gel J.: *Život među zgradama, korišćenje javnog prostora*, Urbanistički zavod Beograda, Beograd, 2010., str. 113-120

- pomeranje motivacije - namenski izlasci kao izgovori - zadovoljenje psiholoških potreba (za kontaktom, znanjem, podsticajem), fizičkih potreba (rekreacija), egzistencijalnih (potreba za hranom, pićem, odmorom);

- potreba da se negde ode - motivisanost pojedinca da promeni okruženje, dešavanje, atmosferu, fizički bude aktivan ili se samo socijalizuje sa drugim ljudima;

- potreba da se nešto radi - svaka starosna kategorija ima potrebu da obavlja neku aktivnost kako bi zaokupila svoje vreme. Ova pojava najizraženija je kod dece, koja se igraju, trče ili zaokupe pažnju različitim događajima, kao i kod starijih građana koji se bave rukotvorinama, baštovanstvom, sportskim igrama prilagođenim njihovim motoričkim i fizičkim mogućnostima, zabavom.

Slika_ 60 _ Grupe korisnika u javnom prostoru

Različitosti korisnika kao i njihovo učestalo korišćenje i poseta javnom prostoru, izuzetno su bitne za dobro funkcionisanje nekog mesta, ali se slično Gelovom stavu, prema Soholtovoj (*Helle Soholt*) korisnici mogu svrstati u nekoliko grupa (Slika 60): 1. dnevni korisnici (ljudi koji žive ili rade u tom području); 2. posetioci/korisnici sadržaja (ljudi koji koriste različite usluge u toj oblasti); 3. prolaznici (tranzitni prolaznici kroz područje); 4. rekreacijski posetioci (ljudi koji posećuju područje da koriste javni prostor u odnosu na rekreaciju, užitek i sl.); 5. posetioci (ljudi koji javni prostor posećuju zbog određenog događaja).²⁶³ Oba autora korisnike definišu prema razlogu njihove posete,

²⁶³ **Soholt H.:** *Life, spaces and buildings – turning the traditional planning process upside down*, Walk 21-V Cities for People, The Fifth International Conference on Walking in the 21st Century, Copenhagen, 2004., p. 4.

stepenu i učestalosti odlaska na karakteristično mesto, kao i interesovanju zbog kojih se opredeljuju za boravak baš na tom prostoru. Značajan indikator za dobro funkcionisanje jeste i interakcija među korisnicima zbog čega je neophodno dalje definisati njihov tip i stepen.

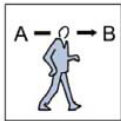
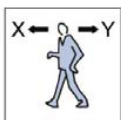

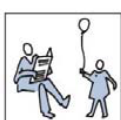
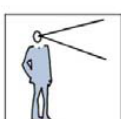
3.2.3.8 Interakcija među posetiocima u žižnim tačkama

Ukoliko se posmatra žižna tačka kao prostor na kome se formira određena koncentracija ljudi, a u skladu sa svim prethodnim kriterijumima i parametrima analize, interakcija među onima koji se nađu u istom prostoru može biti potpuno drugačija. Karakter mesta i organizacija samog prostora, funkcija, tip žižne tačke, otvorenost i zatvorenost, vrsta aktivnosti (Slika 61) i potreban stepen privatnosti, utiču na specifičnost odnosa među korisnicima, koja može biti:

- **bez interakcije** - pojedinci su možda prostorno blizu jedni drugima, ali su potpuno izolovani (hotelske sobe, bolničke sobe);
- **sa manjom interakcijom** - pojedinci nisu izolovani, već su deo manjih grupa, upućeni na individualne aktivnosti u okviru manjih izolovanih grupa (grupa u vrtiću, učionica u školi, amfiteatar na fakultetu, čitaonica u biblioteci);
- **interakcija sa jednom osobom** - pojedinci ili manje organizovane grupe su u interakciji sa osobom koja pruža neku vrstu specifične usluge (kupovina karata na autobuskoj stanici);
- **interakcija između grupe i pojedinca** (auditorijum i predavač ili solo umetnički izvođač, pevač, glumac, muzičar);
- **deo grupe, a bez interakcije među članovima** (ljudi koji u bioskopu prate isti film, ali nemaju nikakvih kontakata niti međusobnu komunikaciju);
- **između dve grupe od kojih je jedna grupa manje aktivna**, konzument aktivnosti (posmatra, sluša, navija, aplaudira, negoduje), **a druga grupa više aktivna** (sportski tim, hor, muzička grupa, grupa glumaca);
- **između dve grupe jednako aktivnih ljudi** (tuča, svađa, političko nadmetanje).

Veliki ili predimenzionisani prostori stvaraju mogućnost za formiranje rasutih mesta okupljanja u okviru objedinjene celine. Kamerni trgovi i platoi mogu imati veliki broj posetilaca, jer se ljudi često zadržavaju na mestima koja su prijatna, sadržajno ispunjena, čak i ako su namenjena jednoj kategoriji i starosnoj grupi korisnika. Kvalitet interakcije zavisao je od prostora koji je za određeno dešavanje osmišljen, te je svaki od navedenih tipova odnosa moguće realizovati na različitim mestima i tako ponuditi

moćnost izbora, koji je u savremenom društvu jedan od najvažnijih preduslova za kvalitetniji socijalni razvoj zajednice.

	A	Daily comings and goings:	To walk to and from.
	B	Daily transit activity:	To walk through the area.
	C	Daily recreational activity: (in connection to visits in the area)	Breaks and pauses.
	D	Recreational activity:	Recreation and play.
	E	Planned activity:	To be spectator/participant.

Slika_ 61 _ Korisnici prostora i njihove aktivnosti u istim

3.3 Međuslovljenost repernih i žižnih tačaka

„Grad je povezani zbir primarnih grupa i veza s određenim ciljem”²⁶⁴ gde se na jednom mestu susreću i sukobljavaju različiti uticaji, događaji, programi. Uslovljenost elemenata koji tek povezani čine funkcionalni sistem ispoljava se na svim prostornim nivoima i nemoguće je isključiti spregove uticaja koji deluju. Reperne i žižne tačke su u međuzavisnom odnosu, dopunjuju se, zajednički funkcionišu i uslovljavaju vrednost jedne prema drugoj. Kao par sačinjen od drugačijih delova može se desiti da „jedan element potencira onaj drugi, jačajući ga, ali se oni mogu i sukobljavati, razarajući se uzajamno.”²⁶⁵

U svesti građana repere i žižne tačke često nisu razdvojena mesta, nego je njihovo simbiozno delovanje magnetna moć koja ima uticaj. Tako je moguće uočiti da repere tačke postaju fizički okvir nekog prostora na kome se ljudi okupljaju ili je i sam objekat zbog svoje namene žiža (sportski ili tržišni centar) ili je mesto okupljanja velikog broja ljudi jedinstvena tačka u naselju drugačija i istaknuta u odnosu na neposredno okruženje (park). U skladu sa rečenim, neophodno je bilo prvo sprovesti diferencijaciju delova tj. pojedinačno objašnjenje repernih i žižnih tačaka, tipološki ih definisati i uočiti

²⁶⁴ Mamford L.: *Kultura gradova*, Medi Terran Publishing, Novi Sad, 2010., str. 544

²⁶⁵ Linč K.: *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 1974., str. 105

pojave i uticaje na njihovo nastajanje, kako bi se studiozno mogao formirati uticaj jednih na druge, a nakon toga razumeti sistem koji nastaje njihovom simbiozom.

3.3.1 Uticaj repernih na žižne tačke

Kao što su svi elementi u gradu međusobno uslovljeni i povezani, tako i reporne tačke utiču na žižne tačke, kako pozitivno, često i negativno. Linč ističe da „ako je beleg dimenzionisan i lociran kako treba, on će ojačati i učvrstiti značaj kraja oko sebe...” dok „izvestan beleg može do te mere biti u neskladu i tuđ po svojoj prirodi u odnosu na distrikt u kom se nalazi, da će mu razoriti njegov regionalni kontinuitet.”²⁶⁶ Reporne tačke pozitivno:

- utiču na formiranje, oblikovanje i dimenzije žižnih tačaka (primer: verski objekat utiče na formiranje trga ispred njega, i na njegov oblik i veličinu (Kamilu Zite²⁶⁷));
- podstiču posećenost i funkcionalnu nadgradnju žiža (primer: postavljanjem spomenika na trgu povećava se zainteresovanost posetilaca za tim prostorom, pa se u okružujućim objektima uvode trgovački i uslužni sadržaji čije je dobro funkcionisanje uslovljeno velikom atraktivnošću samog repera);
- povećavaju vrednost žižnih tačaka (primer: zanimljiva građevina na trgu može da postane cilj kretanja, čime se povećava broj posetilaca, te tako trg postaje atraktivniji i značajniji za veći broj ljudi);
- definišu žižno mesto kao prostor karakterističan i prepoznatljiv po nekoj nameni (primer: trg oko koga je veliki broj izložbenih prostora, radionica i ateljea, može postati otvoreni galerijski prostor);
- utiču (pozitivno) na izbor lokacije za formiranje jedne ili više žižnih tačaka (primer: vidikovac sa kog se sagledava neposredno okruženje utiče na formiranje nekoliko manjih ili većih platoa sa kojih se reporna tačka sagledava, a koji su ujedno i mesta za čekanje pre nego što se korisnik popne do vizurne tačke).

Negativan uticaj repernih na žižne tačke može da se uoči kroz:

- privlačenje velikog broja posetilaca i korisnika koji bi da posete neku repornu tačku nemaju dovoljno mesta za boravak u neposrednom okruženju jer žiža nije adekvatno predviđena (primer: pozorište koje se nalazi u nizu objekata u

²⁶⁶ Linč K.: *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 1974., str. 105-106

²⁶⁷ Zite K.: *Umetničko oblikovanje gradova*, Građevinska knjiga, 1967., str.71

prometnoj ulici, te ne postoji plato za okupljanje i jedini pretpostor predstavlja trotoar);

- utiču (negativno) na izbor lokacije za formiranje jedne ili više žižnih tačaka (primer: deponija smeća kao negativna reperna tačka odbija ljude i utiče da se mesta okupljanja ljudi i koncentracije aktivnosti organizuju što dalje od nje).

3.3.2. Uticaj žižnih na reperne tačke

Jedan od zaključaka istraživanja žižnih tačaka u naseljima doveo je do formiranja stava da ove tačke imaju pozitivan i negativan uticaj na repere. Naime, njihovo postojanje i tipološka različitost, kao i brojne karakteristike po kojima su drugačije, mogu biti podsticajne za pojavu i razvoj drugih žižnih tačaka u neposrednom okruženju, ali mogu smanjiti vrednost neke repere tačke neposredno uz nju, pa čak uticati i na njen nestanak.

Pozitivan uticaj žižnih na reperne tačke sagledava se kroz:

- podsticanje izgradnje građevina koje će pružiti određenu vrstu usluga koje su okupljenim ljudima potrebne (primer: trgovinski, uslužni ili ugostiteljski sadržaji na nekom trgu);
- uslovljavanje uvođenja novih namena u objekte koji su u njegovoj blizini, čime se neka građevina koja se nameće kao reperna tačka može potpuno promeniti u funkcionalnom smislu (primer: uvođenje suvenirnica na mestima koje posećuje puno turista);
- povećavanje rentabilnosti, utiču na ekonomske aspekte objekata, naročito lokala u prizemlju (primer: kafić na osunčanom trgu);
- utiču da više etaže objekata postaju dobri vidikovci (primer: lokal na višoj etaži može da pruži odličnu preglednost manifestacije na nekom platou).

Negativan uticaj žižnih na reperne tačke:

- žiže svojom atraktivnošću ili aktuelnošću mogu da umanje vrednost repere tačke koja se nalazi u neposrednoj blizini, jer se korisnicima prostora mogu nametnuti kao dominantne;
- bučna i masovna okupljanja mogu da smanje kvalitet komfora unutar repernih tačaka koje se nalaze u neposrednoj blizini žižnih tačaka na kojim se manifestacije organizuju;

- ukoliko je doživljaj prostora izuzetno jak, objekat može biti permanentno posećen samo u prizemnoj zoni koja je korisnicima najdostupnija i predstavlja ekstenziju sadržaja na samom mestu okupljanja;
- neadekvatno dimenzionisani prostori ne pružaju mogućnost sagledavanja objekta zbog čega se gubi njegov psihološki dodir sa korisnicima, a odsustvo percepirne spoznaje umanjuje čovekomernost i postaje hipertrofirana struktura koja narušava kvalitet same žiže.

Odnos žižne i reperne tačke može se slikovito prikazati na primeru najznačajnijeg mesta socijalizacije u gradu - trga i njegovog tipa i karaktera koji utiče na strukture u okruženju. Prema Zuckeru²⁶⁸ (*Paul Zucker*) razlikuju se:

- zatvoreni trg: kod ovakvog trga utisak kompaktnosti prostora i kamernosti formira se upravo ujednačenim strukturama koje ga uokviruju, te je formiranje repnog objekta ili dominante na trgu (spomenika, česme), to koje utiče na dekoncentraciju svesti posetioca od kakaktera mesta ili se pak određenom ritmikom, akcentovanjem uglova, smenom kontrasnih struktura naglašava njegova geometrija. Međuuslovljenost koja postoji između slobodnog prostora i objekata je jaka, ali oni deluju kao simbiozna celina, zbog čega su uzročno-posledične pozitivne i negativne veze izuzetno naglašene;
- trg sa dominantom: karakteristika ovakvih prostora je postojanje jedne ili nekoliko struktura „ka kojima je prostor usmeren i sa kojima se sve okolne strukture upoređuju i sa kojima su u odnosu - crkva, palata, gradska kuća, fontana, pozorište, železnička stanica.“²⁶⁹ Ovo je primer kada repna tačka funkcionalno podstiče nadogradnju i posećenost žižnog mesta;
- trg sa snažnim centrom - jezgrom - zanimljivo je da granica ovakvog prostora ne mora biti niz izgrađenih struktura. Kako autor navodi „sve dok postoji snažni centralni vertikalni element - obelisk, fontana, spomenik - koji povezuje prostor u celinu, možemo govoriti o trgu, jer postoji vizuelno jedinstvo“.²⁷⁰ Značajno je napomenuti da kod ovakvih karakterističnih mesta, dimenzija prostora igra bitnu ulogu, kao i svi navedeni parametri za dobru sagledivost, jer povećana dimenzija prostora oko jezgra, anulira njegovo definisanje kao fokalne tačke. Trg sa snažnim centrom je takođe dobar primer za ukazivanje međuuslovljenosti ovih entiteta i

²⁶⁸ **Zucker P.:** *Town and Square, From the Agora to the Village Green*, The M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 1970., pp. 9-14

²⁶⁹ **Zucker P.:** *Town and Square, From the Agora to the Village Green*, The M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 1970., p. 9

²⁷⁰ *Ibid*, p. 14

jačanje veze koja ne mora da bude jasno definisana kroz karakteristične parametre, u smislu da li reperna ili žižna tačka imaju jače i dominantnije dejstvo na posetioce ili značaj. Jedinstvo ovih elemenata je najvažnij faktor koji se ovde ističe.

Odnosi koji postoje između izgrađene i neizgrađene sredine u gradu izuzetno su kompleksni i tokom njihovog stvaranja, ali kasnije i eksploatacije ili čitanja, formiraju se uzročno-posledične veze koje utiču na međuuslovljenost elemenata. Kako je kroz ovo istraživanje primećeno, takve veze imaju veće pozitivno dejstvo jedne na druge, nego negativne uticaje koji umanjuju značaj, smanjuju funkcionalnost ili onemogućavaju potpuno korišćenje. Golidž (*Reginald G. Golledge*) je kroz svoja istraživanja napravio vezu između tačke, linije, područja i površine, koje predstavljaju elemente pomoću kojih se grad čita, jer je zaključio da čovek prvo pamti i registruje one lokacije na kojima se nalaze neki reperi, zatim formira u svojoj svesti veze koje postoje između lokacija i na kraju, sagledava područje koje okružuju druga područja i lokacije²⁷¹. S tim u vezi, uočava se i koliko je za sveobuhvatno snalaženje i doživljavanje gradske sredine potrebna međuveza koja postoji između obeležja i mesta na kome se nalazi. Dalje je uočen i različit uticaj repernih i žižnih tačaka u pojedinim slučajevima urbanog prostora, te je moguća specifikacija mesta u odnosu na kriterijume i uočavanje koliko ona utiču na fizičko obeležavanje, a koliko na kognitivno opažanje i pronalaženje putanje ili pamćenje i opažanje tokom kretanja.

---

²⁷¹ **Golledge R. G.:** *Humane Wayfinding and Cognitive Maps*, in **Golledge R. G.** (editor): *Wayfinding Behavior: Cognitive Mapping and Other Spatial Processes*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1999., pp. 19-20

4. REPERNO-ŽIŽNE TAČKE U URBANIM PROSTORIMA

...nema slučajnih građevina,
izdvojenih iz ljudskog društva u kome su nikle,
i njihovih potreba, želja i shvatanja...

Ivo Andrić

Nastao kao niz složenih faktora, ideja i aktivnosti kojima je čovek osvajao prirodu i prilagođavao je svojim potrebama, „grad je svojevrsan otisak društva u prostoru.”²⁷² Morfološka struktura i kompleksni prostorni nivoi razvijali su se vekovima kao posledica sazrevanja društva, promene potreba i stila života, gradacija ekonomskih, političkih i kulturnih aspiracija zajednice koja prostor gradi. Lefevr posmatra grad kao celinu, a čovekovo pravo na grad definise ne samo kao „pravo na posjetu ili na povratak u starinske gradove,” nego kao „pravo na urbani život - transformisan i obnovljen.”²⁷³ Ono što pojedinac vidi prilikom posete samo je izmenjena slika nastala u trenutku, bez velikog predznanja o svim istorijskim slojevima koji su sredinu učinili takvom kako se danas percipira i doživljava. Sa sociološkog stanovišta grad je „relativno veliko, gusto i trajno naselje u kojem žive društveno heterogeni pojedinci”²⁷⁴ i „mesto gde žive različitosti”.²⁷⁵ Mogućnost izbora, ponuda i potražnja za svim indikatorima kvalitetnog života, reference su urbanog, zbog čega Džejkobs i ističe da je „prostorno objedinjavanje ljudi koje povezuju izvesni zajednički interesi...jedna od najvećih, ako ne i najveća, prednost grada”.²⁷⁶

Istaknuti američki antropolog, Harvi (*David Harvey*) navodi da pravo na grad za pojedinca ne znači samo pristup i dostupnost do onoga što već postoji nego i pravo da promeni sve ono što želi i prilagodi ga ličnim afinitetima, zbog čega je „pravo na

²⁷² Pušić Lj.: *Grad bez lica*, Medi Terran Publishing, Novi Sad, 2009., str. 67

²⁷³ Lefebvre H.: *Pravo na grad* u Kovačević L. i dr. (urednici), *Operacija grad: priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*, Savez za centar za nezavisnu kulturu i mlade (Multimedijalni institut), Zagreb, 2008., str. 28

²⁷⁴ Wirth L.: *Urbanism as a Way of Life* u Lin J., Mele C. (Ed.), *The Urban Sociology reader*, Routledge, London and New York, 2013., p. 38

²⁷⁵ Mitchell D.: *The Right to the city: social justice and the fight for public space*, Guilford Press, New York, 2014., p. 18

²⁷⁶ Džejkobs Dž.: *Smrt i život velikih američkih gradova*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 1961/2011, str. 136

stvaranje kvalitativno drugačije vrste urbane društvene zajednice...jedno od najdragocenijih ljudskih prava."²⁷⁷ Reflektujući dato gledište na urbani prostor, korisnik je u mogućnosti da svoj izbor za posetom, korišćenjem, doživljajem nekog mesta ispolji na izuzetno personalizovan način, a kvalitet mesta i dalje pored sociološkog uticaja, zavisi i od velikog broja prostornih indikatora koji u međuzavisnoj, kauzalnoj vezi stvaraju mesto koje se u ovom istraživanju nazivaju reperno-žične tačke u naselju. Dakle, dobro razumevanje grada, kao pojave bitno je koliko i spoznaja prava na njega, koliko i potreba za različitostima, želja za izborom, percipiranjem mesta u kome se može biti pojedinac, ali i pripadati grupi.

4.1 Definicija reperno-žičnih tačaka u naselju

Objekti i prostori koji su u isto vreme i repere i žične tačke, odnosno koji se uočavaju i prepoznaju po svojoj fizičkoj morfologiji, a koji služe za okupljanje ljudi i zadovoljavanje njihovih specifičnih potreba, u okviru ovog istraživanja, nazivaju se reperno-žične tačke. Kao pojavni oblici u naseljima, ove tačke sadrže niz karakteristika koje su zajedničke za reperna ili žična mesta, ali će tipološki biti definisani parametri koji su ključni, a predstavljali su kriterijume klasifikacije za oba tipa .

Reperno-žične tačke su orijentiri koji imaju tako veliku privlačnu moć da ih ljudi u većem broju posećuju, radi čega se angažuje i okolni prostor u neposrednom okruženju. Na taj način se reperna tačka transformiše i u žičnu, te pojedinačno svako od mesta i dalje postoji, ali je nemoguće posmatrati ga odvojeno od prostora koji je svojom atraktivnošću angažovao. Mesta okupljanja u naselju koja su u isto vreme lako uočljivi i po izgledu karakteristični prostori i centri, najznačajnije su tačke u izgrađenoj sredini (Slike 62, 63), jer „kada se gomila okuplja, istorija se stvara.”²⁷⁸

Slike _ 62, 63 _ Pompidu centar, reperno-žična tačka Pariza

²⁷⁷ Harvey D.: *The Right to the City* u Lin J., Mele C. (Ed.), *The Urban Sociology reader*, Routledge, London and New York, 2013., p. 429

²⁷⁸ Kostof S.: *The City Assembled - The Elements of Urban Form Through History*, London, Thames &Hudson Ltd, 1992., p. 176

Gradski prostor koji je scena transformacija, inicijator promena i inicijativa koje se dešavaju, ima dvostruku ulogu u socijalnom životu - „kao poligon na kome se materijalizuju različite aspiracije, ali i kao pozornica svakodnevnim aktivnostima, svečanim trenucima ili revolucionarnim promenama.”²⁷⁹ Kao takav, svaki prostor koji se zbog različitih potreba permanentno posećuje, koristi ili transformiše u skladu sa potrebama, potencijalno predstavlja mesto koje ima predindikatore da postane reperno-žižna tačka naselja. Ovakvi prostori imaju *centrifugalno dejstvo*, koje se stvara zbog spoljašnjih uticaja i prostornih rasporeda, nedostatka nekih mesta ili sadržaja u gradskim blokovima, te je magnetna moć iz okruženja usmerena na njih same. Sa druge strane, karakteristika ovih prostora je i *centripetalna sila*, koja analogno prethodnoj, utiče iznutra i pozitivno usmerava razvoj, ili pak ograničava urbanu genezu i snažno deluje kao pojačana unutrašnja reakcija.

Kroz konceptualnu trijadu Lefevra koji navodi da postoje *prostorne prakse* (koje obuhvataju prostorna ponašanja, konkretne prostorne lokacije-fizički prostor, kao i telesno opažanje nekog prostora), *reprezentacije prostora* (koje predstavljaju konceptualizovani prostor, prostor planera, urbanista, arhitekata, naučnika i celokupne stručne javnosti) i *življeni prostor* (koji su prostori stanovnika i korisnika-mesta ispunjena značenjem u kojima su posetioci doživeli neko iskustvo)²⁸⁰, nameće se zaključak da je reperno-žižna tačka u naselju onaj prostor koji se kroz parametre prikazane trijade u potpunosti mora uklopiti i biti karakterističan za svaki element tripartitnog jedinstva. Dakle, u pitanju je mesto koje se spontano ili planski formiralo kao fizički prostor u kome korisnici putem različitih čula doživljavaju karakteristično iskustvo i zadovoljavaju određene potrebe.

Pojava reperno-žižnih tačaka u gradu je česta, ali se kvalitet njihovog manifestovanja razlikuje zavisno od samog pojavnog oblika, kao i prirodnih i stvorenih uslova koji utiču na sagledavanje, dopadljivost i lako korišćenje.

4.2 Pojavni oblici reperno-žižnih tačaka

Postojanje reperno-žižnih tačaka neophodno je za adekvatno funkcionisanje prostora, urbanu identifikaciju i socijalni integritet, ali je od izuzetne važnosti postojanje njihovih što raznovrsnijih pojavnih oblika, kako bi se zainteresovao veći broj korisnika koji ih konstantno posećuje. Tako se, kao što je to primer sa žižnim tačkama, mogu izdvojiti *cela naselja* ili samo *deo naselja*, npr. centar grada ili staro jezgro, kao izuzetno dominantna mesta u naselju. *Područje* koje nudi različite sadržaje, oko kojih postoje

²⁷⁹ Stupar A.: *Grad – forme i procesi*, Orion art, Beograd, 2016., str. 8

²⁸⁰ Lefebvre H.: *The Production of Space*, Blackwell, Oxford, 1991., p. 33

slobodni prostori, mikroambijenti ili manje pjacete, kao što su poslovni centar, studentski kampus, mogu biti značajni pojavni oblici koji su sve aktuelniji u urbanim sredinama. *Linijski potezi* koji objedinjuju i povezuju više zanimljivih tačaka koje se kao reperi izdvajaju u sredini, za građane predstavljaju izazovna mesta za odmor, šetnju, aktivan sport ili rekreaciju. Takvi prostori su potezi bulevara, pešačkih ulica, obala. *Pojedinačna mesta i prostori*, bez obzira na veličinu, otvorenost/zatvorenost, kapacitet, kao jedan od bitnih faktora postojanja zahtevaju frekventnost i veliku razmenu ljudi koji ih posećuju kako bi bili elementi svakodnevnog života grada (park, raskrsnica, most, trg sa sadržajima u objektima i programima i opremom na površinama, unutarblokovsko dvorište javnog ili polujavnog karaktera, objekat sa pretprostorom, spomenik sa pretprostorom, instalacija na većoj travnatoj ili popločanoj površini...).

Zukin (*Sharon Zukin*) smatra da su javni gradski prostori istaknuti entiteti i mesta za promociju javne kulture i naziva ih „prozorima u dušu grada”²⁸¹. Kao takvi, oni predstavljaju tačke na kojima se reflektuje trenutno stanje društva, razvijenost zajednice, jak urbani marketing i gradska politika, ali i vizija socijalnog života, utisak o naselju i ljudima, sinergiji koja među njima postoji, a koja prostor oplemenjuje i pomiruje sve faktore koji su zatupljeni. Otvoreni javni gradski prostori mogu biti podeljeni na sledeće kategorije:

- generalne: u koje spadaju glavni gradski trgovi, parkovi, promenade i bulevari (Slika 64);
- sektorijalne: kojima pripadaju manji gradski prostori, skverovi, pjacete, prostori unutar blokova, igrališta i sl. (Slika 65);
- mreže: kojima se prostori vezuju u jedinstvenu formu i čine grad, a to su ulice i prolazi²⁸² (Slika 66).

Slika _ 64 _ Glavni gradski trg - Plaza Catalunya u Barseloni

²⁸¹ Zukin S.: *The Cultures of Cities*, Oxford, Blackwell Publishers, 2004.

²⁸² Martinez S.J., M. A. Herrero M., M. Medina M.: *Guia de diseno urbano*, Madrid, *Ministerio de Fomento, Direccion General de la vivienda, la arquitectura y el urbanismo*, 2003., prema Danilović-Hristić N., Vukotić-Lazar M.: Savremena umetnost u javno-političkom urbanom prostoru, *Arhitektura i urbanizam*, broj 34, 2012., str. 30

Slika _ 65 _ Pjaceta - Placa Reial u Barseloni

Slika _ 66 _ Glavna pešačka ulica - La Rambla u Baseloni

Tako, na primer, u svakom naselju, pomenuti generalni javni prostori predstavljaju zajednička mesta, po kolektivnoj memoriji, pripadnosti, osećaju koji korisnici razvijaju dok ih koriste. Trg je kao pojavni oblik i jedan od tri glavna elementa fizičke strukture naselja, nesumnjivo „prostor reprezentacije i društvenih okupljanja,”²⁸³ a sam „društveni život koji se odvija na trgu, kao i njegove transformacije, mutacije i prilagođavanja kroz vreme, definišu njegovu suštinu.”²⁸⁴ Sličnu važnost imaju i ozelenjene oaze u naselju koje u izgrađenom tkivu pozivaju na odmor, rekreaciju, zabavu, šetnju, igru dece. Parkovi su prostori koji su po karakteru, strukturi, mikroklimi, doživljaju, ambijentalnim vrednostima, potpuno drugačiji u odnosu na neposredno izgrađeno okruženje, te su zasebni entiteti unutar mikroceline i jedni od omiljenih mesta za boravak velikog broja građana.

²⁸³ Stupar A.: *Grad-forme i procesi*, Orion art, Beograd, 2006., str. 78

²⁸⁴ Web M.: *The City Square*, Thames and Hudson, London, 1990., prema Danilović-Hristić N., Vukotić-Lazar M.: Savremena umetnost u javno-političkom urbanom prostoru, *Arhitektura i urbanizam*, broj 34, 2012., str. 31

Horizontalni karakter ulice sa svim vizuelnim promenama koje stvaraju vertikalni akcenti duž nje, ima za cilj da stvori atmosferu koja nije usmerena samo na jedno mesto, događaj ili prostor, nego na vezu koja duž aksijalnog pravca postoji među manjim celinama. Ulice se dalje umrežavanjem ukrštaju na način da stvaraju tačke odluke, mesta promenljivih odrednica, a kako su i same reperno-žižne tačke u gradu, tako presecanjem stvaraju nova značajna mesta. Za Šulca, raskršće je „više izbor nego što je cilj“²⁸⁵ i kao takvo „pojačava osećanje susreta, predlaže nove vidove mesta i poziva na razmišljanje o ambijentalnim sadržajima.“²⁸⁶ Ulica i raskršće, predstavljaju izuzetne reperno-žižne tačke u naselju svaki put kada postoji nekoliko karakteristika koje datu grupu mesta definišu, a o čemu će u daljem istraživanju biti reči. Isti autor izdvaja još jedan aksijalni pravac kao mesto susreta, velike frekvencije ljudi i značajan za socijalni život zajednice, a to su obale reka ili jezera koje „formiraju precizne ivice koje obično funkcionišu kao primarni strukturni elementi u pejzažima.“²⁸⁷ Kao mesta drugačija po morfologiji, sadržajnosti, vezi koju formiraju između naselja i vode, obale se ponašaju i kao ivice u urbanoj strukturi zbog čega se uočava njihova velika atraktivnost. Linč u svojoj diferencijalnoj podeli prostora naglašava i da je složenost ivičnih prostora izražena jer oni nisu samo vizuelno drugačiji, nego su po formi kontinualni, a u odnosu na poprečno kretanje ograničeno neprolazni.²⁸⁸

Kada je reč o otvorenom javnom prostoru, postoje elementi koji mogu, zbog dobre pozicije ili onoga što suštinski predstavljaju, da privuku veći broj posetilaca, a tako aktiviraju prostor u neposrednom okruženju i stvore reperno-žižna mesta u naselju. Česme i spomenici primer su takvih markera i izraziti primeri ove grupe. Još kroz istoriju ljudi su navikli na njihovo postojanje, spomenike povezuju sa narodima, događajima, velikim ljudima, vladarima, simbolima, identitetom. Turistički izuzetno posećena mesta predstavljaju i fontane, koje mogu biti prostorne tačke, ali i složeni strukturalni elementi koji sintetišu i stimulišu čulne, simboličke, prostorne elemente u jedinstveno zajedništvo. Takvi primeri su svetski poznate fontane Di Trevi (*Di Trevi*) u Rimu (Slika 67), Belađo (*Bellagio*) u Las Vegasu (Slika 68) ili Kraun (*Crown*) u Čikagu (Slika 69). Spomenici i česme su integralni deo nekog drugog urbanog prostora i najčešće se ne nalaze na glavnim saobraćajnim pravcima jer „ostavljanje slobodnih pravaca saobraćaja znači u isto vreme i slobodnu vizuru“²⁸⁹ zbog čega se lakše sagledavaju i postaju dominantniji.

²⁸⁵ Norberg-Šulc K.: *Egzistencija, prostor i arhitektura*, Građevinska knjiga, Beograd, 1999., str. 126

²⁸⁶ Norberg-Šulc K.: *Stanovanje - stanište, urbani prostor, kuća*, Građevinska knjiga, Beograd, 1990., str. 59

²⁸⁷ Norberg-Shulz C.: *Genius loci*, Academy Editions, London, 1982., p. 37

²⁸⁸ Linč K.: *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 1974., str. 77

²⁸⁹ Zite K.: *Umetničko oblikovanje gradova*, Građevinska knjiga, Beograd, 1967., str. 52

Slike _ 67, 68, 69 _ Urbani markeri u javnom prostoru – fontane: DiTrevi u Rimu (levo); Bellagio u Las Vegasu (sredina); Crown u Čikagu (desno)

Objekti su takođe čest pojavni oblik reperno-žičnih tačaka i zajedno sa pretprostorom formiraju mesta koja privlače korisnike, ali im u isto vreme pružaju zadovoljenje nekih potreba i sadržajno raznovrsnu ponudu. Vidikovci kao elementi turističke infrastrukture²⁹⁰ predstavljaju mesta koja usmeravaju atraktivnost na sebe, time što se izdvajaju u odnosu na okružujuće strukture prema morfologiji, ali i objekte sa kojih se neposredno okruženje i značajni elementi u naselju mogu lako sagledati. Najčešće posećena mesta u naseljima su objekti saobraćajne infrastrukture (železničke, autobuske, metro stanice ili aerodromi), ali je zaustavljanje ljudi unutar njih relativizovano i zavisno od razloga boravka ljudi u njima, zbog čega su upravo dobar primer za ukazivanje na niz faktora koji utiču na svrhu boravka, kvalitet, učestalost posete ili sagledavanje kompleksnosti reperno-žičnog mesta.

Drugi po masovnosti najposećeniji objekti u naselju jesu tržni centri, koji danas postaju socijalni centri.²⁹¹ Kulturna i socijalna interpretacija savremenog društva, sve više je reprezentovana kroz sliku potrošačke zajednice, a sama potrošnja „kao i sve društvene prakse, oblikuje i uslovljava mnoštvo materijalnih i nematerijalnih faktora.“²⁹² Društvo masovnosti, konzumerizma i reklame, kakvo je društvo današnjice, mesto na kome se potrošnja odvija više ne gleda na isti način. Naime, tržni centri kao *kuće potrošnje* pozivaju na grandioznost, jer kako francuski sociolog Bodrijar (*Jean Baudrillard*) navodi ne da su „„potrebe plodovi proizvodnje“, već da je sistem potreba proizvod sistema proizvodnje“,²⁹³ a značajnu ulogu u celom procesu ima i mesto na kome se ovaj proces odvija.

U velikim gradovima primetno je postojanje šoping centara, ali je za urbani prostor značajniji proces njihovog stvaranja, društvenog toka misli o tome šta oni predstavljaju i kolika je atraktivnost i tehnološka dopadljivost ovih kuća (Slike70, 71). „Monumentalne

²⁹⁰ **Zakon o turizmu**, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 17/2019, član 3. stav 16

²⁹¹ **Crawford M.**: *The World in a Shopping Mall* in **Mitchell D.** (Ed.), *The Right to the city: social justice and the fight for public space*, Guilford Press, New York, 2014., p. 15

²⁹² **Dunn R.**: *Identifying Consumption - Subjects and Objects in Consumer Society*, Temple University Press, Philadelphia, 2008., p. 14

²⁹³ **Baudrillard J.**: *The Consumer Society. Myths and structures*. SAGE Publications- London, Thousand Oaks, New Delhi, 1998., p. 74

ili otmene zgrade treba da budu postavljene u matrici grada”,²⁹⁴ princip je koji je izuzetno bitan za urbanu politiku, ali u istoriji su monumentalnost i grandioznost bile reference vezane za kuće drame, pozorišta, muzeje, vojne objekte, gradske kuće, dok su danas one sinonimi i za tržne centre, socijalne centre, kuće zabave i objekte koji su odličan reprezent urbanog dizajna kao „procesa stvaranja nove vizije nekog prostora.”²⁹⁵

Slike _ 70, 71 _ Tržni centri - reperno-žični centri 21. veka

Ipak, bitno je naglasiti da nije svako od pomenutih mesta zbog svog tipa reperno-žična tačka u naselju. Utvrđen je niz kriterijuma koji definišu reperno ili žično mesto, a njihovo unakrsno vrednovanje dovodi do elemenata koji pomenute pojavne oblike izdvajaju kao reperno-žične tačke. Pozorište koje se ne primećuje, ne sagledava, ono koje je nedostupno ili nepristupačno i manje posećeno gubi vrednost reperno-žične tačke, kao i stadion, sportski centar, trg ili spomenik ako imaju slične navedene karakteristike.

4.3 Osnovne karakteristike reperno-žičnih tačaka

Postojanje i uvođenje reperno-žičnih tačaka u tipološke oblike urbanog prostora ima za cilj davanje i socijalnog značaja prostorima u kojima nastaju. Ako „odnos između atmosfere i atraktivnosti podrazumeva pažljivo promišljanje načina korišćenja gradskih prostora”²⁹⁶ onda je od izuzetnog značaja definisanje niza karakteristika koje će odrediti da li neki prostor pripada predmetnoj podgrupi, jer kao takvo predstavlja sponu između grada i korisnika.

Niz osnovnih karakteristika po kojima se reperno-žične tačke razlikuju u odnosu na neposredno okruženje su:

- lokacija (u odnosu na poziciju u naselju, u odnosu na teren, poziciju u bloku...);

²⁹⁴ Džejkobs Dž.: *Smrt i život velikih američkih gradova*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 1961/2011, str. 251

²⁹⁵ Petrović G. i Polić D. (urednici), *Priručnik za urbani dizajn*, Orion Art, Beograd, 2008., str. 12

²⁹⁶ Ričards G., Palmer R.: *Uzbudljivi gradovi: kreativni menadžment i revitalizacija grada*, Beograd, Clio, 2013., str. 33

- morfologija (veličina, oblik, prostranost...);
- funkcija (sadržaj i program, polifunktionalnost...);
- sagledivost (potpuna ili nepotpuna, vizure, silueta naselja ili područja...);
- prostorna organizacija (pojedinačna mesta, povezani niz ili razučena mesta u naselju);
- značaj (socijalni, ekonomski, istorijski, funkcionalni, simbolički...);
- vlasništvo (poluprivatna, polujavna ili javna mesta za korisnike).

Budući da su prikazane karakteristike za reperne i žižne tačke ukazale da je izuzetno teško posmatrati ih pojedinačno, neophodno je napomenuti još neke od aspekata sa kojih se kvalitet postojanja reperno-žižnih mesta u naselju može posmatrati kao što su korišćenje, dinamika prostora, dostupnost, pristupačnost, bezbednost, opremljenost, uređenost i drugi.

Optimizacijom značajnih kriterijuma sagledavanja reperno-žižnih tačaka u naselju, moguće je ukazati na niz kauzalnih odnosa koji dovode do njihovog adekvatnog funkcionisanja i pravilnog i lakog korišćenja, ali predložene karakteristike za valorizovanja mogu da ukažu i na izuzetne, a neiskorišćene potencijale pojedinih mesta u gradu. Izuzetno angažovani prostori u svakom gradu postoje, a samo dobro korišćenje moglo je biti inicirano dobrom projektantskom strategijom neposredno pre i u toku njegove izgradnje, ili je nastalo tokom eksploatacije prostora, a praćeno je transformacijama koje su unapređivale ili umanjile značaj i kvalitet prostora.

Linč je definisao trijadu, kao produkt razlaganja čovekove okoline na *identitet, strukturu i značaj*²⁹⁷, koja upravo definiše najznačajnije predindikatore koje svako reperno-žižno mesto treba da ima. Žižna tačka kao *artefakt zaposedanja*²⁹⁸ kroz svoje postojanje sublimiše mnoge stvari, ali kao simbol okupljanja poziva na postojanje jakog vizuelnog uporišta koje postaje reperno mesto. Za dalju analizu i potpuno definisanje tipološke grupe, neophodna je provera kroz prethodno izdvojene karakteristike klasifikacije.

4.3.1 Lokacija

Jedan od glavnih i najopštijih kriterijuma vrednovanja nekog mesta i proveravanje njegovog definisanja kao reperno-žižnog jeste lokacija same tačke u odnosu na nekoliko karakterističnih faktora, jer bez razumevanja prostornog obrasca i sheme rasporeda značajnih mesta, moguće je propustiti bitne elemente koji bi poboljšali infrastrukturu, funkcionisanje ili usled čijeg bi nerazumevanja potencijal mesta bio

²⁹⁷ Linč K.: *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 1974., str.10

²⁹⁸ Kalen G.: *Gradski pejzaž*, Građevinska knjiga, Beograd, 2007., str. 26

manje iskorišćen²⁹⁹. Naime, zadatak urbanih repera jeste „olakšati snalaženje, naglasiti hijerarhiju mesta, pokazati put, stvoriti siluetu“³⁰⁰ te je kao opšta lokacija za analizu izabrano isključivo gradsko područje.

- **Lokacija u odnosu na poziciju u gradu** - u centru naselja i na periferiji;

Reperno-žižne tačke najčešće su inkorporirane u centralnoj zoni naselja koja je ujedno ambijentalna, teritorijalna i istorijski celovita sredina u kojoj potencijal za razvijanje jakog socijalnog uporišta postoji zbog najfrekventnije posete. Karakteristika starih gradskih jezgara jeste čovekomernost i pešački saobraćaj, a značajan je i stav da je "koncentracija, a ne disperzija, eliksir urbanosti"³⁰¹ što je na ovakvim mestima od izuzetnog značaja. Grad na taj način izgleda kao jezgrovita celina, a mogućnost da se mesto upoznaje iz aspekta pešaka je „ujedno posledica i sredstvo, ali i mera stvari.“³⁰²

Ređa su, ali ne i manje značajna ona mesta koja su pozicionirana decentralizovano u odnosu na istorijsko jezgro grada. Kao što su dosadašnji stavovi u radu pokazali, postoje namene koje zahtevaju izmeštanje u odnosu na gusto izgrađeno gradsko područje, zbog čega je periferno postavljanje jedan od kvalitetnih projektantskih odluka. Lokacija kao inicijalni faktor može da ukaže i na značaj pojedinih namena u gradu i na njihovu neophodnost i često korišćenje bez obzira na poziciju u naselju.

- **Lokacija u odnosu na poziciju u bloku** - na ivici bloka ili delimično zaklonjena;

Kao jedan od glavnih preduslova da neko mesto bude reperno-žižna tačka jeste dobra sagledivost i laka dostupnost zbog čega je pozicija takve tačke na ivici bloka najbolja. Međutim, urbani odnosi ne dozvoljavaju uvek primenu najadekvatnijih uslova, zbog čega se za određeni broj reperno-žižnih mesta često vrednuje i samo delimično sagledavanje, ali kojim se postižne i razvija znatiželja kod posmatrača i korisnika izazvana što većom mogućnošću da predmetno mesto vizualizuje i brzo mu priđe.

- **Lokacija u odnosu na neposredno okruženje** - slobodnostojeći objekat ili struktura u nizu;

Tokom ovog istraživanja nije utvrđeno da je izdvojeni parametar ključan za dobro funkcionisanje ili veći značaj mesta. Ne postoje pravila koja mogu tačno definisati da li je bolji preduslov da objekat bude slobodnostojeći ili deo urbanog niza, jer svaka od

²⁹⁹ Li D., Zhou X., Wang M.: Analyzing and visualizing the spatial interactions between tourists and locals: A Flickr study in ten US cities, *Cities*, Vol. 74, 2018., p. 250

³⁰⁰ Petrović G. i Polić D. (urednici), *Priručnik za urbani dizajn*, Orion Art, Beograd, 2008., str. 61

³⁰¹ Speck J.: *Walkable City - How Downtown Can Save America, One Step at a Time*, North Point Press, New York, 2013., p. 259

³⁰² *Ibid*, p. 4

podcelina ima svoje prednosti i nedostatke kada je valorizovanje lokacije u pitanju. S tim u vezi, arhitektonski objekti bez međusobnog odnosa sa drugim objektima ostaju izolovana pojava, ili kako Zite navodi „torta na poslužavniku”.³⁰³ Tako, osamostaljena građevina postaje statua, monument van prostora i konteksta i objekat koji ne izrasta „prirodno, logično i poetski iz svojih uslova”.³⁰⁴ Ali, ukoliko je uklopljenost slobodnostojećeg objekta sa strukturama i slobodnim prostorima u okruženju dobra, postojanje takve građevine je značajno, lakše uočljivo i izražajnije, zbog čega i postaje reperno-žična tačka. Sa druge strane, kontakt sa susednim objektima može da doprinese da u zavisnosti od programske ili morfološke uklopljenosti, jedan objekat bude izuzetno akcentovan ili potpuno asimilovan sa okruženjem, te ostane neprepoznat kao urbani reper. Objekti, kompleksi, prostori, koji su nesagledivi, tj. nalaze se u unutrašnjosti bloka ili im se teže pristupa, ne mogu postati reperno-žična mesta u naselju.

- **Lokacija u odnosu na teren** - delimično ispod, delimično iznad terena, u nivou terena ili iznad terena;

Karakteristike repernih tačaka ovde su dominantnije u odnosu na one koje imaju indikatori valorizovanja lokacije žičnih tačaka. Naime, prostori koji su posećeni, atraktivni, ali u potpunosti ispod nivoa terena, ne mogu biti definisani kao reperno-žični prostori, jer je njihova sagledivost minorna. Za ovakve prostore, kao što su podzemni prolazi, metro stanice, akvaparkovi se među stanovnicima i turistima zna i u pitanju su neke od najfrekventnijih žičnih tačaka u gradu, ali se njihovo raspoznavanje, sagledavanje i lako uočavanje u gradskoj strukturi ne može vrednovati, zbog čega su samo deo jedne podgrupe. Prostori koji se u odnosu na nivo terena mogu uočiti imaju predispoziciju da tipološki postanu reperno-žične tačke u naselju.

4.3.2 Morfologija

Zanimljiv je stav i utisak da „stari gradovi uvek izgledaju kao da su pažljivo komponovani, jer prostorni odnosi nisu narušeni vekovnim unošenjem novih stilova, koji su se uvek nadovezivali jedan na drugi.”³⁰⁵ Tako se stiče utisak jedinstvene, homogene celine nastale kao proizvod osmišljene strategije, gde su najčešće prostori sa jakim duhom mesta, senzacionalnim ambijentalnim vrednostima i velikim građevinskim ostvarenjima. U sećanju na posećeno, viđeno i doživljeno primat imaju one slike formirane pomoću čula, koje vizualizuju prostor koji je sagledan, a već je u

³⁰³ Zite K.: *Umetničko oblikovanje gradova*, Građevinska knjiga, Beograd, 1967., str. 28

³⁰⁴ Venturi R.: *Složenosti i protivurečnosti u arhitekturi*, Građevinska knjiga, Beograd, 2002., str. 172

³⁰⁵ Brolin B.: *Arhitektura u kontekstu*, Građevinska knjiga, Beograd, 1988., str. 31

radu prikazan niz činilaca koji utiču na čulne receptore i tako skreću pažnju. U totalitetu sagledana celina uglavnom se poima kao jedinstvena i veća, sačinjena od niza više tačaka, a kada elementi nekog skupa idu zajedno, jer rade zajedno, tada se skup elemenata naziva *sistem*.³⁰⁶ Pojedinačna reperno-žižna mesta mogu biti na većoj udaljenosti, ali imati neraskidivi faktor koji ih povezuje: formu, završnu materijalizaciju, funkciju, arhitektu. Najčešće su u naseljima zastupljena pojedinačna, tačkasta mesta koja su objedinila posećenost, frekventnost i socijalizaciju ljudi, sa akcentom oko koga ili u kojem se oni okupljaju.

Slika _ 72 _ Fizička struktura i neraskidiva veza repera sa okruženjem u kome se nalazi – Firenca, Italija

Da bi objekat postao reperno-žižna tačka, neophodna je različitost, ali ne inicirana jednostavnom željom da se bude drugačiji, nego potrebom da u urbanom tkivu postoje ovakva mesta (Slika 72). Da li je i koliko neki objekat sličan u odnosu na susedne najbolje ilustruju parametri kao što su: 1. povlačenje od ulice; 2. odstojanje od susednih objekata; 3. odnosi masa: kako su komponovane osnovne mase objekata; 4. visina; 5. proporcije fasade i njena orijentacija; 6. oblik i silueta; 7. raspored prozora i vrata; 8. veličine i proporcije prozora i vrata; 9. materijale; 10. boje; 11. srazmeru.³⁰⁷ Značajno je uočiti da je najveći broj elemenata vezan za morfološke tj. fizičke karakteristike objekta, zbog kojih su one jedan od ključnih faktora vrednovanja reperno-žižnih mesta.

U odnosu na morfologiju, razlikujemo reperno-žižne tačke prema (Slike 73, 74, 75, 76):

- veličini gabarita/veličini prostora - velik, srednji i mali;

³⁰⁶ **Christopher A.:** *A City is not a Tree*, preuzeto sa <http://en.bp.ntu.edu.tw/wp-content/uploads/2011/12/06-Alexander-A-city-is-not-a-tree.pdf> (datum posete 20.4.2018.)

³⁰⁷ **Brolin B.:** *Arhitektura u kontekstu*, IRO Građevinska knjiga, Beograd, 1988., str. 293

- volumenu/formi - pravilnost, geometrija, simetrija, ritam, dinamika, vertikalnost-horizentalnost, pokrenutost, rigidnost;
- boji i materijalizaciji - akcenti, kontrasti.

Slike _ 73, 74, 75, 76 _ Morfološke razlike reperno-žižnih tačaka – veličina, volumen, materijalizacija

Budući da „različitost, a ne verne kopije, navode korisnike iz jednog područja grada da dođu u neki drugi deo grada,”³⁰⁸ zaključuje se da je i veličina predmetnih mesta manje bitan faktor za njihovo dobro funkcionisanje. Kako će dalji aspekti ukazati da znatan uticaj imaju i površine prostora koji se osvajaju, sagledavaju ili doživljavaju, veličina kao morfološka karakteristika uzeta je kao jedna od uticajnih za postojanje i prepoznavanje reperno-žižnih tačaka. U završnom izrazu, forma objekta je nešto što je za posmatrača ključno, jer bez predznanja o objektu on ne mora biti svestan ni njegove funkcije, ni sadržajnosti i javnosti, ne mora poznavati period gradnje, istoričnost, graditeljsko nasleđe, a da je za njega objekat dopadljiv i izražajan u smislu završne opne. Pažnja posmatrača u tom slučaju usmerena je na „individualne kreativnosti”³⁰⁹ arhitekata koji su stvorili formu objekta koja je u dijalogu sa posmatračem, a u istom trenutku u zadovoljavajućoj meri u interakciji sa okruženjem.

³⁰⁸ Džejkobs Dž.: *Smrt i život velikih američkih gradova*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2011., str. 147

³⁰⁹ Mako V.: *Estetika-arhitektura* (knjiga 1), Orion art, Beograd, 2009., str. 94

„Osim površina i oblika, volumen je jedan od tri sastavna elementa arhitektonske kompozicije, ili, bolje rečeno, teorije graditeljske morfologije.“³¹⁰ Kao takav, jedan je od najčešće primenjivanih principa naglašavanja, a forma koja privlači posmatrača i stvara reakciju ili pamćenje, inicira i odnos i stav o viđenom, kako pozitivan tako i negativan. Drugi princip akcentovanja morfoloških karakteristika jeste naglašavanje bojom, koja „izaziva nesvesne reakcije i asocijacije“³¹¹ kod posmatrača. Umerena kombinacija kolorističkih i volumenskih faktora u završnom izražaju forme, imaju najpovoljnije sadejstvo (Slike 77, 78), jer je nemoguće decidno odrediti „...gde počinje osobenost jedne urbane celine: da li u njenoj formi, u njenoj funkciji, u njenom sećanju ili u nečem drugom.“³¹²

Slike _ 77, 78 _ Volumen i boja kao dominantne morfološke karakteristike Tornja Agbar u Barseloni

Kao jedna od najznačajnijih refleksija morfologije na grad ističe se silueta koju definišu izgrađeni objekti svojim formama, a gde se dalje uočava razgrađena struktura, visinski reperi, složeni krovovi, nizovi objekata, slobodnostojeće strukture, ili velike slobodne površine formirane u gradskoj strukturi. „Silueta je kruna grada...forma i oblik te krune, njeno sveukupno značenje i simbolička moć njenih delova, razvija se kroz vekove.“³¹³ Građevine koje su jedinstvene po stilu formiranja i reprezentativnosti, monumentalnim

³¹⁰ Petrović Đ.: *Kompozicija arhitektonskih oblika*, Naučna knjiga, Beograd, 1972., str.6

³¹¹ Folmar K.: *Velika knjiga o bojama*, Laguna, Beograd, 2011., str. 13

³¹² Rossi A.: *Arhitektura grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 2005., str. 154

³¹³ Moughtin C., Oc T., Tisdell S.: *Urban design – ornament and decoration*, Architectural Press, London, 1999., p. 82

karakteristikama i morfologiji, predstavljaju reperna ili žižna mesta koja privlače najveći broj lokalnog stanovništva, ali i turista, i najčešće su izuzetno prepoznatljive u silueti naselja, te je tačan stav da bi „ne poznavati ih, značilo ne učestvovati u toj kulturi.“³¹⁴

Ako je „fizički oblik jednog predmeta određen...njegovim granicama“³¹⁵, onda je i fizički oblik grada i jedinstvena izlomljena linija koja nastaje, a koja povezuje čovekov svet delovanja sa nebom, jedan od najznačajnijih urbanih principa kojima stručna javnost treba da se rukovodi, jer „kada se približavamo jednom naselju, njegova silueta ima odlučujuću važnost.“³¹⁶ Iz navedenih argumenata, kao dominantna funkcija morfoloških karakteristika reperno-žižnih mesta, izdvaja se njihov uticaj na identitet, socijalnu pripadnost i stvaranje siluete naselja.

4.3.3 Funkcija

„Razmišljanje o planiranju grada znači razmišljanje o praktičnom značaju *nauka grada*“³¹⁷ zbog čega je potreba čoveka da se oseća sigurno, prijatno, spontano i zadovoljno u nekom prostoru primat u socio-urbanističkom smislu, ali u ekonomsko-funkcionalnom smislu, nauke o gradu pomiruju sve potrebe primarne i proširene egzistencije društva. Građenje grada predstavlja oblikovanje društvene ličnosti, kolektivnog identiteta i obeležja koje će vremenom reprezentovati ideale tog vremena. Odgovornost je veća iz razloga što intervencije koje se sprovode u građenoj sredini ostavljaju trajan uticaj na kvalitet života i identitet naselja čije je formiranje dugoročan proces, koji se lako može uništiti građenjem neracionalnih struktura koje vremenom prestanu da se koriste i postaju napušteni objekti bez namene.

„Živeti u jednom prostoru i povremeno boraviti u drugom, znači biti svestan sebe, drugih ljudi i okruženja,“³¹⁸ a koristiti sve one resurse koji su formirani u svrhu toga. Reperno-žižna mesta u naseljima koriste se na nekoliko načina: kao tačke koje se sagledavaju, eksploatišu javno samo u jednom delu, koriste u potpunosti. Pojavni oblici predmetne grupe ukazali su na elemente koji se samo sagledavaju, pasivno koriste ili uopšte ne mogu da se eksploatišu, jer njihovo postojanje ne zahteva takav vid korišćenja, kao što su spomenici ili fontane na nekim platoima ili trgovima. Svi oni prostori „koji se koriste sa određenim režimima, uvek imaju manju posećenost od onih

³¹⁴ **Ballantyne A.:** *Architecture*, Universiti Press, Oxford, 2002., pp. 117-118

³¹⁵ **Arnhajm R.:** *Umetnost i vizuelno opažanje*, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd, 1987., str. 46

³¹⁶ **Norberg-Šulc K.:** *Stanovanje - stanište, urbani prostor, kuća*, Građevinska knjiga, Beograd, 1990., str.

33

³¹⁷ **Bertuglia S.C., Bianchi G., Mela A.** (editors): *The City and Its Sciences*, Physica Verlag, New York, 1998., p. 49

³¹⁸ **Alihodžić R., Kurtović-Folić N.:** Phenomenon of Perceiving and Memorizing Historical Buildings and Sites, *Facta Universitatis, Series: Architecture and Civil Engineering*, Vol. 7, No. 2, 2009., p. 108

koji su stalno dostupni,³¹⁹ u čemu se ogleda i pitanje veće eksploatacije delimično i u potpunosti javnih reperno-žižnih mesta. Ona mesta koja su više dostupna i koja se doživljavaju kao zajednička, ekstrovertna su u potpunosti, u skladu sa čim se i permanentno koriste bez obzira na prirodne ili stvorene uslove (Slike 79-82).

Slike _ 79, 80, 81, 82 _ Funkcija objekta u ulozi stvaranja reperno-žižnih tačaka: Pijaca San Migel u Madridu (gore levo i desno) i Festivaski trg u Mančesteru (dole levo i desno)

Prema reperno-žižnim mestima stanovnici naselja odnose se kao prema resursima koje treba koristiti za zadovoljenje određenih potreba, a način da se razviju i aktiviraju javna mesta u gradu jeste i kroz manifestacije, koje svojim postojanjem u određenim gradskim prostorima pružaju mogućnost za fizičku održivost i obnovu područja, a tako regenerisano i autentično mesto predstavlja scenografiju za masovna događanja. „Bogatstvo manifestacijama nije više samo oblik animiranja građana već je, sve više, proces koji gradovima pomaže da postignu svoje ciljeve i postanu životniji i dinamičniji.”³²⁰ Kao događaji koji se vezuju i za otvorene i za zatvorene prostore, manifestacije često zahtevaju prostorno velika mesta ili ambijentalno osmišljene celine, programski raznovrsne prostore ili izuzetno polifunkcionalne celine koje se transformišu u skladu sa događajem koji je akcenat prostora. U tom slučaju, sama manifestacija, ono što se prezentuje ili izlaže, postaje suštinski najznačajnije, a zahtevajući

³¹⁹ Vukajlov Lj. i Milinković A.: *Optimizacija i održivost stvorenih i prirodnih vidikovaca u naselju*, Studija slučaja – vidikovci Novog Sada u Kurtović Folić N. i Krklješ M. (urednice), *Tematski zbornik radova: Optimizacija arhitektonskog i urbanističkog planiranja i projektovanja u funkciji održivog razvoja Srbije*, Departman za arhitekturu i urbanizam, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2017., str. 242

³²⁰ Ričards G., Palmer R.: *Uzbudljivi gradovi: kreativni menadžment i revitalizacija grada*, Clio, Beograd, 2013., str 425

neophodan prostor za svoju realizaciju, stvara se reperno i žižno mesto u naselju. Kao koherentan sistem koji tako nastane između događaja i prostora u kome se on dešava, „kulture aktivnosti i manifestacije pomažu gradovima da postanu dinamičnija mesta, poželjnija za život.“³²¹

4.3.4 Sagledivost

Prema Evingu (*Ewing Reid*) i Klementeu (*Otto Clemente*), slikovitost mesta je onaj kvalitet koji ga čini pamtljivim, upečatljivim i prepoznatljivim³²² zbog čega je izuzetno važno na adekvatan način umrežiti niz faktora pomoću kojih se ista postiže. „Slikovitost sačinjavaju oblici, boje ili opšti rasporedi, koji olakšavaju nastajanje živopisno identifikovane, snažno konstruisane i veoma korisne mentalne slike okoline. Tu osobinu bismo mogli nazvati i *čitljivošću*, pa možda čak i *vidljivošću*“³²³, navodi Linč u svojim diskusijama i analizama o vizuelizaciji prostora. Isti autor ukazuje da je za sagledavanje bitna *nit kontinuiteta* između različitih sekvenci i slika o nekom prostoru - „dnevne i noćne slike, zimske i letnje, slike iz bliza i iz daleka, statične ili u pokretu, slike koju stiže pažljivi posmatrač, a koja se može mnogo razlikovati od utiska rasejanog prolaznika.“³²⁴

Sama celina ne bi trebalo vizuelno da izgleda raščlanjena ili kao da je sastavljena od pojedinačnih delova³²⁵, što je već istaknuto kao glavna karakteristika nastale kohezije između repernih i žižnih tačaka, zbog čega se principi apsolutne homogenosti i heterogenosti u vizuelnom smislu smatraju najmanje dobri za neki prostor. S tim u vezi je jednako pogrešna i nepromišljena upotreba projektantskog zadatka u svrhu nastajanja vertikalno naglašenog repernog mesta nesaglasnog sa okruženjem, jer arhitektura ne treba da bude „veština dizajniranja zgrada koje brutalno izrastaju kao neboderi na bilo kom mestu na kome graditelj interveniše“,³²⁶ nego zanat koji stvara humani prostor za život, identifikaciju građana i zdravu socijalizaciju.

Sistematizacija i analiza uslova reperno-žižnih tačaka sa aspekta lokacije ili morfologije ukazala je na značaj i mogućnost sagledavanja datog mesta. Tek kada posetilac ili posmatrač samostalno spozna mesto, on ostvari interakciju sa njim, postaje mu jasnije i prihvata ga kao prostor u kome se oseća pozitivno - sigurno, dobro, prijatno, ugodno,

³²¹ **Ričards G., Palmer R.:** *Uzbudljivi gradovi: kreativni menadžment i revitalizacija grada*, Clio, Beograd, 2013., str. 7

³²² **Ewing R., Clemente O.:** *Measuring Urban Design - Metrics for Livable Place*, Island Press, Washington-Covelo-London, 2013., p. 5

³²³ **Linč K.:** *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 1974., str. 13

³²⁴ *Ibid*, str. 139

³²⁵ **Haberer G.:** *Die architektonische Gestalt*, Buchhandlung Walther Konig, Koln, 1986., p. 40

³²⁶ **Koolhaas R.:** *Delirious New York: A Retroactive Manifesto for Manhattan*, The Monacelli Press, New York, 1994., p. 88

opušteno. Zbog svega navedenog, važan je proporcijski odnos koji postoji između elementa koji se sagledava i prostora sa kog se ova radnja dešava. Nije od presudnog značaja potpuno percipiranje kompletnog mesta (ukoliko je površinski veliko, zauzima i otvorene i zatvorene prostore), ali je vizuelni obuhvat što veće celine značajan. Upravo zato je aspekt sagledavanja najuže povezan sa lokacijskim uslovima i morfološkim karakteristikama mesta, jer „jednom kada počnemo da posmatramo gradski život i njegovu interakciju sa fizičkim okruženjem, čak i najobičniji ulični ugao može pružiti zanimljivo znanje o odnosu gradskog života i forme - bilo gde u svetu.”³²⁷

4.3.5 Prostorna organizacija

Kada se je reč o prostornom okruženju i arhitekturi koja nije samo „vid tehnike proizvođenja prostora, dakle nije samo fizičkog i materijalnog karaktera”³²⁸, značaj reperno-žižnih tačaka za stanovnike ne može se sagledavati sa samo jednog aspekta: urbanističkog, istorijskog, simboličkog ili estetskog, nego se proverava vrednosti i identifikacija moraju valorizovati prema sadejstvu između više njih. Kako je u ovom istraživanju već navedena osnovna podela za reperne i žižne tačke, prema prostornoj organizaciji, ista se može smatrati značajnom i za reperno-žižne tačke, te se uočavaju:

- pojedinačna tačkasta mesta - objekat, trg sa akcentovanim spomenikom, drvetom, fontanom;
- uređeni niz više tačaka - niz objekata, grupacija spomenika na platou ili trgu, niz zabavnih atrakcija u luna-parku;
- razučeni skup više tačaka - tvrđava, park, naselje.

4.3.6 Značaj

Svaki od izdvojenih tipova prema prostornoj organizaciji prema značaju može biti varijabilan zbog čega se globalno izdvajaju mesta istog ili različitog značaja kao na primer:

- pojedinačna mesta mogu imati:
  - isti značaj u celosti strukture/na celoj svojoj površini - muzej, manji trg ili plato;
  - više mikrocelina koje se razlikuju prema atraktivnosti, posećenosti i značaju - gostujući deo izložbe u muzeju u odnosu na stalnu postavku,

³²⁷ Gehl J., Svarre B.: *How to study public life*, Island Press, Washington, 2013., p. 11

³²⁸ Maksimović M.: *Arhitektura i...*, Arhitektonski fakultet u Beogradu, Beograd, 2009., str. 258

prostor oko spomenika, drveta ili fontane u odnosu na udaljenija mesta sa kojih se isti samo sagledavaju bez fizičke interakcije;

- uređeni niz više tačaka može imati:
  - tačke istog značaja - poslovne kule duž bulevara, spomenici na trgu, pojedinačne atrakcije u zabavnom parku;
  - tačke različitog značaja - dominantan objekat u ulici, glavno spomen obeležje na trgu, najatraktivniji rolerkoster u zabavnom parku;
- razučeni skup više tačaka može imati:
  - tačke istog značaja - kapije za ulaz na tvrđavu, slična vegetacija u parku, pojedinačni muzeji u naselju;
  - tačke različitog značaja - specifični spomenici, mesta sećanja u spomen parku, više atraktivnih građevina u naselju.

Značaj koji ova mesta imaju za naselje ili region doprinose sveukupnom prosperitetu građana, lokalne vlasti i politike kao i razvoju i jačanju urbanističkih karakteristika nekog grada. Povezivanje i umrežavanje reperno-žičnih tačaka ima doprinos i za promociju turizma, kulture, prezentaciju arhitekture, istorije i duha mesta. S tim u vezi, značaj reperno-žičnih tačaka može biti i dalje *lokalnog tipa*, od velike važnosti za stanovnike naselja i njihov doživljaj i identifikaciju sa mestom, ali i *globalnog karaktera* zbog čega postaje jedinstven i prepoznatljiv u regionu ili šire, jer „gradovima su potrebne priče ili kulturne pripovesti o sebi za jačanje i podsticanje identiteta, ali i za pokretanje stanovnika.“³²⁹

Ipak, u sociološkom smislu i značaju za grad, najvažnije je pomenuti doživljaj i identitet koji pojedina istaknuta mesta stvaraju kod stanovnika, svakodnevnih korisnika i posetilaca. „Definicija pojedinačnog ili kolektivnog identiteta je srž shvatanja savremenih društvenih promena“³³⁰ usled čega se transformacija zajednice postavlja kao uzročnik transformacije naselja i estetskih vrednosti u njemu. Jačanje kolektivnog ili individualnog identiteta predstavlja jedan od najbitnijih zadataka urbane sociologije, koji se reflektuje i na arhitekturu i formiranje zajedničke veze koja se stvara između mesta i korisnika, međusobne interakcije među ljudima, kao i refleksije lokalnog društva u očima javnosti.

Tema identiteta i identifikacije značajna je za mnoge sociologe, urbaniste, antropologe, psihologe, ali prema stanovištu u čijem je fokusu odnos prema mestu pod identifikacijom se ne podrazumeva jednakost sa drugim elementom, nego je

³²⁹ Landry C.: *The art of city making*, Cromwell Press, Trowbridge, 2006., str. overture

³³⁰ Halpern K., Ruano-Borbalan Ž.K. (urednici): *Identitet(i)-pojedinaac, grupa, društvo*, Clio, Beograd, 2009., str. 5

karakteristično to što se „ustanovljava osobena individualnost, pa eventualno i njegova jedinstvenost kao unikata...jer slika mora sadržati i prostorne ili dispozicione odnose posmatranog objekta prema drugim objektima, kao i prema posmatraču.”³³¹ Ovo dalje implicira da sam objekat ili mesto mora pozivati na interakciju na zauzimanje stava korisnika prema njemu, čime se formira značaj i dobija smisao postojanja. Povećavanjem slikovitosti, dopadljivosti, promenama kroz ritam, boju, strukturu, olakšava se vizuelna identifikacija i prepoznatljivost mesta, što ukazuje da funkcija jedne osmišljene i vizuelno isplanirane sredine nije samo da olakša kretanje i snalaženje, nego i da bude stimulans za novo istraživanje i drugačije doživljavanje, navodi Linč³³². Prema Kajmazu (*Isil Kaymaz*), u društvenim naukama, identitet predstavlja *jedinstvenost* objekta, predmeta, čoveka kojom se opisuje neki od mogućih identiteta: lični, politički, etički, socijalni, identitet mesta³³³.

Neizostavan je značaj identiteta sa psihološkog i egzistencijalnog stanovišta, jer je on sadržajni aspekt svakog od stanovišta. Bolnov (*Otto Friedrich Bollnow*) smatra da je svako kretanje dvojno, jer obuhvata odlazak i povratak i da se u tome ogleda njegova kompleksnost, jer čovek ima dve oblasti, jednu: unutrašnju i ličnu, koju čine dom i zavičaj, i drugu: širu i spoljnu, koja je javna i prostrana i iz koje se uvek vraća onaj individualnoj i užoj.³³⁴ Refleksija ovoga je upravo sagledana kroz postojanje dva identiteta, ličnog (koji je ključan, bitan i samo njegov) i kolektivnog (bez kojeg ne može), a slično je sa pojmom identifikacije i njenim značenjem koje može biti „formalno logičko, egzaktno ali bezsadržajno” ili „psihološko, sadržajno i neegzaktno.”³³⁵ Identifikacija se stvara, doživljava i poima putem čula i osećaja, a istaknuti nemački filozof Hajdeger (*Martin Heidegger*) smatra da se „princip identiteta...smatra najvišim principom misli”³³⁶, čime nedvosmisleno pokazuje duboku ukorenjenost u ljudsko postojanje.

Slično psihološkom, pojam identiteta sa filozofskog aspekta ima nekoliko razlikovanja prema Miriću³³⁷:

- filozofi reč identitet koriste u primarnom lingvističkom značenju kao *istost*;

³³¹ Linč K.: *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 1974., str. 10

³³² *Ibid*, str. 121

³³³ Kaymaz I.: *Urban landscapes and identity* in Ozyavuz M. (editor): *Advances in landscape*, InTech Open, 2013., (<http://dx.doi.org/10.5772/55754>. - datum posete 13.8.2018.), p. 741

³³⁴ Bollnow O.F.: *Human Space*, Hyphen Press, London, 2011., p.56

³³⁵ Đurić J.: U potrazi za identitetom, *Filozofija i društvo*, Vol. XVI. 2000., str. 47

³³⁶ Heidegger M.: *Identity and Difference*, Harper & Row Publishers, New York, Evanston, London, 1969., p. 23

³³⁷ Mirić J.: O pojmu identiteta u psihologiji, *Psihologija*, No. 1-2, 2001., str. 52

- pojam identiteta ne odnosi se na ego ili self, nego isključivo na osobu, zbog čega je upotreba pojma lični identitet, ustvari pitanje *identiteta osobe*;
- osećaj istosti koji ljudi imaju, za filozofe nije potpuno validan, jer se ne postavlja pitanje o tome kakve je prirode osećaj, nego na kom kriterijumu identiteta počiva taj osećaj;
- pojam identiteta podrazumeva i *jednost*, činjenicu da je osoba samo jedna na svetu i da kontinuitet u tom smislu ne postoji;
- osećaj depersonalizacije ne podrazumeva nužno i gubitak identiteta.

Implementacija svega rečenog u socijalno-psihološku i arhitektonsko-urbanističku definiciju pojma identifikacije vodi do postojanja simbola putem kojih se ona manifestuje ukazujući na političke, nacionalne, socijalne ili ideološke vrednosti koje u datom vremenu imaju uticaj. „Grad je sačinjen od skupine znakova (arhitektura, spomenička baština, ulice itd.), pre svega javnih simbola i, kao većina kulturno/antropoloških tekstova utiče na konstrukciju identiteta ljudi i formiranje i promenu kulturnih vrednosti.”³³⁸ Identifikacija sa mestom, događajima, objektima, ljudima može da se ispolji na najrazličitije načine, a ukazivanje na poštovanje, tradiciju, kulturu, sećanje na ljude i godine, postiže se odabirom imena i obeležavanjem kroz načajne datume, manifestacije ili znake koji se koriste kao akcenti u urbanoj sredini.³³⁹ Za građane je neophodno postojanje jakih urbanih markera koji su elementi prepoznavanja i identifikacije, u čemu se ogleda najveći značaj reperno-žižnih tačaka u naselju. Identifikovati se u tom slučaju znači postati udružen sa određenom sredinom, doživeti je kao poznatu, delimično ličnu, kao dostupnu i prijatnu, što predstavlja i kvalitativno poboljšanje za urbani prostor koji putem ličnog identiteta postaje mesto memorije svojih korisnika³⁴⁰. Takva mesta neizostavno imaju *duh* koji objedinjuje Šulcovu trijadu koja podrazumeva dobru lokaciju, prostornu konfiguraciju i karakterističnu artikulaciju.³⁴¹

Ukoliko neka reperno-žižna tačka postaje stalno posećena u gradu, frekventnost se stvara spontano, a dati prostor se mora upoznati, jer je nametnut kao predrasuda društva, drugačiji od neposrednog okruženja ili je po sadržaju nov i interesantan.

³³⁸ **Radović S.:** *Grad kao tekst*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2016., str. 13

³³⁹ Radović smatra i da se kroz prostornu manipulaciju, koja je ujedno i socijalno stvorena kategorija, kontroliše i dominira nad masom zbog čega je izuzetno važno kako je vođena gradska politika i koji je pravac razvoja izabran kao primaran. Identifikacija između ljudi i prostora, objekata, centara, kategorički je vođen smišljenom procedurom, te se tokom istorije mogu uočiti česte promene i čak izostavljanje određenih imena i ličnosti, njihovih dela i doprinosa, grupa, događaja, datuma, ali i ambivalentan odnos prema izgradnji određenih tipologija u naselju, a forsiranje i intenzivan razvoj nekih drugi sadržaja: verskih, profanih, vojnih, kulturnih, spomeničkih.

³⁴⁰ **Ziyae M.:** Assessment of urban identity through a matrix of cultural landscapes, *Cities*, Vol. 74, 2018., p. 22

³⁴¹ **Norberg – Shulz C.:** *Genius loci*, Academy Editions, London, 1982., p. 180

Zanimljivo je da se sa sociološkog i arhitektonskog aspekta identifikacija građana sa nekim mestom smatra najvišom urbanom vrednošću, jer se dalje i mnogi drugi psihološki i estetski faktori uspostavljaju u odnosu na to: orijentacija, pamćenje, vizuelizacija, prijatnost, osećaj toplote ili dobrodošlice u neki prostor. Sa turističke strane, postoje dve struje koje su aktuelne na svakoj destinaciji: posećivanje mesta u kojima boravi lokalno stanovništvo i onih koja su strancima najinteresantnija, što potvrđuje činjenicu da se u urbanom turizmu stanovnici i turisti povezuju kroz prostor, sadržaj i usluge³⁴², što su ujedno i razlozi boravka u javnom prostoru. Značaj reperno-žižnih tačaka u gradu je taj što su u pitanju upravo oni urbani akcenti koji su primamljivi svima.

4.3.7 Vlasništvo

Pojmovi kao što su privatno ili javno, u svesti građana impliciraju različite prostore prema karakteru, komforu, doživljaju, dostupnosti, uređenosti, atraktivnosti, posećenosti i privlačnoj moći. Psihološki gledano, već samo značenje izraza ukazuje na ekstreme koji su maksimalno introvertni ili ekstrovertni prema korisnicima. S tim u vezi, iznenadni trenutak je kada se poremeti ova ustaljena subjektivnost i društvo pokaže da postoje i izuzeci ili da su upravo prelazne grupe najbolje kotirane kod korisnika prostora. Prema vlasništvu, slično repernim i žižnim tačkama, i grupa nastala njihovom sinergijom može biti:

- poluprivatna tačka - unutrašnja dvorišta zatvorenih poslovnih korporacija;
- polujavna tačka - platoi u zoološkom vrtu ili u lunaparku;
- javna tačka - trgovi, parkovi, tržni centri.

Privatne reperno-žižne tačke u skladu sa hipotezom da zahtevaju frekventno i učestalo boravljenje velikog broja ljudi na jednom mestu, ne postoje. Sistem vrednosti koji može da se uspostavi na takvim prostorima ne može da podrazumeva ono što sublimiše pojam javnog, a to su „otvorenost, pristupačnost, učešće, inkluziju, tolerancija i demokratičnost.”³⁴³ Ipak, vlasništvo nekog prostora, u smislu materijalne pripadnosti može da utiče na druge prediktore kao što su kvalitet i učestalost održavanja, briga o urbanoj opremi, bezbednosti, promociji. Primeri iz prakse ukazuju da gradske reperno-žižne tačke ne treba posmatrati striktno kroz prizmu pravnog vlasništva i sa predrasudama vrednovati mesto koje je u gradskom ili fizičkom posedovanju.

³⁴² Li D., Zhou X., Wang M.: Analyzing and visualizing the spatial interactions between tourists and locals: A Flickr study in ten US cities, *Cities*, Vol. 74, 2018., p. 249

³⁴³ Danilović-Hristić N., Vukotić-Lazar M.: Savremena umetnost u javno-političkom urbanom prostoru, *Arhitektura i urbanizam*, broj 34, 2012., str. 40

Svaki centralni urbani trg predstavlja tačku izuzetnog koncepta, duha, simbolike, oprema na njemu nije od presudnog značaja, ali se o njoj uvek vodi računa, jer to mesto reprezentuje grad. Međutim, kao pojavni oblici gradski prostori mogu biti i nebezbedni, zapušteni ili neodržavani, što ne mora da isključuje posećenost i značaj za korisnike. Takvi prostori imaju izuzetan potencijal koji svakako treba iskoristiti (neuređeno šetalište uz reku, neuređena plaža, neuređen park).

Prednost polujavnih i poluprivatnih prostora jeste racionalnija svest o prostoru, ambijentalnost i kamerni doživljaj koji povećavaju komfor, čovekomernost, više upućuju na nezvanični kućni red i svest o postojanju nekoga ko stalno brine o mestu i drži ga na zadovoljavajućem nivou. Činjenica je da su i javni prostori često takvi, ali je u ljudskoj svesti fleksibilniji odnos prema tim mestima, jer pripadaju svima, pa je individualna odgovornost minimizirana u odnosu na kolektivnu.

U skladu sa svim navedenim, bez obzira na vlasništvo reperno-žižnih mesta u naselju, bitan je osećaj pripadnosti i dobrodošlice, laka dostupnost i korišćenje prostora. Prijatnu atmosferu stvara urbanitet koji predstavlja „kvalitet dobrih odnosa među objektima, što omogućava delovima fizičke strukture da ostanu međusobno povezani gradeći prostorne vrednosti, koje su veće u svojoj celovitosti, nego li vrednosti svakog objekta uzetog pojedinačno.”³⁴⁴ Međuslovljenost koja se stvara između različitih elemenata utiče i na osećaj bezbednosti, a opremljenost i uređenost prostora postiže se lako u svim prostorima ukoliko postoji kreativnost i spontanost koji doprinose osećaju pripadnosti i srdačnijem doživljaju prostora bez obzira na vlasništvo.

---

³⁴⁴ Spreiregen P.: *The architecture of Towns and Cities*, McGraw-hill Inc, London, 1965., prema Radović R.: *Forma grada*, Orion art, Beograd i Stylos, Novi Sad, 2005., str. 115

5. FAKTORI UTICAJA NA REPERNO-ŽIŽNE TAČKE

...kao pauk svoju mrežu, tako i svaki pojedinac razapinje vlakna između sebe i pojedinih svojstava objekta; tako se mnoge niti satakuju i obrazuju osnovu same subjektive egzistencije...

Jakob von Uexkull

Kvalitet, komfor, osećaj prijatnosti ili ugodnosti, predstavljaju izuzetno cenjene vrednosti koje prostor u kome borave ljudi mora da ima, a zavise od mnogobrojnih uticajnih faktora. Pitanje svakog od faktora više nije samo luksuz ili potreba, nego neophodnost koju potražuje svako duže zadržavanje ljudi izvan prostora stanovanja. Naime, još je i primitivni čovek morao da se prilagođava uslovima staništa koje je odabrao, ali je svoja opažanja o prostoru koji ga okružuje superiorno menjao u svoju korist i izgradio egzistencijalni minimum i sigurnost, a stvorio vizuelnu saglasnost sa lokalitetom, iz prvenstveno bezbednosnih razloga. Ipak, potrebe tog čoveka hiljadama godina su evoluirale do zahteva savremenog stanovnika koji je u nastojanju da suzbije negativne uticaje okoline, razvio utemeljene stavove o tome na koji način menjati okolinu, prkositi prirodi, a izvući maksimum u pogledu ugođaja i kvaliteta koji mu je potreban.

„Svaki region ima svoje klimatske uslove i kulturne obrasce, što mora da bude osnov rešenja u svakom pojedinačnom slučaju³⁴⁵”, a pored toga i da inicira potencijalne kauzalne veze koje postoje između stvarnih potreba i mogućih uslova. Prema Bürgi et al.³⁴⁶ (*Matthias Bürgi, Anna M. Hersperger and Nina Schneeberger*), definisano je pet glavnih vrsta uticajnih faktora³⁴⁷ koji menjaju i utiču na okruženje: socio-ekonomski uticaji (tržište, globalitacije, pitanja ekonomske moći društva i zajednice); politički uticaji (važeci zakoni i upravna politika vlasti); tehnološki uticaji (razvoj po pitanju transporta, informacija, primene novih dostignuća); prirodni uticaji (promene u klimi, prirodne katastrofe, topografija) i kulturološki uticaji. Uzimajući u obzir prikazane pozitivne i

³⁴⁵ Gel J.: *Život među zgradama, korišćenje javnog prostora*, Urbanistički zavod Beograda, Beograd, 2010., str. 173

³⁴⁶ Bürgi M., Hersperger H.A. and Schneeberger N.: Driving forces of landscape change – current and new directions, *Landscape Ecology*, Vol.19, 2004., p. 859

³⁴⁷ Autori uticajne faktore (*driving forces*) definišu kao one pokretačke sile koje vidljivo menjaju okruženje tj. predstavljaju aspekte zbog kojih se dešava evolucija pejzaža.

negativne aspekte reperno-žičnih tačaka u ovom istraživanju, kao i prethodno navedenu podelu u skladu sa faktorima uticaja, zaključuje se da je moguće formirati novu klasifikaciju prema kojoj se izdvajaju *prirodni* i *stvoreni uticaji*, a koji najviše doprinose kvalitetu mesta.

5.1 Prirodni uticaji

„Morfologija podrazumeva prirodnu i izgrađenu sredinu, uređenu u urbanističke i arhitektonske oblike...i ovaj sprat urbanog fenomena je konkretan”³⁴⁸ i direktan odgovor na prostor u okruženju. Korelacija koja postoji između prirode koja je zatečena i naselja koje je stvoreno je velika, jer su uzročni odnosi ti koji tokom kraćeg ili dužeg vremena menjaju i oblikuju život u gradu. Specifičnosti fizičke strukture naselja direktno su uslovljene prirodnim uticajima kao što su teren, klima, voda i vegetacija zbog čega se pojavljuju karakteristike prostora po horizontali ili vertikali, pravilnost ili hetreogenost urbane mreže, specifičnost oblika i veličina trgova, blokova, ulica, objekata, kao i njihova međusobna interakcija. Uticaj prirodnih faktora u ovom istraživanju sagledava se iz ugla socioprostornih odnosa koji nastaju i koji utiču na kauzalne veze između mesta na kojima se okuplja veliki broj ljudi i kvaliteta boravka u istom, koji je jedan od preduslova za ponovnu posetu. Potrebno je, takođe naglasiti i da prirodne sile imaju jači uticaj na reperno-žične tačke na otvorenom, nego na one koje su u zatvorenom prostoru, gde ih je moguće regulisati, a negativne uticaje koji na datom mestu deluju, ublažiti, otkloniti ili čak i iskoristiti.

5.1.1 Uticaj reljefa

Primarni uticaji prirodnih faktora odražavaju se na teren na kome je naselje ili neko konkretno mesto okupljanja pozicionirano. Ravan teren dozvoljava pravilnost, podržava svaki oblik uređenog sistema ulica, blokova, trgova, ostavlja mogućnost potpunog promišljanja o geometrijskim oblicima u prostoru i na planu. Pravilnost naselja tako je posledica urbanističke i prostorne mogućnosti da nastane adekvatno mesto oslobođeno prirodnih prepreka, sa dobrom i racionalnom potrošnjom prostora i parcelacijom. Sa druge strane, pokrenuti, prirodno denivelisan teren upućuje na razuđenost, na uključivanje prepreka u fizičku strukturu grada ili interpolaciju u nju, ali sa određenim zadržkama i ograničenjima kada je u pitanju prostorna organizacija.

Ukoliko se prikazani uticaji terena reflektuju na reperno-žična mesta u naseljima, uočiće se niz pozitivnih i negativnih faktora na svakom od pojavnih oblika. Uzimajući u obzir da je u pitanju tačka u gradu koju posećuje mnogo ljudi i na kojoj se permanentno

³⁴⁸ **Basan M.:** Za obnovu urbane sociologije-jedanaest teza, *Sociologija*, Vol. XLIII, No. 4, 2001., str. 348

boravi, ravan teren pruža veću dostupnost za sve kategorije korisnika, ukazuje na slobodu geometrizacije u prostoru, oblikovanja i odnosa masa, nesmetano kretanje, olakšano korišćenje, stvaranje denivelacije koja je produkt projektantske odluke, a ne potreba za normalnim funkcionisanjem. U skladu sa tim, ravan teren na kome se nalazi reperno-žižna tačka najveći benefit donosi u pogledu prostorne organizacije i dostupnosti. Doživljaj celine i zatvorenosti u ovakvim slučajevima postiže se upotrebom istih materijala, boja, povezivanjem sadržaja koji su slični ili pripadaju srodnim tipologijama, formiranjem ambijentalne celine koja ima jedinstven karakter mesta, te pruža osećaj zatvorenosti i topline.

Mesta koja se nalaze na pokrenutom terenu predstavljaju projektantske izazove kojima se savladava prirodna prepreka u prostoru, a ujedno se relacija koja tim putem nastaje sa topografijom terena, oslikava i kroz „izuzetno dobru orijentaciju, sa jasno stepenovanim segmentima gradske strukture.“³⁴⁹ Postoje sadržaji koje je moguće osmisliti tako da uzvišenja predstavljaju kvalitet mesta i doprinesu karakteru istog, kao što su zoo vrtovi, vidikovci ili ekskluzivni ugostiteljski objekti, dok je za formiranje trga ili platoa u praksi situacija pokazala i pozitivne i negativne primere. Tako je Španski trg u Rimu potpuno kompoziciono pokrenut prostor koji je nastao na prirodno denivelisanom prostoru i u pitanju je atraktivno mesto velike frekventnosti. Teren u nagibu je prirodno stvorena vizurna tačka i ukoliko je dobro iskorišćena pozicija u naselju, može postati prostorna atrakcija koja stvara povoljne mogućnosti u pogledu postojanja reperno-žižnih tačaka u gradu.

5.1.2 Uticaj klime

Uticaj prirodnih faktora kao što su insolacija, radijacija, vetar ili vrsta i količina padavina, značajni su za prostorne odnose, urbanističko promišljanje i razmeštaj u naselju kao i za određene oblikovne elemente u lokalnoj arhitekturi (materijali od kojih se zida, oblik i nagib krova, izolacija objekata i drugo). Insolacija i radijacija utiču na orijentaciju uličnih pravaca, objekata, pozicioniranje i geometriju prostora na otvorenom, vrstu zasenčenja izbor vegetacije i drugih elemenata koji stvaraju posebnu mikroklimu, dok uticaj dominantnih vetrova može da odredi poziciju industrijskih zona, adekvatan položaj sportskih terena ili značajnih javnih prostora na otvorenom. „Dobro je biti zaštićen od najnepovoljnijih klimatskih posledica, ali je poželjno imati priliku da se doživi i lepo i

³⁴⁹ **Dokić V.:** *Urbana morfologija - grad i gradski trg*, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2004., str. 51

ružno vreme, sezonske promene i slično, posebno ako je moguće da to čovek učini kada sam poželi.”³⁵⁰

Klimatski faktori, kako je već navedeno, imaju uticaja kako na reperno-žične tačke koje su na otvorenom, tako i na ona mesta koja su u zatvorenom prostoru. Naime, posledice velikih temperaturnih razlika iniciraju potrebu za klimatizovanim unutrašnjim prostorima, tako da je projektovanje aerodroma, tržnog centra ili sportskog objekta u 21. veku nezamislivo bez adekvatnih komfornih temperaturnih uslova nastalih veštačkom klimatizacijom. Umerena izloženost slobodnih površina i objekata uticajima sunca, može da poveća kvalitet posete i učestalost posetilaca, ali je delimično insolirana i delimično zasenčena zona na nekom prostoru najpovoljnija situacija koja korisniku ostavlja mogućnost izbora. Potreba za suncem, uživanje i dokolica u određenim mesecima, pa i različitim periodima dana najčešći su razlozi posete nekih mesta i jedan od bitnih kvaliteta žičnih tačaka na otvorenom. Kvalitet mesta izuzetno je povezan sa klimatskim uslovima koji su najviše promenljiva prirodna sila koja utiče na prostorno i organizaciono oblikovanje mesta okupljanja ljudi.

Klimatske uslovi kao što su magla, padavine, kiša, sneg ili grad, nepovoljno utiču na funkcionisanje žično-repernih tačaka kao i na njihovu posećenost. Vidikovac koji nije zaštićen od negativnih klimatskih uticaja takođe gubi na interesantnosti, jer je primarna potreba za sagledavanjem okružujućeg prostora znatno smanjena ili čak i onemogućena usled vremenskih uslova i nepogoda. Ipak, gradovi i mesta izgledaju potpuno drugačije u kišnim ili snežnim danima, postaju deo svakodnevice i stila života, bitan faktor oblikovanja gradova, upotrebe i odabira boja ili stvaranja sve češćih mesta za zaustavljanje i sakrivanje (upotreba kolonada i arkada u italijanskim gradovima, izgled autobuskih stajališta u Dubaiju). Idilična slika svetskih gradova pokrivenih snegom, od izuzetne je važnosti za globalni identitet, ali kada je reč o pojedinačnim reperno-žičnim tačkama u gradu, ukoliko su na otvorenom, predstavlja najčešće faktor koji smanjuje ili u potpunosti onemogućava dostupnost, komfor i bezbednost boravka na datom mestu.

Direktni udari vetra mogu biti izuzetno neprijatni i vidno uticati na sva mesta na kojima je potrebno zaustavljanje, jer „stvaranje prijatnih mesta je i pitanje zaštite od neugodnih spoljašnjih uslova.”³⁵¹ Kao i za sve druge prirodne uticaje, umereno dejstvo vetra može da stvori i povoljne uslove provetrenosti, prijatniju atmosferu na otvorenim prostorima, češću razmenu neprijatnih mirisa. Perceptivnim receptorima kojima se doživljaj

³⁵⁰ Gel J.: *Život među zgradama, korišćenje javnog prostora*, Urbanistički zavod Beograda, Beograd, 2010., str. 179

³⁵¹ *Ibid*, str. 173

pomenutog faktora registruje, takođe se prepoznaju i pamte i pozitivni uticaji kao što su miris lipe u nekom dvorištu, ili miris pekare i pržene kafe na kamernom trgu, uticaj hladnijeg vazduha koji dolazi sa vodene površine ili iz parka, ili umanjeni efekti insolacije čije se dejstvo manje oseti zbog stalno prisutnog blagog vetra.

5.1.3 Uticaj vode i vegetacije

„Veza vode i ljudskih naselja jedna je od najtemeljnijih i najopštijih veza što ih je čovek uopšte uspostavljao sa prirodom” i kao takva, ona je i „granica i spoj.”³⁵² Iako je vekovima čovek svoja naselja prilagođavao vodi, prilazio joj ili se odaljavao, imao je mogućnost da spozna pozitivna i negativna dejstva koja stvara ova prirodna pojava u okruženju. U ovom radu predmet analize nije globalni odnos prema vodenim površinama, nego najviše njen dekorativni i klimatski uticaj na kvalitet boravka na nekom prostoru, dopadljivost, pamtljivost i identitet istog.

Dovođenje vode u naselje nije imalo za cilj samo pospešivanje higijenskih uslova i egzistencijalnu potrebu, „već i zato da im ukrasi grad.”³⁵³ Uticaj vodene površine u nekom mikroambijentu grada je višestruk: stvaranje povoljnije mikroklimе, pogotovo kada na trgu ili platou ili ispred ulaska u neki objekat nema vegetacije; stvaranje repnog mesta koje okuplja veliki broj posmatrača kao što je to slučaj sa fontanama, vodenim ogledalima, vodenim zid zavesama; u međudnosu sa bojom i zvukom može postati primarna odrednica prostora i identitet mesta što je slučaj sa muzičkom fontanom u Barseloni (*La Fontana Magica di Montjuic*); funkcionalna mogućnost da se posetioci odmore uz česmu na trgu, u zabavnom parku ili na železničkoj stanici. Kao i prethodno navedeni prirodni faktori, pojava vode na mestima koja su prepoznata kao reperno-žižna u naseljima, može da ima i negativna dejstva koja su minorna u odnosu na druge uticajne sile, ali doprinose osećaju komfora, vizuelnim karakteristikama, pa i čulnim doživljajima prostora, kao što su neprijatni mirisi ili neprivlačna vizura usled neadekvatnog održavanja.

Upotreba pojma pejzaž, prvenstveno upućuje na sve ono što je u okruženju, a formirano je od prirodne i stvorene supstance, istovremeno je jak aspekt u stvaranju identiteta naselja, i objedinjuje lepote prirodnih prostora (elemenata) u naselju³⁵⁴, te upućuje i na zelene celine. Zelenilo „omogućava stanovnicima kontakt sa prirodom, zadovoljava atavističku potrebu i ublažava svojim zelenim krošnjama tvrde površine i

³⁵² Radović R.: *Forma grada*, Orion art, Beograd i Stylos, Novi Sad, 2005., str. 41

³⁵³ Halprin L.: *Gradovi*, Građevinska knjiga, Beograd, 1973., str. 131

³⁵⁴ Kivanç M.: *Visual Quality Assessment Methods in Landscape Architecture Studies*, Chapter 19, in Ozyavuz M. (editor): *Advances in landscape*, InTech Open, 2013., p. 280 (<http://dx.doi.org/10.5772/55769>. - datum posete 13.8.2018.)

oblike urbanih konstrukcija, pruža nam sklonište u svojoj senci i unosi vedru zelenu boju svog lišća u sivilo gradskog ambijenta.³⁵⁵ Prijatna i opuštajuća atmosfera koja se postiže upotrebom zelenog materijala u javnim prostorima najveći je doprinos, ali je neophodno pomenuti i zaštitno dejstvo od insolacije i radijacije ili pojačanog vetra, a koje stvaraju drvoredi duž neke ulice, obale reke ili na otvorenoj strani trga, kao i vizuelni momenat akcentovanja ulaza u objekat, zaklanjanja dela slepe fasade ili formiranja zelene fasade. Prema Vogt et al. (*Juliane Vogt*), selekcija u upotrebi vrsta zelenila kojima se oplemenjuje urbani prostor formira se u odnosu na urbanističke uslove lokacije (mesta za širenje krošnje, zasenčenja, mikroklimatskih uslova, zemlje, prostora za širenje korena), biodiverzitet i ekosistem, kao i zahteve ljudi za količinom i ulogom zelenila u svakodnevnom životu³⁵⁶. Adekvatna selekcija utiče i na prepoznatljivost određenih ulica, stvaranje autentičnih prostora koji su za sve stanovnike grada elementi identiteta prostora u kojima se nalaze. Zeleni potezi kao i mesta na kojima je uvedena voda, važni su za gradski život i stanovnike, jer su u pitanju prostori na kojima je moguća rekreacija, stvaranje neformalnih i formalnih igrališta za decu, uređenih vrtova za pasivno uživanje ili dinamične aktivnosti, bolje zdravlje, filtriranje buke nastale od saobraćaja, ljudi, mašina, stvaranje povoljnije mikroklimе i prijatnije pejzažne slike u gradu³⁵⁷. Negativne strane mogu da se pojave u slučaju neadekvatnog održavanja, što implicira lošije vizuelne kvalitete prostora, nebezbedna mesta ili manju preglednost prostora, čak i pogrešni odabiri vrsta vegetacije kojima će se prostor oplemeniti dovode do negativnih faktora. Sa druge strane, prednost zelenila je i koloristička, zanimljiva je njena promena u godišnjim periodima, igra senki³⁵⁸, miris, šum, plod, zbog čega je moguće stvoriti dobre elemente u prostoru ili identitete, kao što je to trešnjino drvo za Japance. Takodje, prirodni elementi kao što su vegetacija i voda, zemlja, kamen, pesak, mahovina, lišće, voće, kore, uz sve svoje ekološke, medicinske i estetske prednosti, predstavljaju *prirodna igrališta*³⁵⁹ za decu, te kao takvi imaju i veliki uticaj na psihološko povezivanje mladih sa prirodom.

³⁵⁵ **Frempton K.:** *Moderna arhitektura - kritička istorija*, Orion art, Beograd, 2004., str. 198

³⁵⁶ **Vogt J. et al.:** Citree: A database supporting tree selection for urban areas in temperate climate, *Landscape and Urban Planning*, Vol. 157, 2017., pp. 15-16

³⁵⁷ **Montgomery J.:** Making a city: Urbanity, vitality and urban design, *Journal of Urban Design*, Vol. 3, No. 1, 1998., p. 112

³⁵⁸ **Harvey C., Aultman-Hall L., Hurley E.S., Troy A.:** Effects of skeletal streetscape design on perceived safety, *Landscape and Urban Planning*, Vol. 142, 2015., p. 19

³⁵⁹ **Wang X. et al.:** Young children's and adults' perceptions of natural play spaces: A case study of Chengdu, southwestern China, *Cities*, Vol. 72, 2018., p. 174

5.1.4 Uticaj vremena

Kategorija koja najviše utiče na sve što čovek stvori i što ga okružuje, jeste vreme. Kao prirodna sila koja je najuticajnija jer ne može da se izmeni, zaustavi ili ukine kao uticajni faktor, prolaznost je kategorija kojoj se sve prilagođava i u odnosu na koju se promišlja. Gradski prostor je u stalnom procesu promena, podvrgnut transformacijama i izmenama koje su produkt potreba i želja, sazrevanja društva koje ga stvara i koristi, „radi toga je jedino ispravno posmatrati ga kroz vreme, odnosno u sklopu faza u kojima je doživeo određene promene.”³⁶⁰ Slika koja postoji u trenutku nastajanja, usled vremenske razlike može biti izmenjena, tako da dobije negativnu ili pozitivnu konotaciju u odnosu na primarno. Naime, najveći broj srednjevekovnih građevina svedoči o povećanom značaju objekata koji „stare”, jer postaju svedočanstva koja su od neprocenjive vrednosti. U pogledu reperno-žižnih tačaka, skoro svaki od istorijski značajnih mesta upisanih u istorijsku baštinu predstavlja reprezentu ove tipološke grupe mesta, kao što su Akropolj u Atini ili Koloseum u Rimu. Vreme je kategorija koja u ovom slučaju ima dvojak karakter: sa jedne strane pokreće ljude da brinu o pomenutim mestim, bore se sa promenama materijala, terena, mehaničkim promenama, dok je sa vizuelne, estetske strane njihova dopadljivost sve veća, jer podsećaju na stara vremena i zahtevaju divljenje.

Reperno-žižne tačke, kao i mnoga druga mesta u naselju, ukoliko se ne održavaju dovoljno, postaju manje atraktivna, nedovoljno vizuelno privlačna, a moguće i nebezbedna. Upravo je zato kao kategorija analize sagledavano i valorizovano vlasništvo tačaka i pitanje dvojakih predrasuda o održavanju privatnih i zajedničkih/javnih reperno-žižnih mesta u gradu. Čovek je kroz istoriju shvatio da vreme ne može zaustaviti, niti ga potpuno okrenuti u svoju korist, tako da je od trenutka prihvatanja ove prirodne sile kao permanentno prisutne, počeo svoje prilagođavanje i tihu borbu kako da tehnološkim dostignućim umanjí njegov uticaj.

5.2 Stvoreni uticaji

„Promene u globalnom društvu, promene društvenog sistema i njegovih institucija, kao i promene grada kao globalnog oblika društvenog života, imaju smisla ako dovode do promena u svakodnevnom životu,”³⁶¹ što dalje otvara pitanja: koji su sve uticajni faktori karakteristični za formiranje pomenutih promena, ko su akteri sistema koji iste definiše i da li se oni mogu grupisati ili kvalifikovati prema važnosti i ulozi koju imaju? Uočeno je

³⁶⁰ **Dokić V.:** Morfološka istraživanja u urbanizmu, *Arhitektura i urbanizam*, br. 20-21, 2007., str. 67

³⁶¹ **Vujović S.:** *Urbana svakodnevnica devedesetih godina* u **Dragičević-Šešić M.** (urednik), *Javna i kulturna politika*, Magna Agenda, Beograd, 2002., str. 31

da svaka korisnička grupa ima moć da utiče u manjoj ili većoj meri na neki segment u prostoru čime inicira svoje prilagođavanje okruženju, ili menja uslove prema svojim potrebama. Pod stvorenim uticajima u ovoj tezi podrazumevaju se međusobno povezani i interaktivni uticajni faktori koji nastaju između prostora, korisnika i raznih okolnosti pod kojima se nastalo stanje stvara, kao i akteri koji utiču na njihovo uspostavljanje.

Okruženje je široka prostorna kategorija koja se pod uticajem sila menja u skladu sa trendovima koji ga oblikuju, kao što su:

- ekonomski (regionalni faktori, stanje društva u pogledu zaposlenosti, rasta ili pada životnog standarda...);
- politički (izborna godina, prioritarnost uređenja prostora za izabranu gradsku vlast, povoljni zakoni...);
- kulturni i društveni (odnosi društva prema umetnosti i kulturi, obrazovni sistem...);
- demografski (starosna dob društva, polna ravnopravnost, polna zastupljenost, obrazovanje...);
- tehnološki trendovi (uticaji i primena novih tehnologija...).³⁶²

Iako je akcenat rada formiranje i funkcionisanje reperno-žižnih tačaka u naselju, za prikazivanje konkretnih uticajnih sila, potrebno je delimično predstaviti širu sliku koja oblikuje sve urbane odnose na sličan način.

Basan je u svojim teorijskim istraživanjima³⁶³ već definisao da su akteri ti koji upravljaju mnogim urbanim procesima, sistemom postavljanja ili osporavanja nastalih uslova, gde se pod urbanim akterom podrazumeva pojedinac ili grupa:

- koja zauzima položaj u društvu i društvenim pokretima, pa otuda nejednako raspolaže resursima društva;
- koja brani interese i vrednosti;
- koja održava odnose sa drugima;
- koja uvek, vodeći računa o tom položaju, oblikuje identitet u interakciji sa drugim;
- koja nudi projekte društva i svakodnevnog života i želi da ih realizuje;
- koja je, neprekidno od života do smrti, na putu socijalnosti.

³⁶² Berns V.: *Menadžment i umetnost*, Clio, Beograd, 2013., str. 31

³⁶³ Basan M.: Za obnovu urbane sociologije-jedanaest teza, *Sociologija*, Vol. XLIII, No. 4, 2001., str. 347

Drugu značajnu stvar koju treba napomenuti jeste činjenica da svi akteri moraju biti hijerarhijski strukturirani prema sistemu moći, što znači da su neki u nadređenom položaju koji donosi odluke, utiče na promene na višem i konkretnijem nivou, dok su drugi u podređenom, težem položaju za konkretizovanje urbanih procesa. Kao zatvoreni krug i jedinstveni sistem, neophodno je postojanje i jednih i drugih u upravnoj strukturi kako bi sistem bio funkcionalan. S tim u vezi, Basan navodi četiri vrste urbanih aktera³⁶⁴:

1. Stručnjake za prostor: arhitekta, urbanista, inženjere;
2. Ekonomske aktere: veoma različita industrijska preduzeća i servise, vlasnike gradskog zemljišta, privredne organizacije;
3. Političke aktere: raznovrsne izabrane i one koji od njih direktno zavise, posebno visoke funkcionere, njihove političke partije i pokrete;
4. Stanovnike, korisnike i građane: oni se diferenciraju prema svojoj društvenoj poziciji, stilu, starosti, kulturi, nacionalnoj pripadnosti, itd.

Da je predložena podela adekvatna u pogledu odgovornosti i sistema moći, kao i važnosti za lokalni identitet, ekonomiju, socijalnu sigurnost i urbani napredak, potvrđuje i Petrović (*Mina Petrović*) kroz svoje detaljne analize urbanih odnosa³⁶⁵. Isti autor navodi i da je potrebno premostiti „podelu rada između institucija političke vlasti, nosilaca određenog stepena javne kontrole i ekonomskih aktera rukovođenih primarno profitabilnim investicijama i ličnim interesima”³⁶⁶ kako bi se na globalnom planu video napredak, a reakcija dolazila prvenstveno iz lokalnog.

Uređeni gradski sistemi imaju za cilj upravo naselje kao totalitet, jedinstven sistem koji je odraz ukupnog stanja, a ne pojedinačnih pojava. Ipak, nemoguće je na svim nivoima održati jednak prosperitet. I pored činjenice da je grad odraz društva i zajednice koja živi u njemu, konstatuje se kako od slučaja do slučaja, čak i u istoj opštini ili okrugu, nivo razvoja nije isti, nedovoljno je inicijative ili moći koja radi na globalnoj promociji. U skladu sa svim rečenim, dalja analiza ukazaće na značaj svake od grupe aktera kao stvorenih uticajnih sila, ali u pogledu na reperno-žižne tačke.

5.2.1 Uticaj stručne javnosti

Posmatrano sa aspekta moći ova kategorija aktera nije u samom vrhu kada je u pitanju ekonomska podela sredstava, marketinška promocija ili donošenje globalnih

³⁶⁴ Basan M.: Za obnovu urbane sociologije-jedanaest teza, *Sociologija*, Vol. XLIII, No. 4, 2001., str. 347

³⁶⁵ Petrović M.: *Transformacija gradova: ka depolitizaciji urbanog pitanja*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Beograd, 2009., str. 9

³⁶⁶ Petrović M.: Globalizacija i gradovi, *Sociologija*, Vol. XLVI, No. 1, 2004., str. 34

materijalnih odluka za značaj naselja, ali važnost postojanja ljudi koji pripadaju ovoj grupi, profesionalno, je najbitnija. Prema rečima Floride (*Richard Florida*), u pitanju je *kreativna klasa* koja se sastoji od „naučnika i inženjera, univerzitetskih profesora, pesnika i arhitekata, a uključuje i ljude iz sveta dizajna, obrazovanja, umetnosti, muzike i industrije zabave, čija ekonomska funkcija je da stvore nove ideje, nove tehnologije i/ili kreativne sadržaje,³⁶⁷ kao i *značenjski važne nove forme*.³⁶⁸

Savremeni postupci prostornog i arhitektonskog planiranja i projektovanja u maloj meri se bave pitanjem doživljaja prostora od strane korisnika, sagledavanjem objekata ili odnosom posetilaca prema nekom mestu. Za globalne razmere, ovo je pitanje detalja, ali od izuzetne važnosti. Iz tog razloga je svestranost u pogledima, interesovanjima i zapažanjima „kreativne klase” neophodna za urbanistički, ali i socijalni, egzistencijalni, pa i ekonomski prosperitet mesta. Postizanje funkcionalnosti je najbitniji zadatak koji ova grupa aktera u urbanom procesu treba da zadovolji, ali „analiziranjem potreba svakog aktera možemo doći do zaključka koje su potrebe prisutne, a na taj način ih možemo grupisati i klasifikovati po važnosti.”³⁶⁹ Tako na primer, stručna lica moraju poznavati lokalnu zajednicu, imati informacije o stilu života, tradiciji, kulturi, starosnim grupama stanovništva, prostornim rasporedima i programskim celinama u naselju kako bi na adekvatan način mogli da intervenišu u prostoru. Demistifikacija o ekonomskim parametrima dovela je do transparentnijih preraspodela sredstava i uticala je na svest građana, koji prihvataju promene ili iniciraju iste, a daju i više slobode i kreativnosti stručnjacima.

Danas je prisutna velika želja stručne javnosti da doprinese boljem i funkcionalnijem okruženju, čiji su i sami deo. „Odgovarajući rezultati se postižu uz objedinjavanje (1) kontekstualnih i funkcionalnih specifičnosti obrađivanog prostora; (2) korisničkog iskustva u poimanju prostora; (3) imaginacije i kreativnosti projekatana”³⁷⁰ što se i u praksi pokazalo kao održivo. I dalje su volja, znanje i stručnost koja postoji nedovoljno iskorišćeni kada je u pitanju planiranje i nastajanje mesta koja nisu statična, a težište projektantskog postupka može biti i samo formiranje obrazaca prema kojima je moguće predvideti niz povoljnih uslova i situacija u periodu eksploatacije.

„Svaki grad, na primer, ima posebna javna mesta koja filantropi navode kao neprolazna” i nazivaju ih „pokloni zajednici”.³⁷¹ Kao takva mesta mogu se definisati i

³⁶⁷ **Florida R.:** *Cities and Creative Class*, Routledge, New York and London, 2005., p. 34

³⁶⁸ **Florida R.:** *The Rise of The Creative Class*, Basic Books, New York, 2012., p. 18

³⁶⁹ **Ljubić S.:** Neke zakonitosti u nastanku i razvoju naselja, *Arhitektura i Urbanizam*, Vol 27, 2009., str. 13

³⁷⁰ **Bazik D.:** *Scenografija gradskog prostora-put do ljudske svesti*, u **Dragičević-Šešić M.** (urednik): *Javna i kulturna politika*, Magna Agenda, Beograd, 2002., str. 131

³⁷¹ **Landry C.:** *The art of city making*, Cromwell Press, Trowbridge, 2006., str. 335

reperno-žižne tačke ili većina pojava oblika koja pripadaju ovoj grupi. Niz urbanističkih parametara koje stručna lica donose u pogledu postojanja i organizovanja ovakvih mesta u urbanoj strukturi grada mogu da utiču na vizuelizaciju, atraktivnost, kvalitet posete i ublažavanje negativnih prirodnih uticaja na dobro funkcionisanje reperno-žižnih tačaka u naselju. Takođe, vrednovanje i valorizovanje postojećih, zatečenih uslova od strane ovih aktera može uz kreativne, strukturalne i sistemske nizove predloga da pospeši trenutna mesta u gradu koja su interesantna i privlače veliki broj korisnika. Dakle, primarni zadatak ove grupe aktera jeste planiranje koje se može definisati kao „proces odlučivanja o tome kako budućnost učiniti boljom nego sadašnjost, definisanja promena potrebnih da bi se postigla određena poboljšanja i određivanje o načinu tih promena u praksi”³⁷² kao i unapređenje uslova koji postoje u zatečenim reperno-žižnim mestima.

5.2.2 Uticaj ekonomskih i političkih aktera

Političke odluke su u svakom društvu najmoćnije i kao takve zasnovane su na specifičnim ideologijama, a sprovode se u zavisnosti od ekonomske situacije. Slika jednog vremena jeste prikaz jakih sila koje prostor oblikuju i menjaju u skladu sa pomenutim ideologijama. Ekonomska moć društva saglediva je na više nivoa svakodnevnog života, kroz stil ili platežnu moć zajednice, no za prostor i javne objekte u gradu treba sagledati i neke druge uticajne sile koje se pozitivno ili negativno oslikavaju na gradove današnjice. Savremeno društvo je i potrošačko društvo, koje konzumeristički troši mnoge resurse, pa i prostor. „Era obilja omogućila je ekspanziju novih medija, sa izmenjenom strukturom i logikom uticaja i prenosa informacija”³⁷³ što se u pogledu atraktivnosti, dopadljivosti i marketinške promocije pozitivno odražava na javne prostore i stvaranje modernih reperno-žižnih tačaka u gradu.

Na razvoj opštine, kao upravne prostorne jedinice u Srbiji, najveći uticaj imaju ekonomske i političke elite koje se sa aktuelnim problemima suočavaju svakodnevno, ali ih rešavaju kroz stvaranje organizacija, marketinških službi, menadžmenta u javnim sektorima koji u službi građana utiču na lokalnom nivou. Naime, uticajna moć ovih aktera je izuzetno velika i sa aspekta prostornog planiranja, jer je za vlast presudno umrežavanje sadržaja, eksploatacija i ekonomska strana njihovog postojanja, održivost koja danas predstavlja najbolji oblik projektovanja i promišljanja o novim namena u

³⁷² Dragičević-Šešić M. (urednik): *Javna i kulturna politika*, Magna Agenda, Beograd, 2002., str. 236

³⁷³ Milinković A., Krklješ M., Brkljač D., Škorić S.: *Image of the City as a Reflection of Advertising in a Consumer Society - A Case Study of Novi Sad*, Revisions of Modern Aesthetics: International Scientific Conference Proceedings, University of Belgrade – Faculty of Architecture and Society for Aesthetics of Architecture and Visual Arts Serbia (DEAVUS), Belgrade- Serbia, 2015., p. 618

gradu. Rezultati rada moraju biti pozitivno vidljivi jer utiču na imidž i vrednovanje gradske vlasti, što je još jedan prikaz povratne sprege koja postoji između političkih i ekonomskih aktera u javnom životu zajednice.

„Imamo mnogo razloga da javne prostore posmatramo kao političke prostore, jer oni nastaju i opstaju zahvaljujući političkim procesima donošenja odluka, a služe za razmenu i prenošenje misli, demonstraciju moći, propagiranje različitih koncepata društvenog sistema i razvoja.“³⁷⁴ Ukoliko se sva zajednička mesta posmatraju kao javna dobra, njihovo planiranje i projektovanje (u slučaju novih objekata) ili održavnje (u slučaju postojećih) zahteva sprovođenje određenih mera, koje nastaju aktivnim radom stručnjaka iz svih uticajnih oblasti, kao i izdvajanje budžetskih sredstava, što predstavlja dalju kosaradnju ekonomskih i političkih gradskih sila. Na kraju, stvaranje kreativnih gradova podrazumeva dobro osmišljene sisteme uprave koji garantuju toleranciju i ravnopravnost, raznovrsnost i dinamičnost i koji će tako motivisati ljude da postanu deo procesa razvoja naselja.³⁷⁵ Zajednička mesta spajaju ljude koji su u isto vreme na istoj lokaciji radi zadovoljenja svojih potreba, ali gradske vlasti su te koje utiču na niz aktivnosti koje afirmišu realizaciju tih potreba.³⁷⁶

U pogledu reperno-žižnih tačaka, primetno je veliko interesovanje za njihovo nastajanje, jer su u pitanju često profitabilna mesta koja sa ekonomske strane donose dobit: tržni centri, zabavni parkovi, ugostiteljski lokali, objekti saobraćajne infrastrukture, zabavni parkovi. U tom kontekstu, zajednički interesi uvek su usmereni ka njihovom dobrom funkcionisanju, ali je primećeno i da postoje primeri kada se nedovoljno vodi računa o očuvanju postojećih reperno-žižnih mesta u naseljima, te se novim transformacijama i intervencijama u prostoru umanjuje vizuelna dominacija nekih struktura. S tim u vezi, u urbanom prostoru postoji rivalitet između istih sadržaja na maloj udaljenosti, ukoliko ne nude različite uslove korisnicima ili ne postoji prevelika potreba za njihovim postojanjem, kao i nedovoljno promišljeno oblikovanje prostora u svrhu promocije reperno-žižnog mesta. Takav primer je postavljanje spomenika Vuku Stefanoviću Karadžiću u Beču na takvom mestu, gde su frekventna saobraćajnica i tamna zelena vegetacija onemogućili njegovo uočavanje, vizuelno sagledavanje i na taj način ga učinili nevidljivim za prolaznike. Lokacija je potpuno nepristupačna, a predstavlja potencijal da reporni sadržaj, spomenik, postane i žižno mesto u prostoru.

³⁷⁴ **Danilović-Hristić N., Vukotić-Lazar M.:** Savremena umetnost u javno-političkom urbanom prostoru, *Arhitektura i urbanizam*, broj 34, 2012., str. 35

³⁷⁵ **Okano H., Samson D.:** Cultural urban branding and creative cities: A theoretical framework for promoting creativity in the public spaces, *Cities*, Vol. 27, 2010., p.S15

³⁷⁶ **Gudipudi R., K.B.M., Rybski D., Kropp P.J.:** Benchmarking urban eco-efficiency and urbanites' perception, *Cities*, Vol.74, 2018., p. 110

Sa druge strane, kada je reč o jednim od najposećenijih mesta u svakom naselju, kao što su trgovi ili parkovi, primećeno je sve manje planiranje u savremenim gradovima zbog ekonomske neprofitabilnosti. Noviji delovi naselja neretko ostaju potpuno bez ovih entiteta, iako su oni generatori velikih i masovnih poseta i kao takvi imaju privlačnu moć za formiranje mnogih sadržaja koji u korelaciji sa pomenutim prostorima imaju preduslov da se izdvoje kao reperno-žižna mesta u naselju.

5.2.3 Uticaj korisnika

Ako se krene od pretpostavke da „prostor govori o društvu“³⁷⁷ i obrnuto, da je zajednica prenter prostora, zaključuje se da je uticaj društva na globalnu sliku o naselju velik, a sama dobra prezentacija, može se reći, njegova obaveza. Razvoj je duboko utemeljena opšta kategorija sa stanovišta sociologije, te kao takav podrazumeva proces permanentnog napretka u svim kategorijama i domenima društvenog života. Koliki je procentualno uticaj zajednice u svemu tome, a koliki pojedinca, da li je lakše uticati na svest ljudi lokalno ili globalno, da li je aktivizam malog broja ljudi dovoljan da promeni nešto, vredi li se truditi? Ovo su pitanja sa kojima se suočava svako razvijeno društvo, ali sa drugačijim intenzitetom. Odgovor je da „čovek želi da utiče na razvoj, da ga usmerava, jer svaki proces promena, pored pozitivnih, ima i negativne činioce“³⁷⁸ koje je lakše prihvatiti uz činjenicu da ste se potrudili, bili deo istog ili makar imali svoje mišljenje.

Korisnici su akteri u društvenoj strukturi koji zatvaraju pomenuti niz, a predstavljaju kariku u lancu čiji je značaj možda najveći, jer se svaki prostor prvenstveno sastoji iz onog utilitarnog i opšte korisnog za one za koje nastaje, dok se sa aspekta odlučivanja i finansijskog uticaja njihova dominacija manje uočava. Globalna slika grada, ona koja je upečatljiva, marketinški ispraćena, prijatna i brendirana je spoljašnja, taj identitet je onaj koji se reprezentuje i na kome se sistemski i institucionalno radi. Sa druge strane, unutrašnja slika i lokalni identitet „jeste onaj modus gradskog identiteta koji postoji u svesti, navikama i sećanjima svojih stanovnika i obezbeđuje temelj njihovom svakodnevnom životu.“³⁷⁹ Korisnici kroz svoju svakodnevnicu daju život mestima tako što ih posećuju, koriste sadržaje, uživaju u njima i stvaraju interakciju sa okruženjem i drugim ljudima u njemu. Pojedinci jako teško doživljavaju grad kao celinu, za njih su bitna mesta, događaji, čulni doživljaji i sećanje na doživljeno i viđeno. Da bi se razumeo

³⁷⁷ Čaldarović O., Šarinić J.: Suvremena komunikacijska tehnologija i urbana sredina - prostor, mjesta, vrijeme, *Socijalna ekologija Zagreb*, Vol. 17, No. 4, 2008. str. 335

³⁷⁸ Dragičević-Šešić M.: *Kulturni razvoj i prostorni menadžment kulturnih delatnosti*, u Dragičević-Šešić M. (urednik): *Javna i kulturna politika*, Magna Agenda, Beograd, 2002., str. 139

³⁷⁹ Backović V., Spasić I.: Identitet grada: mišljenje lokalnih aktera u četiri urbane sredine, *Sociologija*, Vol. LVI, No 2, 2014., str. 103

grad i njegovi potencijali na strukturalniji način neophodno je iskoristiti pet "mrtvih tačaka", kako ih naziva Čarls Landri (*Charles Landry, 1948*), a koje podrazumevaju - promenu toka misli koja bi dovela do jasnije veze koja postoji između stvari, prostora, događaja; doživljavanje grada na mnogo čulniji način i spoznaja njegovog uticaja na pojedinca; doživljaj grada kroz emotivno iskustvo pojedinaca i kolektiva; razumevanje gradova u kulturološkom smislu, jer je kulturna pismenost veština koja doprinosi boljem tumačenju urbane dinamike i prepoznavanje umetničkog u nama, i prihvatanje načina pomoću kojeg se menja nivo iskustva³⁸⁰. I prema rečima Floride, mladi pripadnici kreativne klase koji se suočavaju i bore sa problemima nastalim u aktuelnim oblastima, smatraju da je jedna od najvećih socijalnih pogodnosti „raznovrsna kulturna i demografska zajednica“³⁸¹ jer samo tako korisnici prostora mogu šire da sagledaju odnos potreba i ponuda u urbanom prostoru.

Inicijativa građana da ukažu na nedostatke prostora ili na njihove kvalitete važna je za sve one koji uspostavljaju sisteme, a akteri su iz drugih grupa. Mesto se drugačije sagledava na planu, odnosi su više fizički i dimenzionalni, dok je u prostoru osećaj čulni, egzaktni i mnogo značajniji. Međutim, zavisno od razvoja lokalne zajednice, svesti građana, starosne strukture, obrazovanja, kulturne svesti i drugih demografskih podataka, inicijativa korisnika da postanu akteri u prostornoj transformaciji i genezi okružujućeg prostora varira. Tako na primer „tri četvrtine građana vojvođanskih gradova nisu nikada i ni na koji način učestvovali u planiranju razvoja grada, čak ni na javnim uvidima planova“³⁸² što kao podatak ukazuje na povećanu inertnost i nedovoljnu afirmaciju građana za to. Sa druge strane, pokretačka snaga u ljudima stvori se i sama ukoliko postoji zainteresovanost i ukoliko se ne pospeši alijencija između ljudi i mesta.

Važna pitanja koja u kontekstu značaja korisnika za prostor treba postaviti su sledeća:

- da li je i u kojoj meri mišljenje korisnika prostora bitno zbog ličnog identiteta i samoidentifikacije čoveka kao pojedinca ili kao pripadnika društva;
- da li je odnos korisnika prema reperno-žižnom mestu bitan sa aspekta posetilaca, turista ili lokalnog građana i kojih mesta treba imati više, tj. prema karakteru prostora i oblikovanju, koju grupu korisnika treba više afirmisati na stalnu posetu;
- kakav je karakter vrednosti uspostavljen između korisnika i mesta ukoliko je on dinamičan i transformabilan u pogledu ponude i uslova, a kakav između statičnih struktura i korisnika;

³⁸⁰ Landry C.: *The art of city making*, Cromwell Press, Trowbridge, 2006., str. overture

³⁸¹ Florida R.: *Cities and Creative Class*, Routledge, New York and London, 2005., p. 76

³⁸² Pušić Lj., Milošević B., Šljukić S., Dulić J.: *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*, Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja, Novi Sad, 2003., str. 270

- koja je potreba korisnika da češće posećuje mesta koja nude iste sadržaje - botanička bašta, zoološki vrt;
- da li se jednako može sagledavati odnos korisnika prema mestu koje je javno, čija je poseta besplatna i mestu za čije se sadržaje mora platiti i koliki je stepen inkluzivnosti ovih mesta;
- da li je marginalizovan i umanjen značaj javnih mesta u naseljima (trg) u odnosu na popularizaciju i naglu ekspanziju modernih reperno-žižnih tačaka (tržni centri, zabavni i avantura parkovi, poslovni kompleksi).

Kao jedna od značajnih tema izdvaja se i prisustvo različitih starosnih grupa korisnika reperno-žižnim mestima i prilagođenost sadržaja svima. Naime, kao opšta definicija ovih mesta naglašeno je da su u pitanju one tačke u gradu koje objedinjuju ponudu prilagođenu svim korisnicima i svim starosnim grupama, ali se pod istom ne podrazumeva da prostor ne može biti separatno podeljen u celine koje mogu primarno biti interesantnije ljudima određene starosne grupe, ali ne isključivati i druge. Iz tog razloga korisnici predstavljaju i najkompleksniju grupu aktera u sociourbanom sistematizaciji i kao takvi najviše doprinose poboljšanju uslova koji postoje ili nastaju.

Ono što je primetno na prostoru Srbije, inicijativa građana je mala ili često izostane kada su u pitanju prostorni odnosi, planiranje i razvoj novih javnih mesta za okupljanje ljudi. Zajednica ima mišljenje, ono je inicirano subjektivnim doživljajima, ličnim nezadovoljstvima, protestima koji se odnose na vlast, političko stanje u zemlji, nedovoljno poznavanje globalnih problema i uslova, te je kao takvo samo mišljenje koje dalje nema socijalni značaj da promeni stanje koje se uoči kao loše.

6. ANALIZA REPERNO-ŽIŽNIH TAČAKA U VOJVOĐANSKIM GRADOVIMA

*...volim je...od štala do neba, od blata do pšenice...
tu Vojvodinu svetonikoljsku, velikogospojinsku, kad
se lumpovalo od Vršca do Temišvara, Sombora i
Segedina, pa niko nije imao u brkovima gustu
pesmu kao taj narod...*

Miroslav Antić

Teritorija Vojvodine u granicama koje su danas poznate, predstavlja Pokrajinu koja je formirana kroz vekove kao region „sa sociološkim i političkim grupama, od najmanje, lokalne grupe – porodica, susedi, posao, do najveće grupe – opština, grad”³⁸³. Predstavlja jedinstvenu teritorijalnu, urbanističku i arhitektonsku tvorevinu koja je kroz vreme pretrpela mnoge promene. Slični društveno-politički okviri uticali su kroz vreme na naselja u Vojvodini, ali se kao faktor uticaja oni moraju posmatrati kao generalni, koji su bitni jer su stvarali okosnicu razvoja i opšte uslove na naselja na ovoj teritoriji. Unutrašnji aspekti razvoja za svaki grad kao što su administrativni, privredni, ekonomski, upravni, verski, kulturni, uspostavili su različit razvoj svakog pojedinačnog naselja. Tako za vojvođanska naselja postoje imenitelji koji su zajednički, kao što su obeležja podneblja i karakteristike reljefa³⁸⁴, dok su lokalni uslovi kao dominantniji faktori vidljivije menjali izgled gradova. Prema Pušiću, promene u urbanističkom razvoju vojvođanskih naselja podrazumevaju tri nivoa:

- promene na generalnom nivou - transformacije naselja kroz koje se lako čita teritorijalni razvoj i rast, topografska i infrastrukturna (saobraćajna) geneza, uticaji rasta stanovništva na pojave novih naselja, pomeranje granica naselja;
- promene funkcionalnih celina na teritoriji grada - stanovanje, poslovanje, geometrijski i administrativno - upravni centar, privredne i industrijske zone;

³⁸³ **Ljubić S.:** Neke zakonitosti u nastanku i razvoju naselja, *Arhitektura i Urbanizam*, Vol 27, 2009., str. 11

³⁸⁴ **Pušić Lj.:** *Urbanistički razvoj gradova u Vojvodini u XIX i prvoj polovini XX veka*, Matica srpska, Novi Sad, 1987., str. 8

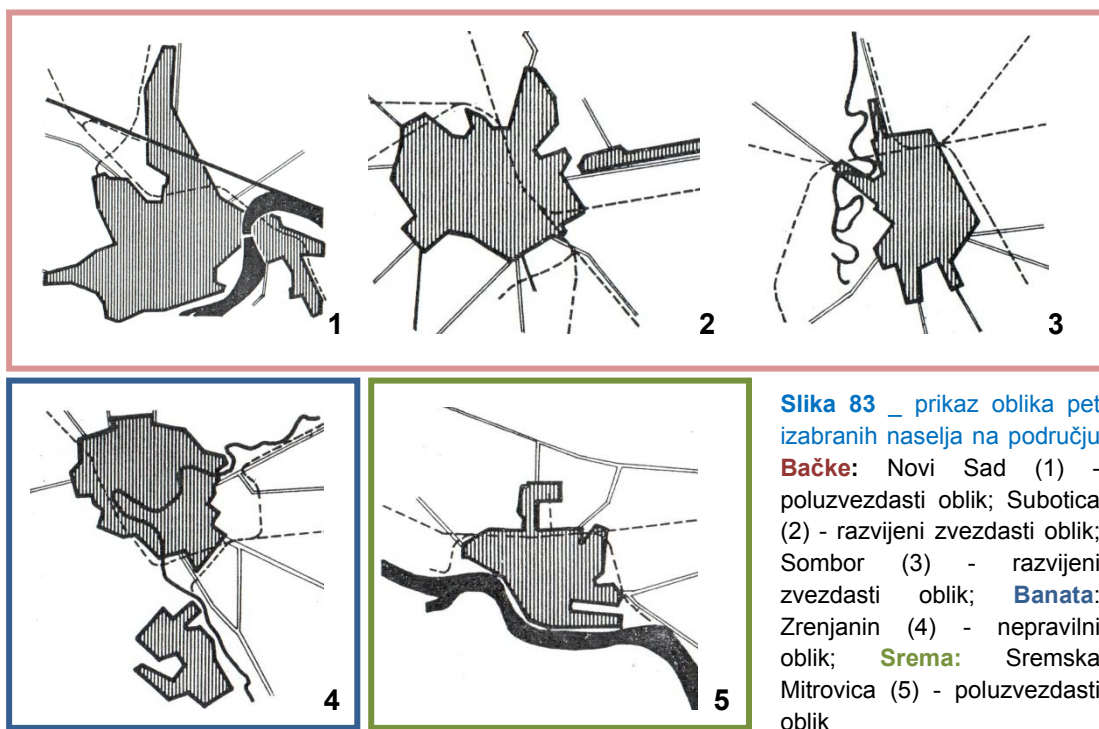
- promene urbanističkih aspekata gradske strukture - ulična mreža³⁸⁵, blokovi, trgovi, parcele.

6.1 Prostorni okvir istraživanja

Vojvodina je izabrana kao prostorni okvir istraživanja, jer je kao geografsko područje drugačija u odnosu na ostali deo države, a naselja na ovoj teritoriji kao centri imaju iste ili slične karakteristike, kao što je već napomenuto, te se između njih mogu konstatovati i istražiti sličnosti i razlike prema definisanim kriterijumima.

Naselja u Vojvodini nastajala su u XVII, ali pretežno u periodu od XVIII-XIX veka, sa jakim uticajem Austrougarske monarhije, a sa najvidljivijim transformacijama sprovedenim nakon II svetskog rata. Pet referentnih naselja na teritoriji Pokrajine, koji predstavljaju izabrane gradove za analizu reperno-žižnih tačaka, su (Slika 83):

- na području Bačke: Novi Sad, Subotica, Sombor;
- na području Banata: Zrenjanin;
- na području Srema: Sremska Mitrovica.

Identifikacija sredine i prepoznavanje vojvođanskog grada moguće je u odnosu na značajne objekte, mesta, mikroambijente koji su najposećeniji ili jedinstveni za taj grad,

³⁸⁵ Za sva vojvođanska naselja karakteristična su dva tipa uličnih mreža koja su i danas vidljiva na urbanoj mapi grada - centralna jezgra sa nepravilnim uličnim pravcima kao pokazateljima spontanog razvoja naselja iz najranijih perioda nastanka, i pravilne, ortogonalne mreže karakteristične na perifernim i prelaznim područjima, neposredno uz staro jezgro grada, na kojima se uočavaju promene nastale usled planske gradnje i planskog razvoja.

te predstavljaju njegov identitet. Jedike smatra da je nemoguće i besmisleno potisnuti prošlost u graditeljstvu, jer arhitektura prošlih vremena može da usmeri stručnjake savremenog doba da istraže sve šta je čovek prošlosti gradio, ali i da kroz nove tehnologije i dostignuća utvrdi i kako je gradio, što je mnogo značajnije.³⁸⁶ Za svaki od istorijskih perioda karakteristična je jedinstvena arhitektonska celina, koja je vremenom restilizovana ili interpretirana u skladu sa potrebama i aspiracijama društva, za šta su vojvođanski gradovi dobar primer. Prema Pušiću, model na kome se zasnivaju vojvođanski gradovi u svom primarnom kontekstu jeste *model urbane centralizacije*³⁸⁷ prema kome je centar grada toliko jak nukleus, da u odnosu na njegov značaj, sadržajnost i dostupnost, ostali delovi naselja izgledaju kao provincija. I nakon što su gradovi u savremenom smislu imali ideologiju prostorno-društvene decentralizacije uslovljene teritorijalnim i populacionim rastom, do današnjih dana ni jedan od vojvođanskih naselja nije doživeo veću promenu u ovom pogledu.

Istoričnost i starost nekog urbanog jezgra nemoguće je komparirati samo u odnosu na moderni grad tj. savremeni deo naselja isključivo sagledavajući vreme kao aspekt, već je potrebno uključiti i mentalnu kategoriju³⁸⁸ prema kojoj je potreba da baštini događaje, čuva graditeljske dokaze na prošla vremena i aspirira duhom tog perioda, učinila da centar grada ostane najznačajniji socijalni prostor vojvođanskog naselja. Kao takav, on je svojevrsni svedok prošlih vremena, stila života, navika, razvijenosti društva i zajednice, pokazatelj dostignuća, duha vremena i arhitektonskog dometa. Pored doma (kuće) koji se smatra najintimnijom zonom svakog pojedinca, centar naselja predstavlja prostor koji je u simboličkom značenju okosnica *rodnog identiteta*, a značajna veza i sa *zavičajnim identitetom*³⁸⁹. Vojvodina predstavlja karakteristično područje sa razvijenim osećajem pripadnosti kod pojedinaca, teritoriju jedinstvenog mentaliteta ljudi, koji se razvijao na isti ili sličan način, upravo zbog teritorijalno ujednačenih uslova pod kojima naselja nastaju, ali se pod uticajem etničkih, političkih, kulturnih, verskih, socijalnih faktora, razlikuje.

³⁸⁶ **Joedicke J.:** *Oblik i prostor u arhitekturi - Space and form in architecture*, Orion art, Beograd, 2009, str. 199

³⁸⁷ **Pušić Lj., Milošević B., Šljukić S., Dulić J.:** *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*, Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja, Novi Sad, 2003., str. 17

³⁸⁸ **Stanojlović A.:** *Pešačke zone u starim gradskim jezgrima*, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad, 2016., str. 10

³⁸⁹ Autor u radu navodi da se među ljudima kulturološko sporazumevanje može razumeti kroz deset domena identiteta: kulturni identitet, etnički identitet, rodni identitet, personalni identitet, identitet uloge, relacioni identitet, identitet dostojanstva ili obraza (svog dostojanstva u očima drugih i obratno), identitet proistekao iz simboličke interakcije, civilizacijski identitet i zavičajni identitet.

Stojković B.: *Mreže identiteta, Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, No 3, Vol II, 2009., str. 355

6.2 Empirijska provera - anketa kao izabrani metodološki postupak

Linč navodi da „nije dovoljno grad posmatrati kao stvar po sebi već je važno proučiti i kako ga percipiraju njegovi stanovnici”³⁹⁰, te je kao jedan od metodoloških postupaka za uspostavljanje komparativne analize između reperno-žižnih tačaka u vojvođanskim naseljima izabrana anketa, s ciljem utvrđivanja subjektivnog doživljaja i mišljenja stanovnika naselja ili posetilaca i turista. Anketni upitnik je formiran kao elektronski dokument sačinjen od 12 obaveznih pitanja i 7 potpitanja, a samu strukturu činile su sledeće celine pitanja:

1. Demografska ili opšta pitanja o ispitanicima (1-3) - osnovni podaci;
2. Pitanja u vezi sa stavom ispitanika o prostoru, orijentaciji i snalaženju u naselju (4-5) - relevantni faktori uticaja na snalaženje u prostoru i mogućnost stvaranja i prepoznavanja vizuelnih orijentira;
3. Pitanja u vezi sa simbolima grada (6-7) - stav ispitanika o njihovom postojanju, promociji za grad i prepoznatljivosti;
4. Pitanja u vezi sa glavnim mestima za socijalizaciju u gradu (8-10) - podaci o postojanju žiža u naselju, njihovoj funkciji i tipologiji, kao i razlozima posete većine njih;
5. Pitanje u vezi sa mogućom identifikacijom ispitanika sa prostorom (11) - podatak kojim se proverava veza koja se uspostavlja između korisnika i javnog prostora i utvrđuju faktori koji utiču na takav odnos;
6. Pitanje u vezi sa afinitetom građana da predlože stručnim službama u naselju unapređenje u pogledu očuvanja gradskog prostora (12).

Upitnik je sačinjen od pitanja zatvorenog i otvorenog tipa u cilju dobijanja što konkretnijeg i personalizovanog odgovora od strane ispitanika, kako bi se definisali decidni zaključci koji će biti poređeni sa rezultatima dobijenim prema kriterijumima ovog istraživanja. Od ukupnog broja pitanja, 3 su potpuno otvorenog tipa, 2 potpuno zatvorenog, dok je 7 pitanja poluzatvorenog tipa, jer se ispitanicima nude odgovori sa mogućnošću višestrukog izbora ili davanje prilike da sami iznesu stav u vezi zadate teme. Na taj način ukazuje se na konkretniji stav o zadatom upitu, a sve u cilju dobijanja rezultata koji imaju sazajne (kognitivne), emotivne (afektivne) i ponašajne (akcione) strukture stavova.³⁹¹ Jedan ispitanik je na neka od pitanja mogao izabrati više ponuđenih odgovora, a prilikom sistematizacije rezultata pojedini odgovori su uopšteni kako bi se dobile jasnije formulacije.

³⁹⁰ Linč K.: *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 1974., str. 3

³⁹¹ **Metodologija naučnog istraživanja sa osnovama statistike**

http://metodologijamentus.weebly.com/uploads/5/1/9/7/51973983/10._skale_procene_i_stavova.pdf
(datum posete 03.02.2019. godine)

U cilju dobijanja što različitijih odgovora, a zavisno od starosne kategorije ljudi, u anketi su mogli učestvovati svi stariji od 7 godina, što se smatra školski uzrast dece koja svakodnevno imaju potrebu, da samostalno ili uz pratnju, koriste gradske rute do kuće, škole, igrališta, te su kao takvi aktivni učesnici u javnom životu i svesni korisnici prostora. Prema starosti, ispitanici su bili podeljeni na grupu od 7-15 godina starosti (osnovna škola), 15-25 godina (mladi), 25-50 (srednja starosna kategorija), 50-65 godina (stariji) i više od 65 godina (najstariji).

Upitnik je urađen pomoću računarske aplikacije *Google Forms* (www.google.com/forms) i postavljen je na internet 15. decembra 2018. godine. Istraživanje i anketiranje trajalo je od 15. decembra 2018. - 15. februara 2019. godine, a za svako od pet izabranih naselja sprovedena je ista anketa, ali je broj ispitanika koji su pristupili aplikaciji drugačiji u svim naseljima, u skladu sa veličinom grada i znatiželjom i voljom ljudi da uzmu učešće u istraživanju ovakvog tipa. Anketa je bila isključivo anonimna.

6.3 Postupak klasifikacije reperno-žičnih tačaka u naseljima

Prema utvrđenim kriterijumima klasifikacije reperno-žičnih tačaka³⁹², za svako od pet naselja izabranih kao područje istraživanja na teritoriji Vojvodine, biće izdvojen određen broj tačaka koje se u trenutnom izgledu grada definišu kao referentna mesta. Osnovna podela biće urađena prema definisanoj diferencijaciji na pojavne oblike (celo naselje/deo naselja, područje, linijski potezi, pojedinačna mesta i prostori) dok će se u okviru svake od grupa selekcija vršiti prema osnovnih sedam kriterijuma klasifikacije (lokacija, morfologija, funkcija, sagledivost, prostorna organizacija, značaj i vlasništvo). Izabrani su primeri reperno-žičnih tačaka koji zadovoljavaju kriterijume u pogledu jednostavne dostupnosti i velikog interesovanja ljudi za njih, tj. to su najposećenija mesta na teritoriji celog naselja.

Kako su tokom istraživanja utvrđeni kriterijumi analize i reperno-žične tačke definisane kroz pojavne oblike, osnovna ideja empirijske provere jeste potvrđivanje izdvojenih primera i utvrđivanja nekih od zakonitosti, ukoliko ono postoji. Na teritoriji grada izdvojeni su predstavnici svakog pojavnog oblika, te je cilj bio pronalaženje istih među odgovorima anonimnih ispitanika.

---

³⁹² Pogledati potpoglavlje 4.2 Pojavni oblici reperno-žičnih tačaka i 4.3 Osnovne karakteristike reperno-žičnih tačaka

6.4 Reperno-žične tačke Novog Sada

*Za one koji se osećaju izgubljeno, uvek će biti grad
u kojem se osećaju kao kod kuće.*

Simon van Booy

Nakon što je 1945. godine, prilikom formiranja SFR Jugoslavije, proglašen za glavni grad Autonomne Pokrajine Vojvodina, a u okvirima Republike Srbije, Novi Sad je do današnjih dana zadržao mesto centralnog grada Pokrajine. Kao sedište južnobačkog okruga, centar istoimene opštine sa razvijenom lokalnom samoupravom, Novi Sad je istaknuti grad sa kulturnom, ekonomskom, socijalnom, političkom, obrazovnom, verskom, institucionalnom i bogatom graditeljskom istorijom i tradicijom koji na teritoriji Srbije predstavlja drugi grad po veličini, a na teritoriji Pokrajine, najnaseljeniji centar u okruženju (Tabela 2). Pozicioniran je na levoj obali reke Dunav, a infrastruktorno i saobraćajno povezan je sa bližim i daljim okruženjem, usled čega je ostvario laku dostupnost, dobru povezanost i razvio se u značajno čvorište u regionu, a „pored beogradske aglomeracije predstavlja gradski centar najvišeg stepena urbanizacije u Republici Srbiji.”³⁹³

Tabela 2 _ Uporedni prikaz broja stanovnika na teritoriji Opštine i Grada Novog Sada kroz poslednja četiri popisa na području Republike Srbije

NOVI SAD	1981.	1991.	2002. ³⁹⁴	2011. ³⁹⁵
OPŠTINA	250 138	261 121	299 294	341 625
GRAD	170 020	177 266	191 405	307 760

6.4.1 Istorijski i urbani razvoj

Kada je krajem XVII veka, 1694. godine, izgrađen mostobran na obali Dunava, stvoren je uslov za nastanak naselja koje je moglo da ima formirane ulične pravce koji su vodili ka pontonskom mostu. Od te godine, kada je nastalo naselje Srba graničara, pa do današnjih dana, Novi Sad ima kontinuirani razvoj dug 325 godina. Grad postaje slobodna kraljevska varoš februara 1748. godine od kada je nosio naziv Neoplanta,

³⁹³ Prostorni plan Grada Novog Sada, Sl. list Grada Novog Sada, br. 11/2012., str. 7

³⁹⁴ Republički zavod za statistiku - Republika Srbija, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. godini - uporedni pregled broja stanovnika 1948., 1953., 1961., 1971., 1981., 1991. i 2002. - podaci po naseljima - knjiga 9, Beograd, 2004., str. 34

³⁹⁵ Republički zavod za statistiku - Republika Srbija, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Beograd, 2012., str. 36

mađarski Újvidék, nemački Neusatz, a srpski Novi Sad. Polovinom XVIII veka ova gradska varoš već je imala razvijeno centralno jezgro naselja sa diferenciranim blokovima, mrežama ulica i trgovima,³⁹⁶ a XIX vek obeležile su upravno-administrativne promene koje su u ekonomskom smislu donele veće promene u gradu.

Tokom XIX veka u Novom Sadu je izgrađen veliki broj javnih objekata na prostoru starog jezgra grada koji i dalje postoje, ali je slika koja se delimično i danas prepoznaje u urbanoj mreži naselja produkt druge polovine tog veka. Teški ratni i međuratni periodi izmenili su lice grada i narušili ga, zbog čega je preko dvadeset godina trajala obnova i regeneracija. Prema rečima Ljubinka Pušića, grad u ovom periodu izlazi na reku više nego u svim periodima pre toga³⁹⁷, a prosperitet i jačanje grada daleko je vidljivije kroz nastanak najbitnijih i kapitalnih objekata javne, obrazovne, kulturne, upravne namene. Kao i u drugim naseljima u Vojvodini, centar Novog Sada kao mikrocelina dobija svoju definiciju, prepoznatljiv identitet i jaka vizuelna i funkcionalna obeležja. Do XIX veka za ovaj grad se vezuje prepoznatljiva spontana gradnja i razvoj, dok se u periodu između dva svetska rata može uočiti planski princip zoniranja i urbanizacije blokova između glavnih ulica, kao i stvaranje i razvoj periferija koje imaju naglašen ruralni karakter.

Period nakon Drugog svetskog rata u istoriji grada ostavio je značajne tragove u organizaciji strukture naselja koji se čitaju i u planu savremenog grada, a predstavljale su odraz velikog napretka misli, tehnologija, društva, koji su doneli transformacije globalnog karaktera. Prema Pajoviću, neposredno nakon ratnog perioda, Novi Sad je bio tipičan ravničarski grad sa složenom urbanističkom slikom u kojoj se čitaju počeci građanske arhitekture, kao začeci novog stila kome savremena misao treba da teži. U strukturi grada čitljive su sledeće celine³⁹⁸:

- staro jezgro grada - prepoznatljiva zgusnuta urbana struktura sa izgrađenim tradicionalnim jednospratnim ili dvospratnim višeporodičnim objektima, atrijumskog tipa, koje formiraju duge nizove i definišu linearne pravce ulica sa velikim brojem javnih, trgovačkih, zanatskih i administrativnih sadržaja. Način ovako izgrađenih centara u panonskim naseljima, jedan je od identiteta vojvođanskih gradova;
- zone kolektivnog stanovanja duž glavnih ulica - formiranje i izgradnja višespratnih višeporodičnih objekata duž značajnih gradskih aksi (Železnička

³⁹⁶ Pušić Lj.: *Urbanistički razvoj gradova u Vojvodini u XIX i prvoj polovini XX veka*, Matica srpska, Novi Sad, 1987., str. 67

³⁹⁷ Pušić Lj.: *Urbanistički razvoj gradova u Vojvodini u XIX i prvoj polovini XX veka*, Matica srpska, Novi Sad, 1987., str. 96

³⁹⁸ Pajović D. (urednik): *Novi Sad – Slika grada*, JP Urbanizam - Zavod za urbanizam, Novi Sad, 1996., str. 48

ulica, Ulica Maksima Gorkog) doprinelo je stvaranju savremenog duha i novog lica grada koje danas predstavlja bogato graditeljsko nasleđe;

- grupacije zgrada tipa gradske vile - ovakvi objekti podizani su na atraktivnim lokacijama, uz značajne gradske centre, Jodnu Banju i Futoški park, ili na bližoj periferiji starog gradskog jezgra naselja;
- stambena naselja na periferiji - lokacija ovih delova uslovljavala je karakteristike samog područja, kao i vreme nastajanja, ali karakteristike stambenih četvrti bile su izgradnja tradicionalnih stambenih kuća na parcelama, sa poljoprivrednim (Salajka) ili gradskim obeležjima (Podbara) i prostornom organizacijom.

Promene u naselju bile su najvidljivije u periodu druge polovine XX veka kada se na teritoriji grada dešavaju velike transformacije u pogledu restrukturiranja gradskog saobraćaja, izgradnja novih urbanih naselja i podizanje javnih objekata od velike važnosti za grad. Izgradnja Limana na jugu naselja približila je grad vodi, formiranje Bulevara Oslobođenja definisalo je najznačajniju i najfrekventniju saobraćajnicu grada koja je dalje doprinela transformaciji blokova i donela novo lice grada. Paralelno sa godinama najintenzivnije izgradnje Limana nastaje i Univerzitetski kampus koji je područje najznačajnijih visokoobrazovnih objekata i veliki reprezent kulturnog i edukativnog izraza grada. Infrastrukturno, saobraćajno i teritorijalno, grad se direktno povezuje sa drugom obalom Dunava i Sremskom Kamenicom 1981. godine kada je izgrađen Most slobode, jedan od simbola i identiteta naselja. Izgradnja javnih objekata kao što su Srpsko narodno pozorište, Pozorište mladih, Sportsko-poslovni centar Vojvodina (SPENS), Klinički centar, zgrada televizije i deo Instituta u Sremskoj Kamenici, Glavna pošta, Banovina, Bazar i mnogi drugi objekti različitih tipologija, doprineli su stvaranju savremenog i reprezentativnog centra šireg okruženja.

Prema Stanojloviću, „stara gradska jezgra baštine slojeve prošlosti koje čuvamo i negujemo”³⁹⁹ što se na primeru ovog grada prepoznaje u celoj ambijentalnoj celini. Iz vizure savremenog grada, ovo područje predstavlja jedinstvenu celinu koja za sve Novosađane predstavlja najveću kulturnu, graditeljsku, socijalnu i ekonomsku baštinu i veliki ponos. Ovičeno poluprstenastim vencem koji čine frekventne kolske saobraćajnice, staro jezgro grada predstavlja drugo po veličini ambijentalno područje prema zastupljenosti pešačkog saobraćaja na teritoriji Republike Srbije⁴⁰⁰. Područje je proglašeno za prostorno kulturno-istorijsku celinu od velikog značaja 2008. godine i na

³⁹⁹ **Stanojlović A.:** *Pešačke zone u starim gradskim jezgrima*, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad, 2016., str. 10

⁴⁰⁰ Prema grafičkim, numeričkim i tektualnim istraživanjima Aleksandra Stanojlovića, najveća pešačka zona na teritoriji Srbije nalazi se u Beogradu, nakon čega se ističu Novi Sad, Kikinda, Subotica, Zrenjanin, Pančevo, Sombor i Šabac, a u svakom od gradova ove zone nalaze se u području starog jezgra naselja. **Stanojlović A.:** *Pešačke zone u starim gradskim jezgrima*, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad, 2016., str. 92

taj način objedinjeno postao spomenik nacionalnih vrednosti. U ovom području objedinjeni su vredni sakralni i profani objekti, palate, objekti kulture, administracije i uprave, sedišta socijalnog i ekonomskog života grada, ali i otvoreni prostori, ulice, trgovi, platoi, unutarblokovski pasaži, atrijumi i dvorišta sa posebnim ambijentalnim vrednostima. U kontekstu značaja za sam grad i njegove stanovnike, centar objedinjuje najveći broj sadržaja koji prema ovoj studiji predstavljaju reperno-žične tačke u naselju.

6.4.2 Klasifikacija reperno-žičnih tačaka u gradu

Novi Sad danas predstavlja naselje nepravilnog oblika sa površinom od oko 702km²⁴⁰¹, a kao složen i polifunkcionalni centar Pokrajine, ne može se kao celina izdvojiti da je reperno-žična tačka u regionu. S tim u vezi, veliki broj potcelina i područja, najveći su površinski reprezentivi reperno-žičnih tačaka. Prema pojavnim oblicima izdvajaju se:

- **Područja - kompleksi**

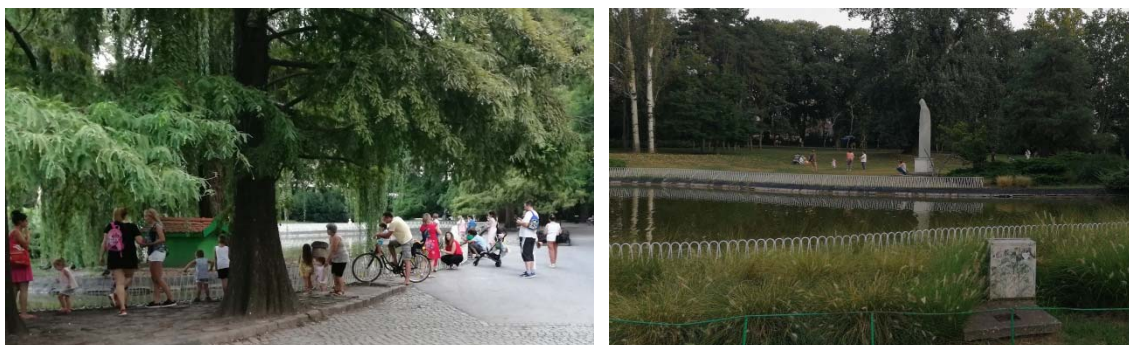
Prema definisanim kriterijumima u pitanju su potpuno različiti prostori koji predstavljaju elemente graditeljskog nasleđa: Petrovaradinska tvrđava (Slika 84), infrastrukturni objekti - Autobuska i Železnička stanica, obrazovni centar grada - Kampus Univerziteta u Novom Sadu, sportski centar - Sajmište, kulturni centar - Trg Galerija, zdravstveni centar - Klinički centar Vojvodine, polifunkcionalni kompleks - Novosadski sajam, gradska plaža - Štrand i kulturno-zabavni kompleks - Kineska četvrt i Centar - Staro gradsko jezgro kao najposećenija i najsloženija gradska celina i reperno-žična tačka u totalitetu.

Slika _ 84 _ Petrovaradinska tvrđava

⁴⁰¹ Republički zavod Srbije, 2019. godina <http://devinfo.stat.gov.rs> (datum posete 07.3.2019. godine)

Za razliku od nabrojanih područja čija je glavna karakteristika da predstavljaju složene i površinski velike prostore koji prema prostornoj organizaciji obuhvataju niz repernih i žižnih tačkaka iste ili različite važnosti, ili su u pitanju razučeni prostori⁴⁰², postoje i teritorijalno manji prostori drugačiji prema funkciji i razmeri u odnosu na samo naselje među kojima su gradski parkovi - Kamenički, Dunavski (Slike 85, 86), Limanski, Futoški, gradske pijace - Limanska, Futoška, Satelitska, Detelinarska i Riblja, atrijumska dvorišta u centru grada⁴⁰³, i socijalno najznačajniji gradski trgovi - Slobode (Slika 87), Katolička porta, Republike i Mladenaca.

Slike _ 85, 86 _ Dunavski park

Slika _ 87 _ Trg slobode

- **Linijski potezi**

Među najkarakterističnijim gradskim potezima izdvajaju se kolski pravci - Bulevar Oslobođenja, Kej žrtava racije, Bulevar Mihajla Pupina, Bulevar Evrope, kao i pešačke ulice u Centru grada - Zmaj Jovina (Slika 88), Dunavska (Slike 89, 90), Modene, Njegoševa, Laze Telečkog, Pašićeva, kao i mostovi - Varadinska duga i Most slobode.

⁴⁰² Primer razučenih reperno-žižnih tačkaka predstavlja dislociranje Medicinskog i farmaceutskog fakulteta iz Univerzitetskog kampusa i njihovo postavljanje neposredno uz bolnički kompleks kao primer vezivanja srodnih funkcija, kao i pozicioniranje Akademije umetnosti na Petrovaradinskoj tvrđavi.

⁴⁰³ Ni jedno od atrijumskih dvorišta koja su centri okupljanja i mesta događaja na otvorenom nema zvaničan naziv. Nazivi kao što su Dvorište iza bioskopa Arena, kod Gusana, kod Tostera su lokalni nazivi ustaljeni i formirani u skladu sa dominantnom funkcijom ili zgradom u čijem su oni okruženju, ili u odnosu na ugostiteljsku delatnost koja predstavlja mesto okupljanja mladih.

Slika _ 88 _ Zmaj Jovina ulica

Slike _ 89, 90 _ Dunavski park

- **Pojedinačna mesta i prostori**

Predstavci ovih grupa su najčešći na prostoru grada jer su u pitanju javni objekti i pridruženi prostori u njihovom okruženju kao što su sakralni objekti - Saborna crkva (1740), Uspenska crkva (1772) i Crkva imena Marijinog (1928) (Slika 91), objekti uprave i administracije - Gradska kuća (1984) (Slika 92), Banovina (1936-1939), Glavna pošta (1961) (Slika 93), objekti kulture - Sinagoga (1909), Matica srpska (1864), Kulturni centar grada, Muzej Vojvodine (1900), Muzej savremene umetnosti Vojvodine (1960-1970), Srpsko narodno pozorište (1981), Pozorište mladih (1931), bioskop Arena (rekonstruisan 2010), sportski centri - SPENS (1981) (Slika 94), fudbalski stadion Karađorđe (1924), poslovni objekti - upravna zgrada NIS (1988), tržni centri - Merkator (2007) (Slika 95), Sad Novi Bazar (1972 - rekonstruisan 2004) (Slika 96), Big (2012), Promenada (2018) (Slika 97).

Slike _ 91, 92, 93 _ Crkva Imena Marijinog (levo), Gradska kuća (sredina), Glavna pošta (desno)

Slika _ 94 _ Sportsko-poslovni centar Vojvodina - SPENS

Slike _ 95, 96 _ Tržni centar Sad Novi Bazaar (levo), Tržni centar Merkator (desno)

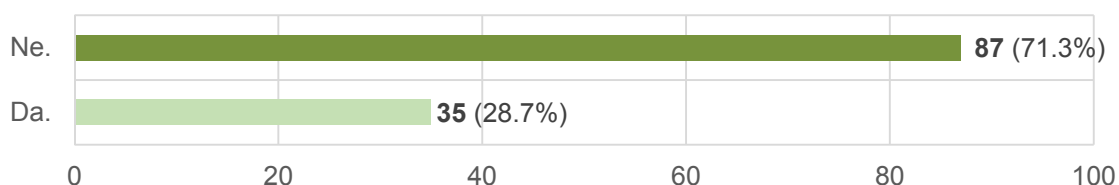
Slika _ 97 _ Tržni centar Promenada

6.4.3 Prikaz rezultata ankete

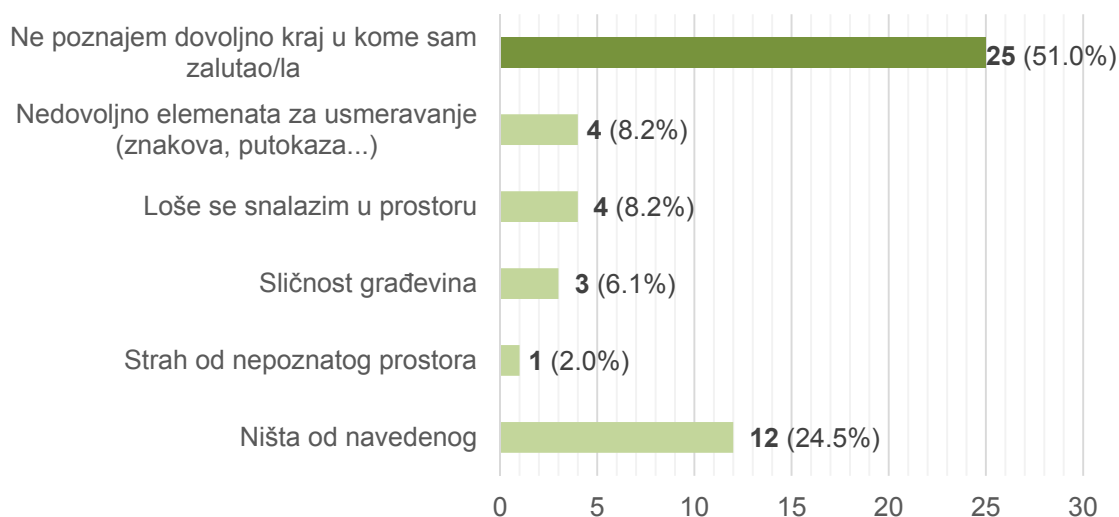
Prema sistematizovanim podacima iz upitnika, anketu za grad Novi Sad popunilo je ukupno 122 osobe (100%), što je i najviše, u poređenju sa ostalim naseljima uključenim u istraživanje. Od ukupnog broja ispitanika, u anketiranju je učestvovalo 73 osobe ženskog pola (59,8%) i 49 muškog pola (40,2%). Prema rezultatima istraživanja u anketiranju su učestvovala 4 osobe uzrasta 7-15 godina (3,3%), 29 osoba uzrasta 15-25 godina (23,7%), 71 osoba uzrasta 25-50 godina (58,2%), 14 osoba uzrasta 50-65 godina (11,5%) i 4 osobe starije od 65 godina (3,3%). Od svih ispitanika ukupno je 105 osoba (81,6%) stalno nastanjeno u gradu, dok je 7 (5,7%) u poseti u gradu zbog posla ili porodice, 6 osoba (4,9%) privremeno nastanjeno, 1 ispitanik (0,8%) je turistički prisutan u Novom Sadu, a samo 3 osobe (2,5%) su navele da razlog njihovog boravka u gradu nije ništa od ponuđenih odgovora. Na ovaj način utvrđeno je da su sve starosne kategorije uključene u istraživanje i da je najveći deo ispitanog uzorka meštalin grada, te ga poznaje dobro i ima stav o kvalitetu života i uslovima u njemu. Ova činjenica ukazaće na potrebe stanovnika Novog Sada kao primarnih korisnika postojećih reperno-žičnih tačaka u gradu.

Stavovi ispitanika o prostoru, orijentaciji i snalaženju u naselju

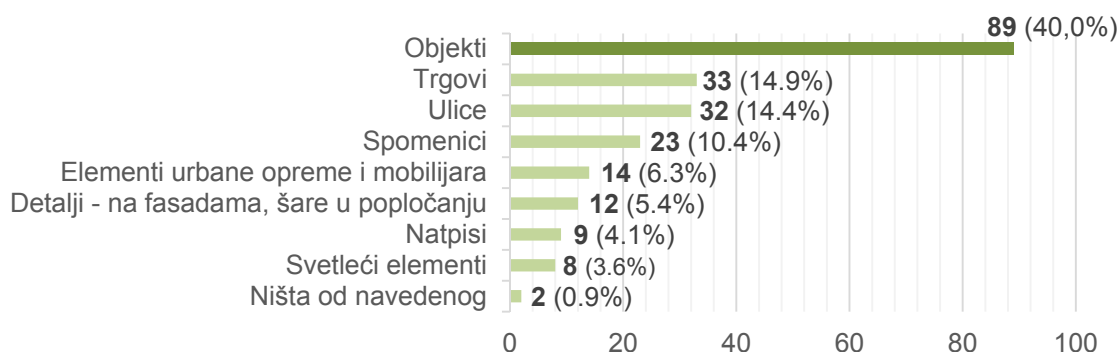
Grafikon 4_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4 u anketi *Da li ste se nekada izgubili / zalutali u ovom gradu?*

Grafikon 4.1_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4.1 u anketi *Ako je Vaš odgovor Da, zašto?*

Grafikon 5_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 5 u anketi_ *Šta su za Vas najuočljiviji elementi u prostoru?*

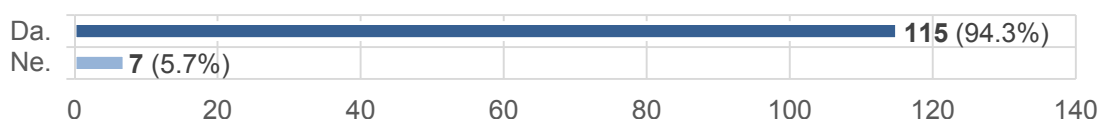

Jedna od tema istraživanja ovog rada odnosi se na snalaženje u prostoru, na jasnoću i čitljivost okruženja, postojanje obeležja i markera u prostoru. Manje od jedne trećine ispitanika je nekada zalutalo u Novom Sadu, što govori u prilog činjenici da je na teritoriji glavnog vojvođanskog grada snalaženje u prostoru dobro i da postoji veliki broj repernih tačaka pomoću kojih je orijentacija olakšana. Od ukupnog broja ispitanika koji su zalutali u nekom od delova grada, 29 ispitanika je stalno naseljeno u gradu, dok 6 njih boravi u gradu iz drugih razloga, a kao najčešći razlog zbog koga su se izgubili ili zalutali, stanovnici ističu da je u pitanju nedovoljno poznavanje dela grada u kome se to desilo. Ovo ukazuje da propusti u pogledu usmeravanja u naselju putem znakova, putokaza, naziva ulica ili sličnosti građevina u arhitektonskom smislu postoje, ali u manjoj meri, dok je najveći razlog ovakvih događaja vezana lično za ispitanika, njegovo individualno snalaženje u prostoru, strah ili nedovoljno poznavanje mesta u kom se u datom trenutku zatekao.

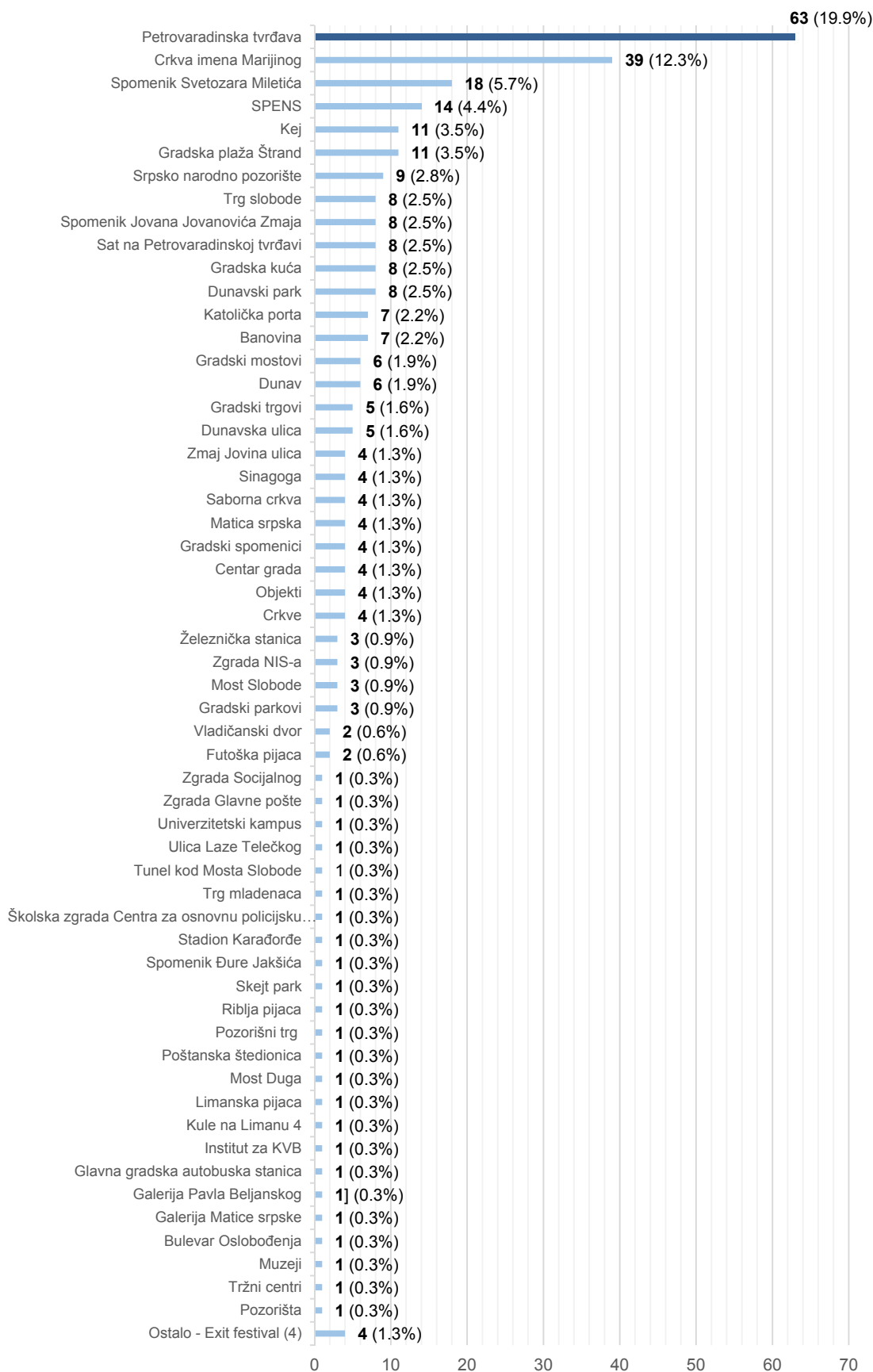
Jedna od početnih hipoteza istraživanja jeste da su reperno-žične tačke u naselju među najboljim orijentirima za stanovnike, što je na primeru ankete sprovedene na području Novog Sada dokazano, jer je više od 65% odgovora ispitanika ukazalo da su objekti, trgovi i ulice najznačajniji elementi urbane strukture koje prvo uoče u okruženju, a već je pomenuto da takve tačke u gradu, pozivaju na posetu i utiču na osećaj sigurnosti i lakše orijentacije u prostoru.

Stavovi ispitanika prema simbolima grada

Grafikon 6_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6 u anketi_ *Da li ovaj grad ima simbole po kojima je poznat?*

Grafikon 6.1_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?*

LEGENDA:

Simboli grada – prema rezultatima ankete

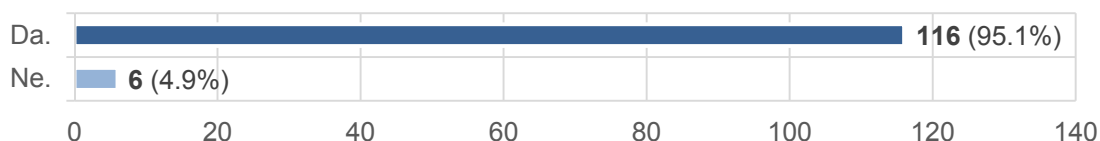

razmera 1:25.000

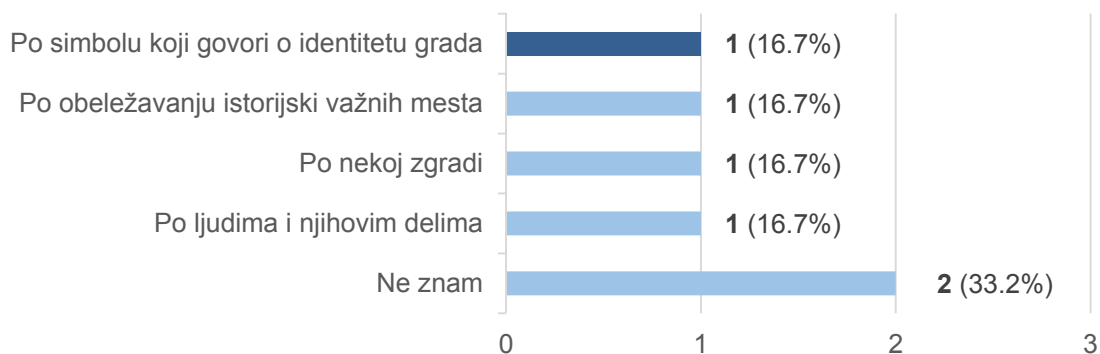
	Granica centra grada	① Petrovaradinska tvrđava	⑥ Gradska plaža Štrand
	Područja - kompleksi	② Crkva imena Marijinog	⑦ Srpsko narodno pozorište
	Linijski pravci	③ Spomenik Svetozara Miletića	⑧ Trg Slobode
	Pojedinačna mesta i prostori	④ SPENS	⑨ Spomenik J. J. Zmaja
		⑤ Kej	⑩ Pijani sat

Mapa 1 _ NS _ Grafički prikaz prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi _ Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?

Grafikon 7_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7 u anketi_ *Da li smatrate da je dobro da grad po tome bude poznat?*

Grafikon 7.1_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Ne, po čemu je bolje da bude poznat?*

Iz grupe pitanja koja su se odnosila na postojanje identiteta na prostoru grada uočeno je da ispitanici (preko 90% njih) smatraju da oni postoje i da ih je mnogo, te da su kao takvi dobri reprezentanti naselja. Rezultati ankete ukazuju da najviše ljudi smatra da su Petrovaradinska tvrđava, Crkva imena Marijinog i Spomenik Svetozaru Miletiću najveći simboli grada. Isti rezultat pokazalo je istraživanje koje je sproveo grad u martu 2010. godine kada je bio raspisan javni Konkurs za suvenir grada Novog Sada pod rukovodstvom Turističke organizacije grada (TONS) i kada je 13578 građana glasalo za najlepší suvenir. Tom prilikom pobedničko rešenje bilo je dugme sa motivima grada, autorsko delo arhitekte Ivone Miljuš iz Novog Sada⁴⁰⁴, a na prvim dugmićima koji su proizvedeni kao simbol su se našli Petrovaradinska tvrđava, Pijani sat, Crkva imena Marijinog.

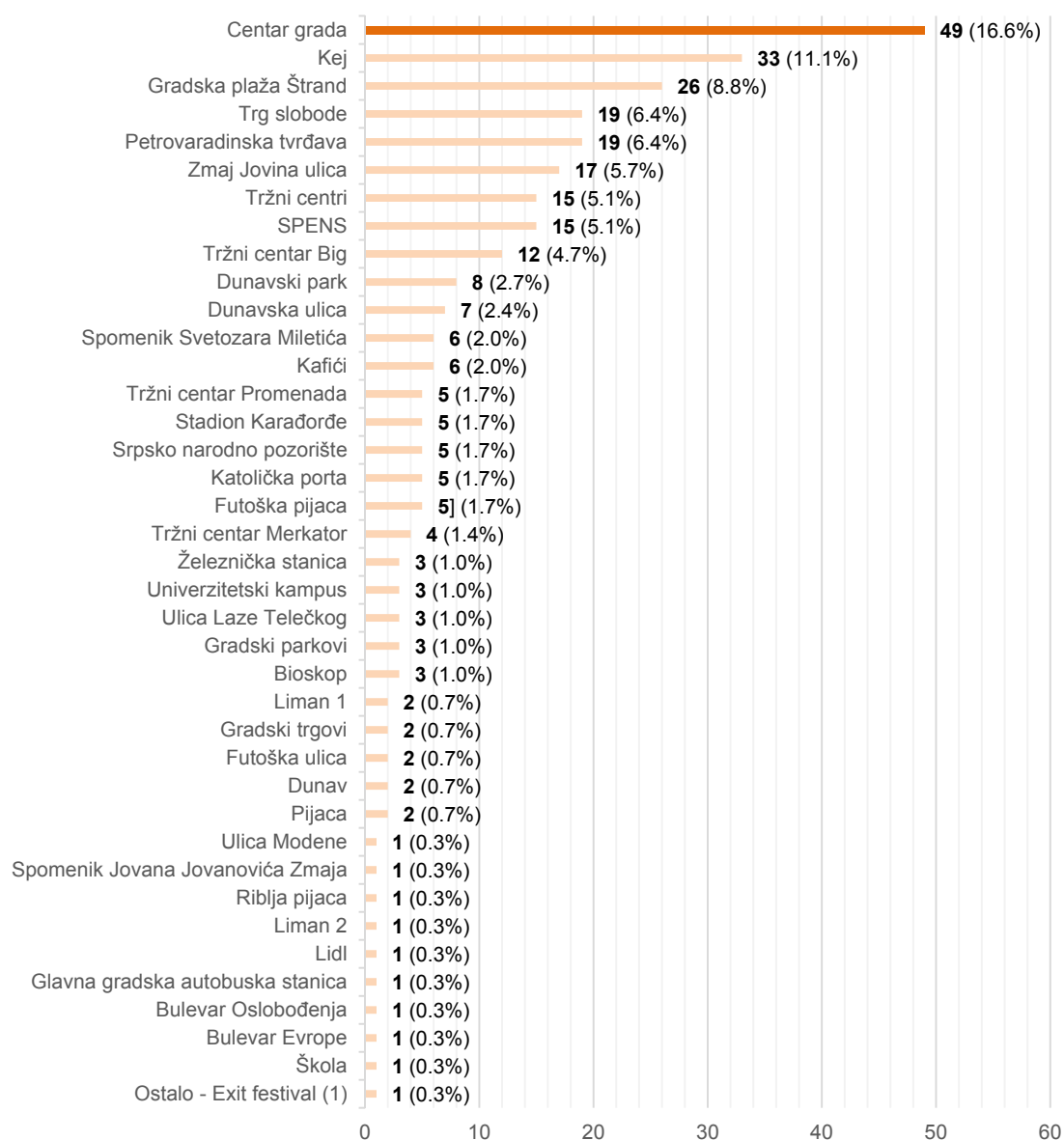
Ukoliko se reperno-žična tačka posmatra prema teritorijalnoj pripadnosti, iako Petrovaradinska tvrđava nije u granicama naselja, stanovnici je smatraju sastavnim delom grada, jer se i Petrovaradin i Sremska Kamenica doživljavaju kao periferni delovi grada, na šta ukazuju i neki od odgovora ispitanika. Zaključak koji se dobija kroz anketu ukazuje da je najviše izdvojenih simbola pozicionirano u centru grada, zbog čega se i samo jezgro doživljava kao jedinstveno sa mnoštvom pojedinačnih značajnih

⁴⁰⁴ <http://www.novisad.rs/lat/dobitnicima-dodeljeni-ugovori> (datum posete 29.4.2019. godine)

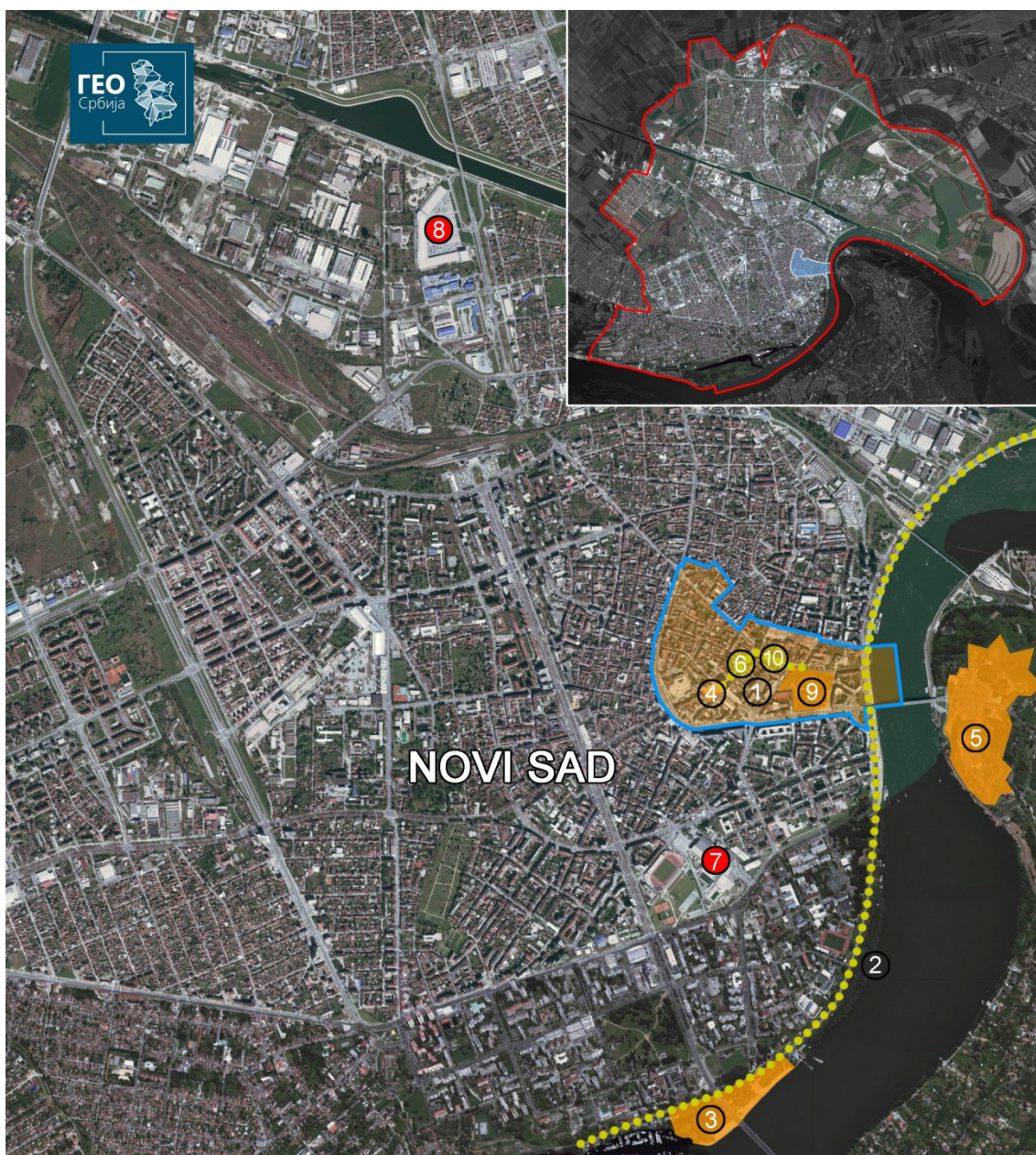
tačaka. Broj ljudi koji poseti stari centar⁴⁰⁵ neuporediv je u odnosu na sva druga mesta u gradu, tako da je njegov značaj najveći u pogledu sociološke, administrativne, funkcionalne i turističke promocije za grad. Uočeno je, takođe, da ispitanici kao simbol grada vide samo objekte, mesta, komplekse i područja, a da za simbol ne smatraju nijedan od događaja u istoriji, poznate Novosađane, tradicionalnu hranu ili piće, grb grada i druge nefizičke reference od kojih neke kasnije, ukupno 6 ispitanika (4,9%), pominje kao moguće bolje simbole.

Stavovi ispitanika prema glavnim mestima za socijalizaciju u gradu

Grafikon 8_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 8 u anketi_ *Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi.*

⁴⁰⁵ **Generalni plan Grada Novog Sada do 2021. godine** – prečišćen tekst. *Sl. list Grada Novog Sada*, br. 39/06., str. 25

LEGENDA:

Mesta okupljanja – prema rezultatima ankete

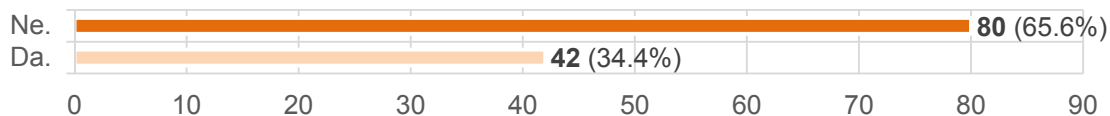
razmera 1:25.000

	Granica centra grada	① Centar grada	⑥ Zmaj Jovina ulica
	Područja - kompleksi	② Kej	⑦ SPENS
	Linijski pravci	③ Gradska plaža Štrand	⑧ TC BIG
	Pojedinačna mesta i prostori	④ Trg Slobode	⑨ Dunavski park
		⑤ Petrovaradinska tvrđava	⑩ Dunavska ulica

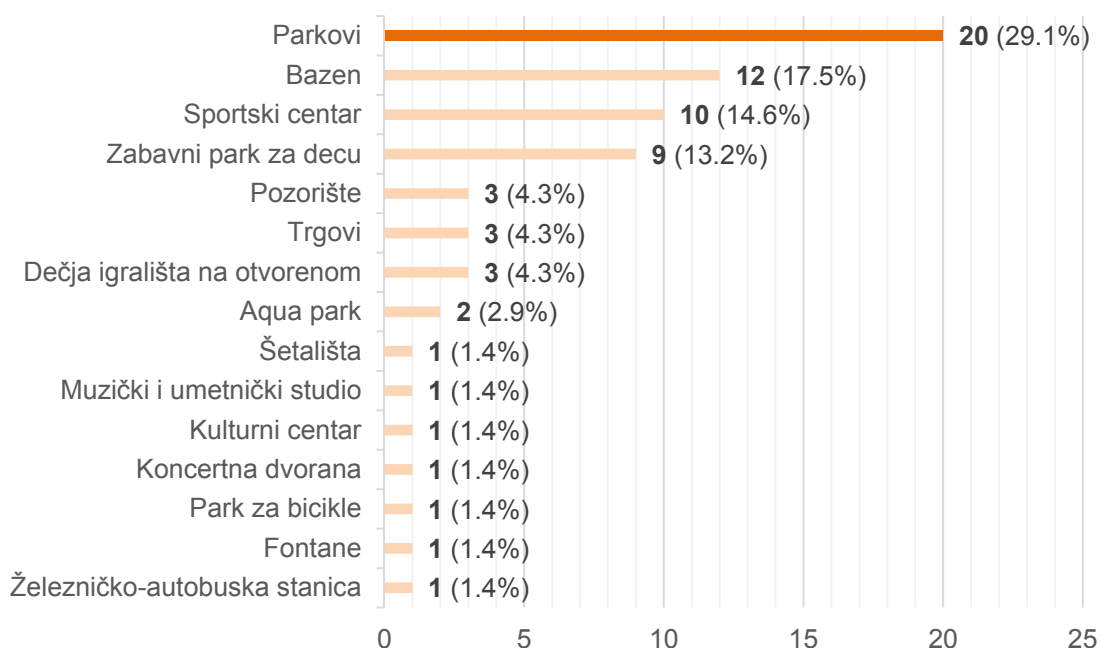
Mapa 2 _ NS _ Grafički prikaz prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 8 u anketi_ Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi.

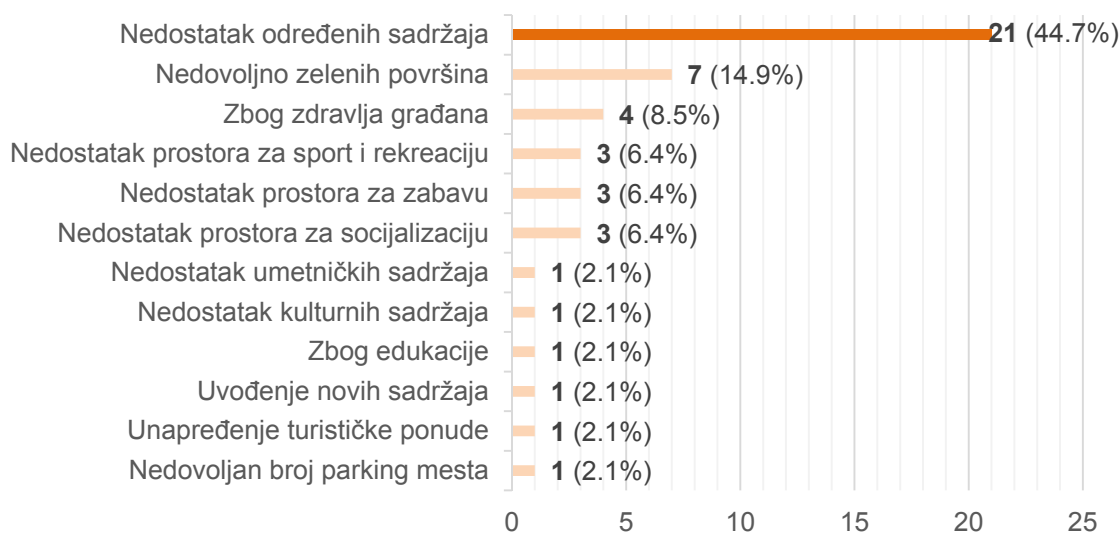
Grafikon 9_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9 u anketi_ *Da li u ovom gradu nedostaju javni objekti ili mesta koja bi služila za okupljanje većeg broja ljudi?*

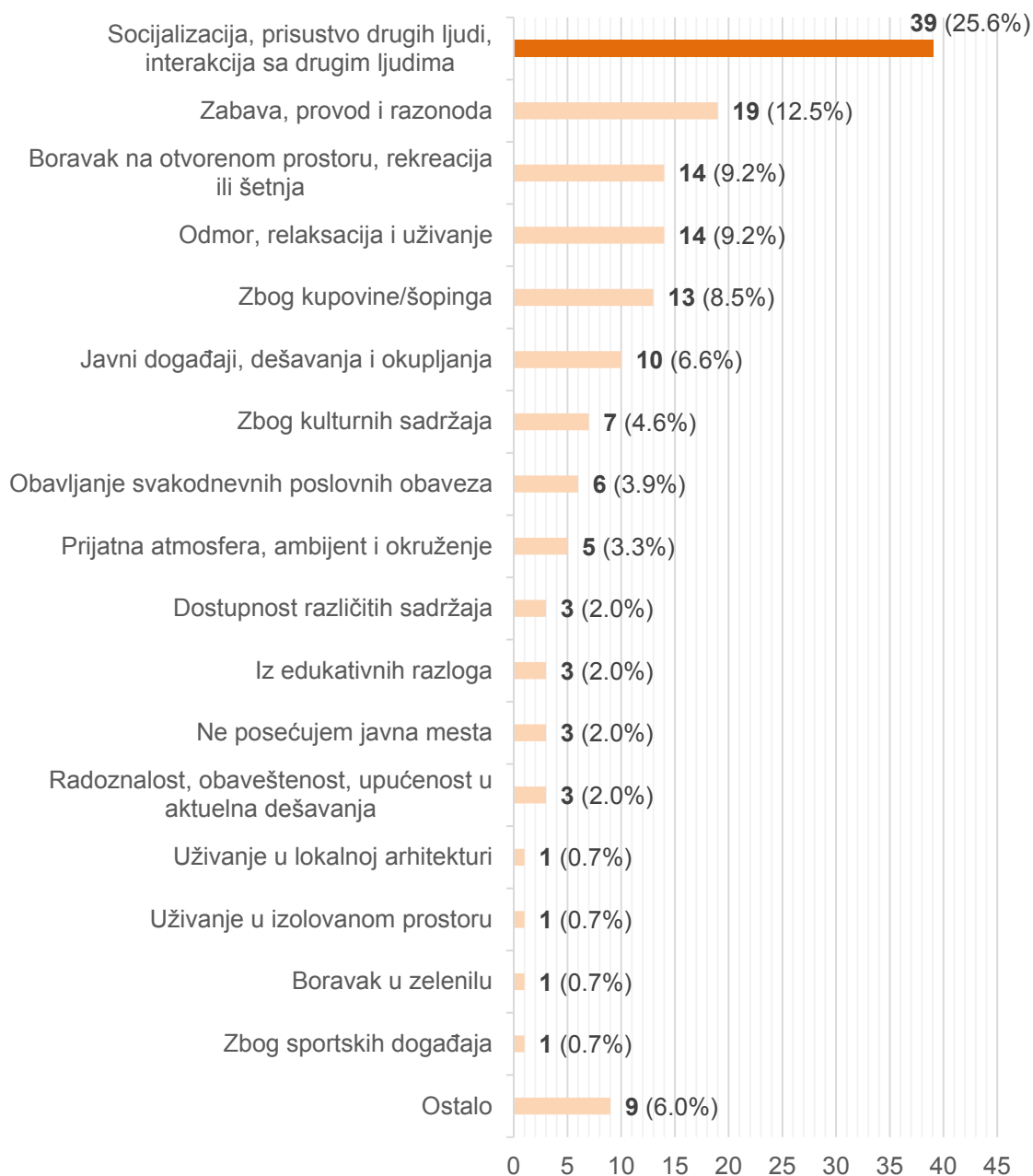
Grafikon 9.1_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to objekti ili mesta?*

Grafikon 9.2_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.2 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, zašto baš ti objekti i mesta?*

Grafikon 10_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 10 u anketi_ *Navedite razlog zbog kojeg posećujete neko javno mesto?*

U skladu sa prethodnom grupom pitanja, ispitanici su dosledno potvrdili da je Centar, kao ambijentalna celina najposećeniji prostor u gradu na kome se okuplja najviše ljudi. I ostali odgovori govore u prilog ovoj konstataciji, jer su kao konkretna mesta izabrane ulice, trgovi, objekti koji se nalaze u samom centru - Trg slobode, Zmaj Jovina ulica, Dunavski park, Dunavska ulica, prostor oko spomenika Svetozaru Miletiću, Srpsko narodno pozorište, Katolička porta i drugi. Ipak, za 42 ispitanika (34,4%) postoje sadržaji koji nedostaju u gradu, pri čemu je utvrđeno da se nabrojani sadržaji koji nedostaju dele u dve celine - oni koji postoje na teritoriji grada, ali ih je prema mišljenju ispitanika nedovoljno, te je njihov kapacitet potrebno upotpuniti pojavom novih; i onih

koji na prostoru grada ili perifernim delovima ne postoje kao što su aqua park, velika koncertna dvorana, biciklistički park. U skladu sa ovim statističkim podatkom, može se zaključiti da žičnih tačkaka u naselju ima dovoljno, da ih ljudi prepoznaju kao zanimljiva mesta na kojima mogu da zadovolje sve potrebe koje imaju, a koje su najrazličitije prirode. Razlog za potrebom da se uvedu nova jeste želja za većom kulturnom, edukativnom, sportsko-rekreativnom ili hedonističkom željom za proširenim sadržajima na teritoriji grada.

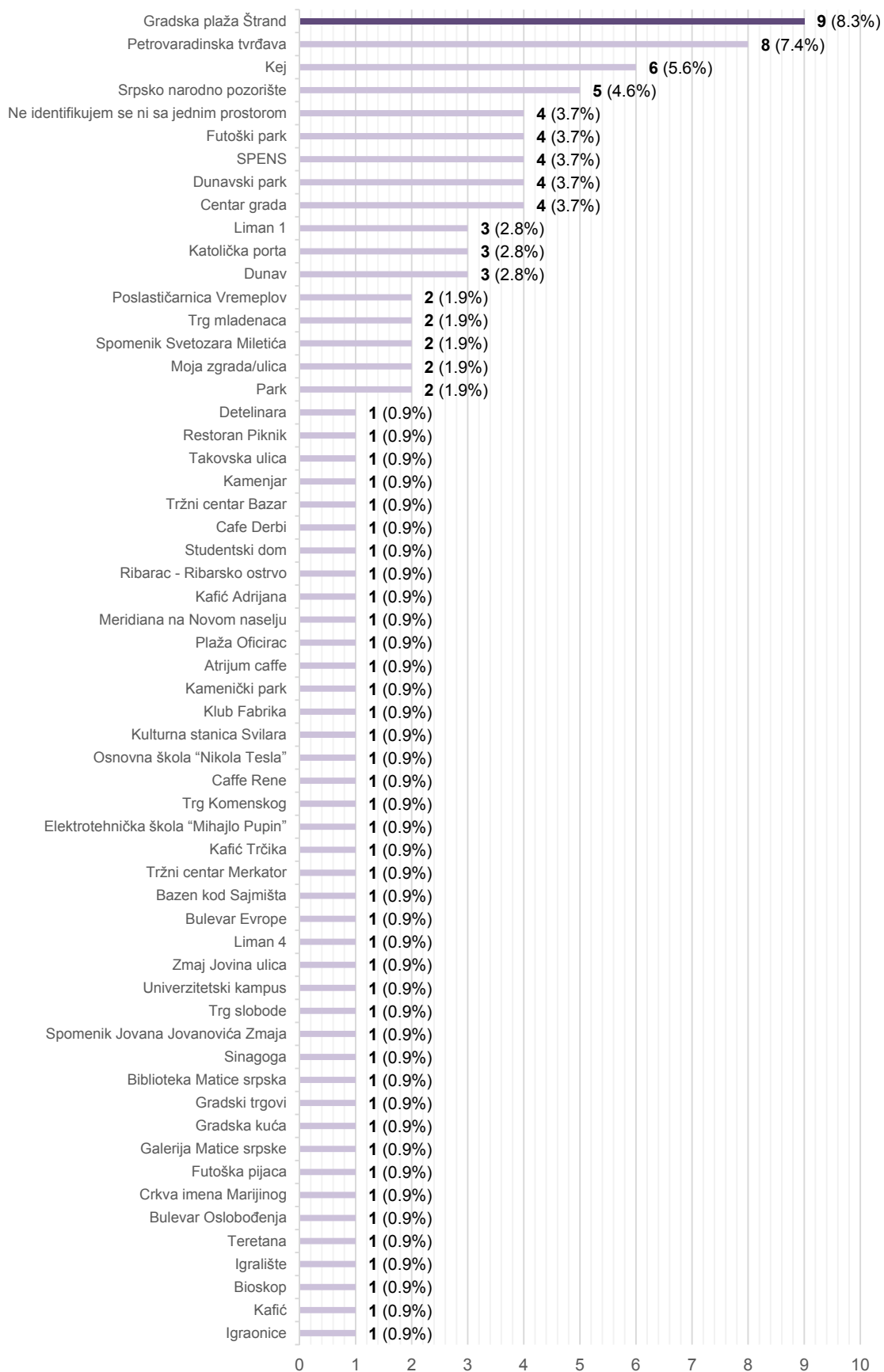
Kako je već definisano dosta razloga zbog kojih korisnici borave na žičnim tačkama,⁴⁰⁶ nakon sprovedene ankete utvrđeno je da su upravo svi oni potencijalni pokretači zbog kojih ispitanici postaju akteri urbanih mesta za okupljanje ljudi. Kako je anketa bila anonimna, na 10 pitanje je 9 ispitanika (6%) dalo neformalne ili subjektivne odgovore koji su definisani u kategoriji *ostalo*, jer su u pitanju lični razlozi koji su individualno prisutni i vezani za zadovoljenje konkretne potrebe ispitanika, te kao takvi nisu relevantni za ovo istraživanje.

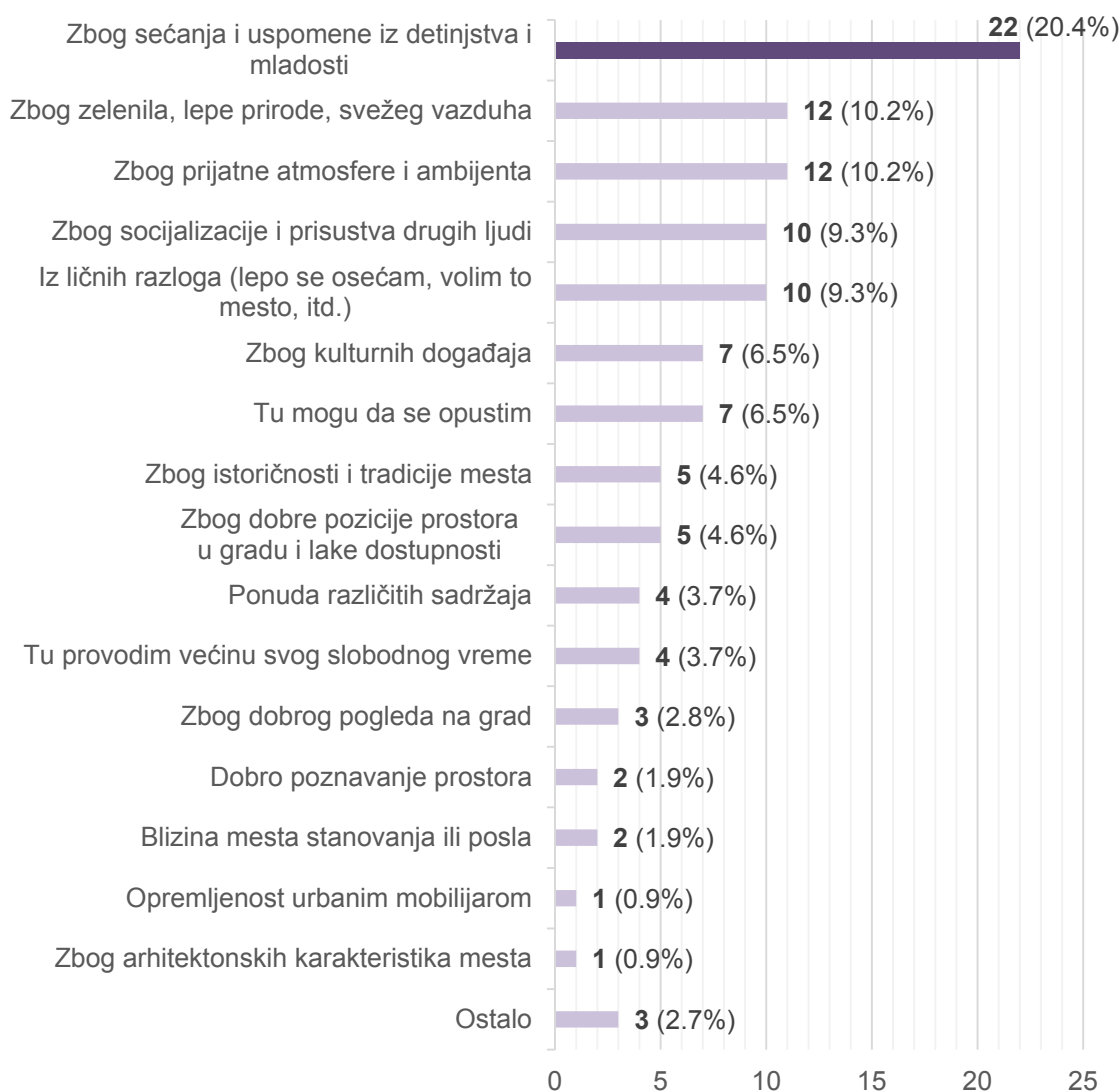
Stavovi ispitanika prema identifikaciji sa prostorom

---

⁴⁰⁶ Pogledati potpoglavlje 3.2.3.7.3 Razlozi okupljanja ljudi u javnim prostorima

Grafikon 11_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11 u anketi_ *Izdvojte jedan prostor (mesto, objekat, prostorni element) sa kojim se u ovom naselju najviše identifikujete (smatrate ga ličnim, najprijetnijim, poznatim, osećate se sigurno, asocira Vas na nešto lično)?*

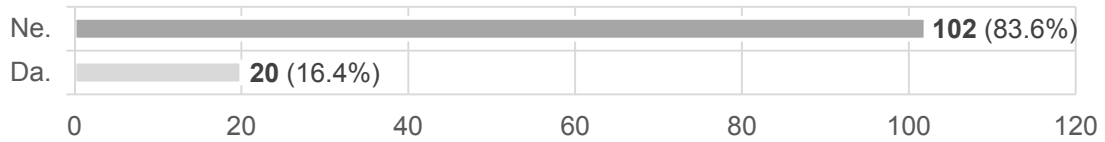

Grafikon 11.1_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11.1 u anketi_ *Zašto baš taj prostor?*

Deo istraživanja u ovom radu posvećen je relaciji koja postoji između prostora i korisnika, zbog čega je povezanost ljudi sa mestom i identifikacija sa istim bitna. Ideja koja je bila primarna, jeste da se proveri koliko su javna mesta, najfrekventnija i najposećenija u naselju potencijalni prostori identifikacije i da li ih ispitanici smatraju ličnim. Prema dobijenim odgovorima, Centar grada, Kej, Gradska plaža Štrand, Trg slobode i Petrovaradinska tvrđava predstavljaju mesta na kojima se okuplja najviše ljudi na teritoriji Novog Sada, a tri od nabrojanih pet predstavljaju i mesta sa kojima se najviše ljudi identifikuje, što govori u prilog da osećaj poznavanja, prijatnosti, dobrodošlice, sigurnosti može da se ostvari na mestima koja su zajednička i na kojima boravi puno nepoznatih ljudi. Sa druge strane, odgovori u anketi ukazuju i da je puno ličnih mesta koja su ispitanici odabrali, ali su takođe u pitanju javni prostori, trгови, dvorišta, ugostiteljski lokali, dok je samo 4 ispitanika (3,7%) navelo da se ne identifikuje ni sa jednim prostorom, a u pitanju su ispitanici kojima grad nije stalno mesto stanovanja.

Afinitet građana da predlože stručnim službama u naselju unapređenje u pogledu kvaliteta života

Grafikon 12_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12 u anketi_ *Da li ste ikada predložili stručnim službama da nešto promene u gradu?*

Grafikon 12.1_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, šta je bio Vaš predlog?*

Korisnici predstavljaju najbitnije aktere u lancu društvenih odnosa prema gradskim prostorima, ali je među ispitanicima samo 20 (16,4%) onih koji su iskoristili svoje pravo da utiču na prostor u kome žive i promene kvalitet svog okruženja. Ipak, prema sistematizovanim odgovorima uočeno je da su i predlozi koje su građani uputili

službama uprave lokalnog karaktera, te se odnose na konkretne probleme sa kojima su se učesnici u anketi sreli. Samo 3 odgovora od navedenih 15 različitih (izgradnja novih igrališta i terena za sport, ozelenjavanje javnih prostora i obeležavanje značajnih objekata i mesta) direktno ili indirektno ima vezu sa temom ovog istraživanja. Zaključak je da je inicijativa na nivou grada mala, gde je na anketiranom uzorku ona samo 16,4%, a neki od predloga uslovljeni su direktno lošim kvalitetom života u delu grada u kome ispitanici žive, rade ili borave, zbog čega im je potrebno eksplicitno intervenisanje na izrečen problem.

6.4.4 Komparativno vrednovanje reperno-žičnih tačaka

U skladu sa dobijenim rezultatima ankete zaključeno je sledeće:

- Prema mišljenju većine ispitanika najznačajniji kompleksi i područja u gradu su Centar, Petrovaradinska tvrđava i gradsko kupalište Štrand (Mapa 3). Sva tri područja su lako dostupna i neizostavna su mesta za posete, zbog raznovrsnosti ponuda za odmor, atraktivnosti, mogućnosti socijalizacije i uživanja na otvorenom, kako navode ispitanici. Za razliku od ovih, kompleksi udaljeniji od centralnog dela grada (Kampus, Autobuska i Železnička stanica) pomenuti su samo u nekoliko slučajeva, dok oni kompleksi koji su specijalizovano namenjeni nekim aktivnostima (Kliničko-bolnički centar, Novosadski sajam, Kineska četvrt, Trg Galerija) nisu bili deo odgovora ni jednog od ispitanika. Razlog za ovakave odgovore moguće je pored funkcionalnih i lokacijskih odrednica mesta, pronaći i u prostornoj organizaciji reperno-žičnih tačaka, jer su u pitanju usamljeni primeri u tipološkoj klasifikaciji, te je njihova poseta isključivo unapred planirana, organizovana ili namenska za zadovoljenje određene aktivnosti;

- Najznačajniji mikroambijenti su trgovi, zatim parkovi i pijace, dok unutaratrijumska dvorišta niko od ispitanika nije izdvojio kao simbole ili značajna mesta za socijalizaciju ljudi. Svest stanovnika da je trg mesto na kome se dešava najveći broj manifestacija, spontanih okupljanja, druženja ili uživanja u dokolici, automatski je odrednica koja definiše ove prostore kao najfrekventnije žiže u naselju. Zanimljivo je da se i u ovom slučaju lokacija izdvaja kao karakterističan faktor prilikom odabira mikroambijenta, jer sa odlaskom na blagu periferiju centralnog jezgra, vrednost trgova smanjuje. Tako se broj odgovora koji ističu Trg Mladenaca ili Trg Republike smanjuje, za razliku od Trga slobode ili Katoličke porte. Slično je i sa parkovima kao prostornim mikrocelinama. Dunavski park, koji je pozicioniran u centru grada uz dva najznačajnija pravca Dunavsku ulicu, i uz frekventni saobraćajni pravac, Bulevar Mihajla Pupina, prema svim kriterijumima uvek izdvojen više od Limanskog, Futoškog ili Kameničkog;

LEGENDA:

Simboli grada / mesta okupljanja – prema rezultatima ankete

	Granica centra grada		Kej
	Područja - kompleksi		Gradska plaža Štrand
	Linijski pravci		Trg Slobode
	Pojedinačna mesta i prostori		Petrovaradinska tvrđava
			SPENS

razmera 1:25.000

Mapa 3 _ NS _ Grafički prikaz preklapjenih prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 6.1 i 8 u anketi

- Dunav, kao jedna od najčešće navedenih prirodnih granica naselja i element koji je imao veliki uticaj u nastanku i razvoju grada,⁴⁰⁷ izdvojen je među ispitanicima kao simbol, mesto koje privlači veliki broj ljudi, pa čak i kao prostor sa kojim se ljudi identifikuju, što je pozitivan aspekt odnosa prema reci. Zanimljivo je da su anketirani građani svojim odgovorima ukazali i na to da je značajan i ceo potez oko vodene površine, i to na obe obale, uključujući mostove, Petrovaradinsku tvrđavu, Univerzitetski kampus, Gradsku plažu Štrand, Kej kao šetalište, što ambijentalno povećava vrednost ovog dela grada i ukazuje na njegovu važnost za stanovnike Novog Sada sa aspekta reperno-žičnih tačaka;

- „Prominentnost gradskog jezgra i centra grada, u celokupnom simboličkom tekstu grada je redovna“⁴⁰⁸ i stanovnici svakog naselja prepoznaju istorijske vrednosti njegovih najstarijih delova, a za Novosađane je Centar izuzetno bitna ambijentalna celina.⁴⁰⁹ Učestalost pominjanja Centra kao odgovora je česta na sva relevantna pitanja koja se odnose na žične i repere tačke, tj. na simbole i mesta za okupljanje ljudi, a ispitanici toliko jako i celovito doživljavaju ovaj prostor da ga objedinjavaju u svojoj svesti, te ga kao jedinstvenog izdvajaju kao odgovor. Pored celine, veliki je broj odgovora kojima se ističu mesta, prostori i objekti koji su upravo pozicionirani u starom jezgru grada;

- Ulica je mesto *vitalne energije za grad*⁴¹⁰ i veliki broj ispitanika je prepoznao značaj koji ovi pravci imaju za život u Novom Sadu. Prema odgovorima ispitanika više se izdvajaju pešačke ulice Zmaj Jovina, Dunavska, Laze Telečkog, Modene, Kej, ali i saobraćajni pravci kao što su npr. Bulevar Oslobođenja ili Bulevar Evrope. Zanimljivo je da niko od ispitanika nije izdvojio Bulevar Mihajla Pupina, Jevrejsku, Ulicu Narodnog fronta ili Bulevar cara Lazara kao simbole ili mesta na kojima se okuplja puno ljudi, a ovi pravci predstavljaju najfrekventnije pravce kretanja sa velikim brojem značajnih sadržaja za stanovnike grada;

- Prilikom izdvajanja objekata ili pojedinačnih mesta kao reperno-žičnih tačaka u ovom istraživanju, utvrđeno je da su u pitanju javni objekti od velikog značaja za

⁴⁰⁷ **Pušić Lj.:** *Urbanistički razvoj gradova u Vojvodini u XIX i prvoj polovini XX veka*, Matica srpska, Novi Sad, 1987., str. 55

⁴⁰⁸ **Radović S.:** *Grad kao tekst*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2016., str. 235

⁴⁰⁹ Istraživanje Ljubinka Pušića iz 2003. godine potvrđuje iste podatke, prema kome je 13% ispitanika odgovorilo da *jezgro grada* treba prilagoditi modernim uslovima života, čak 83,6% ispitanika iznelo stav da ga treba sačuvati po svaku cenu, dok je 1,7% smatralo da ga treba prepustiti trajanju, a 1,7% uključenih u anketu nije imalo decidan stav na ovo pitanje.

Pušić Lj., Milošević B., Šljukić S., Dulić J.: *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*, Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja, Novi Sad, 2003., str. 272

⁴¹⁰ **Reba D.:** *Ulica - element strukture i identiteta*, Orion Art, Beograd, 2010., str. 45

funkcionisanje grada i zdravog života u glavnom gradu Pokrajine. Odgovori dobijeni putem ankete samo se delimično poklapaju sa onim definisanim prema utvrđenim kriterijumima, te je među sakralnim objektima uvek primarno izdvojena Crkva imena Marijinog, zatim Saborna crkva, dok Uspenska crkva ni jednom nije izdvojena kao pojedinačno značajan objekat, nego kao deo uopštenog odgovora da su sakralni objekti simboli grada. Kod objekata uprave i administracije od kojih se svi najznačajniji nalaze u centru, ispitanici su najviše izdvojili Gradsku kuću (8 odgovora), Banovinu (7 odgovora) i Glavnu poštu (1 odgovor), ali samo kao simbole naselja, a ne i kao mesta na kojima se ljudi okupljaju i na kojima često borave. Srpsko narodno pozorište (Slika 98) je jedini objekat kulture koji je za ispitanike i reperna i žična tačka, a kao bitni reperi pominju se i Sinagoga i biblioteka Matice srpske, dok se među uopštenim odgovorima navode bioskopi, muzeji i pozorišta. Ovi objekti se ne izdvajaju kao karakteristična mesta, nego se globalno navode kao značajni objekti kulture. Različiti scenski i kulturni događaji, poslednjih godina, tipološki postaju prošireni u toj meri da i samo mesto održavanja događaja dobija drugačiji prostorni okvir⁴¹¹. Kuće koje su pomenute, takođe postaju objekti u koje se useljavaju različiti oblici umetnosti, kako klasične, tako i savremene, zbog čega se i održivost tj. monofunkcionalnost konstantno prilagođava potrebama društva. SPENS je prema velikom broju odgovora ispitanika značajno mesto za Novosađane, jer je od trenutka nastanka bio, a i danas je, značajno mesto sa jakim sportskim, kulturnim i trgovinskim događajima (Mapa 3). Kada je u drugoj polovini XX veka grad doneo odluku da se duž Bulevara Mihajla Pupina, na bitnom gradskom čvorištu, podigne prva savremena robna kuća *Stoteks*⁴¹² na čijem mestu je danas tržni centar Sad Novi Bazar, nijedan stanovnik Novog Sada ne bi mogao da očekuje da će tržni centri postati simboli grada i najposećenija mesta okupljanja stanovnika i turista. Sprovedena anketa je dokazala da su se kuće namenjene trgovini kao što su Merkator, Bazar, Big i Promenada i uopšteni odgovor *tržni centri*, koji su se pojavili kao višestruki odgovori na različita pitanja u sprovedenom upitniku, izdvojili kao zapažena reperno-žična mesta;

⁴¹¹ **Dinulović R.:** *Spektakl i urbani identitet*, u **Šentevska I.** (urednica): *Spektakl, grad, Identitet*, Yustat, Fond za otvoreno društvo, Beograd, 1996., str. 10

⁴¹² **Stančić D.:** *Novi Sad - od kuće do kuće 2*, Biblioteka Matice srpske, Novi Sad, 2017., str. 113

Slika _ 98 _ Srpsko narodno pozorište

- Spomenici, fontane, urbane instalacije kao pojedinačni elementi u prostoru predstavljaju samo reperne tačke, kako je već u ovoj studiji opisano⁴¹³ i kao akcenti nisu mesta na kojima se ljudi okupljaju nego zahtevaju dodatni prostor koji ih okružuje kako bi postali deo sinergije koja nastaje prilikom formiranja reperno-žične tačke u naselju. Rezultati ankete ukazuju da je veliki broj ispitanika izdvojio spomenik Svetozaru Miletiću, spomenik Jovanu Jovanoviću Zmaju (Slike 99, 100) i Pijani sat na Petrovaradinskoj tvrđavi, kao simbole Novog Sada, ali je bitno naglasiti da je svaki od pomenutih elemenata deo šireg prostora koji predstavlja reperno-žičnu tačku od izuzetnog značaja kao što su Trg slobode, Zmaj Jovina ulica i Petrovaradinska tvrđava. Kao zanimljiv podatak izdvaja se činjenica da niko nije izdvojio spomenik Đuri Jakšiću u Dunavskom parku, drvo Koprivić u Ulici Modene ili veliku fontanu u Katoličkoj porti, a svaki od ovih repera takođe predstavlja značajne tačke na pomenutim lokalitetima. S tim u vezi zaključuje se da pojedini akcenti u prostoru mogu da ostanu neprimećeni čak i ako se nalaze na značajnom mestu, neki zbog atraktivne lokacije dominiraju, dok se drugi asimiluju sa okruženjem i značajni su samo u izvornom kontekstu;

Slike _ 99, 100 _ Spomenik Jovanu Jovanoviću Zmaju na kraju Zmaj Jovine ulice

⁴¹³ Pogledati potpoglavlje 3.1.2 Tipološka klasifikacija repernih tačaka

- Kako je posebna celina u anketi bila vezana za učešće ispitanika u uređenju grada, kao zaključak se ističe da građani nisu dovoljno uključeni u unapređenje uslova u kojima žive, ali svojom voljom, jer je velika većina navela da nikada to nije ni pokušala. Stav ispitanika je da oni jesu odgovorni, da je njihovo mišljenje bitno i jednako važno koliko i stav gradske uprave, ali je mali broj inicijativa od strane građana kada su u pitanju konkretna učešća u rešavanju i odlukama od značaja za prostore za grad, što je anketa u ovom istraživanju potvrdila.⁴¹⁴

Opšti zaključak nakon sistematizacije svih rezultata u ovom istraživanju ukazuje na činjenicu da je Novi Sad, kao najveći grad Pokrajine, zadovoljavajuće mesto za život i da je veliki broj funkcija koncentrisanih na teritoriji grada, u logičnoj vezi sa položajem grada sa aspekta uprave i administracije.⁴¹⁵ Grad predstavlja celinu u kojoj je staro gradsko jezgro toliko snažno u pogledu sociološkog života, da najveći broj gradskih četvrti ni jednim svojim aspektom ne postaje mesto koje je u kolektivnoj svesti građana entitet koji se izdvaja, pa to nije čak ni mesto stanovanja (pitanje 11 u sprovedenoj anketi). Dalje se uočava potreba ljudi da borave na mestima na kojima ima puno ljudi, da slobodno vreme provode u ugostiteljskim lokalima, ili u prostorima sa što većim brojem sadržaja, aktivnosti i umreženih događaja, što je moguće samo na onim mestima koja nižu veliki broj uzastopnih ili prostorno bliskih reperno-žičnih tačaka, a u slučaju Novog Sada, u pitanju su centar grada i uža periferija⁴¹⁶.

⁴¹⁴ Prema Pušićevom istraživanju sprovedenom 2003. godine 7,7% ispitanika smatra da su građani zaduženi za izgled grada, 8,1% da su to stručnjaci, 16% gradske vlasti, 7,4% država, 58,9% da građani i vlast imaju zajedničku odgovornost u učešću i samo 1,9% učesnika u anketi je smatralo da je neko drugi zadužen za izgled grada.

Pušić Lj., Milošević B., Šljukić S., Dulić J.: *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*, Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja, Novi Sad, 2003., str. 273

⁴¹⁵ **Pušić Lj.:** O prednostima života u Novom Sadu: mišljenje stanovnika Vojvodine, *Sociološki pregled*, Vol. XXXIX, no. 4, 2005., str. 397

⁴¹⁶ Prema podacima dobijenim u istraživanju sociologa Ljubinka Pušića, Novosađani su naveli 30ak simbola sa kojima se identifikuju, kao što su: Petrovaradinska tvrđava sa pijanim satom - 60% ispitanika; Trg slobode sa Gradskom kućom, spomenikom Svetozaru Miletiću i Crkvom Imena Marijinog - 33% ispitanika; Dunav sa kejom i mostovima 25% ispitanika; Banovina, Spens, Srpsko narodno pozorište i Matica srpska 5-10% ispitanika; Dunavska i Zmaj Jovina ulica, Fruška Gora, Vladičanski dvor, Sinagoga i multietničnost 1-5% ispitanika izdvojilo. Prilikom izrade upitnika koji deo ove disertacije ideja je bila da se postave pitanja koja nisu isto formulisana, te da se proveri navedena tvrdnja, potvrde ili evidentiraju promeni stavovi Novosađana. S tim u vezi, jasno je koliko su u pitanju jaki i karakteristični simboli grada i kakav je njihov značaj u svakodnevnom životu stanovnika, kada su stavovi kroz prikazane nove podatke dali slične odgovore u procentualnom stavu.

Pušić Lj., Milošević B., Šljukić S., Dulić J.: *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*, Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja, Novi Sad, 2003., str. 95

6.5 Reperno-žižne tačke Subotice

Moglo bi se reći da kulturna, ekonomska i društvena ovojnica svakog grada predstavlja neku vrstu neponovljivog urbanog DNK.

Ljubinko Pušić

Udaljena 10 km od državne granice sa Mađarskom, Subotica je grad koji je pomirio multietičnost, arhitektonske stilove, višestruke uticaje sredine i kao najseverniji grad države predstavlja jedinstvenu aglomeraciju. Status grada dobila je 2007. godine, drugi je po veličini grad u Vojvodini i administrativni centar Severobačkog okruga. Na teritoriji Subotice danas živi preko 100 000 stanovnika (Tabela 3), najviše Srbi, Mađari i Hrvati, a sva tri jezika su zvanično u službenoj upotrebi.

Tabela 3 _ Upporedni prikaz broja stanovnika na teritoriji Opštine i Grada Subotice kroz poslednja četiri popisa na području Republike Srbije

SUBOTICA	1981.	1991.	2002. ⁴¹⁷	2011. ⁴¹⁸
OPŠTINA	154 611	154 611	148 401	141 554
GRAD	100 472	98 996	99 981	105 681

6.5.1 Istorijski i urbani razvoj

Izgledu grada koji se danas vidi prethodile su decenije stvaranja i očuvanja tradicije bogatog kulturnog nasleđa. U Vojvodini u XVIII veku postoje dve upravne teritorijalno-političke celine: vojna i civilna, koje su uslovile funkcije i pravce razvoja gradova. Slobodni kraljevski gradovi bili su vrsta privilegovanih mesta, sa samoupravnim statusom, a Subotica je takav status stekla 1779. godine.⁴¹⁹ U vreme proglašenja slobodnim kraljevskim gradom ona još uvek nije imala sve atribute uređenog grada, pa je zbog krivudavih, slabo izgrađenih ulica, neušorenosti i rasplinutosti u prostoru, grad odavao sliku tipičnog panonskog naselja. Ipak, vidljivi su bitni elementi prostorne organizacije grada - rast počinje od centra i širi se duž glavnih, zrakasto raspoređenih saobraćajnih pravaca. Dok se izgradnja uz zrakaste puteve može posmatrati kao

⁴¹⁷ **Republički zavod za statistiku** - Republika Srbija, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. godini - uporedni pregled broja stanovnika 1948., 1953., 1961., 1971., 1981., 1991. i 2002. - podaci po naseljima - knjiga 9*, Beograd, 2004., str. 24

⁴¹⁸ **Republički zavod za statistiku** - Republika Srbija, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji*, Beograd, 2012., str. 44

⁴¹⁹ **Pušić Lj.**: *Urbanistički razvoj gradova u Vojvodini u XIX i prvoj polovini XX veka*, Matica Srpska, Novi Sad, 1987., str. 19

formiranje ulica van centralnog područja, izgradnja prostora blokova i unutarblokovskih prostora, odvijala se spontano. Uz sve gušću izgradnju centra grada javlja se potreba za regulacijama što je uslovalo donošenje odluke o inženjersko-tehničkom uređenju 1799. godine. Na taj način je, između ostalog, uređeno premeštanje mlinova - suvača iz centra na periferiju, zidanje novih kuća isključivo prema regulaciji ulice, ograđivanje i niz tehničkih i tehnoloških postupaka vezanih za sam način izgradnje. U tom periodu centar Subotice bio je već formirana urbanistička celina koja se zadržava i prilikom narednih regulacionih planova kao jedinstvena i celovita.

Poslednje decenije XIX veka predstavljaju period formiranja naselja koje se i u kasnijim periodima zadržao kao prepoznatljiv. Građevinski pravilnik i regulacioni plan iz 1882. godine predstavljali su plansku dokumentaciju⁴²⁰ prema kojoj su formirani široki ulični pravci, trgovci, parkovi, dečija igrališta, ozelenjeni prostori i radijalno otvoreni novi gradski putevi. Grad se širi u dva pravca: prema istoku, gde se formiraju novi gradski kvartovi povezani sa centrom grada i prema severnoj i južnoj periferiji na kojima se podižu začeci prvih industrijskih delova grada. Ovakve urbanističko-teritorijalne promene dovele su do funkcionalne podele gradskih teritorija i uvođenja sadržaja koji nisu stambene ili centralne namene, već proizvedene. Uticaj na razvoj naselja izvršila je i izgradnja železnice 1869. godine koja je Suboticu povezala sa ostalim gradovima u Austro-ugarskoj monarhiji i uslovila priliv ekonomskih sredstava u grad i izgradnju velikog broja najamnih kuća, palata i javnih objekata koji su jedan od identiteta ovog grada.⁴²¹

Po svojim morfološkim obeležjima Subotica spada u gradove čija je osnova sa varijantama zvezdastog oblika (razvijen zvezdast oblik) (Slika 83). Centralni deo Subotice karakteriše tipična spontana organizacija ulične mreže sa nedefinisanim regulacijom koja je karakteristična za mnoga naselja u Vojvodini. Subotica je prvih decenija XX veka, kao jedan od najvećih vojvođanskih gradova, bila suočena sa velikim prilivom seoskog stanovništva i stvaranjem formacija grupisanih salaša što je uticalo na njen lik, stil života i prostornu organizaciju. Palić, kao veće satelitsko naselje u odnosu na sam grad, u čijem pravcu je usmeren i najveći krak zvezdaste forme, danas predstavlja park prirode, a od samog nastanka imao je značajnu ulogu u identitetu grada, a danas je značajna turistička destinacija Vojvodine.

Nakon Drugog svetskog rata usled upravno-administrativnih transformacija Subotica postaje centar severnobačkog regiona. Direktivni urbanistički plan Subotice izrađen je

⁴²⁰ Aladžić V.: Razvoj koncepta unutrašnjeg grada Subotice u XVIII i XIX veku, *Arhitektura i urbanizam*, Vol 29, 2010., str. 29

⁴²¹ Aladžić V.: *Rajhlova porodična palata*

<https://maglocistac.rs/viktorija-aladzic-rajhlova-porodicna-palata/> (datum posete: 01.3.2019. godine)

1952. godine nakon čega je regulisan veliki broj teritorija koje do tada nisu bile kontrolisane u pogledu razvoja. Područje grada zauzima površinu od 100.737,36 ha i čini ga 10 katastarskih opština⁴²², a naselje je zapaženi turistički, ekonomski i kulturni centar regiona i Pokrajine.

Kao 23. članica Mreže evropskih gradova secesije⁴²³ (*Reseau Art Nouveau Network*), Subotica je zahvaljujući nekim od najistaknutijih predstavnika ovog stila izraziti reprezent i zaslužan član prestižne Mreže. Jedna od glavnih karakteristika naselja jeste upravo secesijski stil koji se čita na najlepšim građevinama javnog i privatnog karaktera. Izgradnja železnice u Subotici, a obnova Segedina u Mađarskoj nakon velike poplave, povezala je ova dva naselja kroz isti kitnjasti stil koji se pojavio na prelazu između XIX u XX vek. Inspirisana prirodom, najviše floralnim oblicima, secesija je odgovor na velike promene, urbanizaciju, industrijalizaciju i veliku tranziciju, te je kao takva negirala klasičan historicizam i razvijala se pod uticajem drugih oblikovnih sila. Karakteristike stila su zaobljene i valovite linije, amorfne strukture, intenzivne boje, kitnjast pristup detaljima i upotrebjenoj fasadnoj plastici, što se vidi na svim izrazitim primerima iste, ali se za ovaj stilski princip kaže da je bio stil života, koliko i ogledalo svih umetnosti. Na objektima se primenjuju asimetrične i slobodne forme, naglašena prefinjena upotreba ornamenta vodila je do razigranih detalja prepunih integrisanih motiva, dok je na objektima prisutnim u Subotici istaknuta i primena *Žolnai keramike*, daleko poznate po sjaju i koloritu. Stil je bio internacionalni zbog čega je, zavisno od podneblja, nosio različite nazive: u Austriji - *bečka secesija*, u Nemačkoj - *Jugendstil*, u Engleskoj - *Modern Style*, u Francuskoj - *Art Nouveau*, U Italiji - *cvetni stil*, dok je na teritoriji Austrougarske monarhije stil nosio naziv *secesija*^{424, 425}. Uvereni da industrijalizacija umanjuje kvalitet života, umetnosti i stil života, mađarski avangardisti nacionalno graditeljstvo podižu na viši nivo uz primenu lokalnih tehnika, materijala i motiva, te stvaraju autentičan jezik koji je obeležio arhitektonski izraz sa početka XX veka⁴²⁶. Neki od najreprezentativnijih objekata izvedenih u secesijskom stilu na teritoriji grada Subotice su Gradska kuća (1912. godine, arhitekata Marcela Komora i Deže Jakaba), Palata Ferenc Rajhla (1904. godine, arhitekta Ferenc Rajhla (1869-1960)), Palata Mikše Demetera (1906. godine, arhitekata braća Lasla i Jožefa Vagoa), Sinagoga (1902. godine, arhitekata Marcela Komora i Deže Jakaba), palata Subotičke

⁴²² **Prostorni plan Grada Subotice**, JP Zavod za urbanizam Grada Subotice, 2012. str. 20 <http://www.subotica.rs/index/page/lg/sr/id/10787> (datum posete: 12.3.2019.)

⁴²³ **Aladžić V.:** *Kuće zbog kojih turisti vole Suboticu* <https://www.blic.rs/vesti/vojvodina/kuce-zbog-kojih-turisti-vole-suboticu/hvjfq25> (datum posete: 01.3.2019.)

⁴²⁴ **Gessel P., Lojthozer G.:** *Arhitektura u XX veku*, Taschen, Beograd, 2007., str.63

⁴²⁵ **Traktemberg M.:** *Arhitektura - od praistorije do postmodernizma*, Građevinska knjiga, Beograd, 2011., str. 467

⁴²⁶ **Secesija u Subotici i Segedinu**, str. 3

<http://www.visitsubotica.rs/sites/default/files/docs/SecesijauSuboticiiSegedinubrosuraSR.pdf> (datum posete: 12.5.2019.)

trgovačke omladine (1907. godine, arhitekata Marcela Komora i Deže Jakaba), mnoge najamne kuće kao i elementi urbane orkestracije na Paliću, od kojih su svi nabrojani reperno-žižne tačke u naselju. Dva simbola naselja, kako prema mišljenju stanovnika, tako i turista, što će dalje u rezultatima istraživanja biti potvrđeno, predstavljaju Zelena i Plava fontana na glavnom gradskom trgu u centru, koje su izvedene od Žolnai keramike i svojom pozicijom, bojom i materijalizacijom, predstavljaju istaknute repere sredine i mesta zabeležena na kolektivnoj mapi grada.

Centar grada je 1986. godine proglašen za prostorno kulturno-istorijsku celina od velikog značaja, čemu je prethodila dugogodišnja inicijativa na nivou mnogih urbanističkih timova, koja je za cilj imala pretvaranje strogog centra naselja u pešačku zonu, što je u martu 1981. godine sprovedeno u delo. Kako se razvijao od centra, kao i druga vojvođanska naselja, koji je u slučaju ovog naselja približno i geometrijski centar, za ovaj grad se može reći da ima i vertikalnu aksu širenja i simbolike koju predstavlja toranj Gradske kuće, kao i radijalni sistem ulica razgranatih u odnosu na staro jezgro. Subotica je kroz pomenuti morfološki sklop bliska *modelu idealnog grada*⁴²⁷, a oko *unutrašnjeg grada*⁴²⁸ nalaze se frekventne i značajne gradske saobraćajnice za kolski i međunarodni tranzitni saobraćaj koje čine i granicu venca. Prostori koji se u centralnoj zoni posebno uočavaju jesu javna otvorena mesta za socijalizaciju među kojima se izdvajaju Trg Republike i Trg slobode, glavna trgovačka ulica Korzo i glavna ugostiteljska Ulica Matije Korvina (nekadašnja Engelsova). Ovo su mesta velike frekventnosti, ali prema ambijentalnim vrednostima, ponudi, karakteru mesta, doživljaju prostora i atmosferi, drugačije reperno-žižne tačke grada Subotice, koje korisnici najviše vole i posećuju.⁴²⁹

6.5.2 Klasifikacija reperno-žižnih tačkaka u gradu

Kada se sagledava naselje u celini, uočavaju se diferencirana područja grada različita prema nameni, periodu nastanka, stilu života, etničkom stanovništvu i dr. usled čega su upravo hronološke i prvenstveno funkcionalne razlike uticale na činjenicu da je nemoguće posmatrati naselje kao jedinstvenu reperno-žižnu tačku. Celine unutar njega, sa druge strane jesu predstavnici polja istraživanja i kao najreprezentativnija mesta u gradu privlače najveći broj posetilaca, kako lokalnih, tako i turista iz zemalja u okruženju. Subotica je grad *dekorativizma*⁴³⁰ sa velikim brojem pojedinačnih

⁴²⁷ **Stanojlović A.:** *Pešačke zone u starim gradskim jezgrima*, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad, 2016., str. 101

⁴²⁸ **Aladžić V.:** Razvoj koncepta unutrašnjeg grada Subotice u XVIII i XIX veku, *Arhitektura i urbanizam*, Vol 29, 2010., str. 23

⁴²⁹ Pogledati odgovore prikazane na grafikonima 6.1_Su i 8_Su

⁴³⁰ **Nestorović B.:** *Arhitektura Srbije u XIX veku*, Art Press, Beograd, 2006., str. 459

ambijentalnih celina, ako se uzme u obzir činjenica da je naselje nepravilne geometrijske forme. Prema pojavnim oblicima u naselju se izdvajaju:

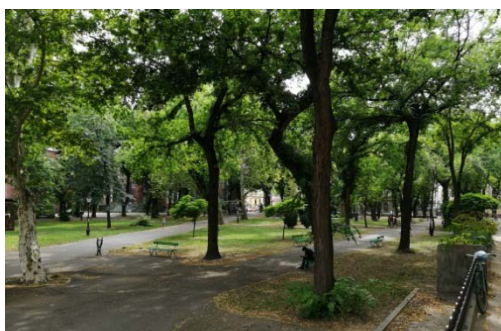
- **Područja - kompleksi**

U najopštijem smislu, a u skladu sa kriterijumima ovog istraživanja, postoje dve celine koje se izdvajaju kao aktuelna reperno-žična mesta: područje centra, mikrocelina oko centra naselja i zona jezera Palić-Ludaš (Slike 101, 102, 103). Centar kao jezgro grada je prostor ukorenjene i duge tradicije, koje je za lokalno stanovništvo osnovno uporište i epicentar socijalnog života, ali se kao aktivni mikroprostori izdvajaju i delovi u gradskim naseljima Dudova šuma, Prozivka i Radijalac.

Slike _ 101, 102, 103 _ Park prirode Palić

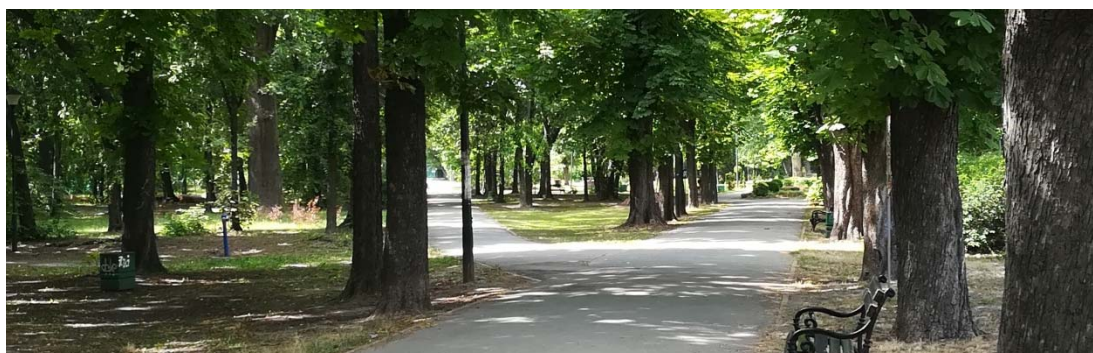
Među površinski manjim, ali ipak kompleksnim područjima izdvajaju se gradski parkovi - Ferenc Rajhla (Slika 104), Dudova Šuma (Slika 106) i Prozivka (Slika 105), gradske pijace - Buvljak, Mlečna, Teslina i trgovi - Slobode, Republike, Žrtava fašizma.

Slika _ 104 _ Park Ferenc Rajhla

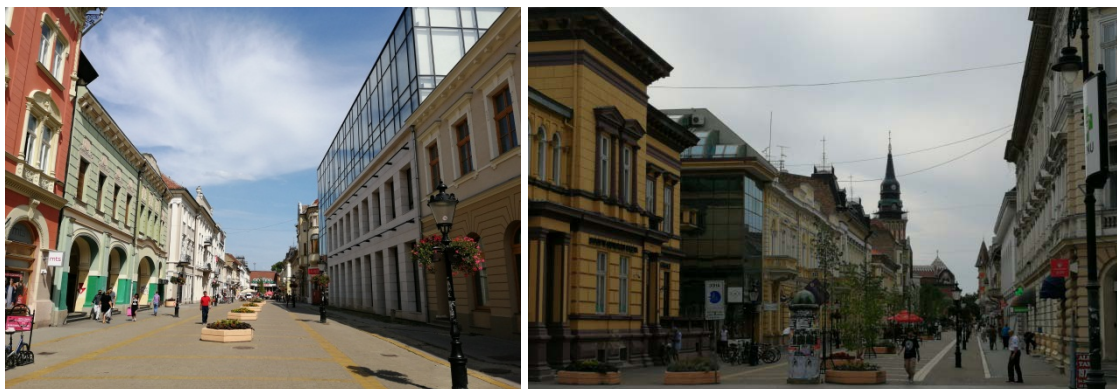
Slika _ 105 _ Park u naselju Prozivka

Slika _ 106 _ Park Dudova šuma

- **Linijski potezi**

Među najkarakterističnijim predstavnicima izdvajaju se kolski pravci - Đure Đakovića, Maksima Gorkog i Zmaj Jovina ulica, kao pravci koji čine granicu starog grada, a u kojima se nalazi veliki broj značajnih objekata koji su pojedinačno reperno-žižna mesta. Dalje se kao predstavnici ovih oblika mogu markirati pešačke ulice u Centru grada - Korzo (Slike 107, 108) i Matije Korvina (Engelsova), pešački pravci Radijalac (Slika 109) i Prozivka (Slika 110) u istoimenim gradskim četvrtima, kao najposećeniji longitudinalni, javni pešački pravci sa nekoliko zaustavnih mesta koja su reperi duž ovih aksi.

Slike _ 107, 108 _ Glavna pešačka Ulica Korzo u centru grada

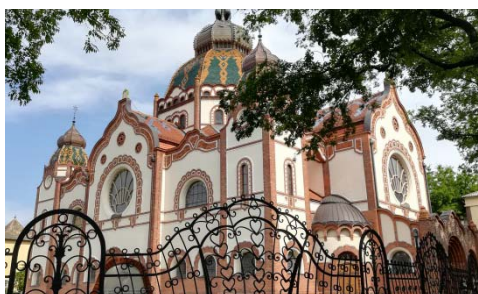

Slike _ 109, 110 _ Šetalište u naselju Radijalac (levo); Šetalište u naselju Prozivka (desno)

- **Pojedinačna mesta i prostori**

Turistička ponuda na nivou grada je raznolika, ali je kroz analizu naselja utvrđeno da je broj socijalnih reperno-žižnih mesta aktuelan na području Subotice velik, te da su u pitanju karakteristični predstavnici javnih objekata od kojih su neki jedinstveni u neposrednom okruženju, te je njihova poseta razlog povremenih migracija ili čestih poseta stanovnika šireg okruženja. Izdvajaju se sakralni objekti - Sinagoga (1902) (Slika 111), Katedrala svete Terezije Avilske (1773-1798), Franjevačka crkva (1730-1736), Crkva Svetog vaznesenja Gospodnjeg (1723-1726) objekti uprave i

administracije - Gradska kuća (1908-1910.) (Slike 117,118), objekti saobraćajne infrastrukture - Železnička stanica (1887) (Slika 115) i Autobuska stanica (1989) (Slika 116), objekti kulture - Gradski muzej (Slika 112), Narodno pozorište (1854 godine i rekonstrukcija je u toku) (Slika 119), Sokolski dom - Dečje pozorište (1934) (Slika 113), Pozorište Kostolanji Deže, Savremena galerija-Palata Ferenc Rajhla (1904), Aleksandar Lifka Art bioskop (2005), bioskop Eurocinema (rekonstrukcija 2018-2019), Kulturni centar Nepker (1872), Kulturni centar Sveti Sava (1991), objekti zdravstva - Opšta bolnica Subotica (1841), Služba za zdravstvenu zaštitu žena i dece, Zavod za zaštitu zdravlja (1958), objekti za obrazovanje - Građevinski (1974) i Ekonomski fakultet (1960), Otvoreni univerzitet Subotica (Slika 114), Visoka tehnička škola (1960), Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača (1973), Muzička škola Subotica (1868), sportski centri - Gradski stadion Kralj Petar II (1936), Hala sportova, SRC Prozivka (2012), otvoreni bazen u Dudovoj šumi, Gradsko klizalište, Hipodrom (1948-1949) i tržni centar - Shoppi Retail Park (2016).

Slike _ 111, 112 _ Sinagoga (levo) i Gradski muzej (desno)

Slike _ 113, 114 _ Sokolski dom (levo) i Otvoreni univerzitet Subotica (desno)

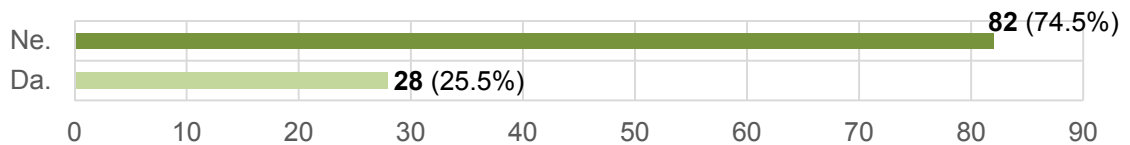
Slike _ 115, 116 _ Železnička (levo) i autobuska stanica (desno)

6.5.3 Prikaz rezultata ankete

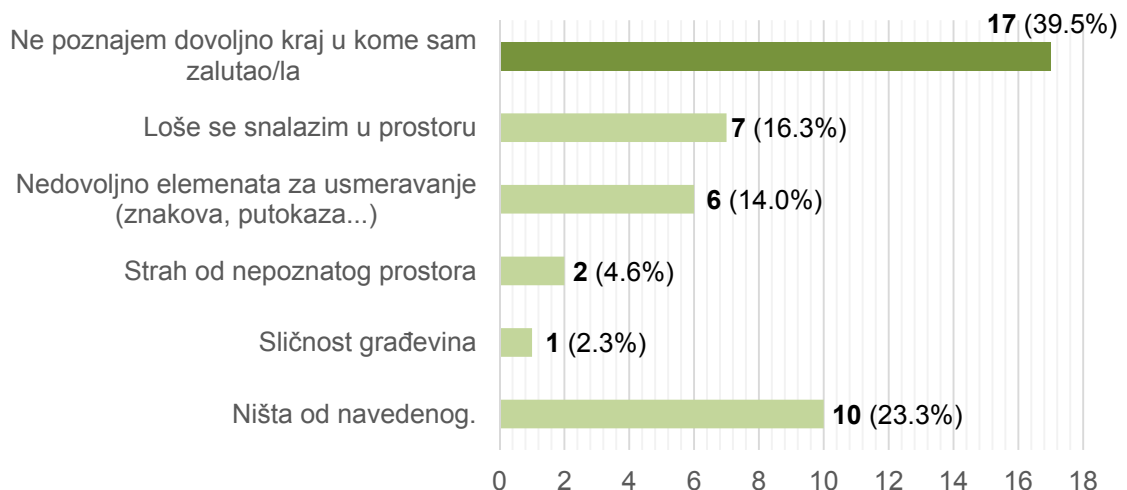
Učešće u anketiranju za naselje Subotica uzelo je 110 ispitanika, od čega je 69 osoba ženskog pola (62,7%) i 41 muškog (37,3%). Podaci pokazuju da je anketu popunilo 11 osoba uzrasta 7-15 godina (10%), 37 osoba uzrasata 15-25 godina (33,6%), 46 osobe uzrasta 25-50 godina (41,8%), 12 osoba uzrasta 50-65 godina (10,9%) i 4 osobe starije od 65 godina (3,6%). Od svih ispitanika koji su učestvovali u anketi, ukupno je 86 ispitanika (78,2%) stalno nastanjeno u gradu, 13 (11,8%) je privremeno nastanjeno u Subotici, 6 (5,5%) ih je u poseti gradu zbog posla ili porodice, dok su 3 ispitanika (2,7%) turistički u gradu, a 2 (1,8%) kao razlog boravka u gradu nisu izabrale ni jedan od ponuđenih odgovora. Struktura stanovnika, kao i njihov uticaj na kreiranje svakodnevnog života u gradu su zadovoljavajući, te će dalji rezultati ukazati na značajne podatke kada su u pitanju reperne i žične tačke u Subotici.

Stavovi ispitanika o prostoru, orijentaciji i snalaženju u naselju

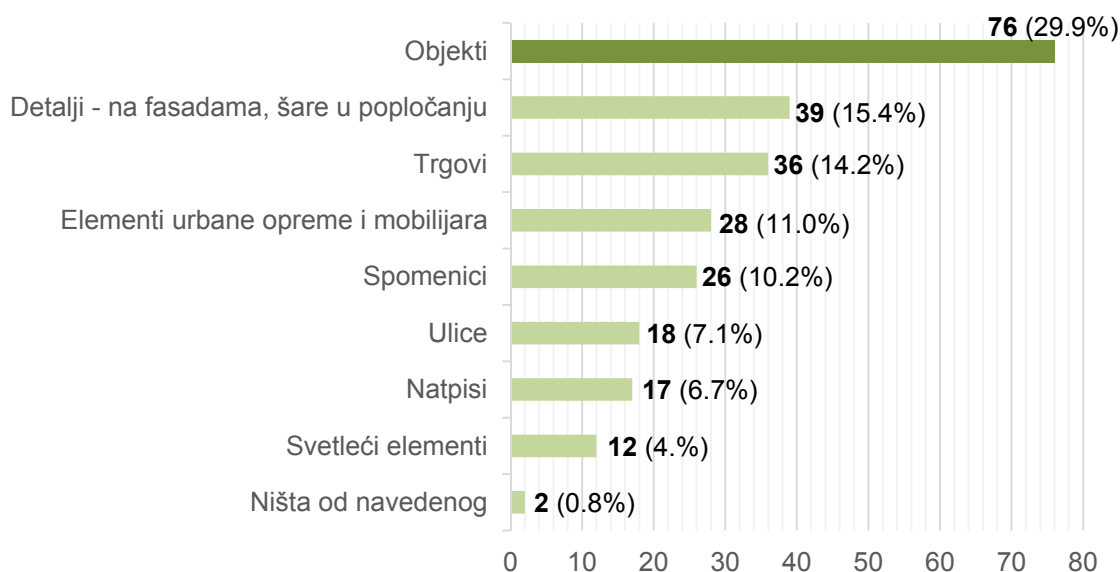
Grafikon 4_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4 u anketi *Da li ste se nekada izgubili / zalutali u ovom gradu?*

Grafikon 4.1_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4.1 u anketi *Ako je Vaš odgovor Da, zašto?*

Grafikon 5_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 5 u anketi_ *Šta su za Vas najuočljiviji elementi u prostoru?*

Kada je u pitanju snalaženje u prostoru, učesnici u upitniku, čak njih 82 (74,5%) nikada se nije izgubio u Subotici. Ima i onih kojima se to ipak desilo, a kao najčešće razloge navode osobine koje su lične - nepoznavanje dela grada u kome su se izgubili i loše snalaženje u prostoru. Sa druge strane, zanimljiv je podatak da se veliki broj ispitanika orijentiše u prostoru putem detalja, fasadne plastike ili zanimljivih elemenata u popločanju. Kako je već navedeno, na velikom broju objekata postoji dekoracija, stilska ili koloristička, a ispitanici ukazuju da je za njih upravo uočavanje istih referenca putem koje se snalaze, pamte je i vezuju za viđeno, bitno kada se posmatra pitanje orijentacije u prostoru.

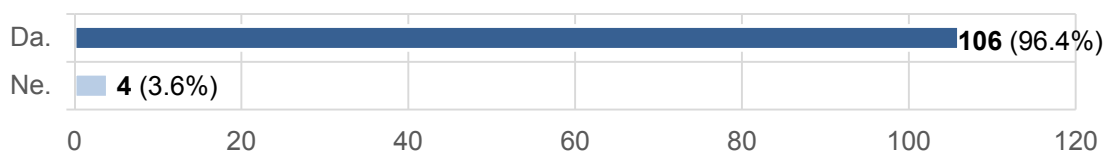
Ukupno 28 (25,5%) ispitanika je potvrdilo da se nekada izgubilo u naselju, od čega je 23 onih koji su stalni stanovnici Subotice. Kao razlog su u najvećem broju, njih 14, izdvojili da je u pitanju nedovoljno poznavanje područja grada u kom su zalutali, 7 ispitanika je navelo da je razlog njihovo loše snalaženje u prostoru, a 2 anketirana građana su izjavili da je nedovoljno elemenata i signalizacije koji ih u prostoru obeveštavaju i usmeravaju. Sa druge strane, kao razloge zbog kojih su zalutali u nekom delu Subotice, turisti, posetioци ili privremeni stanovnici naveli su da nema dovoljno elemenata za usmeravanje (3 odgovora) i da nedovoljno poznaju kraj u kome su se našli (3 odgovora). Prikazani odgovori upućuju da nivo informisanja na nivou grada postoji, ali i da broj elemenata putem kojih se ljudi upućuju kao što su znakovi, putokazi, smernice, nazivi i reference delova grada, mape, može biti postavljen u većem broju. Ipak, podaci ukazuju na aktuelan problem čije bi rešenje uticalo na kvalitet prostora, te bi se olakšalo snalaženje svima koji se prvi put nađu u nekom delu

grada. Međutim broj odgovora u odnosu na uzorak istraživanja nije velik, što znači da je primarni razlog nedovoljne snalažljivosti u prostoru ipak vezan za ispitanike lično.

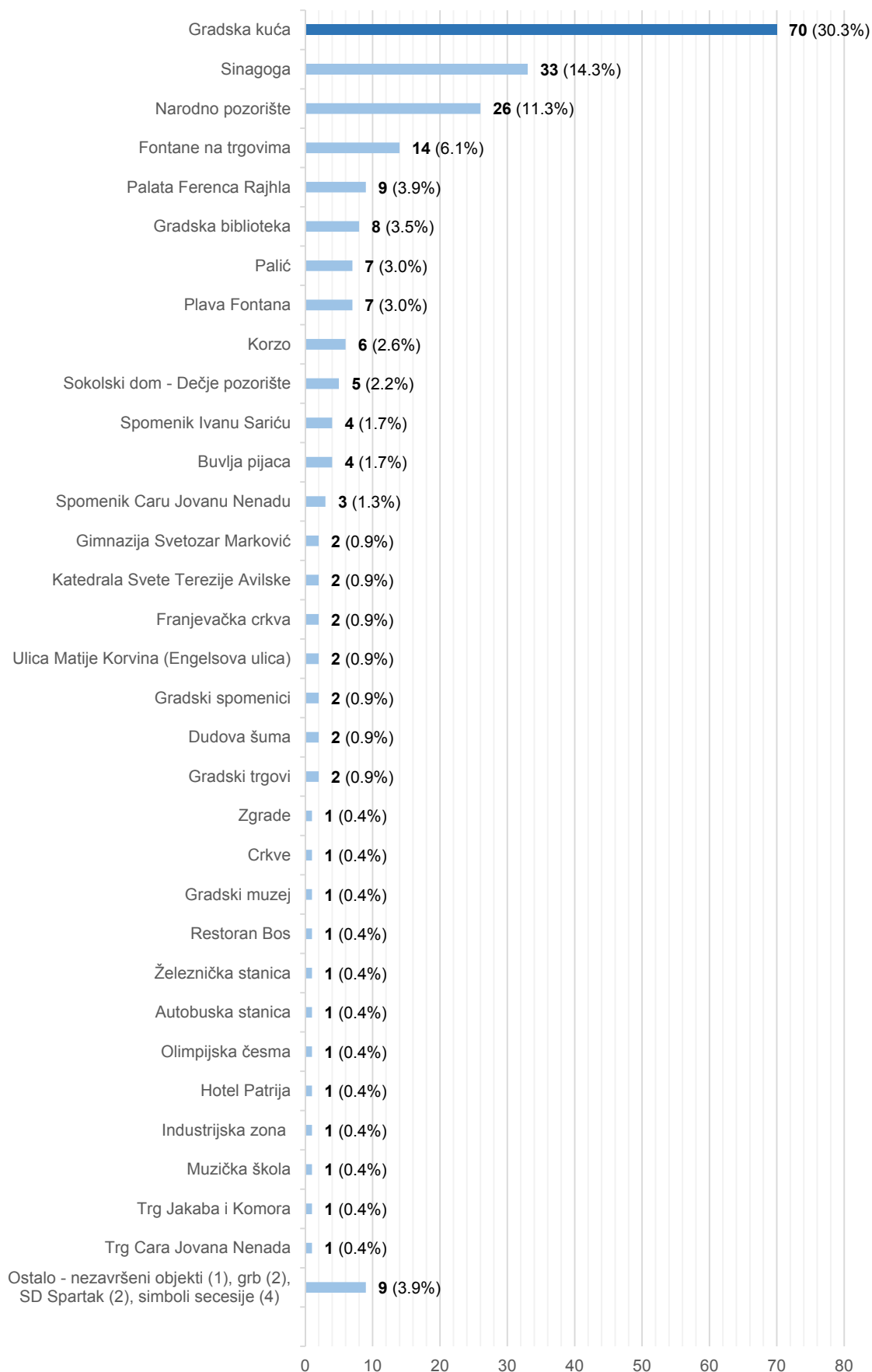
Najveći broj ispitanika koristi objekte kao orijentire u prostoru i reference za bolje snalaženje. Subotica je grad koji je bogat spomenicima, fontanama, elementima urbanog mobilijara, a najviše ih je u centru grada, oko značajnih objekata i u parkovima, te je zaključeno da se orijentacija kod velikog broja ljudi rešava putem uočavanja istih, naročito u centralnoj zoni.

Stavovi ispitanika prema simbolima grada

Grafikon 6_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6 u anketi_ *Da li ovaj grad ima simbole po kojima je poznat?*

Grafikon 6.1_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?*

LEGENDA:

Simboli grada – prema rezultatima ankete

	Granica centra grada		① Gradska kuća		⑥ Gradska biblioteka
	Područja - kompleksi		② Sinagoga		⑦ Palić
	Linijski pravci		③ Narodno pozorište		⑧ Korzo
	Pojedinačna mesta i prostori		④ Zelena i Plava fontana		⑨ Sokolski dom
			⑤ Palata Ferenc Rajhla		⑩ Spomenik Ivanu Sariću

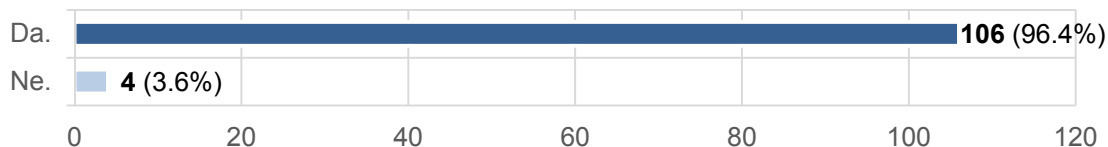

razmera 1:25.000

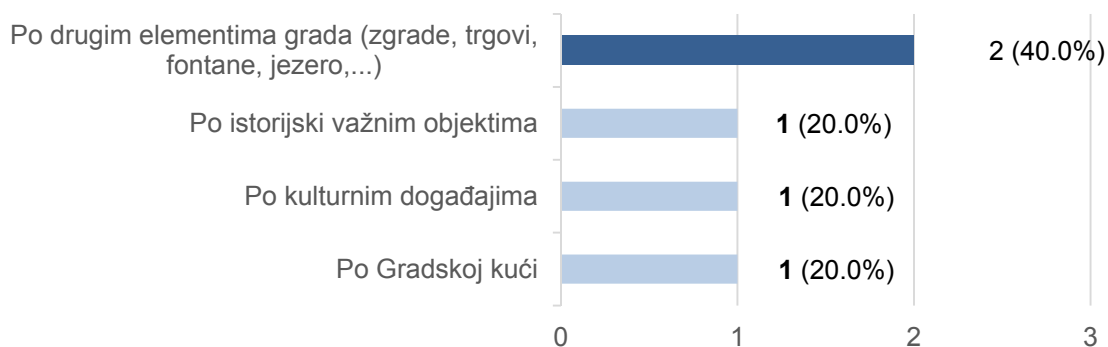
Mapa 4 _ SU _ Grafički prikaz prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi_ Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?

Grafikon 7_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7 u anketi_ *Da li smatrate da je dobro da grad po tome bude poznat?*

Grafikon 7.1_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Ne, po čemu je bolje da bude poznat?*

Prikazana grupa pitanja ukazuje da Subotica predstavlja bogat i sadržajan grad kada su simboli u pitanju i velikom većinom od 106 odgovora (96,4%), ispitanici isto potvrđuju. Dalja klasifikacija odgovora pokazuje da od svih izdvojenih simbola na području grada, samo 9 njih (3,9%) nije vezano za reperne ili žične tačke u naselju, dok su ostali odgovori potvrdili početnu hipotezu ovog istraživanja, da reperne i žične tačke predstavljaju najčešće simbole svakog naselja, te su kao takve značajne za stanovnike i kolektivnu memoriju.

Gradske kuće kao „najreprezentativniji arhitektonski, ali i ideološki i državni simboli“⁴³¹ značajni su objekti za svaki vojvođanski grad, uvek pozicionirani uz frekventan gradski trg, jer predstavljaju najbolje promotere grada, građana, vlasti, istorije i tradicije. Na primeru Subotice, kroz najveći broj odgovora, ispitanici su ukazali koliko je secesijski spomenik graditeljskog nasleđa (Slike 117,118) zaista nešto što predstavlja ponos i najreprezentativniji simbol grada. Dalje se kroz odgovore može uočiti da su pojedinačni objekti i mesta, kao i elementi urbane opreme i mobilijara simboli koji se izdvajaju na nivou grada i po kojima je, prema mišljenju ispitanika, Subotica poznata.

⁴³¹ **Mitrović V.:** *Arhitektura XX veka u Vojvodini*, Akademska knjiga, Muzej savremene umetnosti Vojvodine, Novi Sad, 2010., str. 19

Samo 4 osobe (3,6%) koje su uzele učešće u upitniku smatraju da kao simboli naselja treba da se izdvoje neka druga mesta ili asocijacije, ali se prema dobijenim odgovorima vidi da se njihovi predlozi već nalaze na teritoriji grada, što ukazuje na mogućnost nedovoljne promocije istih, a ne konkretno njihovog nepostojanja. U prilog tome govori odgovor ispitanika koji je za simbol grada naveo Grb grada Subotice, a smatra da reprezent naselja treba da bude Gradska kuća, dok upravo ona za najveći broj ispitanika predstavlja simbol Subotice.

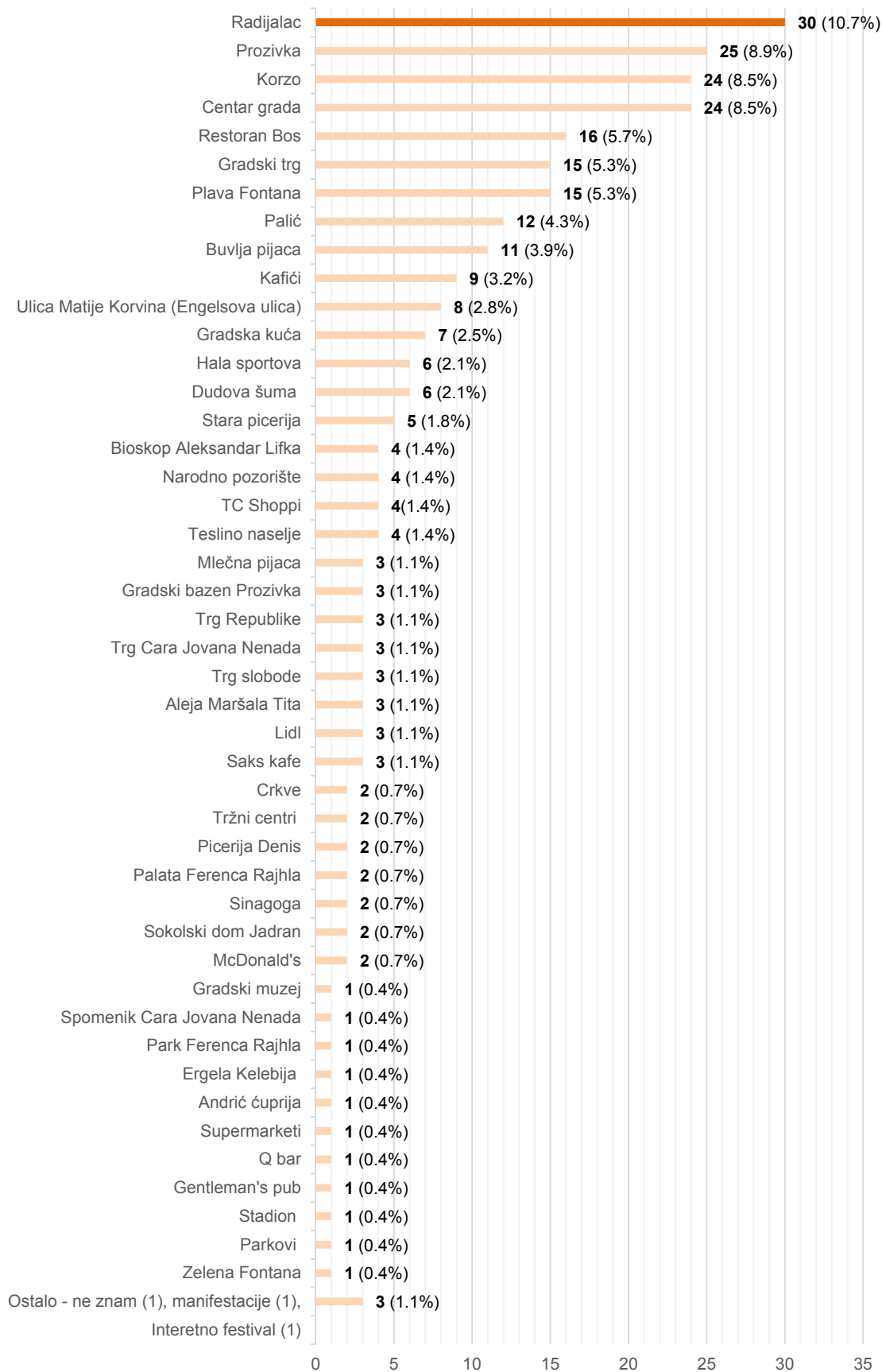
Slike _ 117, 118 _ Gradska kuća

Slika _ 119 _ Narodno pozorište u Subotici

Stavovi ispitanika prema glavnim mestima za socijalizaciju u gradu

Grafikon 8_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 8 u anketi_ *Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi.*

LEGENDA:

Mesta okupljanja – prema rezultatima ankete

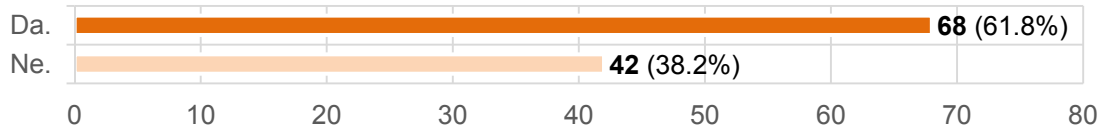
	Granica centra grada		1 Radijalac		6 Trg Slobode / Trg Republike
	Područja - kompleksi		2 Prozivka		7 Palić
	Linijski pravci		3 Korzo		8 Buvlja pijaca
	Pojedinačna mesta i prostori		4 Centar grada		9 Ulica Mateje Korvina
			5 Restoran Bos		10 Gradska kuća

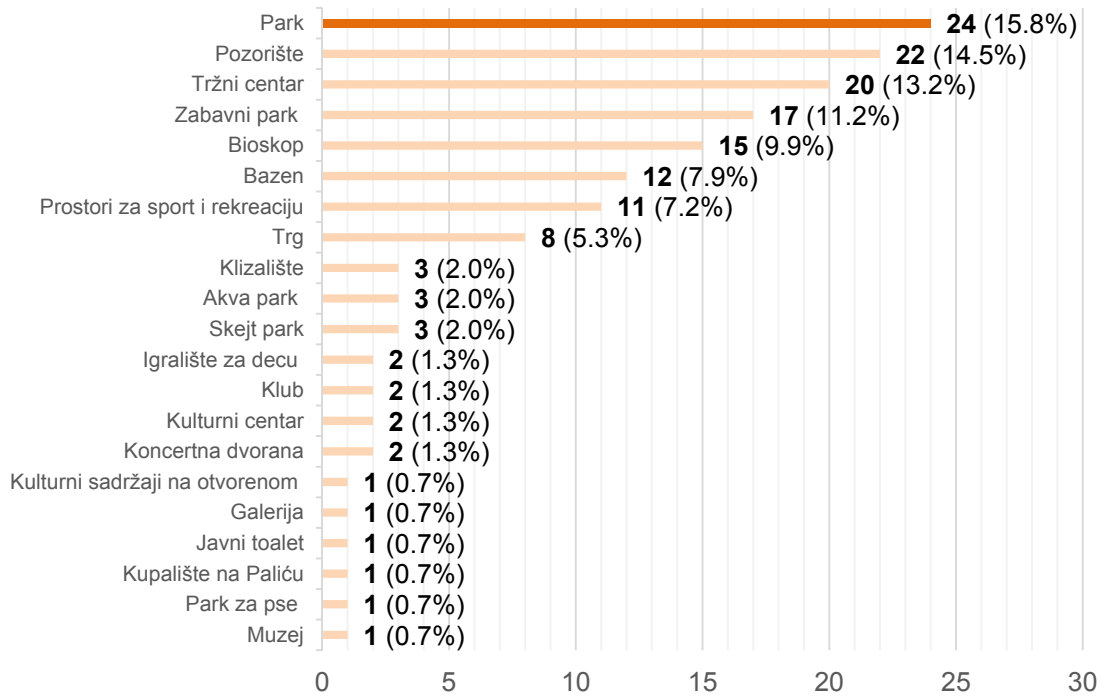
razmera 1:25.000

Mapa 5 _ SU _ Grafički prikaz prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 8 u anketi_ *Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi*

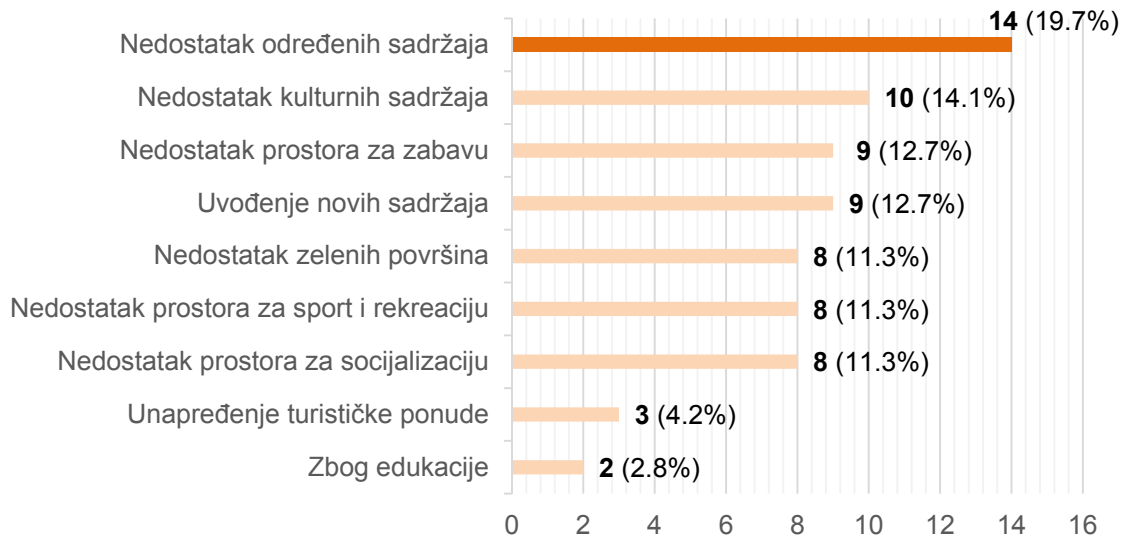
Grafikon 9_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9 u anketi_ *Da li u ovom gradu nedostaju javni objekti ili mesta koja bi služila za okupljanje većeg broja ljudi?*

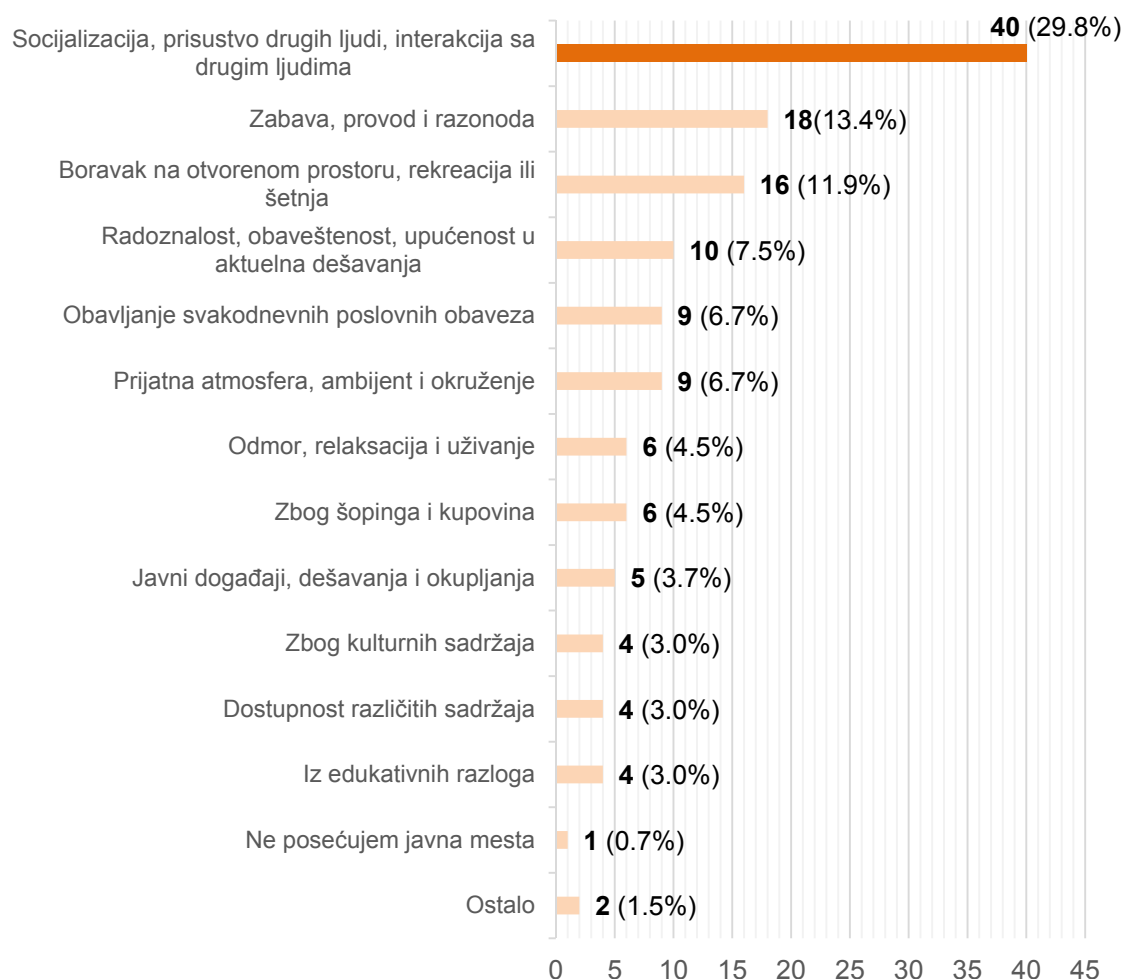
Grafikon 9.1_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to objekti ili mesta?*

Grafikon 9.2_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.2 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, zašto baš ti objekti i mesta?*

Grafikon 10_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 10 u anketi_ *Navedite razlog zbog kojeg posećujete neko javno mesto?*

Slobodom prozvani i mrtvi žive, napisao je Lazar Merковиć na spomeniku koji je glavni simbol stambenog naselja Prozivka u Subotici (Slika 120). Kao grad u gradu, u pitanju je jedinstveno mesto koje svojim stanovnicima pruža veliki broj prednosti i u isto vreme predstavlja sublimaciju simboličkih, istorijskih, urbanističkih i funkcionalnih vrednosti. Lokalni karakter mesta na primeru ove subotičke četvrti izuzetno je izražen, u prilog čemu govori i činjenica da se nalazi u tri najčešće nabrojana mesta na kojima se ljudi socijalizuju. Ipak, na prvom mestu prema broju odgovora je Radijalac, naselje koje je ime dobilo po dugom radijalnom pravcu - Aleji Maršala Tita, koje je u periodu gradnje imalo toliki značaj i moć da postane novi Korzo⁴³², najfrekventnija pešačka zona i jedinstveno mesto koje bi bilo decentralizovano u odnosu na staro jezgro. Plan koji je postojao nije do kraja realizovan, te je Korzo i danas najznačajnija pešačka aksa grada, ali je Radijalac deo naselja koje lokalno stanovništvo rado posećuje. Anketirani građani su centralnu zonu grada, centar naselja i Korzo pozicionirali prema broju

⁴³² **Radijalac (Sugarut)** <http://www.gradsubotica.co.rs/radijalac/> (datum posete 15.3.2019.)

odgovora na treće mesto. „Ljudi su obično tamo gde imaju razloga da budu”⁴³³ kada su u pitanju sadržaji koji su im dostupni i upravo je velika ponuda istih koji se nalaze u centru grada razlog zbog koga je za Subotičane ovo epicentar socijalnog, kulturnog i ekonomskog života grada.

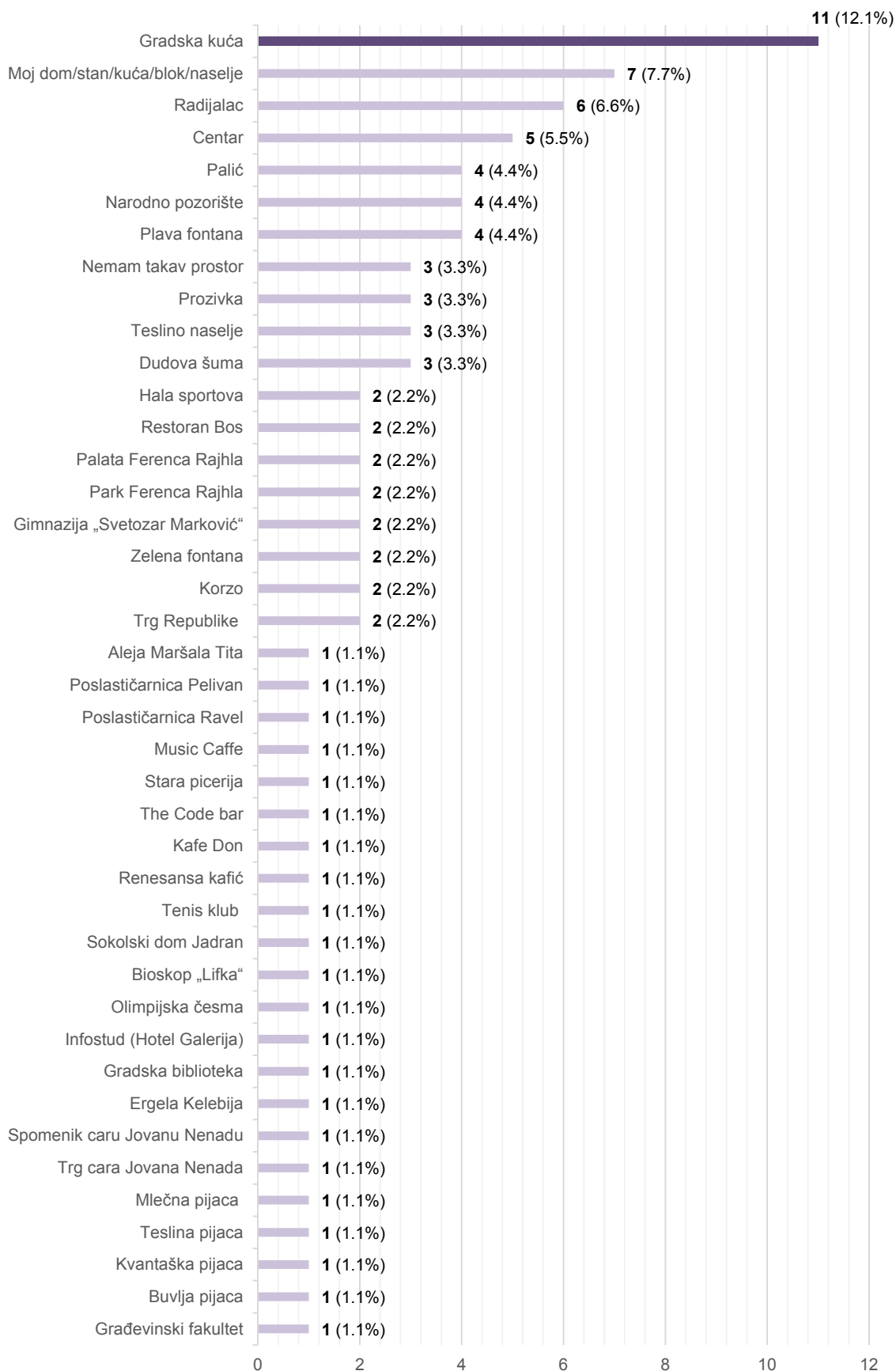
Slika _ 120 _ Spomenik na šetalištu u naselju Prozivka

Kada je reč o sadržajima koji nedostaju građanima i posetiocima zanimljivo je da većina sadržaja koje su ispitanici najviše napomenuli da im nedostaju, grad već ima, nekih i u većem broju (pozorište, bazen, trg, bioskop,...) što dalje ukazuje na potrebu za proširenjem trenutnog kapaciteta ili osavremenjavanjem, ali je takođe uočeno da je veliki broj odgovora usmeren u pravcu kulturnog života grada, kao i prostora za zabavu, odmor i sport i rekreaciju.

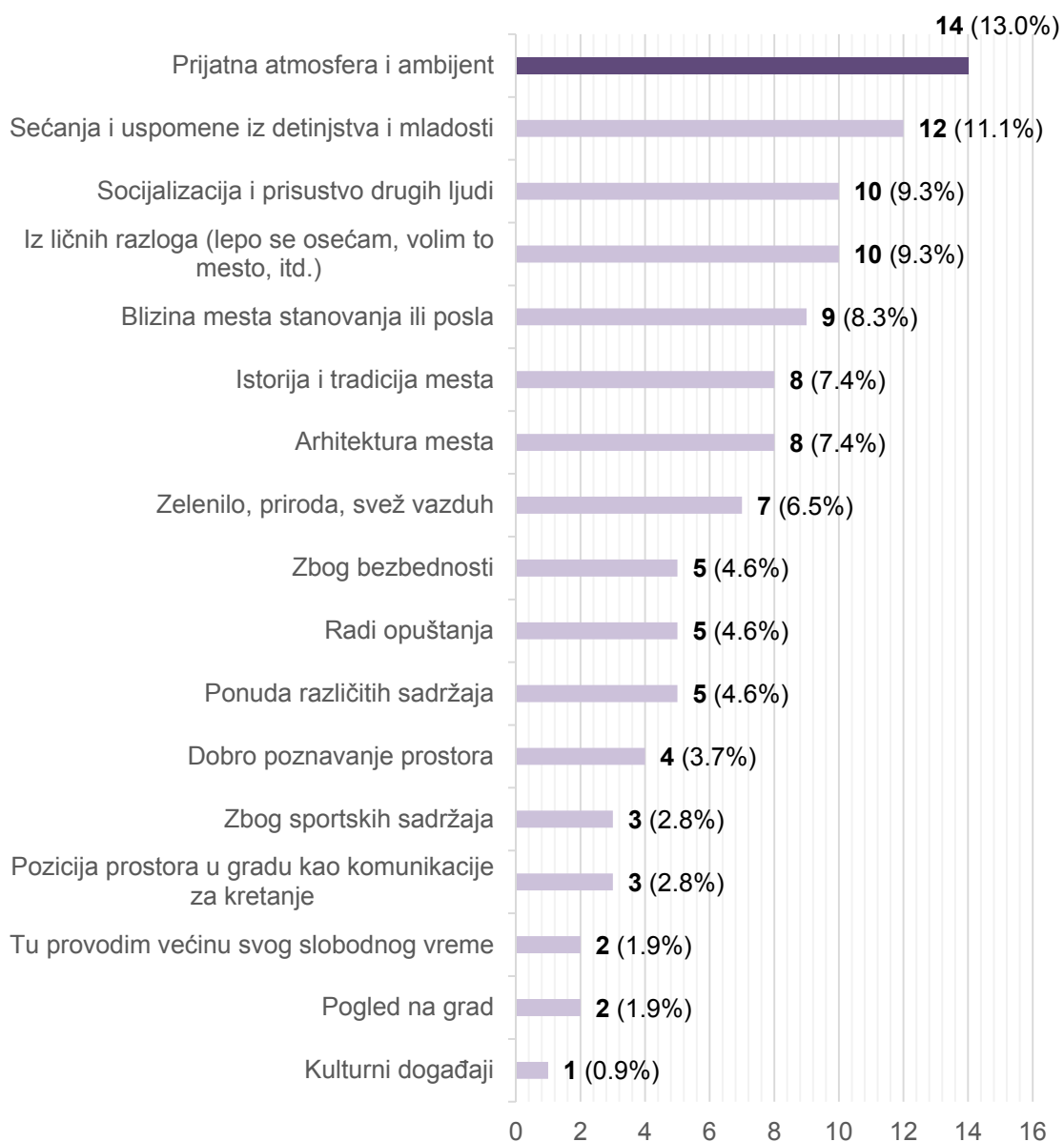
Stavovi ispitanika prema identifikaciji sa prostorom

⁴³³ Pušić Lj.: *Pisanje grada-urbana svakodnevnica*, Prometej, Novi Sad, 2007., str. 164

Grafikon 11_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11 u anketi_ *Izdvojte jedan prostor (mesto, objekat, prostorni element) sa kojim se u ovom naselju najviše identifikujete (smatrate ga ličnim, najprijetnijim, poznatim, osećate se sigurno, asociira Vas na nešto lično)?*

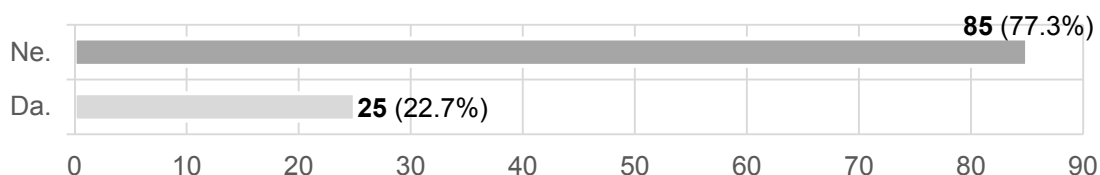
Grafikon 11.1_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11.1 u anketi_ *Zašto baš taj prostor?*

Doživljavanje prostora kao ličnog i poznatog prvenstveno je značajno iz aspekta zdravog psihološkog, a onda i socijalnog razvoja. Kako je manji broj ispitanika (u odnosu na celokupni uzorak) naveo da je to njihov dom, blok, deo grada, kao ostali odgovori pojavili su se prostori i mesta koji su već definisani kao simboli i permanentna mesta socijalizacije. Kako sami kažu, u pitanju su prostori u kojima se osećaju prijatno zbog ugodne atmosfere, koji za njih predstavljaju svedoke njima dragih događaja i čuvaju uspomene, ili su u pitanju žične tačke na kojima je moguća socijalizacija. Dobijeni odgovori potvrđuju da je česta socijalizacija takođe bitna za dobar psihološki razvoj pojedinca, osećaj zadovoljstva, pripadnosti i informisanosti. Pored ova tri najčešće izabrana odgovora, ispitanici navode da je i pozicija mesta koje često posećuju bitna, te da je njihova lokacija neposredno uz mesto stanovanja ili rada poželjna. Kvalitetno provedeno slobodno vreme, uživanje, razvijanje kulturnih ili

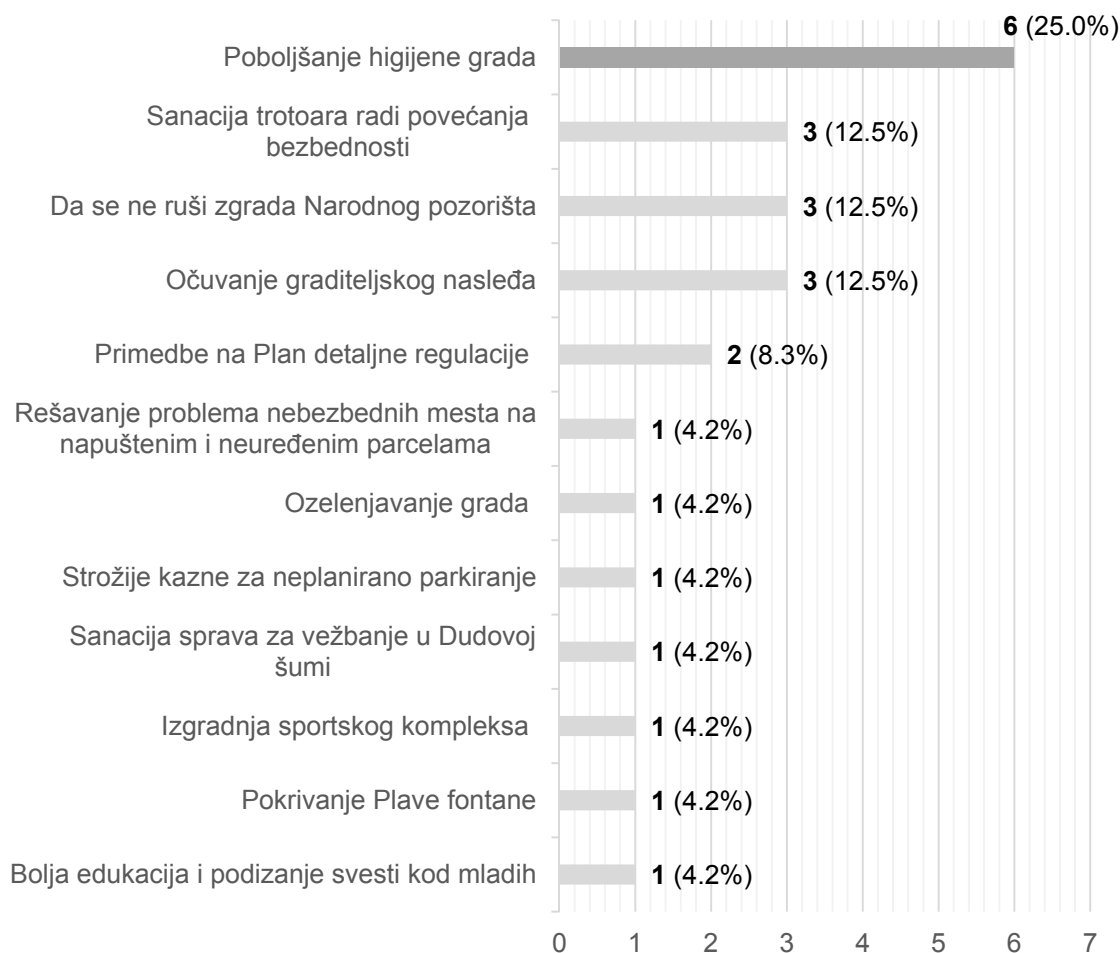
edukativnih afiniteta, boravak na otvorenom, u prirodi i na vazduhu, za stanovnike Subotice imaju značajnu ulogu.

Afinitet građana da predlože stručnim službama u naselju unapređenje u pogledu kvaliteta života

Grafikon 12_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12 u anketi_ *Da li ste ikada predložili stručnim službama da nešto promene u gradu?*

Grafikon 12.1_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, šta je bio Vaš predlog?*

Na primeru Subotice uočeno je da je manji broj ispitanika, njih 25 (22,7%) uzelo učešće u procesu uticanja na kvalitetniji život i rešavanja lokalnih pitanja značajnih za napredak i bolji život. Domen uticaja stanovnika je različit, najviše je karakterističnih problema vezanih za javne prostore (bolja higijena, održavanje trotoara i kolovoza,

problemi neplaniranog parkiranja, napuštene parcele i objekti bez namene,...), ali je uočeno i da su dva ispitanika (8,3%), učestvovala sa primedbama na Planove detaljne regulacije. Značajno je da je čak 6 ispitanika (25%) potvrdilo da je potrebno bolje održavanje javne higijene naselja, što predstavlja i zanimljivu dalju inicijativu za stanovništvo i svakako rešiv problem uz podizanje svesti i ukazivanje na aktuelan problem sa kojim se možda slaže veći broj stanovnika, ali nikada nisu iskoristili svoje pravo da problem materijalizuju kroz obraćanje gradskoj upravi ili službama zaduženim za konkretan problem na nivou grada.

6.5.4 Komparativno vrednovanje reperno-žižnih tačaka

Komparacijom rezultata dobijenih kroz anketu i klasifikacijom prema kriterijumima ovog istraživanja, uočene su sledeće pojave na teritoriji Subotice:

- Monocentričnost vojvođanskih gradova uslovlila je formiranje jakog nukleusa koji u sociološkom smislu ima najveću moć, jer je u pitanju prostorno velik, funkcionalno i sadržajno najraznovrsniji, kulturno i istorijski najstariji graditeljski dokaz tradicije i razvojne geneze grada. Za Subotičane staro jegro grada je značajno kao mikroambijent, ali je primećeno i izdvajanje većeg broja pojedinačnih mesta koji se prostorno nalaze unutar njega. Zanimljiva je veza koju stvara Gradska kuća između Trga slobode (Slika 123) i Trga Republike (Slike 121,122), umreženost sadržaja i glavne pešačke akse koja povezuje Gradsku kuću i Železničku stanicu, ali se i svako od ovih mesta izdvaja pojedinačno kao reperno-žižna tačka. Na primeru Subotice uočeno je izdvajanje dve gradske četvrti kao socijalno jakih uporišta: Radijalca i Prozivke. Iako locirani na bližoj periferiji u odnosu na centar, ovi gradski prostori značajni su i za lokalno stanovništvo i okupljaju veliki broj posetilaca, a razlog za to su javni prostori i sadržaji na otvorenom koji nude zanimljiva mesta za socijalizaciju. Na prostoru Subotice primećena je decentralizacija sportskih, kulturnih, obrazovnih institucija, ali je najveći broj javnih objekata uprave, administracije, trgovine koji su pozicionirani u centru grada.⁴³⁴ Ukoliko se zatim posmatraju rezultati dobijeni predmetnim istraživanjem, zaključak je analogan jer je Centar (sa svim prostorima i objektima koje objedinjuje) najposećenije mesto naselja i simbol grada Subotice;

⁴³⁴ Prema istraživanju iz 2003. godine, čak 83% ispitanika smatralo je da staro jegro grada treba sačuvati po svaku cenu, 9,2% ispitanika imalo je stav da ga treba prilagoditi modernim uslovima života, samo 2% je bilo onih koji su smatrali da ga treba prepustiti trajanju, dok je 5,8% ispitanika odgovorilo sa ne znam ili nije imalo mišljenje o karakterističnom pitanju.

Pušić Lj., Milošević B., Šjukić S., Dulić J.: *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*, Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja, Novi Sad, 2003., str. 272

Slike _ 121, 122 _ Trg Republike

Slika _ 123 _ Trg slobode

- Sedam kilometara udaljeno od Subotice, ali administrativno gradska četvrt, Palić je zanimljivo izletišta i lečilište, prostor izuzetnih prirodnih vrednosti i prirodnih lepota. Za Subotičane ima veliki značaj, ali je primetna nedovoljna zainteresovanost za njega kroz odgovore koje su ispitanici dali u anketi (Mapa 6). Pored Zoološkog vrta, lečilišta i banjskog kupatila sa lekovitim blatom, Palić je turistička destinacija, sa autentičnim izgledom i očuvanim objektima mađarske secesije za veliki broj žitelja Vojvodine. Park prirode⁴³⁵ postao je 2008. godine, a obale eolskog jezera, pored hotelijerskih, ugostiteljskih i sportsko-rekreativnih turističkih mesta, predstavljaju najzanimljiviju prirodnu reperno-žižnu tačku Subotice. Kao jednu od prostornih celina koju često posećuju, ispitanici su u odgovorima svrstali su Palić na listu najznačajnijih simbola grada (Grafikon 6.1_SU - 3% ukupnih odgovora) i mesta koja su sociološki najposećenija (Grafikon 8_SU - 4,3% ukupnih odgovora). Značajno je pomenuti da je Palić mesto sa kojim se identifikuje 4,4% (4 osobe od ukupno 110 učesnika u anketi - Grafikon 11_SU) i da je jedan ispitanik pomenuo aktuelan problem nepostojanja kupališta na jezeru. Potencijal koji ovo mesto ima kako za Suboticu, tako i za šire okruženje je izuzetno velik i za ovo naselje predstavlja reperno-žižnu tačku globalnog značaja na teritoriji države;

⁴³⁵ **Službeni list opštine Subotica broj I-011-8/96** - Odluka o stavljanju pod zaštitu Parka prirode "Palić", Republika Srbija, 2008., str. 13

LEGENDA:

Simboli grada / mesta okupljanja – prema rezultatima ankete

- Granica centra grada
- Područja - kompleksi
- Linijski pravci
- Pojedinačna mesta i prostori

- ① Gradska kuća
- ② Palić
- ③ Korzo

razmera 1:25.000

Mapa 6 _ SU _ Grafički prikaz preklapljenih prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 6.1 i 8 u anketi

- Trgovi u centru Subotice predstavljaju socijalna uporišta grada i savremenog društva i prema mišljenju javnosti, značajna su u kolektivnoj mapi naselja i utiču na zdrav život građana. Primetna je velika povezanost i učestalo korišćenje urbanih blokovskih parkova Dudove šume, Ferenc Rajhla, kao i gradskog parka Prozivka. Sport i rekreacija, šetnja, odmor, relaksacija i uživanje na otvorenom, najčešći su sinonimi građana kada je u pitanju park kao reperno-žižno mesto, a uočeno je i da od ukupno 42 ispitanika (38,2%) koji smatraju da gradu nedostaju sadržaji i prostori za okupljanje, čak 24 smatra da je upravo park najpotrebniji gradu. Na teritoriji grada postoji ukupno četiri pijace: Mlečna pijaca (u centru grada), pijaca Zelenac (u naselju Prozivka), Mešovita pijaca (u naselju Teslino) i Kvantaška pijaca (u naselju Bajnat)⁴³⁶, od kojih Teslina i Zelenac imaju lokalni karakter, dok su Mlečna i Kvantaška velike gradske tržnice na kojima zbog razmene dobara i informacija boravi veliki broj ljudi. Anketa je ukazala na značajnu Buvlju pijacu - Robna pijaca Mali Bajmok⁴³⁷ koja predstavlja najveću tržnicu na gradskom području i reperno-žižnu tačku šireg okruženja kao jedinstveno mesto na kome se mogu kupiti proizvodi različiti po tipu, kvalitetu, brendu;

- Na primeru subotičkih ulica uočeno je da niko od ispitanika nije izdvojio saobraćajne pravce kao značajne akse u gradu ili prostore koji okupljaju veliki broj ljudi, dok je značaj pešačkih ulica dominantan. Kako je već pomenuto, na primeru ovog grada zanimljiva je i vidljiva pojava *grada u gradu* usled koje se Radijalac izdvojio u odnosu na sva druga područja, ali kako urbanistički nije definisan kao na planskoj dokumentaciji, nedostatak sadržaja duž linijskog pravca konstantno upućuje pešake da ipak borave na Korzou. Budući da podaci pokazuju da je značaj centra kao gradskog jezgra veliki, konstatuje se kako je simptomatična pojava na nivou vojvođanskih gradova potvrđena i na primeru Subotice. Kauzalne veze koje postoje između trgovinskih, ugostiteljskih, kulturnih i zabavnih sadržaja i želje ljudi da provode svoje slobodno vreme na tim mestima, dovode do hiperprodukcije kafea i lokala u centru naselja, i velike i učestale posete istih. Numerički podaci dobijeni kroz anketu potvrđuju navedeno kroz primer Ulice Matije Korvina, lokalno još uvek poznate kao Engelseve (Slika 124), u kojoj se nalazi desetak ugostiteljskih lokala koji su mesto okupljanja svih generacija, kako stanovnika Subotice, tako i turista i koja iako locirana u centru grada ima ambijentalno drugačiji karakter nego svi prostori u okruženju;

⁴³⁶ JKP „Subotičke pijace” <http://www.supijace.co.rs/pijace/> (datum posete 15.3.2019.)

⁴³⁷ „Tržnica AD” Subotica <http://www.subotickatrznica.rs/buvljak> (datum posete 15.3.2019.)

Slika _ 124 _ Ulica Matije Korvina (Engelsova)

- Znatno veći broj pojedinačnih objekata i mesta izdvojio se na primeru Subotice kao karakterističnih reperno-žičnih tačaka u naselju. Očekivano je da tipološki svako naselje ima najviše predstavnika koji pripadaju ovoj grupi u klasifikaciji, ali je takođe primećeno da veliki broj objekata nije pomenut ni u jednom od ponuđenih pitanja. Prvenstveno se misli na fakultete i visoke strukovne škole, koje u regionu predstavljaju značajne kuće za obrazovanje i edukaciju mladih koji ka njima svakodnevno ili semestralno migriraju, dok su u poređenju sa odgovorima Subotičana u pitanju manje značajna mesta u odnosu na druga koje grad nudi. Evidentno je da prostori koji su sezonski pristupačna mesta okupljanja i zavise od vremenskih uslova u manjoj meri bivaju prepoznati kao reperno-žične tačke. Takva mesta su klizalište, otvoreni bazen, šetalište na Paliću, ali je nemoguće generalizovati ovaj stav. Naime, ovo su upravo sadržaji koji su aktuelni samo u pojedinim delovima godine, te je dobijeni rezultat proporcionalan očekivanju, dok je poseta svim ostalim mestima i prostorima na otvorenom mnogo učestalija i građani ove tačke (trgove, parkove, platoe uz objekte...) u naselju doživljavaju kao prijatne i rado ih posećuju;

- Različite instalacije, oprema na javnim prostorima, mobilijar i spomenici postali su svakodnevica koja je sinonim Subotice. Tako su Zelena fontana (nastala 1985. godine) (Slika 126) i Plava fontana (2001. godine) (Slika 125) izraziti simboli i reperne tačke grada, identitet naselja i ponos Subotičana. Njihova lokacija, zajedničko vlasništvo, morfologija, materijalizacija i dekorativnost, kao i kolor po kome nose ime, predstavljaju materijalne vrednosti, dok je nematerijalni značaj za građane mnogo važniji. Spomenici caru Jovanu Nenadu (Slika 127) i Ivanu Sariću (Slika 128) predstavljaju reperne tačke, ali kako aktiviraju prostor na kome se nalaze i privlače veliki broj posetilaca, prema kriterijumima ovog istraživanja, oni postaju reperno-žične tačke u prostoru.

Pored pomenutih, na teritoriji grada postoje i drugi spomenici, ali ih stanovništvo vezuje za određene prostore i objekte koji su prema značaju više rangirani od njih, te ih u okviru ankete ne izdvajaju kao simbole, dok su objekti koji nose ime istih ljudi značajnih za Suboticu, izdvojeni kao simboli (na primer: spomenik Deže Kostolanjiju i spomenik Aleksandru Lifki). „Na subotičkim fasadama nalazi se veliki broj skulptura i reljefa koji su često delo skulptora i vajara, a ne arhitekata koji su projektovali određene objekte”⁴³⁸ i oni predstavljaju elementarno najniži prostorni nivo koji pomaže ljudima u stvaranju objedinjene slike o prostoru. Primećeno je da ovakve detalje ljudi vezuju za objekte na kojima se nalaze, čak i kada su dominantni, hipertrofirani, centralno postavljeni, što se na primeru Subotice može uočiti kroz sagledavanje atlasa na zgradi Gradske biblioteke (Slika 129);

Slike _ 125, 126 _ Plava fontana i Zelena fontana (primarno stanje)

Slike _ 127, 128, 129 _ Spomenik caru Jovanu Nenadu (levo), Spomenik Ivanu Sariću (sredina) i Atlasi na zgradi Gradske biblioteke (desno)

- Kada je u pitanju participacija građana u rešavanju opštih ili lokalnih pitanja na području Subotice, anketa je pokazala malu zainteresovanost stanovnika u preduzimanju aktivnosti po pitanju aktuelnih problema čijim bi rešavanjem kvalitet

⁴³⁸ Rakočević Cvijanović M., Džamić N.: *Fasadni reljefi i skulpture u zaštićenom jezgru Subotice (antropomorfni opus)*, Međuopštinski zavod za zaštitu spomenika kulture Subotica, Subotica, 2011., str. 6

života bio bolji. Kako je u pitanju drugi po veličini grad u Vojvodini, inicijativa bi trebala da bude mnogo veća i konkretnija, jer stav građana uvek jeste da oni treba da učestvuju u gradskim odlukama, kako svojim sugestijama, mišljenjem, predlozima, tako i kroz permanentnu uključenost u planove, rekonstrukcije i osavremenjavanje grada.⁴³⁹ Podaci koji su sistematizovani ovim istraživanjem ukazuju da je afirmacija građana još uvek nedovoljna, mada stanovnici imaju mišljenje i strukturalne predloge za izgled i transformaciju grada.

---

⁴³⁹ Potvrdu stava moguće je pronaći i na prethodnim istraživanjima Ljubinka Pušića prema kojima je 57,4% ispitanika koji su smatrali da su za izgled grada Subotice jednako zaslužni i građani i gradska vlast, dok je 15% onih koji smatraju da je to zasluga samo gradske vlasti, 10,7% države, 9,3% građana, 5,7% stručnjaka i 2% da je u pitanju neko drugi

Pušić Lj., Milošević B., Šljukić S., Dulić J.: *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*, Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja, Novi Sad, 2003., str. 273

6.6 Reperno-žižne tačke Sombora

...ali taj Sombor je, slutim, skoro već i mitski grad, a ovaj današnji najbolje poznaju i osećaju oni koji u njemu i na salašima žive...

Miroslav Josić Višnjić

Naseljavanje Vojvodine kroz istoriju je bio dug proces, a slojevitost transformacija kroz koje su naselja prolazila različito su uticali na savremene slike gradova. Sombor je grad koji je specifičan po multikulturalnoj i multietničkoj tradiciji, sa zanimljivim identitetom razvijanim kroz vekove. Treći prema veličini u bačkom delu Vojvodine, ovaj grad je administrativni centar Zapadnobačkog okruga koji prema popisu stanovništva (Tabela 4) beleži i rast i pad broja stanovnika na području gradske površine. Kroz vekove se borio sa globalnim uslovima koji su već opisani kao najuticajniji na teritoriji Vojvodine, ali je zadržao varoški duh i to je jedno od najprepoznatljivijih obeležja ovog grada.

Tabela 4 _ Uredni prikaz broja stanovnika na teritoriji Opštine i Grada Sombora kroz poslednja četiri popisa na području Republike Srbije

SOMBOR	1981.	1991.	2002. ⁴⁴⁰	2011. ⁴⁴¹
OPŠTINA	99 168	94 081	97 263	85 903
GRAD	48 454	48 205	51 471	54 370

6.6.1 Istorijski i urbani razvoj

Sombor se razvijao kao monocentrično naselje sa izraženom pravougaonom strukturom blokova u centralnom delu i zvezdastim morfološkim formama prema perifernim delovima u drugoj polovini XVIII veka. U prvoj polovini XIX veka grad se i dalje razvija prema spontanim principima bez urbanističkog plana, ali na njegovo širenje veliki uticaj imaju aktivacija Velikog bačkog kanala i spajanje Bačke i Badroške županije.⁴⁴² Kasnije promene u naselju vezane su za već izgrađene strukture i manje su uticale na morfološke karakteristike i urbano tkivo.

⁴⁴⁰ Republički zavod za statistiku - Republika Srbija, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. godini - uporedni pregled broja stanovnika 1948., 1953., 1961., 1971., 1981., 1991. i 2002. - podaci po naseljima - knjiga 9*, Beograd, 2004., str. 32

⁴⁴¹ Republički zavod za statistiku - Republika Srbija, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji*, Beograd, 2012., str. 32

⁴⁴² Pušić Lj.: *Urbanistički razvoj gradova u Vojvodini u XIX i prvoj polovini XX veka*, Matica srpska, Novi Sad, 1987., str. 78

Prvi podaci o Somboru navode da je vlastelin Cobor Sent-Mihalj počeo ubrzani razvoj naselja 1360. godine, a da su 1478. godine Cobori, kako su se kasnije predstavljali članovi pomenute porodice, postepeno izgradili feudalno utvrđenje od kamena i drveta, dok teritorija nije osvojena od strane Turaka. Sombor postaje slobodan kraljevski grad 1749. godine, poveljom koju donosi Marija Terezija.⁴⁴³ U godinama koje su prethodile ovom važnom događaju, a u kojima je grad bio osvojen od strane Turaka, naselje je bilo bogata i razvijena varoš i administrativni, vojni, sudski i verski centar. Stanovništvo je bilo potpuno etnički izmenjeno do naseljavanja Srba predvođenih Arsenijem Trećim Čarnojevićem i velikim zalaganjem stanovništva da dobiju status kraljevskog grada. Podsticaj za dalji prosperitet usledio je 1786. godine kada grad postaje sedište velike Bačko-bodroške županije.

Period preporoda vojvođanskih gradova je prelazak iz XIX u XX vek kada naselja u urbanističko-arhitektonskom smislu doživljavaju vidljive i značajne morfološke promene. Na primeru Sombora, u tom periodu karakteristična je izgradnja nekih od najznačajnijih objekata današnjice, transformacija i zatrpavanje jaraka oko starog jezgra i formiranje Venca kakav je i danas prepoznatljiv, kao i definisanje zelenih površina i parkova, koji su i savremeni identiteti naselja. Nakon što Novi Sad postaje centar Banovine 1929. godine, Sombor se suočava sa velikim problemom i stagnacijom, jer je do tada planiran i razvijao se kao centar, a onda je prestao to da bude. Nakon II svetskog rata dolazi do urbanističke regeneracije, iako u ratnom dobu naselje nije urušeno, ni materijalno ni fizički. Grad se menja urbanistički, obrazovno, struktura stanovništva kao i broj žitelja raste, negujući do danas miran i skladan karakter grada savremenog duha uz očuvanje istorijskih vrednosti unutar autentičnog, zelenog Venca jedinstvenog u odnosu na sve ostale gradove u Pokrajini.

Sedište gradske vlasti (Skupština opština), Županijska palata, izgrađena 1882. godine sa stilskim elementima eklekticističkog perioda u kom je završno oblikovana i materijalizovana, nalazi se izvan Venca, kao zasebna struktura u zelenilu i „jedina je zgrada u gradu sa tri ulična ulaza u jednim ajnfortom“⁴⁴⁴. Venac formira stvorenu granicu starog gradskog jezgra koje je proglašeno za prostorno kulturno-istorijsku celinu od velikog značaja⁴⁴⁵ i predstavlja najreprezentativniji identitet Sombora. Drugu karakteristiku ovog prstena čine same ulice i imena koja nose po vojvodama iz Prvog svetskog rata: Venac vojvode Radomira Putnika, Venac vojvode Živojina Mišića, Venac vojvode Stepe Stepanovića i Venac vojvode Petra Bojovića. U unutrašnjosti ovog područja sve ulice su smaknute u odnosu na okružujuće pravce, ali i dalje se na planu

⁴⁴³ **Vojnović M.:** *Sombor - ilustrovana hronika*, Ines doo, Sombor, 2003., str. 21

⁴⁴⁴ **Jančić S.:** Somborske kapije - Županija, *Somborske novine*, Godina LXIV, Broj 3321, 2018., str. 17

⁴⁴⁵ **Stanojlović A.:** *Pešačke zone u starim gradskim jezgrima*, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad, 2016., str. 161

čita centrifugalna sila i moć centra i zvezdastog radijalnog širenja u odnosu na njega. Glavne akse i socijalna mesta zaustavljanja predstavljaju Ulica kralja Petra I i Ulica Zmaj Jovina koja je upravna na nju i povezuje Trg Republike, Trg Svetog trojstva i Trg Svetog Đorđa koji su, geometrijski i na planu posmatrano, formirali niz reperno-žižnih tačaka. Sedamdesetih godina XX veka rekonstruisan je veliki deo pomenute zone unutar Venca, dok je dvadeset godina kasnije izmenjen izgled pešačke Ulice kralja Petra I. Izgled ulice kakav je danas prepoznatljiv predstavlja slojevit i strukturalnu borbu i osmišljenu politiku stručnjaka i gradske vlasti da kroz faznu gradnju koja je trajala godinama, promene parterno uređenje, urbani mobilijar i vegetaciju duž ovog pravca. Naime, kao i u svim sredinama, ukoliko se javni prostor posmatra kao *okvir socijalne akcije*⁴⁴⁶, stanovništvo se vezuje za prostor tako što ga dobro upoznaje kroz godine i na taj način se povezuje sa tradicijom, izgledom i duhom koje to mesto ima. Na primeru glavne gradske ulice u centru Sombora, transformacija koja je podrazumevala uklanjanje visokih stabala platana sa aksijalnog pravca, podelila je mišljenje Somboraca i stvorila dve struje. Jedna je smatrala da se tako narušava tradicija, estetika, devastira karakter i ambijent ulice, a druga je promenama videla osavremenjavanje i boljitak otvorenog urbanog prostora. Ovakva promena pešačke ulice koja je najfrekventniji pravac u naselju, od strane stručnjaka imala je ekološko i ambijentalno uverenje da je uklanjanje platana zdravo za okolinu i da se na ovaj način otvara jasna i široka vizura ka palati Županije.⁴⁴⁷ Stanovništvo je sa druge strane smatralo da je insolacija bez visoke vegetacije velika i da ne postoji nikakva adekvatna zaštita od sunca koja može nadoknaditi gubitak stvoren uklanjanjem sadnica. Vizuelno je širok poprečni profil ulice raščlanjen postavljanjem kolorističkih i materijalističkih razlika u parteru, a longitudinalna diferencijacija prostora dobijena na nivou terena, stvorila je dva uža prostora neposredno uz objekte sa obe strane ulice i široku centralnu zonu, između kojih se nalaze manji prostori sa vegetacijom, urbanom opremom i mobilijarom i autentičnim uličnim svetilkama.

Trgovi Svetog Đorđa i Svetog Trojstva, lokalno nazvanog Čelavi trg, predstavljaju najbitnije socijalne prostore uz pomenutu pešačku zonu u naselju. Kada je 2011. godine Ulica kralja Petra I bila rekonstruisana, i ova mesta dobila su novi izgled. Na Trgu Svetog Đorđa postavljen je novi krst visok 7,5m kao replika na originalni iz 1975. godine, kao i spomenik Lazi Kostiću, dok je ispred Gradske kuće izrađeno memorijalno obeležje-česma, po ugledu na arteški bunar koji je postojao na ovom mestu. Treći značajan trg unutar Venca je Trg Republike, koji je kroz istoriju puno puta menjao

⁴⁴⁶ **Petrović M.:** Teritorijalni identitet: između lokalnog i globalnog, *Sociologija*, Vol. LVI, No. 1, 2014., str. 24

⁴⁴⁷ **Stanojlović A.:** *Pešačke zone u starim gradskim jezgrima*, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad, 2016., str. 163

ime⁴⁴⁸, a koji danas lokalno zovu i Fijakerski plac, jer je nastao na mestu jedne od pet fijakerskih stanica u staroj somborskoj varoši.⁴⁴⁹

Sombor je grad koji aspirira varoškim duhom, na čega su njegovi stanovnici izuzetno ponosni i što je autentičnost na državnom nivou. Ozelenjen kao retko koji grad u Vojvodini, Sombor je dom bođoša, grad konja i fijakera, prostor u kome se mogu videti kibic fensteri, prelepe gradske palate i mnoga istorijska zdanja, kandelabri, očuvanje tradicije i sećanje na Lazu Kostića i njegov lik i delo.

6.6.2 Klasifikacija reperno-žičnih tačaka u gradu

Prema pojavnim oblicima u naselju se izdvajaju:

- **Područja - kompleksi**

Na teritoriji Sombora, najveću reperno-žičnu tačku površinski čini centar grada, kao istorijsko jezgro, kao i zona uz kanal, dok su ostala gradska područja lokalni prostori, te se kao takvi isključuju iz ove analize. Značajan prostorni kompleks predstavlja somborski Hipodrom nastao kao treći po redu 1963. godine⁴⁵⁰, kao i sportski kompleks „Soko” koji čine Hala Mastonga, otvoreni i zatvoreni bazen, na jednom mestu i sporski centar „Žak” u parku Ive Lole Ribara sa teniskim terenima i igralištima, na drugom mestu. Značajan mikrokompleks predstavlja i vojni aerodrom, iako je izmešten u odnosu na grad zbog specifične tipologije, a u njegovom sklopu nalazi se i Prvi centar za obuku Vojske Srbije⁴⁵¹.

Identitet grada Sombora su zeleni pojasevi bođoša, tisa, platana, velike površine koje predstavljaju jedinsvena prirodna ostrva u naselju. Gradski parkovi su posećena mesta i za Somborce autentični prostori koji okupljaju veliki broj posetilaca, a najviše se izdvajaju: Park heroja i Gradski park Selenča. Pored parkova, područja koja predstavljaju reperno-žične tačke u naselju su gradske pijace - „U lancima”, „Selenča”, a kao manje posećene, ali značajne izdvaju se i „Zanatska” pijaca i pijaca „Vašarište”, cvetna pijaca koja je kao festivalska manifestacija aktuelna u mnogim gradovima

⁴⁴⁸ Prvobitno ime trga bilo je Pozorišni, prema zgradi Narodnog pozorišta koja je u blizini, da bi se ubrzo ovo promenilo i isti prostor bio prozvan Mor Jokai, prema poznatom mađarskom piscu i dramaturgu koji će kasnije imati veliki uticaj i na grad Zrenjanin, a 1893. godine postaje počasni stanovnik Sombora. Završetak Prvog svetskog rata doneo je promene usled kojih je ovo mesto imenovano kao Vilsonov trg, dok je kraj Drugog svetskog rata, u skladu sa društvenim promenama, trgu doneo naziv Trg Crvene armije. Konačno, 1948. godine prostor dobija današnji naziv - Trg Republike.

<https://www.ravnoplov.rs/pozorisni-trg-trg-republike-u-somboru/> (datum posete 20.5.2019.)

⁴⁴⁹ **Vojnović M.:** *Sombor - ilustrovana hronika*, Ines doo, Sombor, 2003., str. 32

⁴⁵⁰ **Stepanović M.:** *Tri somborska hipodroma*

<https://www.ravnoplov.rs/tri-somborska-hipodroma/> (datum posete 20.5.2019.)

⁴⁵¹ **Stepanović M.:** *Somborski aerodrom*

<https://www.ravnoplov.rs/somborski-aerodrom/> (datum posete 20.5.2019.)

Vojvodine, i trgovi - cara Uroša, Svetog Đorđa, Svetog Trojstva (Ćelavi trg) i Trg Republike.

- **Linijski potezi**

Kao predstavnici ove grupe izdvajaju se kolski pravci - Venac vojvode Radomira Putnika, vojvode Živojina Mišića, vojvode Stepe Stepanovića i vojvode Petra Bojovića, kao fizička granica približno geometrijski pravougaone zone starog grada Sombora. Pored pomenutih gradskih saobraćajnica koje predstavljaju autentične i ambijentalne kolske pravce, za funkcionisanje grada su značajni i Prvomajski bulevar, Stepski put, Apatinski put, Vojvođanski put, pravci upravni na Venac, ali se prema aspektima ove analize ne smatraju reperno-žižnim tačkama, nego značajnim saobraćajnim pravcima, frekventnim i vitalnim za adekvatno saobraćajno i infrastrukturno funkcionisanje naselja. Dve pomenute pešačke ulice u centru grada - Kralja Petra I (Slika 130) i Zmaj Jovina (Slika 131) za Somborce predstavljaju najposećenije linijske poteze, koji su aktuelni tokom cele godine.

Slika _ 130 _ Ulica kralja Petra I

Slika _ 131 _ Zmaj Jovina ulica

- **Pojedinačna mesta i prostori**

Na teritoriji Sombora najviše je predstavnika ove tipologije, a kao najistaknutiji izdvajaju se sakralni objekti - pravoslavna crkva Svetog Jovana preteče (1790) ili *Mala crkva*, kako je lokalno zovu stanovnici Sombora, hram Svetog velikomučenika Georgija (1761), za Somborce *Velika crkva*, katolička crkva Svetog Stefana Kralja u parku Heroja (1904), katolička crkva Svetog Trojstva (1763), objekti uprave i administracije - Gradska kuća (1842) (Slika 133), Županija (1877) (Slika 134), matično zvanje-Semzina kuća (1895) (Slika 135), Glavna pošta, Prekršajni sud, Istorijski Arhiv grada Sombora- Pašina kula (1749.) i Krušperova palata (1771), objekti saobraćajne infrastrukture - Autobuska stanica „Severtrans“ (1947), Železnička stanica (1904), objekti kulture - Narodno pozorište (1882.), bioskop „Ernest Bošnjak“ (1916), Gradski muzej (1870), Centar somborskog pevačkog društva (1889), gradska biblioteka „Karlo Bijelicki“ (1877) (Slika 132), galerija „Milan Konjović“ (1966), Dečja biblioteka (1886), sokolski

dom (1927), srpska čitaonica „Laza Kostić” (1882), kuća Julijane i Laze Kostića (1888.), objekti zdravstva - Zdravstveni centar „dr Radivoj Simonović” (1925), objekti za obrazovanje - Preparandija-Učiteljski fakultet (1895), Kronić palata-učenički internat (1914), muzička škola „Petar Konjović” (1906), gimnazija „Veljko Petrović” (1781.) sportski centri - gradski stadion (1953), Sokolski dom (1925), gradsko kupalište „Štrand” (1914), klizalište na Trgu Svetog Trojstva, hotelijerski objekti - hotel „Sloboda” (1856), hotel „Patria”, tržni centri - Roda centar Sombor-Merkator, Milano robna kuća, Dečja robna kuća.

Slike _ 132, 133 _ gradska biblioteka „Karlo Bijelicki” (levo) i Gradska kuća (desno)

Slike _ 134, 135 _ Županija (levo) i Matično zdanje - Semzina kuća (desno)

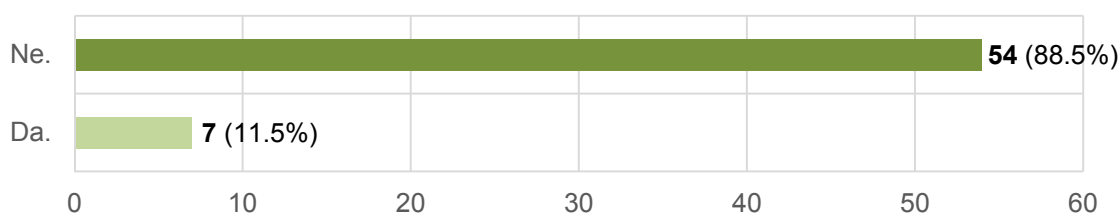
6.6.3 Prikaz rezultata ankete

Anketu za naselje Sombor u predviđenom vremenskom periodu popunila je 61 osoba, od čega je 41 (67,2%) osoba ženskog pola i 20 (32,8%) muškog. Procentualni podaci pokazuju da je anketu popunilo 0 osoba uzrasta 7-15 godina (0%), 15 osoba uzrasta 15-25 godina (33,6%), 41 osoba uzrasta 25-50 godina (41,8%), 4 osobe uzrasta 50-65 godina (6,6%) i 1 osoba starija od 65 godina (1,6%). Anketa za ovo naselje je specifična i po većem broju učesnika koji nisu stalno nastanjeni u gradu, ali su u njemu svakodnevno zbog posla ili porodice, ili privremeno žive u gradu. Tako je od ukupnog broja ispitanika 39 (63,9%) koji su stalno nastanjeni u gradu, 9 osoba (14,8%) je u poseti gradu zbog posla ili porodice, 7 osoba (11,5%) je privremeno nastanjeno u

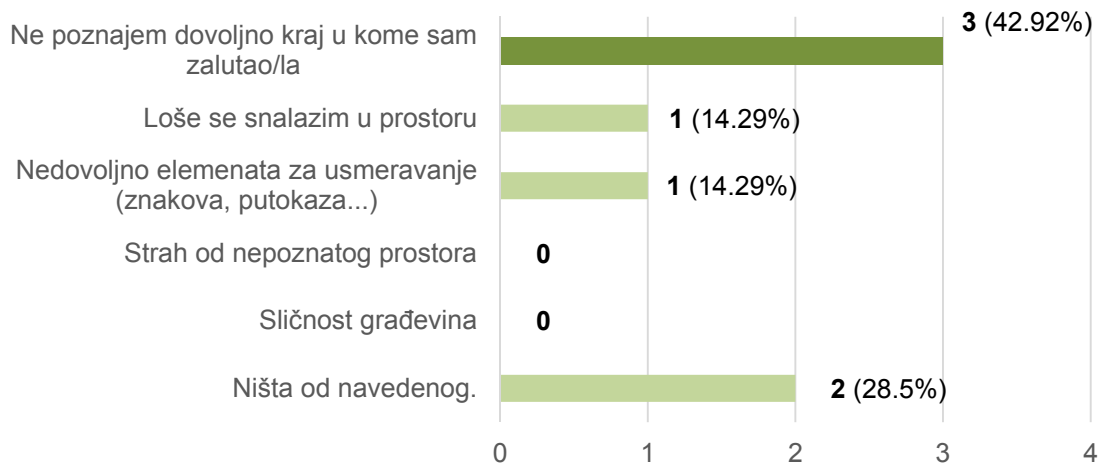
Somboru, dok 3 (4,9%) turistički borave u gradu, a 3 osobe (4,9%) nisu navele razlog boravka u gradu. Prikazana je struktura i kvantitativni podaci samo odgovora anketiranih koji su na zadovoljavajući nivo popunili anketni upitnik, dok su 3 popunjena primerka morala biti izuzeta iz dalje analize, jer dobijeni odgovori nisu zadovoljavali traženu formu, te je uz puno neformalnih odgovora ili nepopunjenih ili nepravilno popunjenih pitanja dobijen nivo podataka koji je bio neadekvatan za ovo istraživanje.

Stavovi ispitanika o prostoru, orijentaciji i snalaženju u naselju

Grafikon 4_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4 u anketi *Da li ste se nekada izgubili / zalutali u ovom gradu?*

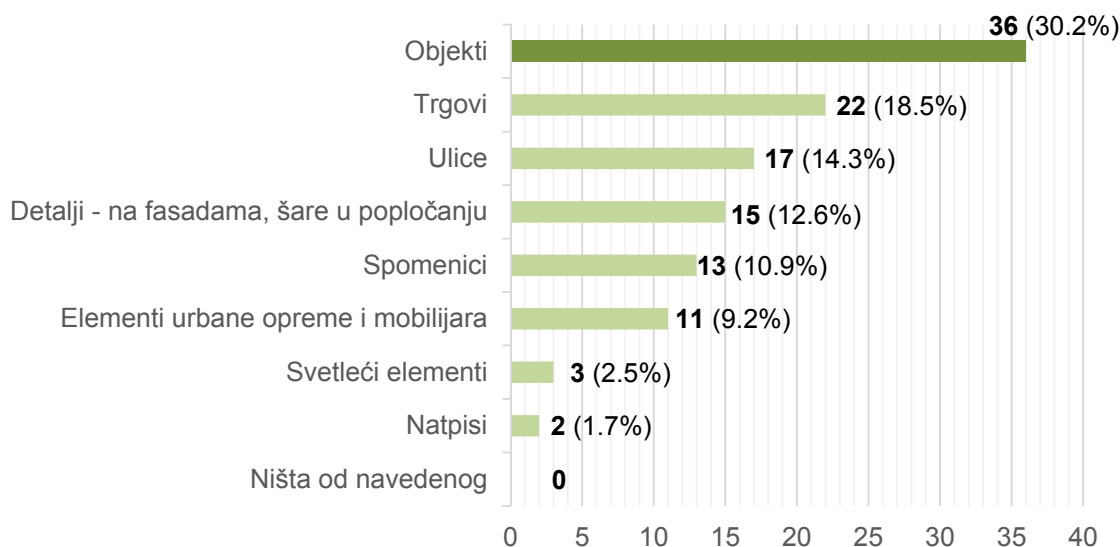

Grafikon 4.1_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4.1 u anketi *Ako je Vaš odgovor Da, zašto?*

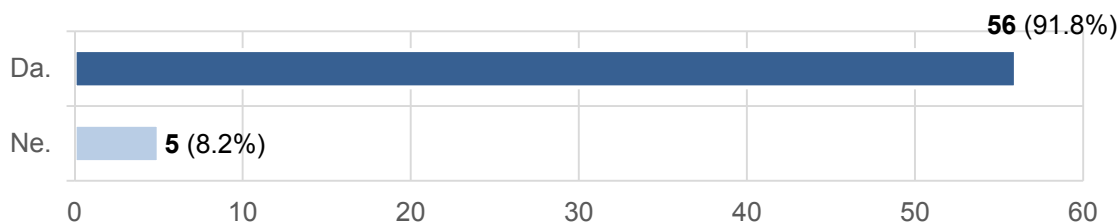
Grafikon 5_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 5 u anketi_ *Šta su za Vas najuočljiviji elementi u prostoru?*

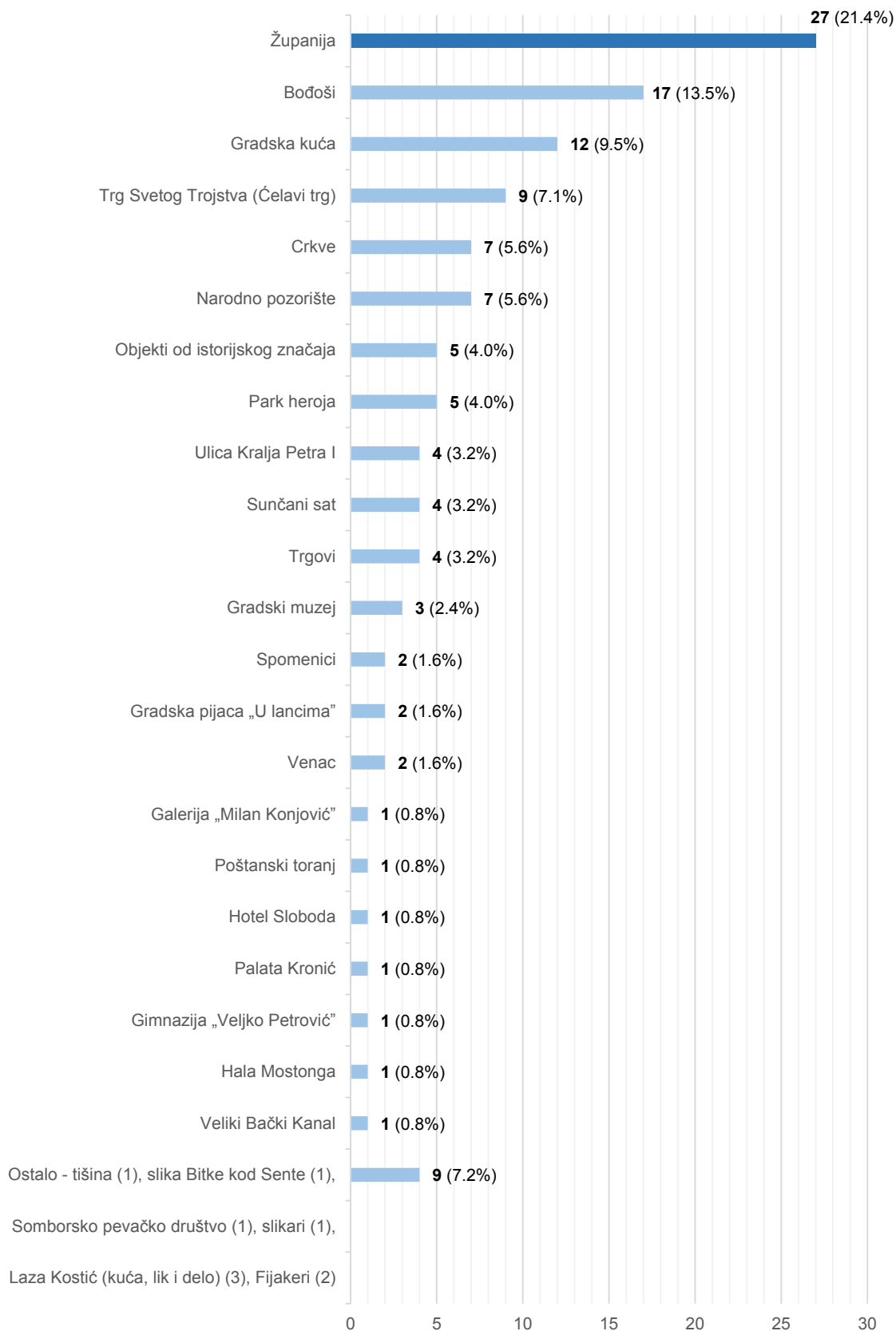
Dobijeni rezultati na pitanja koja se odnose na snalaženje u prostoru pokazuju da je mali broj onih koji su se nekada izgubili u Somboru, ali da je razlog za to, prvenstveno nepoznavanje mesta i sredine u kojoj se ovo dogodilo. Kako je u pitanju urbano mesto sa velikim gradskim četvrtima u kojima prostorno dominira jednorodna stambena tipologija, orijentacija u naselju je otežana usled velike sličnosti i horizontalnog plana pomoću kojeg je nemoguće referirati se u prostoru. Za 36 (30,2%) ispitanika objekti su najbolji elementi pomoću kojih se orijentišu u prostoru i koji im olakšavaju snalaženje, ali u skladu sa očekivanim odgovorima, ulice i trgovi kao primarni urbani morfološki elementi za Somborce, takođe, imaju veliki značaj. Ipak, treba naglasiti da i ostali ponuđeni odgovori kao što su elementi urbane opreme 11 (9,2%), detalji na fasadama ili popločanju 15 (12,6%), kao i spomenici 13 (10,9%) bivaju primećeni od strane posmatrača, te se lako pamte i vezuju za viđeno i doživljeno.

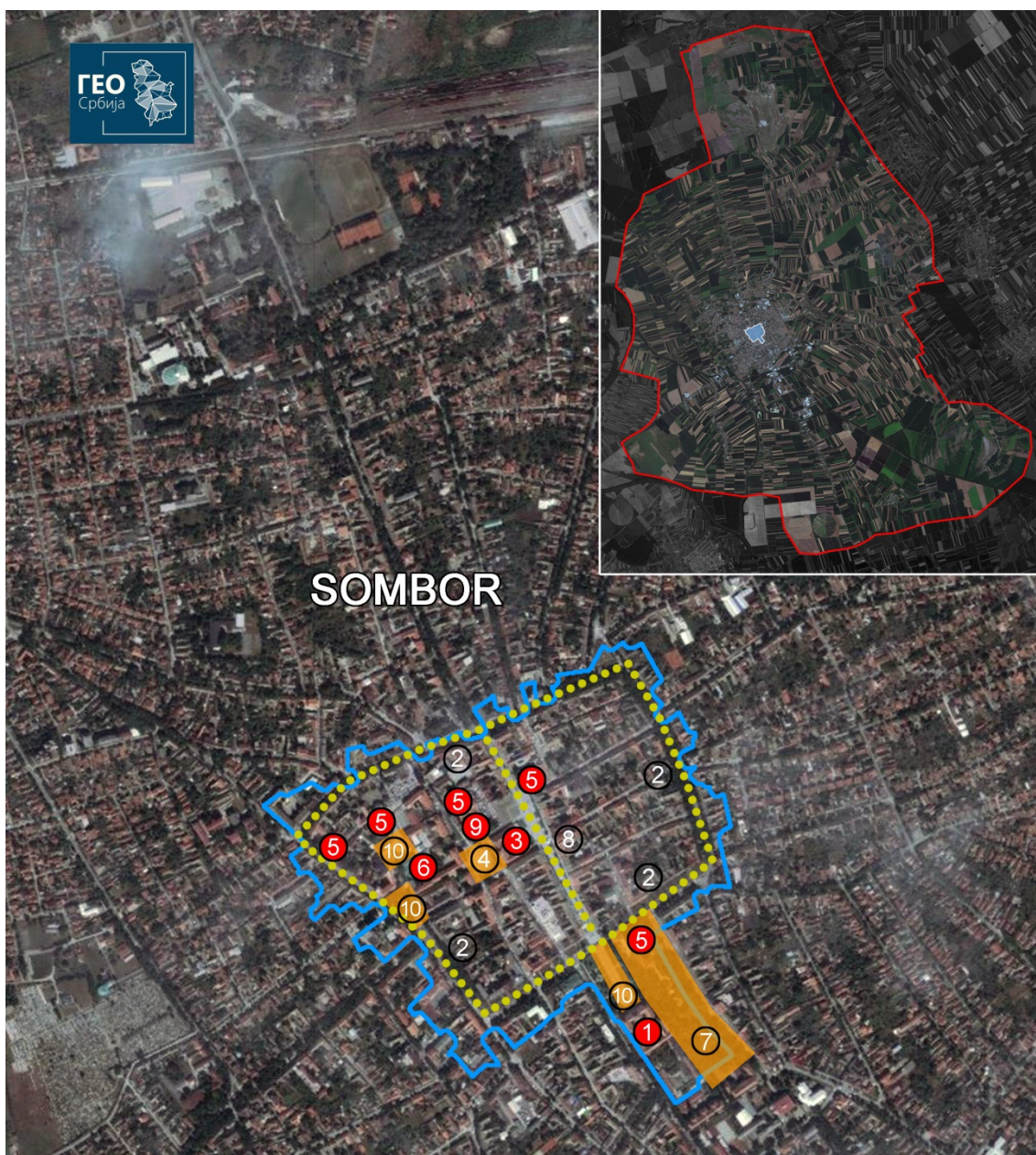
Stavovi ispitanika prema simbolima grada

Grafikon 6_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6 u anketi_ *Da li ovaj grad ima simbole po kojima je poznat?*

Grafikon 6.1_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?*

LEGENDA:

Simboli grada – prema rezultatima ankete

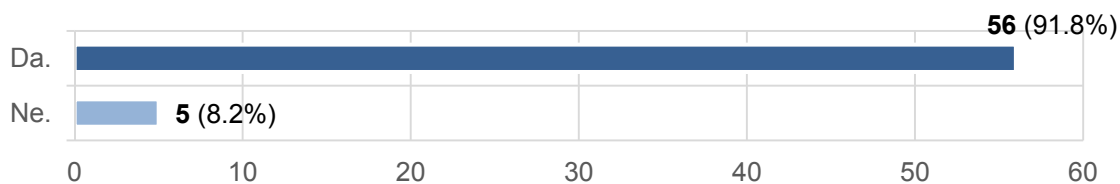
	Granica centra grada	① Županija	⑥ Narodno pozorište
	Područja - kompleksi	② Bođoši	⑦ Park heroja
	Linijski pravci	③ Gradska kuća	⑧ Ulica Kralja Petra I
	Pojedinačna mesta i prostori	④ Trg Svetog Trojstva (Čelavi trg)	⑨ Sunčani sat
		⑤ Crkve	⑩ Trgovi

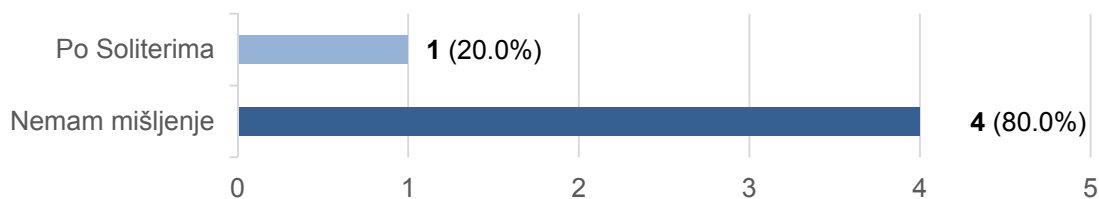
razmera 1:10.000

Mapa 7 _ SO _ Grafički prikaz prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi_ Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?

Grafikon 7_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7 u anketi_ *Da li smatrate da je dobro da grad po tome bude poznat?*

Grafikon 7.1_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Ne, po čemu je bolje da bude poznat?*

Na primeru Sombora zaključuje se da prema ispitanicima grad ima svoje simbole i da su oni kako materijalni, tako i nematerijalni elementi, a da su jednako zastupljeni i objekti i otvoreni prostori kao mesta koja predstavljaju primarne asocijacije i reprezentacije na ovaj grad. Od ukupnog broja ljudi koji su uzeli učešće u anketiranju, samo je 5 (8,2%) onih koji smatraju da postojeći simboli nisu adekvatni ili dovoljni predstavnici grada, te da je bolje da Sombor bude naselje koje se izdvaja po nečem drugom, ali je paradoksalno da nemaju jasno definisan stav šta bi to drugo trebalo da bude. Jedan od ispitanika smatra da su u pitanju soliteri. Naime, tip objekata višeporodičnog ili poslovnog sadržaja kao što su urbane kule ili soliteri na području ovog grada ne postoje, ali i sam njihov karakter, morfologija, ambijentalnost mogu biti deo nekog novog gradskog područja, jer je varoški duh duboko ukorenjen u čitavo naselje, te bi ga ovakve arhitektonske strukture bez adekvatnog i složenog urbanističkog plana mogle narušiti. U skladu sa stavom ovog ispitanika, zaključuje se da je u pitanju osoba koja smatra da je osavremenjavanje i moderan koncept gradnje buduća moguća asocijacija na grad Sombor.

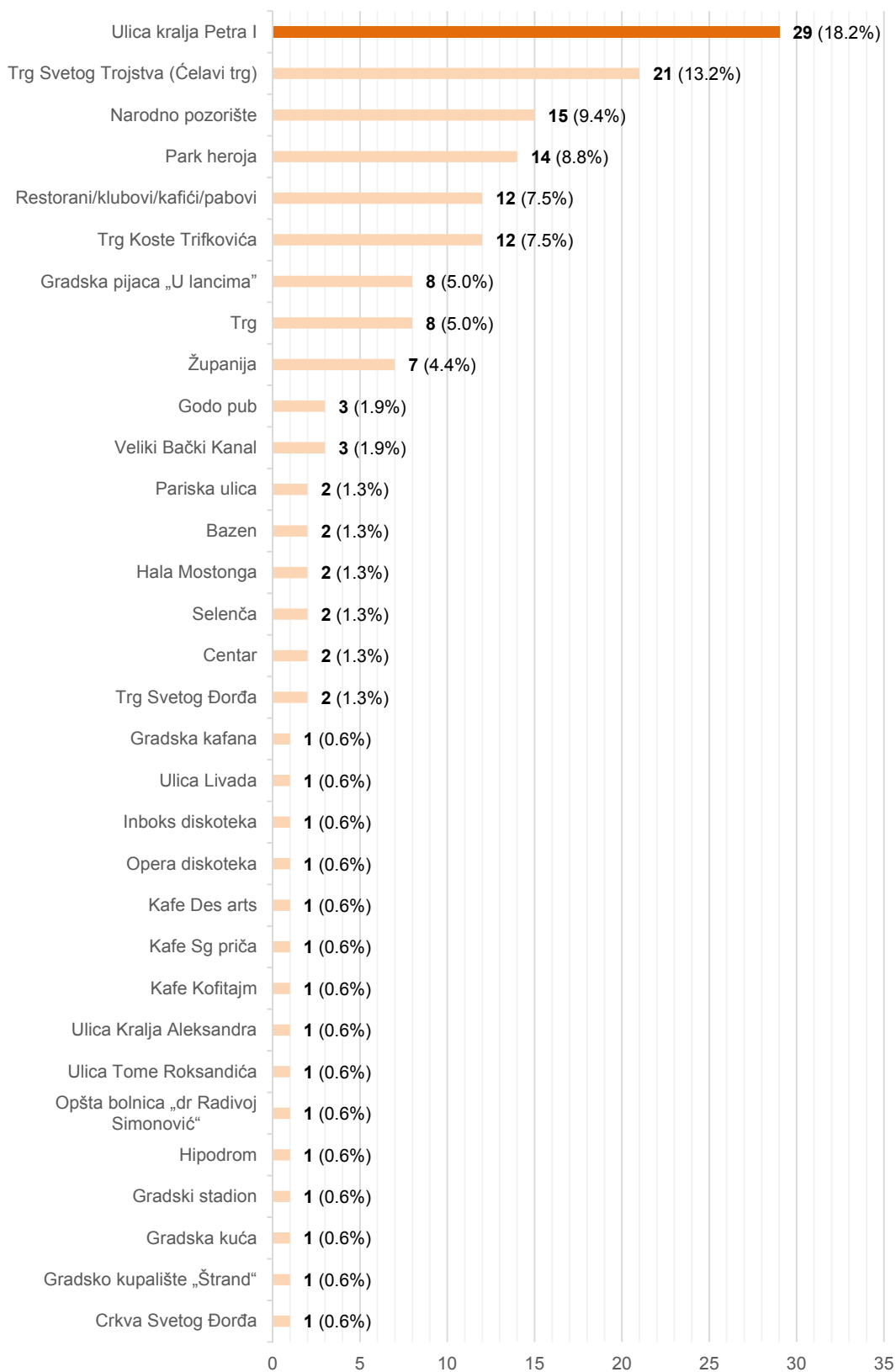
Među izdvojenim postojećim simbolima, najviše ispitanika smatra da je Županija objekat koji je ponos grada, a koliko je ona i na nacionalnom nivou značajna, govori i njeno uvrštavanje u red kulturnih dobara od velikog značaja.⁴⁵² Nakon Županije, kao objekti koji su simbol grada izdvajaju se Gradska kuća, sakralna arhitektura i Narodno pozorište, sa više od 5 odgovora ispitanika, dok su drvoredi bođoša, Čelavi trg i Park heroja najznačajniji otvoreni javni prostori grada. Recipročno značaju ovih mesta, funkcionalnim, istorijskim i socijalnim vrednostima sticanim kroz istoriju, ispitanici su

⁴⁵² **Vojnović M.:** *Sombor - ilustrovaná hronika*, Ines doo, Sombor, 2003., str. 35

prema ličnom nahođenju izdvojili i simbole grada. Kao veći broj odgovora izdvajaju se svi oni definisani kao simboličke asocijacije na grad kao što su Slika „Bitka kod Sente” Ferenc Ajzenhuta koja se čuva u Svečanoj sali Županije, Laza Kostić, čiji su život i stvaralački opus veliki ponos Somboraca, dalje fijakeri, čuvari varoškog duha ovog naselja i drugi, a među kojima je odgovor da je *tišina* simbol grada izuzetno značajna, jer je malo urbanih naselja čiji stanovnici poznaju ili primećuju njeno postojanje.

Stavovi ispitanika prema glavnim mestima za socijalizaciju u gradu

Grafikon 8_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 8 u anketi_ *Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi.*

LEGENDA:

Mesta okupljanja – prema rezultatima ankete

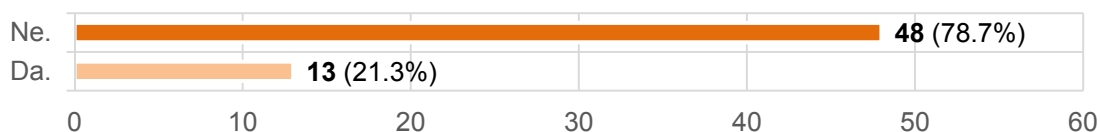
	Granica centra grada	①	Ulica Kralja Petra I	⑥	Pijaca „U lancima“
	Područja - kompleksi	②	Trg Svetog Trojstva (Čelavi trg)	⑦	Županija
	Linijski pravci	③	Narodno pozorište	⑧	Godo pub
	Pojedinačna mesta i prostori	④	Park heroja	⑨	Pariska ulica
		⑤	Trg Koste Trifkovića	⑩	Bazeni

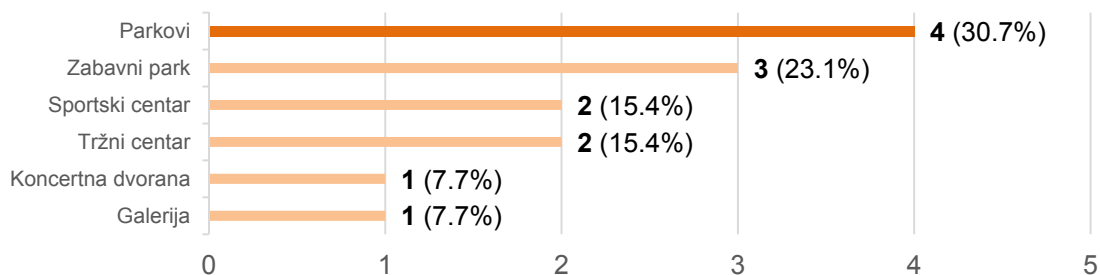
razmera 1:10.000

Mapa 8 _ SO _ Grafički prikaz prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 8 u anketi_ Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi.

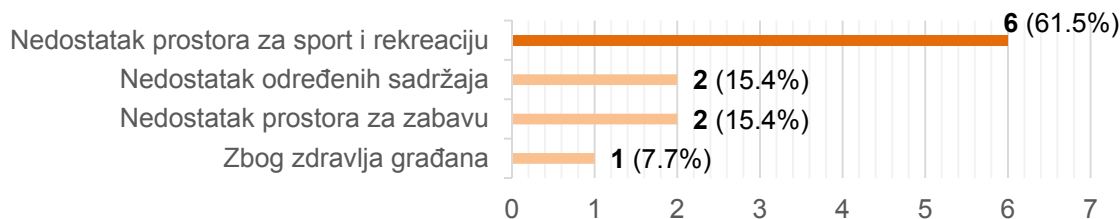
Grafikon 9_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9 u anketi_ *Da li u ovom gradu nedostaju javni objekti ili mesta koja bi služila za okupljanje većeg broja ljudi?*

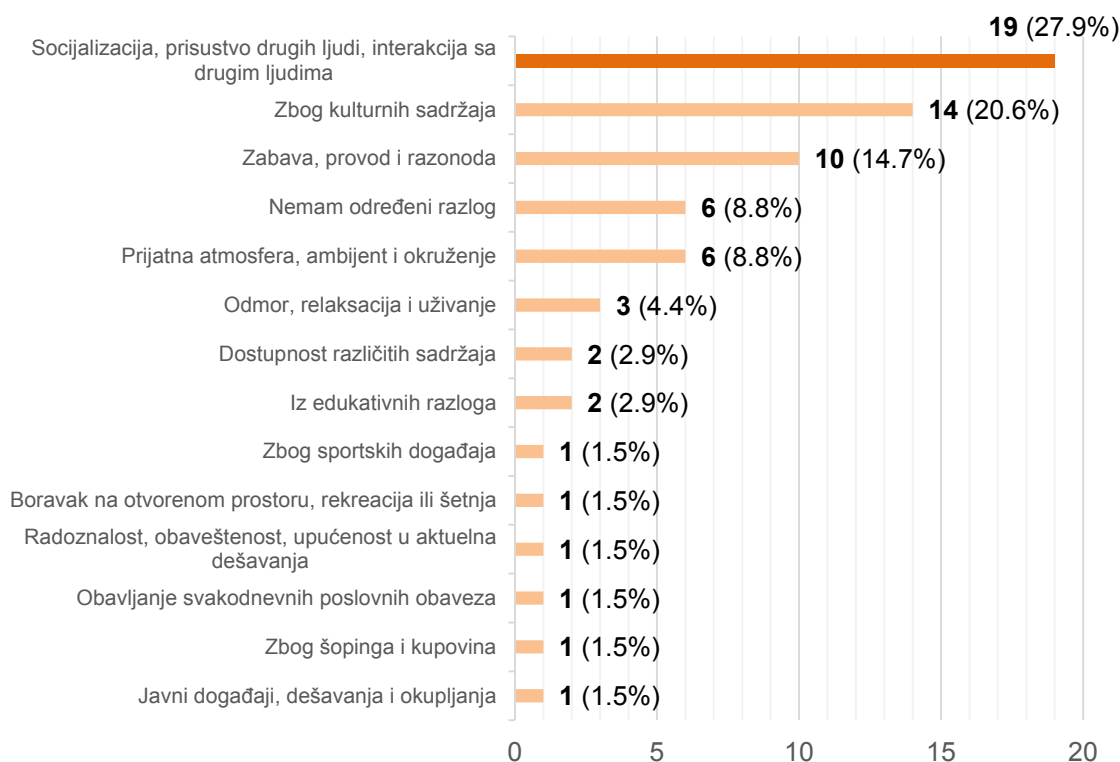
Grafikon 9.1_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to objekti ili mesta?*

Grafikon 9.2_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.2 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, zašto baš ti objekti i mesta?*

Grafikon 10_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 10 u anketi_ *Navedite razlog zbog kojeg posećujete neko javno mesto?*

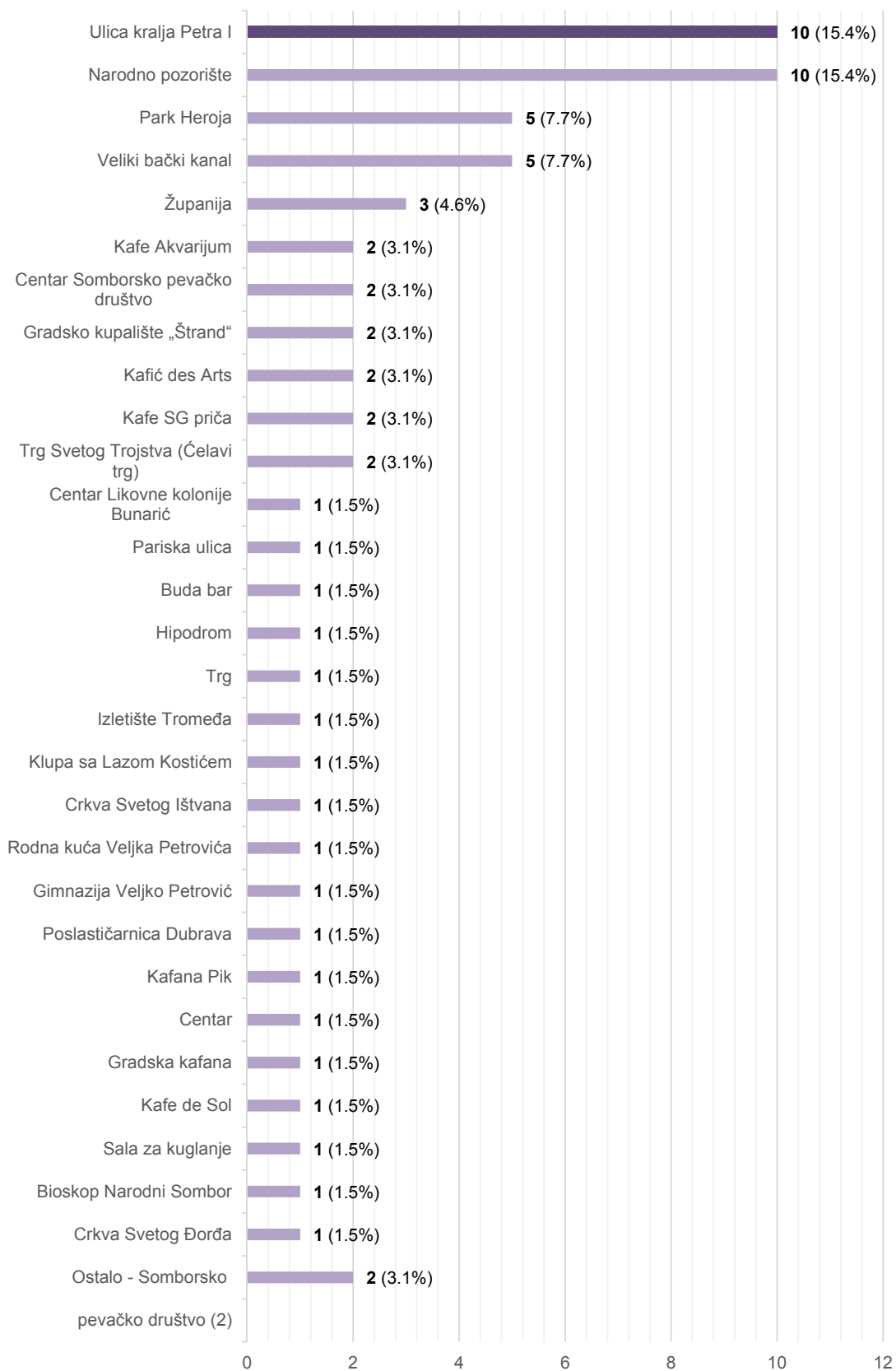

Socijalizacija je prema odgovorima ispitanika izuzetno bitna, a prisustvo drugih ljudi i interakcija sa njima primarni je razlog boravka u javnom prostoru. Poseta nekom javnom mestu uslovljena je i prijatnom atmosferom, zabavom i mogućom razonodom u slobodno vreme, a veliki je broj i onih koji vole određena dešavanja, kulturne ili edukativne događaje koji ih privlače da posete neko mesto. Zanimljivo je da na primeru Sombora samo 13 (21,3%) ispitanika smatra da u gradu nedostaju neki od sadržaja i svi sistematizovani odgovori ukazuju da se programi mogu podeliti na one koji su za odmor, sport, rekreaciju i zdrav život (parkovi 30,7%, sportski centar 15,4%), sadržaje sa zabavnim, ugostiteljskim i trgovinskim delatnostima (zabavni park 23,1%, tržni centar 15,4%) i kulturnim programima (koncertna dvorana 7,7%, galerija 7,7%).

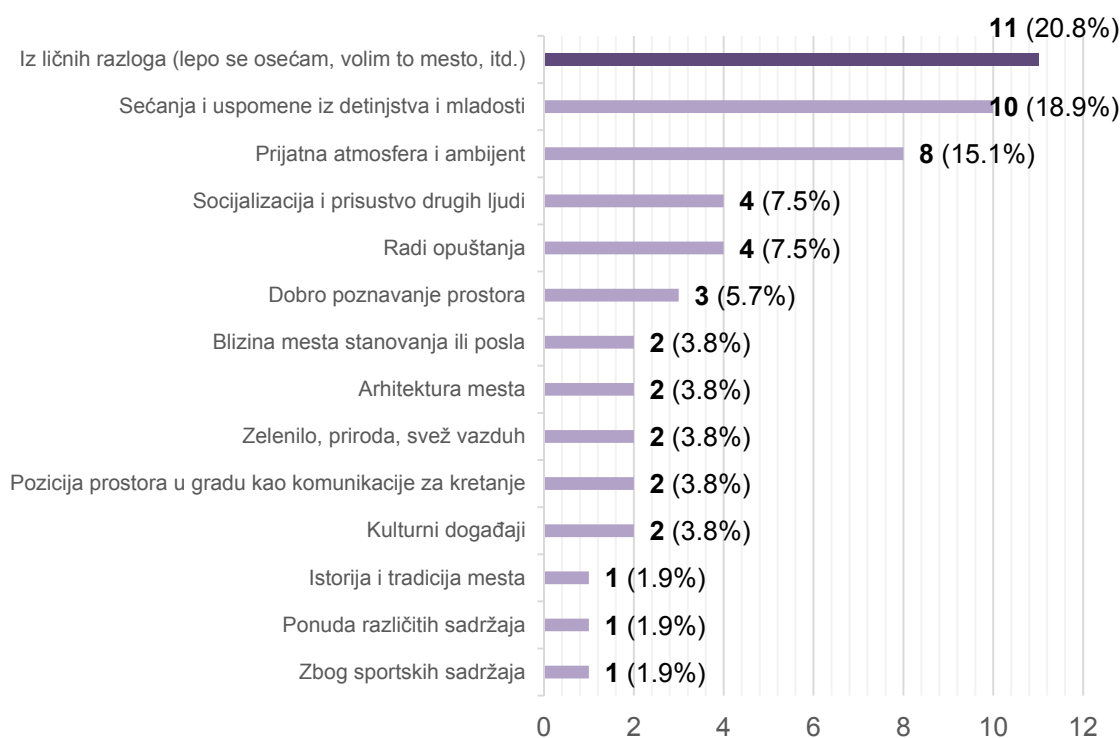
U skladu sa svim prethodno rečenim o naselju, istoriji, značaju i identifikaciji građana sa naseljem, kao najznačajnija socijalna žiža u naselju izdvaja se pešačka Ulica kralja Petra I koja je ujedno i reperno-žična tačka, kao i Trg Svetog Trojstva i Park heroja. Uočeno je da je veliki broj ispitanika izdvojio Narodno pozorište kao značajno mesto koje okuplja veliki broj ljudi, što se kao specifičnost naselja i dalje kroz anketu potvrđuje, jer je značajan broj onih koji su kulturne, edukativne i obrazovne vrednosti izdvojili kao visoko bitne i značajne. Trg Koste Trifkovića koji ima funkciju parking prostora ima dobru lokaciju u gradu i predstavlja potencijalnu reperno-žičnu tačku koja zahteva izvesne transformacije postojećeg lokaliteta i prilagođavanje novoj funkciji.

Stavovi ispitanika prema identifikaciji sa prostorom

Grafikon 11_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11 u anketi_ *Izdvojite jedan prostor (mesto, objekat, prostorni element) sa kojim se u ovom naselju najviše identifikujete?*

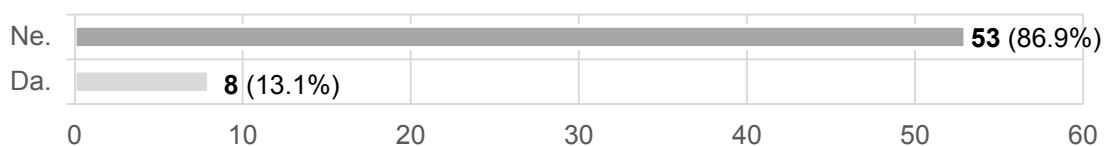
Grafikon 11.1_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11.1 u anketi_ *Zašto baš taj prostor?*

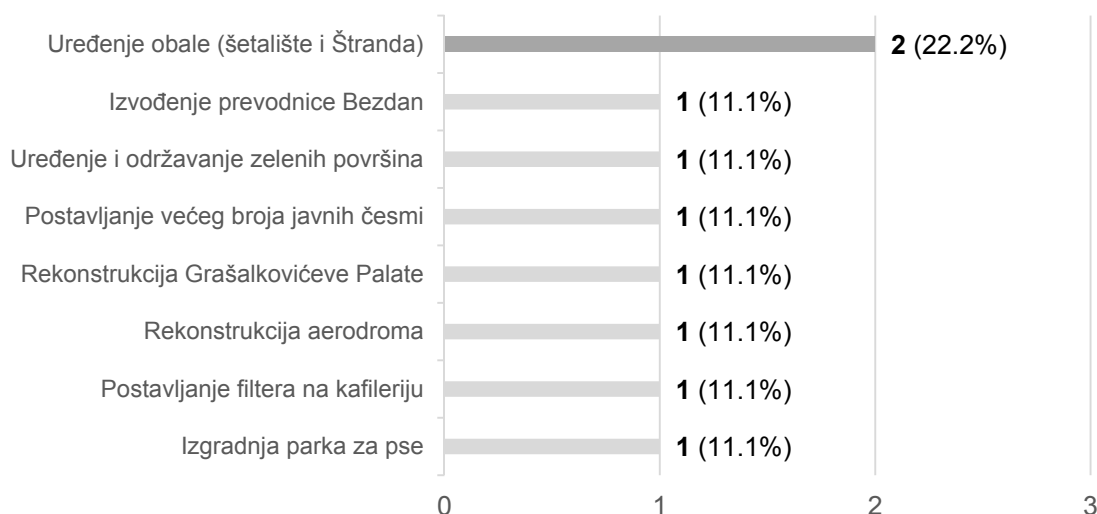

Lični razlozi predstavljaju za najveći broj ispitanika 11 (20,8%) ključnu motivaciju da neko mesto doživljavaju kao lično ili se sa njim u nekom obliku identifikuju. Sećanja koja im mesta bude, ili uspomene koje čuvaju vezane su za prijatne događaje, društvo ili trenutke koji su lični, zbog čega je zanimljiv podatak da su kao najčešće izdvojeni objekti i prostori upravo i najznačajniji simboli grada i mesta na kojima se okuplja najveći broj ljudi (Narodno pozorište, Županija, Ulica kralja Petra I, Park heroja, Čelavi trg). Veliki broj ugostiteljskih lokala predstavlja mesta na kojima se ispitanici socijalizuju i osećaju posebno prijatno i opušteno, ali je ovo kao simptomatična pojava karakteristično i za manja i za veća naselja. Kao značajna činjenica zaključeno je da niko nije naveo svoj dom (kuću ili stan), ulicu ili blok kao najintimniji prostor koji je primarna asocijacija na mesto sa kojim se ljudi identifikuju.

Afinitet građana da predlože stručnim službama u naselju unapređenje u pogledu kvaliteta života

Grafikon 12_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12 u anketi_ *Da li ste ikada predložili stručnim službama da nešto promene u gradu?*

Grafikon 12.1_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, šta je bio Vaš predlog?*

Grad Sombor predstavlja manje naselje sa ruralnim karakterom u velikom broju gradskih četvrti, tako da je značajan broj ljudi participirao u opštim gradskim pitanjima. Osam ispitanika (13,1%) je upravi grada uputilo sugestije, preporuke ili zapažanja vezano za pitanja lokalnog karaktera, od čega su dve osobe iznele stav po kojem je potrebno bolje uređenje i urbana transformacija šetališta uz Veliki bački kanal. Ovo područje i predstavlja potencijalnu zonu čijim bi se restrukturiranjem stvorila nova reperno-žična tačka u naselju i broj korisnika bio bi mnogo veći. Takođe, predlozi kao što su izgradnja parka za pse ili postavljanje javnih česmi na više pozicija u gradu imaju visokokvalitetne uslove kada je u pitanju komfor ili kvalitet urbanih prostora. Svaka inicijativa ljudi značajna je za grad i za same aktere, jer je u pitanju povratna sprega u funkcionisanju i razvoju naselja. Jedan od ispitanika (11,1%) predložio je uređenje Grašalkovićeve palate, jednospratne palate podignute 1763. godine na Trgu Svetog Trojstva u samom centru grada. Objekat je danas devastiran, a svojom lokacijom, istorijom, funkcijom i izgledom zavređuje veću pažnju i zbog činjenice da je u pitanju kulturno dobro od velikog značaja⁴⁵³. Palata je u lošem stanju, u skladu sa čim je inicijativa jednog od ispitanika u potpunosti opravdana i visoko značajna kao i sve ostale.

⁴⁵³ Palata je dobila ime prema Antonu Grašalkoviću (1693-1771), jednom od kraljevskih upravnika koji je gradnju objekta završio i prilagodio je administrativnoj nameni. Nakon toga, objekat je menjan, dograđivan, sa značajnim prenamenama prostora i procesom privatizacije koji mu je menjao lik i uticao na današnji loš bonitet objekta. Inicijative koje su aktuelne od polovine 2018. godine ukazuju na potpunu rekonstrukciju i formiranje modernog kulturnog centra u koji bi se preselile sve razjedinjene jedinice KC „Laza Kostić”.

Vojnović M., Jančić S.: *Grašalkovićeve palata*

<http://www.mojsombor.org/28-Grasalkoviceva-palata.html> (datum posete 20.5.2019.)

Miljenović M.: *Grašalkovićeve palata u Somboru dobija novu namenu*

<https://www.radiodunav.com/grasalkoviceva-palata-u-somboru-dobija-novu-namenu/> (datum posete 20.5.2019.)

6.6.4 Komparativno vrednovanje reperno-žižnih tačkaka

U skladu sa dobijenim rezultatima, uočeno je sledeće:

- Samo dva ispitanika (1,3%) su izdvojila Centar kao ambijentalnu zonu u totalitetu. Razlog za ovakav numerički podatak je moguće pronaći u tome što je pešačka zona u starom gradskom jezgru manja u odnosu na druge na teritoriji Vojvodine i što je u pitanju veliki broj pojedinačno značajnih reperno-žižnih tačkaka, te ih korisnici separatno izdvajaju kao specifična mesta, a manje kao celinu. Ipak, istraživanje Ljubinka Pušića ukazalo je da su Somborci isto vezani za centar grada i da smatraju da je u pitanju najznačajnija ambijentalna celina koju treba sačuvati po svaku cenu (79,3%), dok je 16% onih koji smatraju da je prilagođavanje savremenom životu održivije rešenje. Samo 2,2% ispitanih stanovnika smatralo je da staro jezgro treba prepustiti trajanju, a 2% je onih koji nemaju stav o ovoj temi.⁴⁵⁴ Zanimljivost ovog područja Sombora jeste upravni odnos koji postoji među ulicama koje čine Venac i koje su u slučaju ovog grada kolski prsten približno pravougaonog geometrijskog oblika u planu, slično trasi nekadašnjeg utvrđenja. Sa druge strane, pod približno upravnim odnosom su i glavna pešačka Ulica kralja Petra I i Ulica Zmaj Jovina koja povezuje Trg Republike, Trg Svetog Trojstva i Trg Svetog Đorđa, a takođe su upravne na Venac vojvode Radomira Putnika i Stepe Stepanovića sa jedne strane i vojvode Petra Bojovića sa druge;

- Primećeno je da je istaknuto malo prostora koji čine sportski centar „Soko” i da je najčešće navođena hala Mostonga (Grafikon 6.1_SO 1,8% i Grafikon 8_SO 1,3%), dok se ostali prostori ne spominju. Kontradiktorno je da stanovnici smatraju da nedostaju prostori za sport i rekreaciju, a da postojeće ne vrednuju dovoljno i ne izdvajaju njihov značaj kao mesta za okupljanje ljudi. Slična situacija je i sa područjem uz Veliki bački kanal i Gradskom plažom „Štrand” koja ima veliki potencijal. Hipodrom kao jedinstveni prostor u širem okruženju, samo je za jednog ispitanika značajno mesto na kome se okuplja veliki broj ljudi, ali je isti ispitanik naglasio i da je to kompleks u kome se oseća prijatno i sa kojim se identifikuje;

- Trgovi predstavljaju najčešće izvojene mikroceline koje su za ispitanike značajne i na kojima se okuplja veliki broj ljudi. U okviru centra grada „Venac”, što je zvanični administrativni naziv ovog dela grada, postoji sedam trgova: Trg Svetog Trojstva (Slika 140), Koste Trifković (Slika 139), Trg Republike (Slika 137), Trg Svetog Đorđa (Slika 138), Trg cara Lazara (Slika 136), Vidovdanski trg (kružni tok), mali Trg cara Uroša (ispred Županije) (Slika 141). Prema Planu detaljne regulacije iz 2009. godine za centralnu zonu grada planirano je proširenje pešačke celine koja će sa Trga Republike

⁴⁵⁴ Pušić Lj., Milošević B., Šjukić S., Dulić J.: *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*, Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja, Novi Sad, 2003., str. 272

povezati Trg Koste Trifkovića, obuhvatiti u potpunosti prostor oko Narodnog pozorišta i završiti se sa novoformiranim Trgom umetnosti koji bi se nalazio u dvorištu Graškovićeve palate, male biblioteke i Arhiva grada Sombora⁴⁵⁵, što je i izvedeno. Zamišljena transformacija urbanog prostora imala je za cilj stvaranje novih socijalnih reperno-žičnih tačaka, te je za njeno sprovođenje prethodno neophodno bilo prilagoditi i izmestiti neke od sadržaja i prostore oko njih, kako bi dostupnost, pristupačnost i funkcionalnost bile u skladu sa zamišljenim prostorno-urbanističkim konceptom. Sprovedena anketa pokazuje da su trгови u centru Sombora posećeni, za stanovnike važni i ambijentalno zanimljivi prostori koje rado izdvajaju kao funkcionalne, istorijske i graditeljske celine na koje se ponose. Pijace su u ovom gradu u manjem broju prisutne, što je u skladu sa veličinom naselja i razvijenijim poljoprivrednim delatnostima stanovništva koje u manjim količinama proizvodi namirnice dovoljne za njihovo domaćinstvo. Ipak, prema rezultatima ovog istraživanja, pijace u Somboru jesu posećena mesta i najviše se izdvaja Glavna gradska pijaca, a u manjoj meri pijaca Selenča, koja je lokalnog karaktera. Kada je reč o parkovima, uređenim zelenim prostorima grada, zanimljivo mesto i ozelenjen prostor čini Gradski park Selenča, ali ga ispitanici u anketi nisu pomenuli ni prema jednom aspektu vrednovanja, dok je Park heroja naglašen kao istaknuto i posećeno mesto. Karakter ovih urbanih fragmenata je drugačiji, ali je njihova lokacija jedan od najznačajnijih aspekata, koji ih razdvaja po značaju. Veliki županijski park, poznatiji kao Park heroja, proglašen je i za spomenik prirode grada Sombora⁴⁵⁶, zbog čega je njegov značaj i mnogo veći;

Slika _ 136 _ Trg cara Lazara

Slika _ 137 _ Trg Republike

⁴⁵⁵ Plan detaljne regulacije centralne zone - „Venac” u Somboru, JP za prostorno i urbanističko planiranje Urbanizam i zaštitu spomenika kulture, Sombor, 2009., str. 16

⁴⁵⁶ Spomenik prirode „Županijski park u Somboru”, Pokrajinski zavod za zaštitu prirode, Novi Sad, 2013., str.1

Slika _ 138 _ Trg Svetog Đorđa

Slika _ 139 _ Trg Koste Trifkovića

Slika _ 140 _ Trg Svetog trojstva

Slika _ 141 _ Trg cara Uroša

- Kada su u pitanju linijski pravci i potezi zanimljivo je da osim Ulice kralja Petra I (Mapa 9), koja je pomenuta u najvećem broju slučajeva i izdvojena u svim grupama pitanja kao dominantna, nema drugih ni kolskih ni pešačkih pravaca koji se navode kao bitni. Ispitanici smatraju da je Venac, kao i linijski potezi bođoša duž njih izuzetan simbol grada, ali sam pravac ne doživljavaju funkcionalno vitalan koliko ambijentalno. Ostali ulični pravci na nivou grada, sa aspekta ove analize, potpuno se izuzimaju. Obrasci društvenog i prostornog ponašanja građana Sombora ukazuju na izuzetan

značaj centralne zone, ali se same rute kojima se njoj pristupa, kao i manje saobraćajnice u delovima grada u kojima žive, doživljavaju kao konstatno prisutne, dok su aktuelni gradski problemi, kritične tačke i nefunkcionalnost vezani za prostore i saobraćajnice u starom jezgru i neposredno oko njega. Kao linijski pravac prema kriterijumima ove analize izdvaja se i kej uz Veliki bački kanal koji je „Somboru postao zamena za odavno proteranu i nestalu reku Mostongu, a njegovo prirodno okruženje i danas čini veliko ekološko bogatstvo najuže okoline grada.”⁴⁵⁷ Potencijal ovog poteza uz vodu nije dovoljno iskorišćen, a samom revitalizacijom bi se dodatno aktivirala i dva kupališta u blizini plaža „Štrand” i Kupalište *kod kruške*, a ugostiteljski objekti bi bili posećeniji nego što su danas, iako je njihova privlačna moć u toku letnjih meseci izuzetno velika, o čemu će dalje u toku istraživanja biti reči;

- Veliki je broj kuća različitih tipologija izdvojeno prema kriterijumima ove analize kao značajna pojedinačna mesta ili objekti, ali niko od ispitanika ih nije izdvojio ni prema jednom aspektu sagledavanja. U pitanju su na primer: Matično zvanje, Glavna pošta, Prekršajni sud, Istorijski Arhiv grada Sombora, Gradska biblioteka „Karlo Bijelicki”, Dečja biblioteka, Preparandija, Sokolski dom i drugi koji jesu značajni za funkcionisanje, socijalizaciju i razvoj naselja, te kao takvi usled svih sagledanih vrednosti predstavljaju reperno-žične tačke u naselju. Iako je Sombor manje naselje ima veliki broj značajnih mesta koja su pojedinačno dominantna i u užem regionu. Kauzalne veze koje postoje između istorije i tradicije nekog objekta i njegovog doživljaja za stanovnike nisu na primeru svakog objekta jednako recipročne. Na primeru Preparandije koja predstavlja objekat od velikog značaja a koji je smešten u samom centru grada, na uglu pešačke Ulice kralja Petra I i Venca vojvode Radomira Putnika, može se uočiti koliko je neki objekat više reper nego žična tačka i koliko njegova forma i sačuvan izvorni arhitektonski stil nakon rekonstrukcije, predstavljaju fizičku granicu javnog prostora više nego kuću koja poziva na korišćenje. Ipak, prema svim aspektima ove analize, somborska Preparandija, iako mesto narušene ravnoteže kada su u pitanju funkcionalnost i estetičnost za stanovnike i posetioce Sombora, se izdvaja kao reperno-žična tačka ovog naselja;

⁴⁵⁷ **Stepanović M.:** *Veliki bački kanal*
<https://www.ravnoplov.rs/veliki-backi-kanal/> (datum posete 20.5.2019.)

LEGENDA:

Simboli grada / mesta okupljanja – prema rezultatima ankete

	Granica centra grada	①	Ulica Kralja Petra I
	Područja - kompleksi	②	Trg Svetog Trojstva (Čelavi trg)
	Linijski pravci	③	Narodno pozorište
	Pojedinačna mesta i prostori	④	Park heroja
		⑤	Županija

razmera 1:10.000

Mapa 9 _ SO _ Grafički prikaz preklapljenih prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 6.1 i 8 u anketi

- Identitet svakog grada moguće je posmatrati kroz vizuru njegovih stanovnika, kao i kroz sliku koju o njemu stvaraju posetioци i svaka od njih je jednako značajna prilikom vrednovanja, ali najčešće utemeljena na različitim aspektima. Proces stvaranja identiteta je jednako dug i slojevit koliko i proces prihvatanja istih od strane stanovnika. Na primeru ranijih istraživanja profesora Pušića, prema mišljenju ispitanika simboli grada su bili zelenilo, fijakeri i bođoši⁴⁵⁸, dok su u kasnijim analizama drugih autora zabeležena mišljenja da su pored nabrojanih i grb i kulturno-istorijska nasleđa⁴⁵⁹ jednaki reprezentivi ovog varoškog grada. Ovi podaci ilustruju koliko je za ljude značajna istorija i graditeljsko nasleđe za koje se smatra da ga treba očuvati, ali je takođe uočeno da novijih simbola u ovom gradu ima jako malo i da je njihova dominacija slaba, promocija i afirmacija nedovoljna da se izdvoje kao savremeni simboli u gradu u kome se nalaze. Razlog za to nije moguće jednoslojno prikazati kroz neki karakterističan aspekt, jer je u pitanju složen problem na koji utiču u velikoj meri sredina, okruženje, stil života, mentalitet i životne navike, stručna sprema i primarna delatnost stanovnika, kao i sistem, gradska politika, ekonomska moć sredine, turistička ponuda i mnoge druge vrednosti koje impliciraju pomenuto stanje;

- Artikulacija javnog prostora bila je za stanovnike definisana i kroz urbani mobilijar i opremu, elemente i detalje na nivou partera i/ili fasada, dok je manji broj onih koji su to izdvojili kroz svoje odgovore. Ipak, rezultati ankete na pitanje *Šta su za Vas najuočljiviji elementi u prostoru* ukazuju da su ispitanici dekoraciju i detalje na fasadama i u popločanju definisali kao uočljive elemente (12,6%), zatim izdvojili spomenike (10,9%) i elemente urbane opreme i mobilijara (9,2%), jer su u pitanju manji elementi urbanog sklopa koji se najčešće asimiluju sa okruženjem ili postanu deo scenografije urbanog prostora. Ovi podaci govore u prilog stavu da bez obzira što ih nisu decidno izdvojili kasnije kao simbole ili značajne elemente, stanovnici ovakve detalje na različitim urbanim nivoima primećuju i pomoću njih se orijentišu u prostoru. Na samom kraju Ulice kralja Petra I, ka zgradi Županije, postoji *urbana memorija*⁴⁶⁰ koja predstavlja zanimljiv spomenik koji čuva sećanja na genezu i osavremenjavanje.

⁴⁵⁸ Pušić Lj., Milošević B., Šljukić S., Dulić J.: *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*, Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja, Novi Sad, 2003., str. 181

⁴⁵⁹ Backović V., Spasić I.: *Identitet grada: primeri Sombora i Zrenjanina* u Milenković P., Stojšin S. i Pajvančić-Cizelj A. (urednici), *Društvo i prostor-zbornik radova*, Srpsko sociološko društvo, Novi Sad, 2015., str. 53

⁴⁶⁰ Stanojlović A.: *Pešačke zone u starim gradskim jezgrima*, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad, 2016., str. 164

U pitanju je mozaičko slaganje četiri sonde koje prikazuju tipove, materijalizaciju i način popločavanja u različitim istorijskim periodima.⁴⁶¹ Kao pripadajući element urbanog miljea, u Somboru se izdvaja i kandelabr postavljen na prostoru čitavog starog jezgra, sa varijacijom u broju svetiljki, a koji je nastao po uzoru na originalan i autentičan kandelabr postavljen ispred zgrade Županije kao deo reprezentativnog ansambla ove upravne zgrade. Danas se kao pojedinačni element manje ističe, jer je umnožavanjem njegove repliklike postao deo šire celine. Za ambijentalnost ovog grada značajni su i drugi elementi kao što su spomenici i spomen obeležja (Slike 143, 144), klupa sa Lazom Kostićem (Slika 142), fijakeri, bođoši i tise koje su toliko karakteristične strukture, da predstavljaju elemente urbane kulture grada i jedinstvene elemente urbanog prostora;

Slike _ 142, 143, 144 _ Klupa sa Lazom Kostićem na trgu Svetog Đorđa (levo), Spomenik Veljku Petroviću u Ulici kralja Petra I (u sredini), Bista Kosti Trifkoviću na istoimenom trgu (desno)

- Participacija građana u procesu urbanog razvoja Sombora nije na visokom nivou prema podacima dobijenim kroz ovo istraživanje. Inicijative na području Sombora postoje, ali je uključivanje stanovnika u bitne gradske odluke kroz sugestije i preporuke na Planove i javna dokumenta, kao i kroz učešće na tribinama, malo. Sa druge strane, prema ranijem istraživanju na osnovu kojeg su vrednovani i Novosađani i Subotičani kao akteri u značajnim urbanim odlukama, Somborci takođe velikom većinom smatraju da je za izgled grada odgovornost podeljena i da su jednako zaslužni i građani i vlast (60,3%)⁴⁶², ali je njihovo participiranje i inercija na niskom nivou, kroz lokalne inicijative i aktuelne probleme, kao što je već prikazano.

⁴⁶¹ U periodu 1874. godine popločanje su činile granitne kocke dimenzija 12x12cm (kaldrma), dok je na primeru iz 1930. uočljiv isti patern i materijal, sa sitnijim rasterom tj. manjim dimenzijama kocaka. Transformacija urbanog jezgra, drugačiji vidovi saobraćaja zahtevali su promene koje su 1970. godine beležile jednobraznu asfaltiranu površinu ulice bez ikakve dekoracije. Kada je 2008. godine urbana aksa doživela trenutno vidljivu transformaciju, glavnu pešačku somborsku ulicu prekrila su polja materijalizovana kroz granitne ploče sive boje u kvadratnim poljima dimenzija 8x8m, definisanih bordurom od kamena u svetlo ružičastoj nijansi.

⁴⁶² Pušić Lj., Milošević B., Šljukić S., Dulić J.: *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*, Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja, Novi Sad, 2003., str. 273

6.7 Reperno-žične tačke Zrenjanina

Jedan grad se ne razlikuje mnogo od bilo koje osobe. Oboje na sebi nose tragove svih priča koje imaju da ispričaju. Vide mnogo lica. Unište stvari i naprave nove ponovo.

Rasmenia Massoud

Zrenjanin je politički, privredni, kulturni, obrazovni i administrativni centar Srednjobanatskog okruga i značajan industrijski centar Vojvodine. U Okrugu koji se nalazi na teritoriji od 3.257km²⁴⁶³, Zrenjanin je površinski najveći grad i ima veoma dug i složen razvojni put kroz istoriju, kao i druga naselja na prostoru veoma intenzivnih društvenih promena u prošlosti. Njegovu bogatu demografsku strukturu, koja predstavlja i jedan od identiteta grada, čini blizu 125 000 stanovnika (Tabela 5) i veliki broj nacija. Raznolikost entičkog sastava posledica je istorijskih uslova u kojima je grad rastao i doprinela je mnogobrojnim tragovima demografskih uticaja na fizičku strukturu grada. Zajedno sa Novim Sadom, Suboticom, Somborom, Sremskom Mitrovicom i Pančevom, predstavlja grad „motor razvoja” i naselje od državnog značaja ka kome gravitira veliki broj stanovnika iz okruženja.⁴⁶⁴

Tabela 5 _ Usporedni prikaz broja stanovnika na teritoriji Opštine i Grada Zrenjanina kroz poslednja četiri popisa na području Republike Srbije

ZRENJANIN	1981.	1991.	2002. ⁴⁶⁵	2011. ⁴⁶⁶
OPŠTINA	139 300	136 778	132 051	123 326
GRAD	81 270	81 316	79 773	76 511

6.7.1 Istorijski i urbani razvoj

Kao i brojni gradovi nastali uz tokove reka, Zrenjanin se razvijao uz prirodne uslove koje su diktirali reka Begej, specifična po brojnim meandrima i lesni plato na čijoj ivici se nalazi. Razvoj naselja uz vodenu površinu uslovio je formiranje ulične mreže i

⁴⁶³ **Republički zavod za statistiku** - Republika Srbija, *Administrativno teritorijalna podela i NSTJ nivoi 1, 2, 3*, Beograd
<http://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/registar-prostornih-jedinica-i-gis/administrativno-teritorijalna-podela-i-nstj-nivoi-1-2-3/nstj-1-vojvodina/> (datum posete 20.6.2019. godine)

⁴⁶⁴ **Prostorni plan grada Zrenjanina**, JP „Direkcija za izgradnju i uređenje grad Zrenjanina”, 2011., str. 12

⁴⁶⁵ **Republički zavod za statistiku** - Republika Srbija, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. godini - uporedni pregled broja stanovnika 1948., 1953., 1961., 1971., 1981., 1991. i 2002. - podaci po naseljima - knjiga 9*, Beograd, 2004., str. 34

⁴⁶⁶ **Republički zavod za statistiku** - Republika Srbija, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji*, Beograd, 2012., str. 36

urbane šeme koja je vidljiva i danas na planu grada. Tok reke se menjao, prirodno i veštački, što je dovelo do odstupanja od prvobitne strukture naselja. Prve hidrotehničke poduhvate uslovlila je izgradnja tvrđave u XVI veku, a dolaskom Turaka u tom periodu, grad dobija karakter turske palanke, a javni prostor centra poprima karakteristike čaršije.

Naselje se u istorijskim spisima spominje u XIV veku, ali se današnja slika Zrenjanina može sagledati praćenjem razvoja od XVIII veka, na dalje. Prvo naselje nastalo na teritoriji današnjeg grada je Grandulica, a geneza ukazuje da je nakon nje nastalo novo naselje na mestu današnjeg centra, čije je ime bilo Veliki Bečkerek, uslovljeno položajem meandara reke. Početak XVIII veka obeležila je pobeda nad Turcima i pripajanje naselja Austrougarskoj, kada je počelo i intenzivno naseljavanje različitih naroda, čemu je prethodilo isušivanje područja i promene u toku reke. Ubrzo je usledilo dobijanje statusa slobodne varošice, ali je tek ceo vek kasnije naselje postalo varoš sa uređenim magistratom. Plansko naseljavanje Velikog Bečkereka rezultat je vrlo jasnog i regulisanog širenja grada, oko postojećeg jezgra, što je obezbedilo složenu i razučenu urbanu strukturu, veoma atipičnu za naselja tog perioda, sa građevinama barkonih stilskih karakteristika. Iako je statusom bio niže u odnosu na neke druge vojvođanske centre, kao sedište Torontalske županije, Zrenjanin je doživeo brži urbani razvoj u odnosu na njih.⁴⁶⁷

Današnja struktura grada, rezultat je intervencija koje su usledile nakon požara velikih razmera koji je 1807. godine razorio gradsko tkivo, a u kom je sačuvano samo nekoliko objekata, među kojima je Crkva Uspenja Presvete Bogorodice, najstarija očuvana građevina Zrenjanina. Obnova koja je morala da usledi nakon razarajućeg požara doprinela je ekonomskom, graditeljskom i kuturnom razvoju grada. XIX vek doneo je gradskom jezgru nove monumentalne tipologije poput Gradske kuće (Županijska palata), Narodnog pozorišta "Toša Jovanović", Rimokatoličke katedrale, Trgovačke akademije, Reformatske crkve, Finansijske palate (danas Narodni muzej) i mnogih drugih koje su i dalje jedinstveni simboli Zrenjanina. Početak XX veka obeležila je izgradnja Palate pravosuđa i Malog mosta, najstarijeg od 10 mostova u gradu.

Period svetskih ratova poštedito je prostor grada u smislu fizičkih stradanja, a naselje prema značaju smestio u centralni položaj u odnosu na okruženje čime se podstakao razvoj i napredak. Do početka Drugog svetskog rata, grad je postao politički i privredni centar Banata i promenio ime iz Veliki Bečkerek u Petrograd, a nakon završetka rata u današnji naziv Zrenjanin, po narodnom heroju Žarku Zrenjaninu Uči.

⁴⁶⁷ Pušić, Lj.: *Urbanistički razvoj gradova u Vojvodini u XIX i prvoj polovini XX veka*, Novi Sad, Matica Srpska, 1987., str. 19.

Urbanističke intervencije koje su u drugoj polovini XX veka radikalno transformisale vojvođanske gradove, uticale su i na Zrenjanin, rezultirajući znatnim promenama urbane strukture i nestankom vrednog arhitektonskog nasleđa. Nove regulacije toka reke obezbedile su nastanak novog javnog prostora i šetališta u okruženju Malog mosta.

Zrenjanin danas, ima savremeno oblikovane i materijalizovane javne prostore, koji modernizuju izgled jezgra grada, u odnosu na većinski klasičističke javne objekte građene većinom u XIX veku. Gradski centar je „spontano oformljen“⁴⁶⁸ mrežom ulica i trgova koji se nalaze između velikom broja objekata, a čine ga Trg slobode, Ulica kralja Aleksandra i Trg dr Zorana Điniđića.

6.7.2 Klasifikacija reperno-žižnih tačkaka u gradu

Na teritoriji grada Zrenjanina izdvajaju se:

- **Područja – kompleksi**

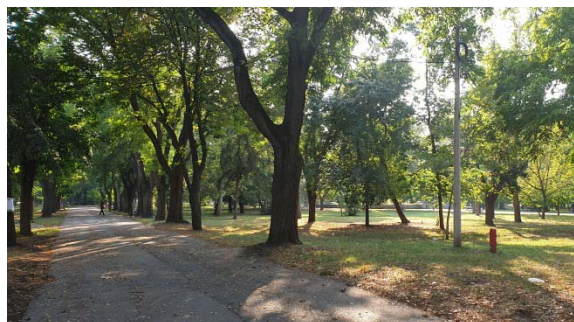
Gradsko jezgro Zrenjanina, predstavlja najznačajniji i sadržajno najbogatiji deo grada koji proglašen prostornom kulturno-istorijskom celinom od velikog značaja. Fizički, prostor je oivičen meandrom Begeja i tranzitnim saobraćajem koji je uveden da rastereti centar od saobraćaja, čime se formirala pešačka zona koju čine glavna ulica (kralja Aleksandra) i dva trga na njenim krajevima (Trg slobode i Trg dr Zorana Điniđića). Drugi istaknut prostorno ambijentalan i za Zrenjanince značajan kompleks jeste lokalitet „Peskara“ koji čine tri jezera, od kojih je sociološki najposećenije ono na kome je Gradska plaža. Dugogodišnji radovi na čišćenju vode, uređenju obala i nasipanju peska, kao i artikulacija i adekvatno formiranje zelenog pojasa imali su za cilj stvaranje novog mesta za odmor, uživanje, rekreaciju i socijalizaciju, koje ima sve karakteristike Gradske plaže. Pored kupališta, atipičan lokalitet koji privlači veliki broj pećarosa jeste „Čepel“, drugo po veličini jezero koje je danas šaranski revir. U gradu postoji veći broj spotskih objekata dislociranih u naselju, ali su bazeni, otvoreni i zatvoreni formirali sportsko-rekreativni centar „Jug Bazen“ koji predstavlja zanimljivu reperno-žižnu tačku za sve starosne kategorije, koja je zbog sadržaja koje objedinjuje aktuelna tokom cele godine.

⁴⁶⁸ **Reba, D.:** *Ulica – element strukture i identiteta*, Beograd, Orion Art, 2010., str. 141.

Među manjim mikroprostorima izdvajaju se trгови - Slobode, dr Zorana Đinđića, Žitni trg⁴⁶⁹, pijace - Glavna gradska pijaca, parkovi - Gradski park (Gradska bašta), Plankova bašta (Slika 145), Šećeranski park i Karađorđev park (Slika 146).

Slika _ 145 _ Park Plankova bašta

Slika _ 146 _ Karađorđev park

- **Linijski potezi**

Zrenjanin je grad na vodi, te je najznačajniji linijski tok na gradskoj teritoriji vodeni pravac Begeja kao i jezera nastala urbanističkom intervencijom i njegovom promenom toka. Glavna kolska magistrala koja postoji u gradu je Bulevar Milutina Milankovića, koji predstavlja putni pravac od vitalnog značaja i duž koje su smešteni različiti sadržaji, ali je njegova izgradnja bila funkcionalna neophodnost zbog čega nisu svi fragmenti grada na adekvatan način uređeni. Iako značajna za grad, Magistrala u ovoj analizi nije definisana kao reperno-žična tačka naselja. Predstavnicima ovih grupa, opravdanije su pešački pravci u centru grada kao što su Ulica kralja Aleksandra I Karađorđevića (Slika 147) i Gimnazijska ulica (Slika 148), kao i kolski pravci koji vode do gradskog jezgra kao što su Ulica kralja Petra I, Narodnog fronta (Slika 149), Subotićeva, Pupinova (Slika 150).

Slike _ 147, 148 _ Pešačka Ulica kralja Aleksandra I (levo); Gimnazijska ulica (desno)

⁴⁶⁹ Žitni trg nastao je krajem XVIII veka i tokov vekova menjao je svoju funkciju, ambijentalnost i odnos prema neposrednom okruženju. Primarno je bio žitna pijaca, kada je i dobio naziv koji nosi i danas, zatim autobuska stanica, a danas je javni parking. Kako njegova današnja funkcija nije sadržaj koji bi prema kriterijumima ovog istraživanja bio reperno-žična tačka, kao takav, trg bi bio izuzet iz valorizacije. Njegova transformabilna slika koju dobija prilikom tradicionalne manifestacije Dani piva koja se u Zrenjaninu održava svake godine i jedan je od simbola grada, uvrštava ga u značajna mesta socijalizacije na području grada.

Slike _ 149, 150 _ Ulica Narodnog fronta (levo) i Ulica Pupinova (desno)

Jedan od značajnih simbola grada koji su predstavnici ove tipološke grupe u klasifikaciji su mostovi. Preko Begeja, kao jedan od najposećenijih je Veliki pešački most (1971), najstariji gradski most je Mali most (1904) koji povezuje Centar grada sa četvrti Mala Amerika i koji je nakon urbanističke transformacije ostao kao linijska veza preko Jezera III. Gradski most u produžetku najfrekventnijeg putnog pravca je Magistralni (1965) kao inženjerska instalacija preko reke Begej koji je ujedno i najveći na celom toku ove reke, a i na prostoru grada Zrenjanina. Znamenitost naselja i simbol grada je Viseći pešački most (1962) lokalno prozvan Most na suvom, koji se spletom urbanističkih intervencija u ovom delu grada našao između dva jezera, te je kao takav izgubio funkciju za koju je napravljen, dok se nad Jezerom I kao veza naselja Mala Amerika i industrijske zone nalazi Lučni pešački most (1985). Zrenjanin je grad u čijoj se gradskoj strukturi mostovi izdvajaju kao urbanistička neophodnost za adekvatno funkcionisanje svih vidova saobraćaja.

- **Pojedinačna mesta i prostori**

Među najčešćim reperno-žižnim tačkama na prostoru grada izdvajaju se sakralni objekti - Hram Uspenja presvete Bogorodice (1746), Rimokatolička katedrala (1868), Hram Vavedenja presvete Bogorodice (1777), Reformatorska crkva (1891), objekti uprave i administracije - Gradska kuća (1888), Palata pravde (1908) (Slika 154), Zgrada skupštine grada (1820), Glavna pošta (Slika 152), objekti saobraćajne infrastrukture - Autobuska i Železnička stanica, objekti kulture - Narodno pozorište „Toša Jovanović” (1839), Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin” (1861), Narodni muzej (1894), Savremena galerija Umetničke kolonije Ečka, Istorijski arhiv (1965), Zavod za zaštitu spomenika kulture Zrenjanina (1872), Kulturni centar Zrenjanina (1978), objekti obrazovanja - Trgovačka akademija (danas Srednja elektrotehnička škola „Nikola Tesla”) (1891), Tehnički fakultet „Mihajlo Pupin” (1974), Zrenjaninska gimnazija (1846), sportski centri - Sokolski dom (1924), Hala sportova „Kristalna dvorana” (2009) (Slika 153), Gradski stadion (1953), Hala „Medison” (1961), Dom borilačkih sportova (1926), zdravstveni objekti - Opšta gradska bolnica „Đorđe Jovanović”, Zavod za javno zdravlje Zrenjanina, poslovni objekti - zgrada „Vodotoranj”

(1963) (Slika 151), zgrada Vojvođanske banke/Shopping Family , tržni centri - Renesansa (2008), Aviv Park (2015).

Slika _ 151 _ Zgrada „Vodotoranj”

Slika _ 152 _ Glavna pošta

Slika _ 153 _ Hala sportova „Kristalna dvorana”

Slika _ 154 _ Palata pravde

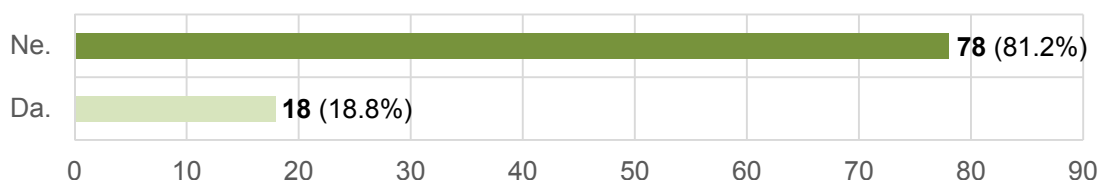
6.7.3 Prikaz rezultata ankete

Anketni upitnik za naselje Zrenjanin popunilo je 96 ispitanika, od čega je 66 osoba ženskog pola (68,8%) i 30 muškog (31,2%). Prema starosnoj strukturi, anketu je popunilo 0 osoba uzrasta 7-15 godina (0%), 33 osobe uzrasata 15-25 godina (34,4%), 39 osoba uzrasta 25-50 godina (40,6%), 24 osobe uzrasta 50-65 godina (25,0%) i nijedna osoba starija od 65 godina (0%). U pogledu statusa u gradu, ukupno je 73 osobe (74,0%) stalno nastanjeno u gradu, 6 osoba (6,3%) privremeno nastanjeno u Zrenjaninu, 7 osoba (7,3%) u poseti gradu zbog posla ili porodice, dok je 9 ispitanika

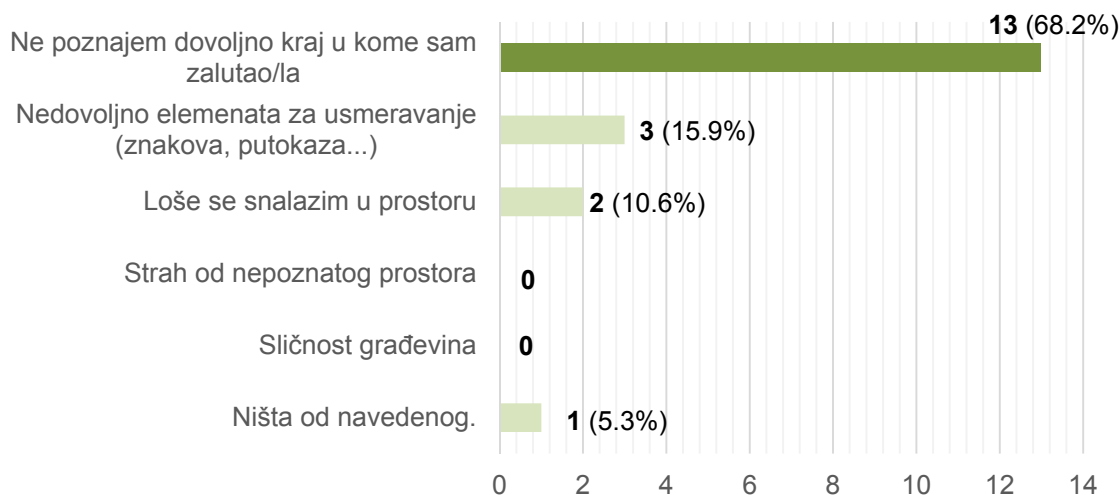
(9,4%) turistički u gradu, a 1 osoba (1,0%) je kao odgovor izabrala ništa od navedenog. Svi anketni listići su bili adekvatno popunjeni te je uzorak u potpunosti iskorišćen u svrhu ovog istraživanja.

Stavovi ispitanika o prostoru, orijentaciji i snalaženju u naselju

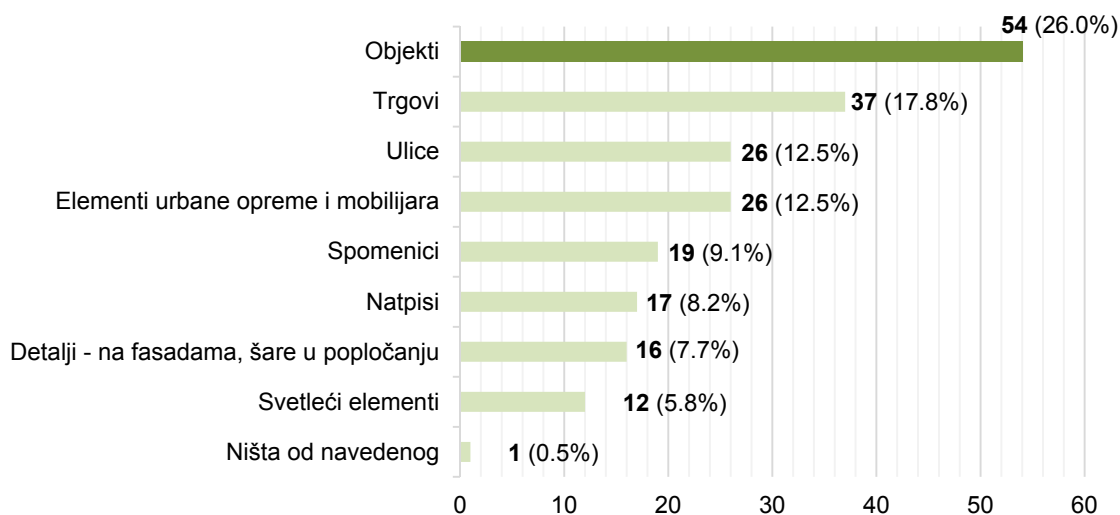
Grafikon 4_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4 u anketi *Da li ste se nekada izgubili / zalutali u ovom gradu?*

Grafikon 4.1_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4.1 u anketi *Ako je Vaš odgovor Da, zašto?*

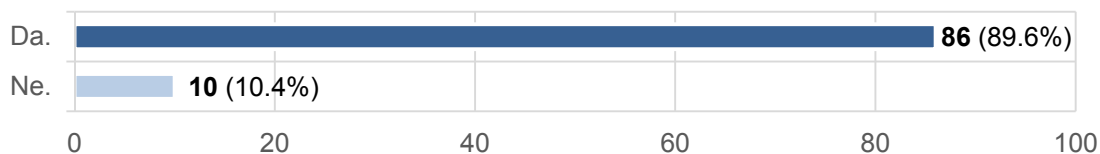
Grafikon 5_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 5 u anketi *Šta su za Vas najuočljiviji elementi u prostoru?*

Procentualno posmatrano, 18 ispitanika (18,8%) se nekada za vreme svog života ili boravka izgubio na teritoriji ovog grada, ali je kao najčešće izdvojen razlog nepoznavanje kraja u kome se to desilo. Ovaj podatak nije uteha kada se sagledava jasnoća i preglednost gradske strukture, ali govori u prilog samo trenutnom stanju, neupućenosti i nedovoljnoj upoznatosti ljudi sa određenim delovima grada. Čak i ako je stalni stanovnik grada u pitanju, poznavanje svih delova naselja u totalitetu na istom kvalitativnom nivou je nemoguće, jer „percepcija gradskih celina vrlo je personalizovana i najsnažnije je određuju trajektorije svakodnevnog života”⁴⁷⁰. Među 15 ispitanika koji su stalni stanovnici Zrenjanina, 10 je onih koji ne poznaju kraj u kom su se izgubili, dok po dva ispitanika imaju loše snalaženje u prostoru ili smatraju da je nedovoljno elemenata pomoću kojih se orijentišu u prostoru. Kao najočljivije elemente urbane strukture, 54 osobe (26%) izvaja objekte, zatim trgove i ulice, što su pokazala i mišljenja ispitanika u Novom Sadu i Somboru. Značajno je izdvojiti da su svi od ponuđenih odgovora, za ispitanike bili zanimljivi, zbog čega i najmanje pomenutu referencu prostora svetleće elemente, čak 12 osoba smatra značajnim i uočljivim.

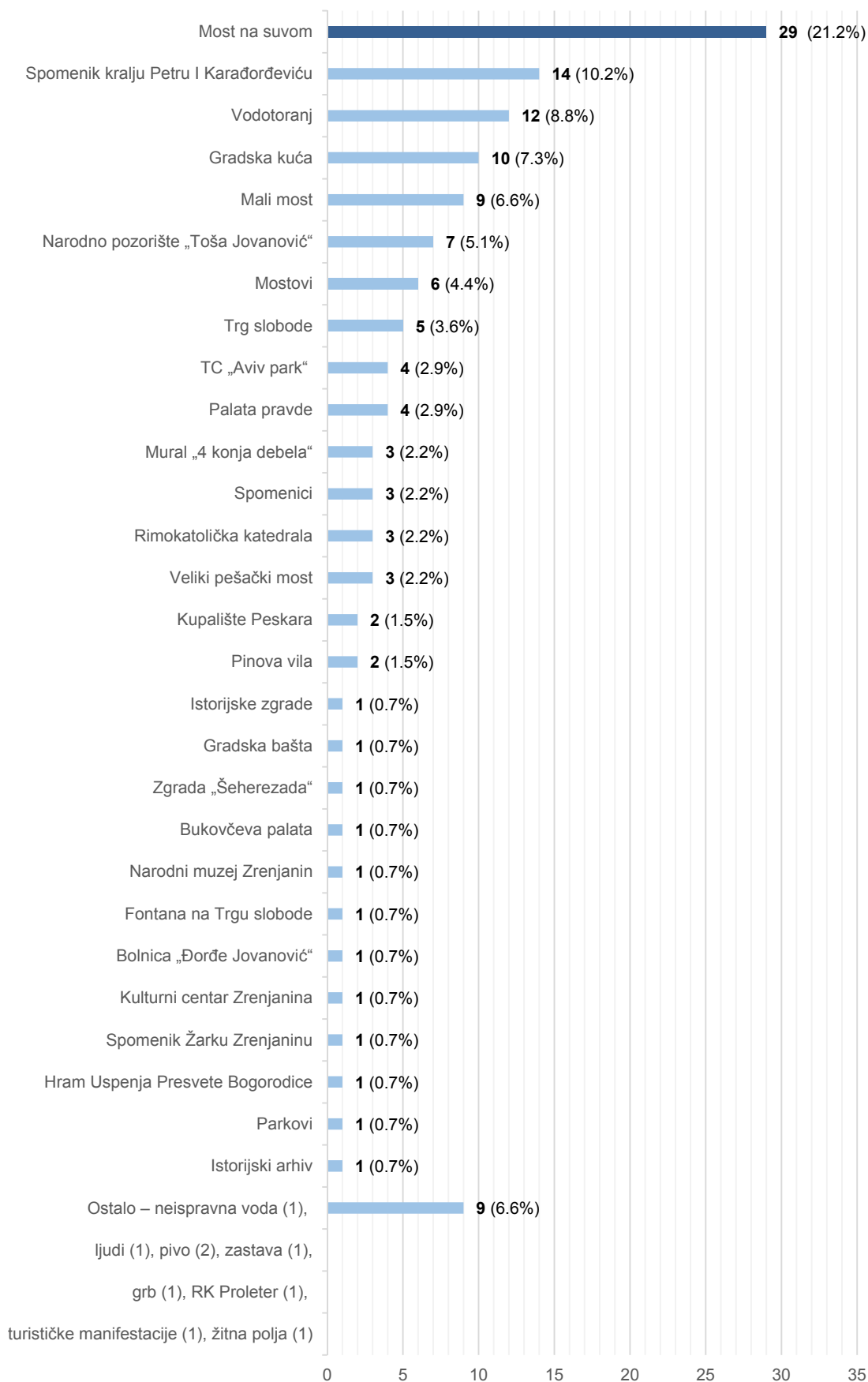
Stavovi ispitanika prema simbolima grada

Grafikon 6_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6 u anketi_ *Da li ovaj grad ima simbole po kojima je poznat?*

⁴⁷⁰ Pušić Lj.: *Grad bez lica*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2009., str. 28

Grafikon 6.1_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?*

LEGENDA:

Simboli grada – prema rezultatima ankete

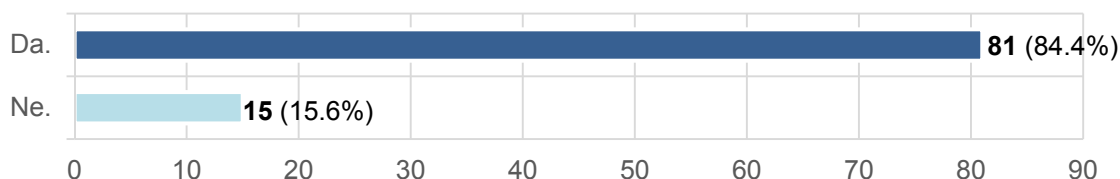
	Granica centra grada	①	Most na suvom	⑥	Narodno pozorište
	Područja - kompleksi	②	Spomenik Kralju Petru I	⑦	Mostovi
	Linijski pravci	③	Vodotoranj	⑧	Trg Slobode
	Pojedinačna mesta i prostori	④	Gradska kuća	⑨	TC Aviv Park
		⑤	Mali most	⑩	Palata pravde

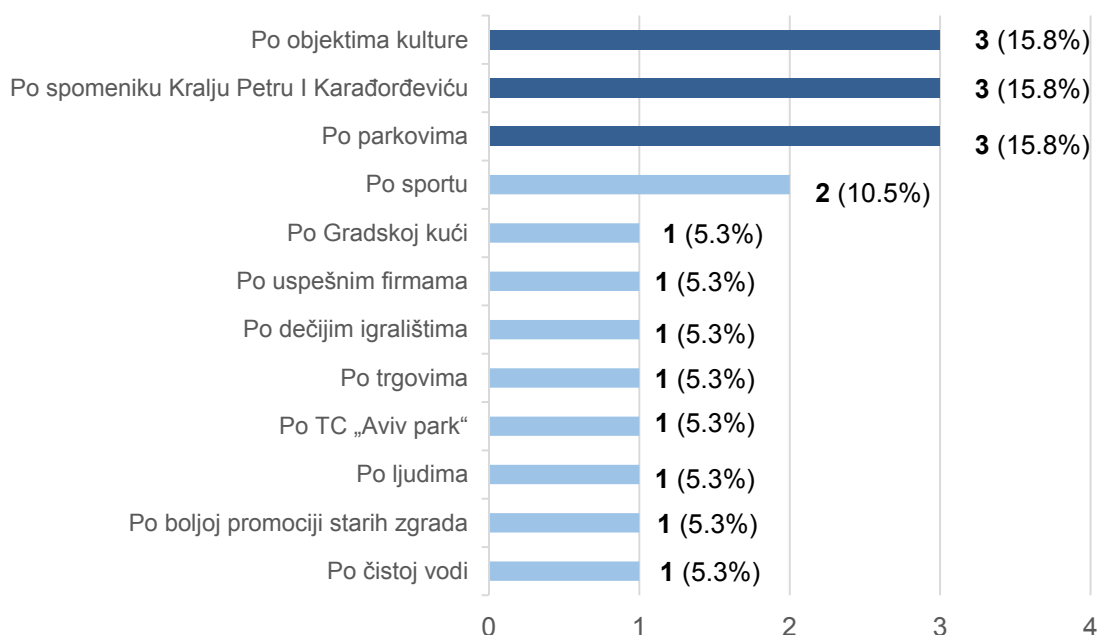
razmera 1:10.000

Mapa 10 _ZR_ Grafički prikaz prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi_ Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?

Grafikon 7_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7 u anketi_ *Da li smatrate da je dobro da grad po tome bude poznat?*

Grafikon 7.1_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Ne, po čemu je bolje da bude poznat?*

Većina od 86 ispitanika (89,6%) smatra da grad Zrenjanin ima svoje simbole, a čak 81 ispitanik (84,4%) da su upravo oni dobar reprezent naselja i ono po čemu on treba da bude poznat. Među najznačajnijim, prema mišljenju 96 ispitanika koji su učestvovali u anketiranju, Most na suvom je istaknuti simbol. Na nekadašnjem rukavcu Begeja, nakon zatrpavanja i formiranja tri jezera tzv. *Begejske petlje*, stvorena je atipična inženjerska instalacija - most na suvom, sa potpuno izgubljenom prvobitnom funkcijom, kada je preko vodene površine spajao Centar grada sa naseljem „Mala Amerika“. Prema navodima službi na teritoriji Zrenjanina, stanje mosta je izuzetno loše⁴⁷¹, kako konstruktivno, tako i ambijentalno, vizuelno i po pitanju sveopšteg boniteta, dok je prema Planu generalne regulacije za naselje „Mala Amerika“⁴⁷² planirana izrada Urbanističkog plana prema kojem se preporučuje uklanjanje mosta, konzervacija ili restauracija. Kako most ne predstavlja kulturno dobro pod zaštitom, godine u kojima se

⁴⁷¹ **Vorkapić S.**, *Neizvesna sudbina zrenjaninskog mosta na suvom*, Zrenjaninski list, 2015. online izdanja <http://www.listzrenjanin.com/neizvesna-sudbina-zrenjaninskog-mosta-na-suvom/> (02.6.2019)

⁴⁷² **Plan generalne regulacije**, JP „Direkcija za izgradnju i uređenje grada Zrenjanina“, Zrenjanin, 2015., str. 12

na poboljšanju stanja i refunkcionalnosti ništa ne radi, predstavljaju period kada inženjersko delo inženjera Rade Janjatova sve intenzivnije propada. Viseći most između dva jezera predstavlja jedinstveni primer ove tipologije, zbog čega ga stanovnici smatraju jedinstvenom atrakcijom i simbolom, ali su objektivni gradski uslovi i stanje od velikog krajnjeg značaja.

Pored mosta na suvom, ispitanici su sa 10 i više odgovora kao simbole grada izdvojili Spomenik kralju Petru I Karađorđeviću (14 osoba - 10,2%), Vodotoranj (12 osoba - 8,8%) i Gradsku kuću (10 osoba - 7,3%), koji u mapi grada predstavljaju značajne reperne i žične tačke za sve stanovnike i posetioce. Spomenik srpskom kralju Petru I Karađorđeviću na teritoriji Zrenjanina ima bogatu istoriju, jer je nakon Drugog svetskog rata uklonjen originalni spomenik koji je delo zagrebačkog vajara Rudolfa Valdeca⁴⁷³ iz 1926. godine. Replika postavljena 2006. godine na glavni gradski Trg slobode, predstavlja impozantnu bronzanu strukturu na mermernom postamentu, te je kao takav, spomenik značajan vizuelni, ambijentalni i tradicionalni identitet ovog grada. Vodotoranj, poslovna jedanaestospratnica u centru grada podignuta je 1964. godine po projektu beogradskog arhitekta Borka Novakovića, a rekonstrisana početkom 21. veka prema projektu novosadskog arhitekta Darka Rebe. Za Zrenjanince, ovaj atipičan objekat u strogom centru grada predstavlja vizuelnu aksu koja je orijentir u prostoru i simbol naselja.

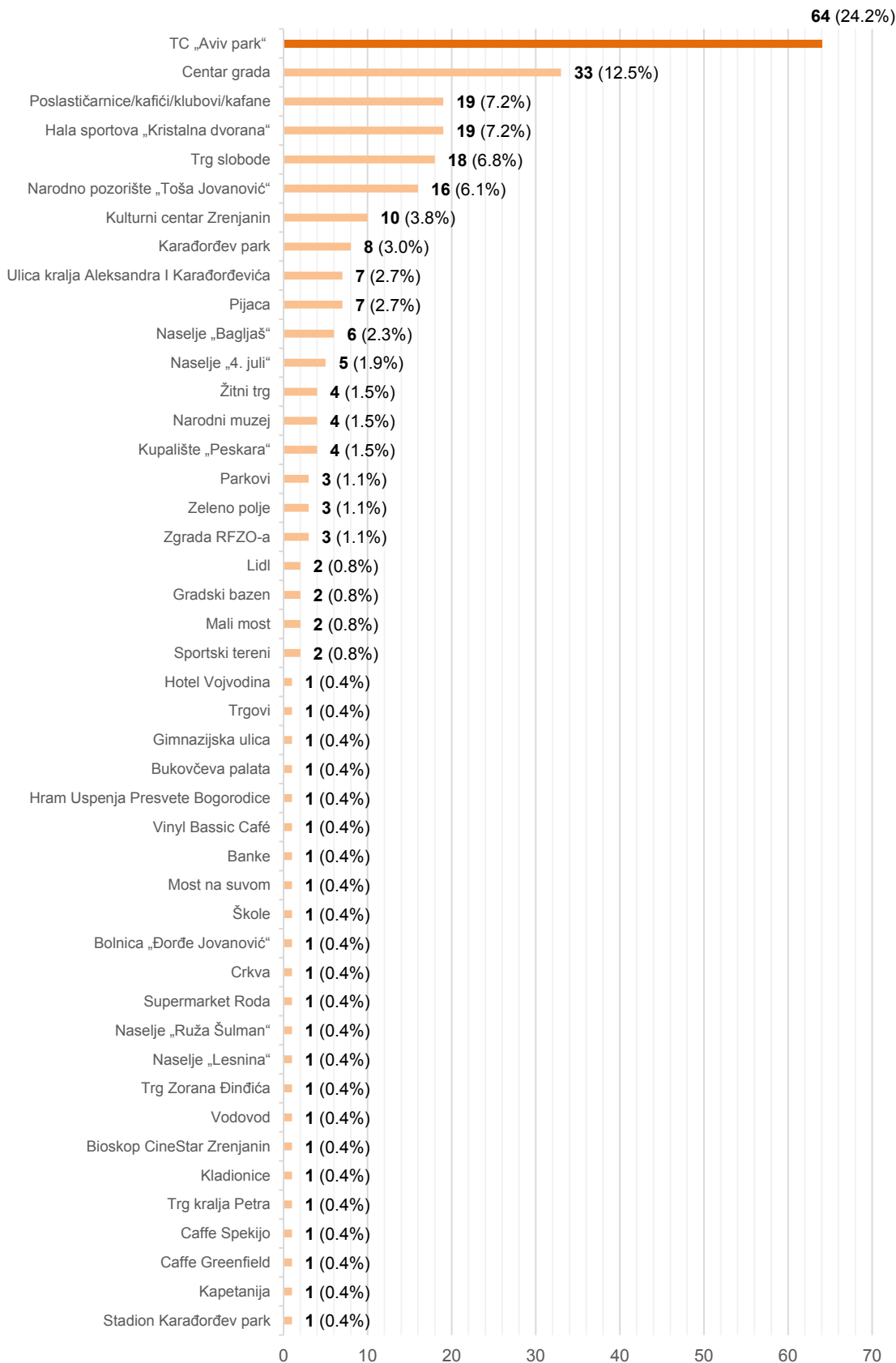
Sa druge strane 15 ispitanika smatra da grad Zrenjanin treba da bude poznat po nekim drugim simbolima, ali rezultati koje se ovi ispitanici dali govore da su izdvojeni elementi, prostori, objekti, već prepoznati na nivou naselja, zbog čega se izvodi zaključak da je samo intenzivnija promocija ono što nedostaje.

---

⁴⁷³ **Zvanična prezentacija grada Zrenjanina**, Grad Zrenjanin
<http://www.zrenjanin.rs/1-120-21-0/Spomenici> (datum posete 02.6.2019.)

Stavovi ispitanika prema glavnim mestima za socijalizaciju u gradu

Grafikon 8_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 8 u anketi_ *Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi.*

LEGENDA:

Mesta okupljanja – prema rezultatima ankete

	Granica centra grada	①	TC Aviv Park
	Područja - kompleksi	②	Centar grada
	Linijski pravci	③	Kristalna dvorana
	Pojedinačna mesta i prostori	④	Trg Slobode
		⑤	Narodno pozorište

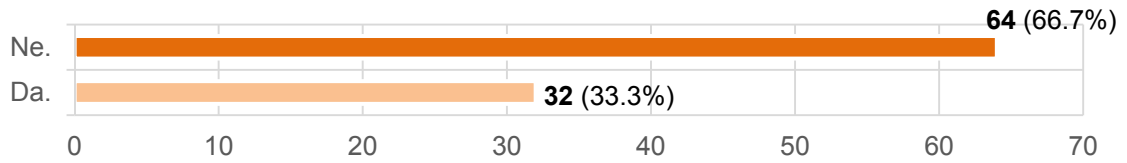
⑥	KC Zrenjanin
⑦	Karađorđev park
⑧	Ulica Kralja Petra I
⑨	Pijaca
⑩	Naselje Bagljaš

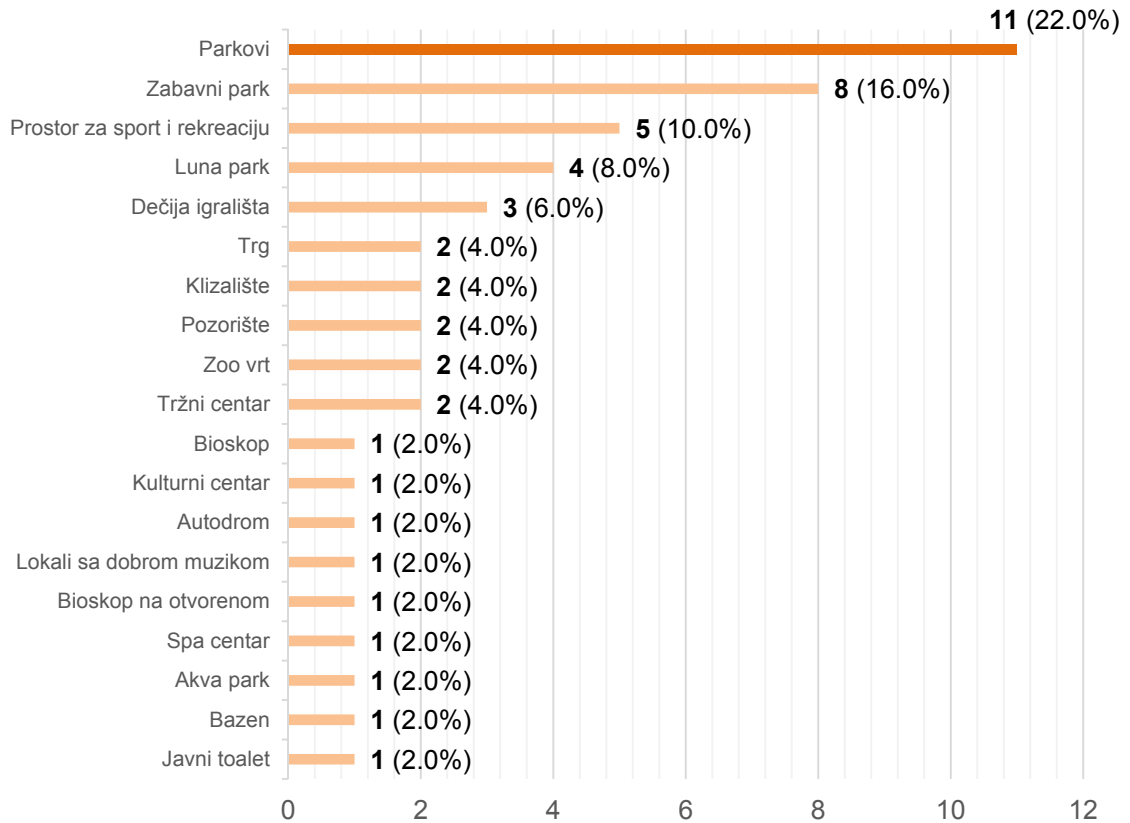
razmera 1:10.000

Mapa 11 _ ZR _ Grafički prikaz prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 8 u anketi_ Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi.

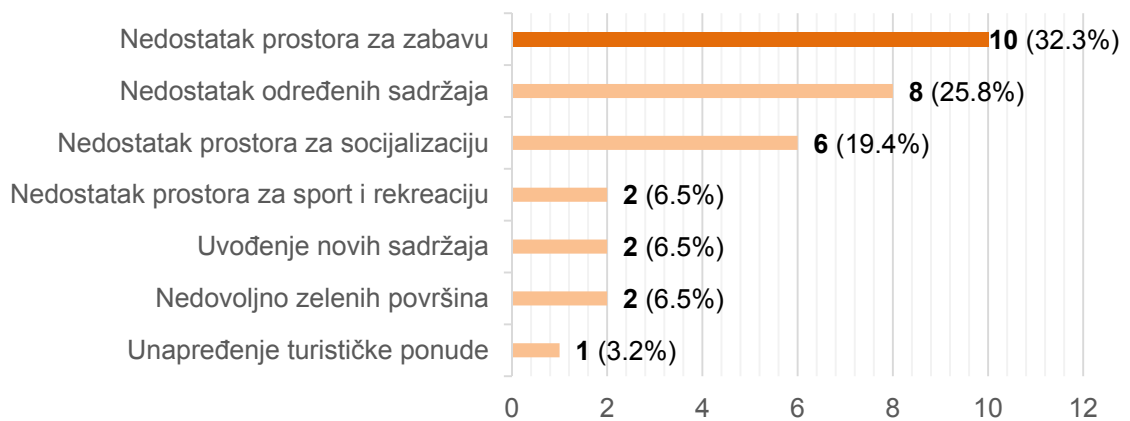
Grafikon 9_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9 u anketi_ *Da li u ovom gradu nedostaju javni objekti ili mesta koja bi služila za okupljanje većeg broja ljudi?*

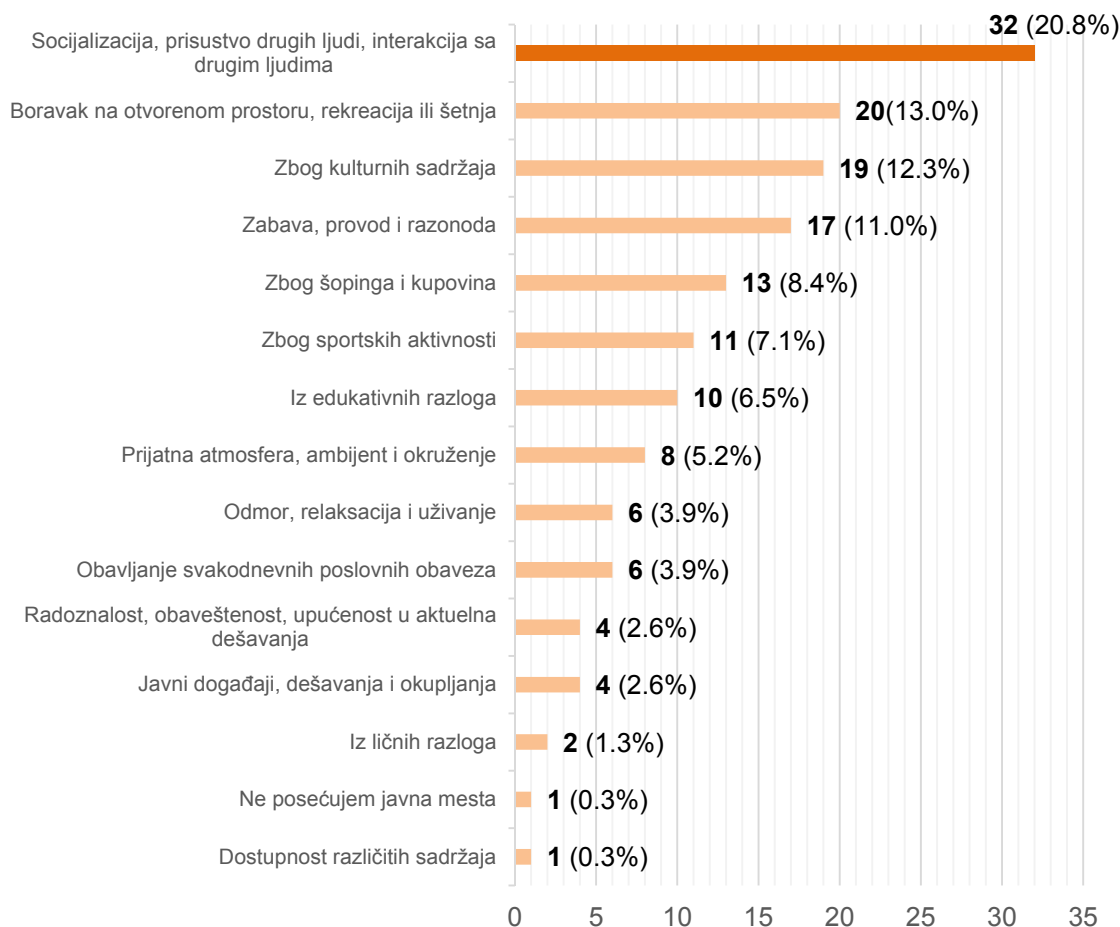
Grafikon 9.1_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to objekti ili mesta?*

Grafikon 9.2_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.2 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, zašto baš ti objekti i mesta?*

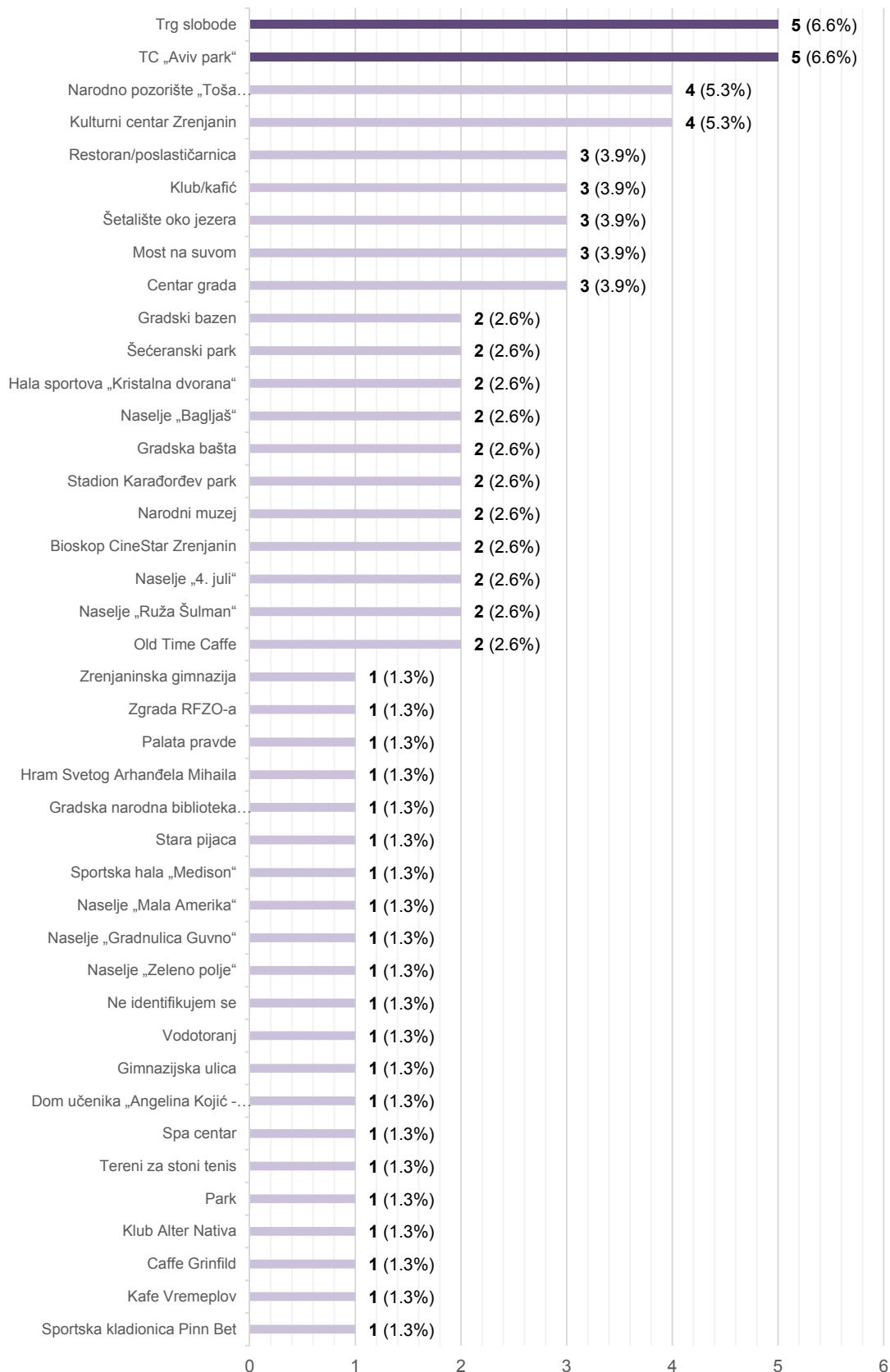
Grafikon 10_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 10 u anketi_ *Navedite razlog zbog kojeg posećujete neko javno mesto?*

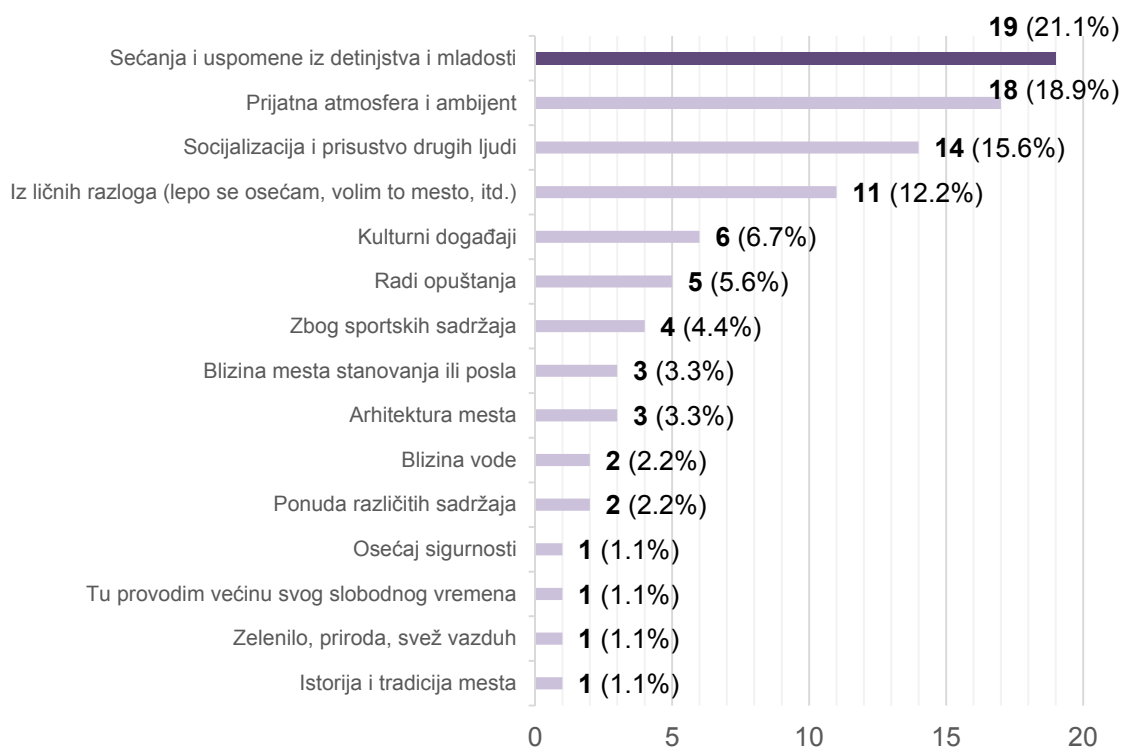
Prema dobijenim odgovorima od 96 učesnika u anketi, evidentno je da na prostoru Zrenjanina postoji veliki broj tipologija javne namene koje posetioци rado koriste i smatraju ih sociološkim žižama naselja. Zanimljivo je da je kao najčešće pomenuto mesto za okupljanje izdvojen tržni centar Aviv park, dok je Centar kao prostorna celina na drugom mestu. Kao jedini veliki tržni centar sa savremenim konceptom trgovine, osmišljen i kao potrošačka i kao socijalna reperno-žična tačka, Aviv park je otvoren u oktobru 2015. godine i od tada privlači veliki broj posetilaca svih uzrasta. Mišljenje ispitanika je da u gradu nedostaju mesta kao što su parkovi (11 osoba - 22%), zabavni parkovi (8 osoba - 16%), kao dva najčešće pomenuta mesta, dok se dalje izdvajaju luna park, trg, dečje igralište. Prikaz odgovora slaže se sa daljim navođenjima učesnika u anketi koji javna mesta posećuju zbog socijalizacije i interakcije sa drugim ljudima, boravka na otvorenom, provoda, razonode, kulturnih sadržaja i kupovine, što je pet najviše pomenutih razloga. Ovo se dalje u potpunosti slaže sa mestima koje su izdvojili kao najznačajnije sociološke žiže u naselju, ali i sa sadržaja koji po njihovom mišljenju nedostaju gradu kako bi stanovnici i turisti bili još zadovoljniji. Postojeći parkovi i trgovi izdvojeni su kao frekventna mesta okupljanja, usled čega je ostvariv veliki broj potreba korisnika, ali kako su u pitanju otvoreni prostori, onemogućeno je njihovo permanentno korišćenje tokom cele godine. Shodno tome, događaji kao što su dečiji festivali, takmičenja, književne večeri ili zabavne aktivnosti koje se u tržnom centru izuzetno posećuju, ukazuju na podatak da bi zabavni ili avantura park za mlade, oplemenio socijalni život i privukao ovu kategoriju korisnika.

Stavovi ispitanika prema identifikaciji sa prostorom

Grafikon 11_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11 u anketi *„Izdvojte jedan prostor (mesto, objekat, prostorni element) sa kojim se u ovom naselju najviše identifikujete (smatrate ga ličnim, najprijetnijim, poznatim, osećate se sigurno, asocira Vas na nešto lično)?“*

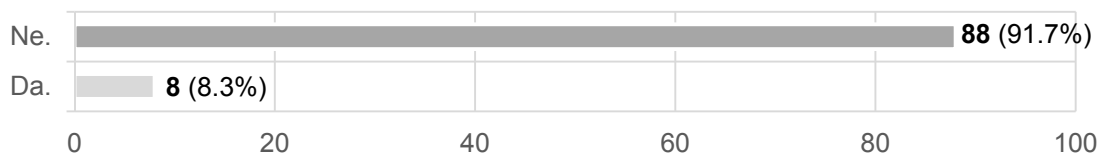
Grafikon 11.1_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11.1 u anketi_ *Zašto baš taj prostor?*

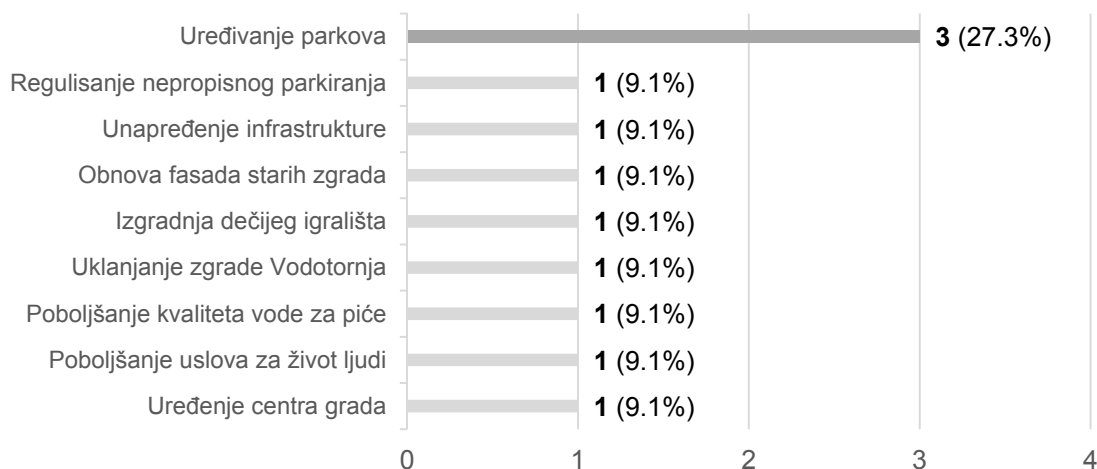
Ono što ispitanike ovog grada odvaja od svih u prethodnim naseljima jeste što su oni prostore sa kojima se identifikuju izabrali u skladu sa sećanjima koja imaju na njih, prijatnu atmosferu i lepe uspomene koje su formirali na tom mestu. Usklađenost odgovora na različita pitanja ili u okviru diferenciranih grupa pitanja, pokazuje da su prostori koje ispitanici izdvajaju za njih značajni po više aspekata - kao mesta koja su za naselje bitna i izdvajaju se kao simboli ili obeležja, kao sociološke žiže koje posećuje veliki broj ljudi, kao mesta dobre atmosfere, ambijentalna i autentična prema karakteru, opremi, događajima koji se odvijaju na njima, a kako su i sami korisnici istih, veliki broj značajnih svakodnevnih aktivnosti čini da ove tačke budu za njih poznata, rado posećena i mesta sa kojima se identifikuju. Kao i u prethodnim grupama pitanja, TC Aviv park predstavlja izdvojeni odgovor, a uz njega se na prvom mestu nalazi i Trg slobode, glavno gradsko uporište socijalnog života.

Afinitet građana da predlože stručnim službama u naselju unapređenje u pogledu kvaliteta života

Grafikon 12_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12 u anketi_ *Da li ste ikada predložili stručnim službama da nešto promene u gradu?*

Grafikon 12.1_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, šta je bio Vaš predlog?*

Kada je u pitanju učešće Zrenjaninaca u javnom životu i pitanjima od velikog značaja za poboljšanje kvaliteta života, rezultati su niski. Niko od ispitanika nije učestvovao u javnim uvidima i imao sugestije i primedbe na Planove, ali je značajno primetiti da se kao i u pogledu prostora na kojima se okuplja puno ljudi, stanovnici Zrenjanina prijatno osećaju na javnim otvorenim prostorima, zbog čega su 3 osobe (27,3%) imale predlog uređenja gradskih parkova, a 1 osoba (9,1%) izgradnju dečjeg igrališta. Ostali odgovori ukazuju i na potrebu za boljim sveopštim uslovima u gradu, komforu, kvalitetu života, uređenijoj infrastrukturi i rigoroznijim merama u saobraćaju. Svih osam ispitanika koji su participirali na neki način u javnim pitanjima su stalni stanovnici grada Zrenjanina, starosti od 25-50 godina.

6.7.4 Komparativno vrednovanje reperno-žičnih tačaka

Prema sumiranim rezultatima dobijenim kroz sprovedenu anketu, uočeno je sledeće:

- Centar grada predstavlja značajnu celinu za okupljanje ljudi i u pogledu socijalizacije, on je za 33 ispitanika (12,5%) izuzetno posećeno mesto, nakon jedinog tržnog centra u gradu. Značajno je uočiti da mnogobrojni sadržaji, javni objekti, ambijentalne vrednosti koje ovaj prostor ima predstavljaju identitete za ispitanike, ali je iako na drugom mestu prema učestalosti odgovora, Centar grada duplo manje puta pomenuto mesto socijalizacije. Ne treba zaboraviti da je u pitanju izuzetno složen sklop i kompleks koji objedinjuje manja mesta, od kojih su neka izdvojena i kao zasebni entiteti među odgovorima u anketi (Trg slobode, Ulica kralja Aleksandra, Žitni trg), te i kroz te odgovore treba vrednovati njegov značaj za ispitanike. Urbana tradicija i istorijski kontinuitet i istoričnost predstavljaju karakteristike centara vojvođanskih naselja, gde se na najbolji način uočava upravo umrežavanje trgova i pešačkih ulica koje ih povezuju i

ukazuju na njihov značaj, što je slučaj i sa centrom Zrenjanina. Longitudinalno naglašena pešačka aksa u pravcu istok-zapad povezuje dva značajna gradska prostora koji okupljaju veliki broj posetilaca, čime je aktivirana i cela zona u užem okruženju. Nakon urbane transformacije i restilizacije ovog poteza u periodu 2003-2007. godine prema pobjedničkom rešenju arhitekta Branislava Mitrovića⁴⁷⁴ na konkursu grada, ovaj prostor dobio je i drugačiji vizuelni karakter u potpunosti;

- Iako dislocirana u odnosu na sam centar grada, gradska plaža „Pesquera” predstavlja često posećeno kupalište u Zrenjaninu (Slika 155). Kako je u pitanju sezonski zastupljena žižna tačka na koju u najvećoj meri utiču svi prirodni faktori, izdvanje upravo ovog odgovora uočeno je na oba ključna pitanja u anketi kojima se pokazuje da je jedinstvena plaža na jezeru simbol grada (2 odgovora - 1,5%) i značajno mesto socijalizacije (4 odgovora - 1,5%). Na ovom primeru vidi se uzročna veza koja postoji između sadržaja i njegove lokacije, a koja pokazuje da reperno-žižno mesto ne mora biti u centru grada ili na uskoj periferiji, ukoliko je u pitanju sadržaj koji je logično pozicioniran na daljoj periferiji, ili je jedinstven u gradu, te njegova veća vrednost može biti upravo izmeštanje iz strogog gradskog tkiva. Sa druge strane, bazeni koji su deo kompleksa „Jug Bazen” su samo dva puta pomenuti odgovor (0,8%) na pitanje koje se tiče primarnih mesta okupljanja na teritoriji grada;

Slika _ 155 _ Gradska plaža „Pesquera”

- Nastao još u XVIII veku, o čemu svedoče karte iz tog perioda,⁴⁷⁵ glavni gradski Trg slobode (Slika 156) fizički okvir dobio je tokom XIX veka, kada se formiraju objekti koji su simboli Zrenjanina kao što su Županijska palata, zgrada Narodnog pozorišta i Rimokatolička crkva. Prostor je sam postao značajna tačka za gradsku organizaciju, urbanu strukturu, graditeljsko nasleđe, ali i značajno mesto u svakodnevnom životu ljudi o čemu svedoči učestalost pominjanja trga u odgovorima dobijenim kroz anketu.

⁴⁷⁴ **Zvanična prezentacija grada Zrenjanina**, Grad Zrenjanin

<http://www.zrenjanin.rs/3-45-45-3650/Kako-ce-izgledati-Trg-slobode-nakon-rekonstrukcije> (datum posete 02.6.2019.)

⁴⁷⁵ **Tepavčević B.:** *Trgovi u Vojvodini – morfogeneza, fizička struktura i funkcije*, FTN izdavaštvo, Novi Sad, 2008., str. 113

Podaci pokazuju da je 5 ispitanika (3,6%) izdvojilo Trg slobode kao simbol grada, a da 18 osoba (6,8%) smatra da je on značajno mesto socijalizacije (Mapa 12). Kao jedini od trgova ovaj prostor se izdvojio i kao mesto sa kojim se identifikuje 5 ispitanika (6,6%). Kao značajna mesta socijalizacije izdvojili su se i Žitni trg (Slika 157) sa 4 odgovora (1,5%) i Trg Zorana Đinđića (Slika 158) sa jednim odgovorom (0,4%), koji je svoj današnji karakter poprimio izgradnjom zgrade Vojvođanske banke i u najvećoj meri predstavlja njen plato. S tim u vezi, centralni gradski trg potvrđuje svoj identitet u gradskoj strukturi i izdvaja se kao karakteristično mesto koje stanovnici i turisti rado posećuju;

Slika _ 156 _ Trg slobode

Slika _ 157 _ Žitni trg

Slika _ 158 _ Trg Zorana Đinđića

LEGENDA:

Simboli grada / mesta okupljanja – prema rezultatima ankete

	Granica centra grada		TC Aviv Park
	Područja - kompleksi		Trg Slobode
	Linijski pravci		Narodno pozorište
	Pojedinačna mesta i prostori		

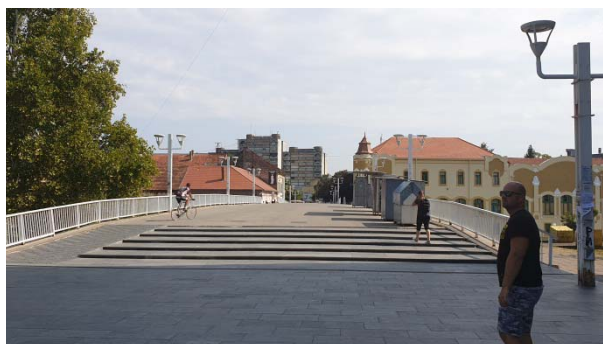
razmera 1:10.000

Mapa12 _ ZR _ Grafički prikaz preklapjenih prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 6.1 i 8 u anketi

- Rezultati ankete pokazuju da se ulice kao linijski pravci ne izdvajaju kao simboli naselja, prema mišljenju ispitanika, ali je glavnu pešačku aksu 7 osoba (2,7%) definisalo kao prostor koji okuplja i koji posećuje mnogo ljudi. Sa druge strane, neoizostavan je utisak da su mostovi veoma značajni za Zrenjanince i kao simboli i kao žižna mesta. Most na suvom (Slika 159) predstavlja najistaknutiji simbol grada prema mišljenju ljudi koji su učestvovali u istraživanju (29 osoba - 21,2%), zatim mali most (9 osoba - 6,6%) (Slika 161) i veliki pešački most (3 osobe - 2,2%) (Slika 160), dok je 6 osoba (4,4%) izdvojilo mostove, bez pojedinačnog navođenja nego kao zajedničke simbole grada Zrenjanina. Pozitivna strana ovakvih odgovora jeste što ispitanici prepoznaju koliko mostovi kao inženjerski objekti predstavljaju funkcionalne neophodnosti savremenog društva, ali i koliko su u pitanju estetski prostorni elementi koji mogu da postanu tačke prepoznavanja, orijentisanja, akcentovanja u prostoru, mesta koja olakšavaju dostupnost i pristupačnost, te predstavljaju reperno-žižne tačke u naselju. Usled atipične veze reke i naselja, gde vodena površina ne tangira gradsku strukturu, nego meandrično prolazi kroz nju, mostovi su u Zrenjaninu nastajali kao potreba, ali su danas mesta identiteta sa bogatom i dugom istorijom po kojoj su poznati;

Slika _ 159 _ Most na suvom

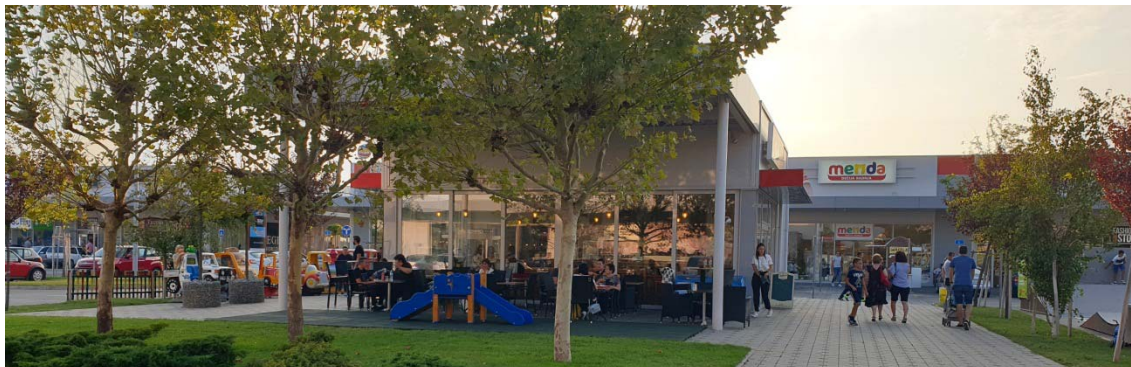
Slika _ 160 _ Veliki pešački most

Slika _ 161 _ Mali most

- Pojedinačni objekti su u svim vojvođanskim gradovima generatori umetničke, ekonomske, socijalne, edukativne i kulturne komunikacije između grada i korisnika, jer kroz svoju funkciju i formu bivaju prepoznati kod stanovnika kao mesta koja sublimišu svakodnevni život i navike. Uporedna analiza kroz koju se može sagledati da li postoje

objekti koji su za ispitanike simboli naselja, mesta socijalizacije, a da u isto vreme predstavljaju i mesta sa kojima se pojedini mogu identifikovati, a da su se kao odgovori više puta ponovili u prvi plan izdvaja dva, prema tipologiji potpuno suprotna objekta, a to su pozorište „Toša Jovanović” i tržni centar Aviv park (Slike 162, 163);

Slika _ 162, 163 _ Prostori za socijalizaciju oko tržnog centra Aviv park

- Pitanje identifikacije ispitanika sa prostorom ukazalo je na jedinstveni slučaj među pet gradova, a to je da nijedan ispitanik nije odgovorio da je njegov dom/kuća ili ulica prostor koji smatra ličnim i koji je za njega posebno. Sa druge strane simptomatična je pojava da je veliki broj odgovora pokazao da ispitanici izdvajaju naselja koja su prema tipologiji koja dominira, stambena područja, te se nameće zaključak da su u pitanju mesta koja najbolje poznaju ili ih mesto stanovanja i svakodnevnog boravka u njima navodi da ta mesta najbolje poznaju, osećaju se bezbedno, prijatno, te se sa njima na sebi jasan način identifikuju. Trg slobode i tržni centar Aviv park sa po 5 odgovora (6,6%) predstavljaju najučestalije odgovore prema stavu ispitanika, a veliki je broj i pojedinačnih ugostiteljskih lokala koje ispitanici smatraju prijatnim, a koji su za njih prostori identifikacije nastale usled učestalog boravka i poste istih;

- Urbani mobilijar i oprema u Centru predstavljaju deo osmišljene urbanističke transformacije i mogu se prepoznati različiti elementi koji stvaraju jedinstvenu ambijentalnu celinu. Popločanje je diskretno akcentovano upotrebom žute klinker opeke u sivom slogu granita koji je postavljen kao slog *riblja kost* kojim se stvorio

dinamični karakter kontinualnog pravca pešačke ulice i zanimljiva dekorativna paterna šara. Karakter elemenata koji su postavljeni je moderan, mobilijar ima savremeni izraz, a sve je usaglašeno sa drvoredima postavljenim u Ulici kralja Aleksandra. Prema mišljenju ispitanika, urbani mobilijar i oprema im pomažu da se orijentišu u prostoru i vezuju ga za isti, što potvrđuje 26 odgovora (12,5%), zatim se izdvajaju spomenici 19 odgovora (9,1%), a detalji na fasadama i u popločanju 16 odgovora (7,7%). Spomenik kao element u prostoru „korespondira sa drugim prostornim elementima, okolnom arhitekturom, urbanim dizajnom, dopunjuje se zelenilom ili popločanjem”⁴⁷⁶ ali se njegov integritet proverava i kroz odnos prema posmatračima, što je na primeru glavnog gradskog spomenika u Zrenjaninu i postignuto. Pozicioniran na centralnom gradskom Trgu slobode, Spomenika kralju Petru I (Slika 164) je prema ispitanicima koji su učestvovali u istraživanju drugi (prema učestalosti odgovora) simbol grada sa 14 odgovora (10,2%);

Slika _ 164, 165 _ Spomenik kralju Petru I na Trgu slobode (levo) i Žarku Zrenjaninu Uči ispred Gradske narodne biblioteke (desno)

- U pogledu participacije uočava se mala zainteresovanost ispitanika za istom, ali je takođe naglašena potreba ljudi za boljim sveopštim uslovima svakodnevnog života u gradu, a manje za rešavanjem konkretnih problema ili situacija u gradskom prostoru. Slobodni javni prostori zahtevaju bolju uređenost, infrastrukturu, opremu, to je većinsko mišljenje ispitanika koji su uzeli učešće u gradskim odlukama ili ih barem inicirali kroz konkretne predloge.

⁴⁷⁶ Danilović-Hristić N. i Vukotić-Lazar M.: Savremena umetnost u javno-političkom urbanom prostoru, *Arhitektura i urbanizam*, broj 34, 2012., str. 39

6.8 Reperno-žične tačke Sremske Mitrovice

*...svi Sremci i Sremice u srcu te nose Mitrovice,
kroz pesmu te oni slave, od Fruške gore sve do Save...*

Anđelka Kelebić

Administrativni centar Sremskog upravnog okruga, najveći grad u Sremu i jedan od najstarijih gradova na teritoriji kako Vojvodine, tako i Republike Srbije, Sremska Mitrovica je najznačajniji grad jugozapadnog dela Pokrajine. Njegov razvojni put vidljiv je u morfološkim karakteristikama urbanog tkiva i bogatom graditeljskom nasleđu koje je formiralo današnju fizičku strukturu grada. Značaj u odnosu na okruženje ogleđa se u prisustvu velikog broja administrativnih, kulturnih, obrazovnih i privrednih sadržaja, koji grad čine funkcionalnim centrom Srema i kojima privlači svoje okruženje, a koji su neophodni i zbog velikog broja stanovnika na teritoriji grada i opštine (Tabela 6). Nalazi se u jugozapadnom delu Vojvodine, na levoj obali reke Save, prostirući se na sremskoj ravnici u neposrednoj blizini Fruške gore. Završetak Drugog svetskog rata smatra se početkom razvoja naselja u savremenom periodu, u kom ono ima kontinuitet u položaju i značaju u odnosu na druga naselja i u kom su se formirali moderni oblici centralnih sadržaja zbog kojih je Sremska Mitrovica i danas centar Sremskog okruga. Savremeno gradsko naselje predstavlja konurbaciju tri entiteta: Sremske Mitrovice, Mačvanske Mitrovice i Lačarka. Osim bogate istorije, grad se nalazi na povoljnom položaju, infrastruktorno je razvijen i priključen na mrežu puteva kojima je dobro povezan sa Beogradom i Novim Sadom, kao najrazvijenijim centrima države.

Tabela 6 _ Uporedni prikaz broja stanovnika na teritoriji Opštine i Grada Sremske Mitrovice kroz poslednja četiri popisa na području Republike Srbije

SREMSKA MITROVICA	1981.	1991.	2002.⁴⁷⁷	2011.⁴⁷⁸
OPŠTINA	85 129	85 328	85 902	79 940
GRAD	41 289	42 622	42 980	41 624

⁴⁷⁷ **Republički zavod za statistiku** - Republika Srbija, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. godini - uporedni pregled broja stanovnika 1948., 1953., 1961., 1971., 1981., 1991. i 2002. - podaci po naseljima - knjiga 9*, Beograd, 2004., str. 34

⁴⁷⁸ **Republički zavod za statistiku** - Republika Srbija, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji*, Beograd, 2012., str. 36

6.8.1 Istorijski i urbani razvoj

Sremska Mitrovica je nekoliko puta kroz istoriju menjala svoju morfologiju i fizičku strukturu i zajedno sa imenom menjala i sliku grada. Naselje nastalo u drevno doba Ilira i Kelta, pretvorilo se u značajno uporište antičkog Rimskog carstva, zatim se transformisalo u srednjevekovnu varoš, nakon koje se uzdiže kao savremeni industrijski grad. Taj razvojni tok kroz istoriju, ukazuje na značaj samog naselja u svim epohama, iz kojih svaki put izlazi kao redefinisani centar šireg okruženja. U današnjoj fizičkoj strukturi prepoznatljivi su mnogi morfološki elementi koji ukazuju na ranije periode razvoja naselja, što doprinosi brojnosti urbanih slojeva grada.

Početak razvoja Sremske Mitrovice datira još od početka ljudskog života u regionu Srema i Panonije, oko 7000 godine pre naše ere. Sirmijum, istaknuti rimski grad i jedan od najznačajnijih na teritoriji Panonije, a u literaturi često imenovan i kao *panonska metropola*⁴⁷⁹, leži ispod teritorije današnjeg grada Sremska Mitrovica. Zahvaljujući svom povoljnom položaju uz Rimski limes, naselje Sirmijum, osvojeno je na samom prelasku iz stare u novu eru, da bi tri veka kasnije postao ekonomski centar čitave Panonske nizije. Značaj grada porastao je kada postaje jedna od četiri prestonice carstva u kome se smešta kovnica novca, arhitektonske i urbane strukture kao što su carska palata sa vodovodom i termama, hipodrom, amfiteatar, javne palate, vile i hramovi, forumi i mnogi arhitektonski i urbani motivi koji su činili gradove najrazvijenijim aglomeratima tog doba.

U srednji vek grad ulazi kao razrušeni ostatak palog Vizantijskog carstva, nakon što je prethodno bio episkopija u sastavu Bugarske i na neprestanoj liniji vatre između Vizantije i Mađara. Na ovim ruševinama izgrađen je srednjovekovni grad Svetog Dimitrija (*Dimitrovica, Civis Sancti Demetrii*) oko istoimenog manastira⁴⁸⁰. Nakon što je došao pod tursku vlast, grad vremenom dobija izražene karakteristike orijentalnog grada, čiji ostaci su vidiljivi i u današnjoj strukturi naselja.

Za vreme Habzburške monarhije, grad je ponovo potpuno razoren. U ovom periodu njegov razvoj stagnira, a demografija mu postaje raznovrsnija, doseljavanjem Mađara, Nemaca, Rusina i Hrvata. Nakon Prvog svetskog rata, grad ulazi u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a za vreme Drugog svetskog rata nosio je naziv Hrvatska Mitrovica i bio u sastavu Nezavisne Države Hrvatske. Grad je oslobođen 1944. godine i

⁴⁷⁹ Jeremić M.: *Sirmium-grad na vodi*, Arheološki institut, Beograd, 2016., str. 13

⁴⁸⁰ Grad Sremska Mitrovica - Istorija grada (zvanični sajt grada)

http://www.sremskamitrovica.rs/kategorija.php?cat_id=8 (datum posete 25.5.2019.)

tada počinje modeni razvoj naselja, jer je period stagnacije između ratova za naselje bio evidentno nazadovanje sa koga se nakon ratnih perioda bilo teško povratiti⁴⁸¹.

Danas, Sremska Mitrovica u svom urbanom tkivu sadrži mnogobrojne ambijentalne i morfološke detalje koji ukazuju na različite periode postojanja i razvoja grada. Upravo na nekadašnjim forumima, čaršijama i trgovima formirala se mreža glavnih gradskih prostora koja daje savremenu sliku naselja, pa tako „glavnu istorijsku i trgovačku komunikaciju u starom jezgru čini niz trgova i ulica koji obuhvataju Trg Ćire Milekića, Trg Svetog Stefana i Žitni trg.“⁴⁸²

Dve najzančajnije istorijske celine grada su ostaci antičkog naselja Sirmijum, koje je najvećim svojim delom još uvek pod zemljom.⁴⁸³ Složena i slojevita geneza Sremske Mitrovice uslovlila je različite odnose prema nasleđenom i želju da sačuvano bude deo graditeljske baštine. Prema stavu Jeremića, zajednički prosperitet antičkog i savremenog grada moguć je samo uz uporedni kulturni, ekonomski, privredni, turistički i međunarodni značaj kojim će se dozvoliti gradacija i razvoj modernog naselja, ali očuvanje, dalji razvoj i sprečiti devastiranje građevina Sirmijuma.⁴⁸⁴ Drugu značajnu celinu grada čini *primarni gradski centar*⁴⁸⁵ koji objedinjuje sadržaje bitne za lokalnu upravu, administraciju, javne službe, kulturne, obrazovne i druge javne institucije koje su neophodnost razvijenog naselja i potreba savremenog društva.

6.8.2 Klasifikacija reperno-žičnih tačkaka u gradu

- **Područja – kompleksi**

Staro gradsko jezgro, u najvećoj meri ocrta slojeviti razvoj naselja. Osim granice koja se poklapa sa onom utvrđenom iz rimskog perioda, glavni javni prostori grada, trgovi i pešačke zone koje ih povezuju, formirane su na površini centralne čaršije koja je postojala u vreme osmanlijske vladavine, kada je Sremska Mitrovica bila najrazvijenije muslimansko naselje u Sremu. Jugozapadnu granicu današnjeg centra grada čini reka Sava, čime je javni život potencijano usmeren ka izlasku na reku. Arhitektura centra naselja u najvećoj meri se ogleda u objektima javnog tipa građenih u XVIII i XIX veku za vreme Habzburške vladavine, koji predstavljaju graditeljsko nasleđe baroka. Sa svim ovim karakteristikama i spojem istorije u prostornom okviru centralne zone, ovo područje je puno atraktivnih ambijentalnih mikrocelina, ali se na primeru ovog grada ne

⁴⁸¹ Pušić Lj.: *Urbanistički razvoj gradova u Vojvodini u XIX i prvoj polovini XX veka*, Matica srpska, Novi Sad, 1987., str. 127

⁴⁸² Stanojlović A.: *Pešačke zone u starim gradskim jezgrima*, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad, 2016., str. 157

⁴⁸³ Jeremić M.: *Sirmium-grad na vodi*, Arheološki institut, Beograd, 2016., str. 39

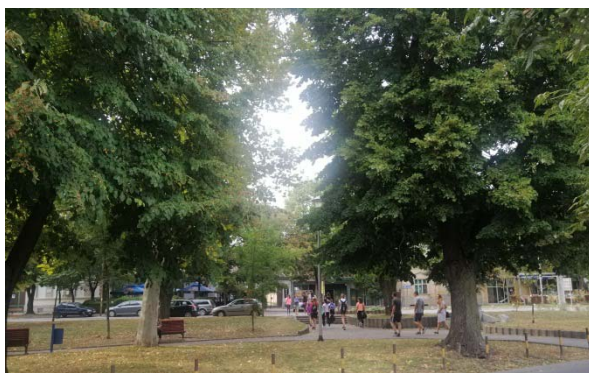
⁴⁸⁴ Jeremić M.: *Sirmium-grad na vodi*, Arheološki institut, Beograd, 2016., str. 41

⁴⁸⁵ **Generalni urbanistički plan Grada Sremska Mitrovica**, JP Zavod za urbanizam Vojvodine, Novi Sad, 2014., str. 22

izdvaja kao jedinstveno, što je bio slučaj sa prethodno analiziranim naseljima. Kada Mitrovčani izdvoje Centar kao ambijentalnu zonu, podrazumevaju mikroprostor koji primarno čine Trg Ćire Milekića i Trg Svetog Stefana koji su međusobno povezani pešačkom ulicom, kao i Žitni trg koji je u njihovom bliskom okruženju. Pored toga, kao posebni kompleksi izdvajaju se Sirmium - unutar bedema i Sirmium - izvan bedema, mesta posebne istoričnosti, ambijentalnosti, svetski reprezentivni i globalni identiteti graditeljskog nasleđa Srbije. Kako su u pitanju jedinstveni ostaci istorije, kao najznačajniji izdvaja se lokalitet Carska palata, koja je natkrivena i pretvorena u unikatni spomenik svetske kulturne baštine na čijem mestu je pronađeno blizu 350m² mozaičkog poda, što predstavlja impresivan dokument prošlih vremena.⁴⁸⁶

Sledeći značajan kompleks na nivou grada objedinjuje sportsko-rekreativne aktivnosti i čine ga svi sportski sadržaji Poslovno-sportskog centra „Pinki”. Sklop čine tereni na otvorenom i u halama, kao i međuprostori koji ih povezuju sa pratećim sadržajima i prostorima. Značajan mikroprostor na nivou grada je Kazneno popravni zavod u čijem sklopu se nalazi Ergela „Proleće”, gde se zatvorenici brinu i uzgajaju lipicanere, a tradicija koja postoji predstavlja jednu od retkosti koju gradske vlasti izdvajaju kao specifičnost ove arhitektonske tipologije i popravnih mera u radu sa zatvorenicima.

Među manjim mikroprostorima izdvajaju se trгови: Ćire Milekića, Svetog Stefana, Žitni trg, parkovi: Gradski park (Slika 167) i park kod TŠC škole (Slika 166), pijace: Gradska pijaca, kao i Spomen groblje i Gradska plaža na reci Savi.

Slika _ 166 _ Park kod TŠC škole

Slika _ 167 _ Gradski park

- **Linijski potezi**

Sremska Mitrovica nema karakterističnu mrežu pešačkih pravaca u centru grada. Osim produžetka Trga Ćire Milekića, koji je linearni potez koji povezuje dva gradska trga, a na svom relativno kratkom potezu, uključuje i tangira Gradski park, drugi pravci kretanja u centru su isključivo saobraćajnog karaktera.

⁴⁸⁶ **Jesretić T.:** *Carska palata-Sirmium*, Zavod za zaštitu spomenika kulture Sremska Mitrovica <http://www.carskapalata.rs/carskapalata.html> (datum posete 25.5.2019.)

Obala Save koja sa jugozapadne strane čini granicu centralnog područja, predstavlja najizraženiji linearni potez u naselju. Potez keja ne pruža veliki broj sadržaja ni ambijenata koji bi se prepoznali kao mesta okupljanja, ali na svom pravcu uključuje gradsku plažu koja je veoma atraktivna u letnjem periodu godine.

Pored pomenutih linearnih pravaca značajnih sa aspekta pešačkog saobraćaja, na području grada izdvajaju se kolske saobraćajnice Palanka koja se nastavlja u Ulicu Arsenija Čarnojevića, a dalje u Stari šor, a ceo pravac dalje u Bulevar Konstantina Velikog, čime se formira vitalna saobraćajnica koja povezuje različite gradske četvrti, kao i sadržaje i pojedinačna mesta na području naselja. Dalje se mogu pomenuti Ulica kralja Petra I kao kolski pravac kojim se sa severa pristupa centralnom gradskom Trgu Ćire Milekića. Zanimljivost naselja je pešački most Svetog Irineja (Slike 168, 169, 170), najduži pešački pravac preko reke na području Balkana, podignut 1993. godine, a koji spaja Mačvansku i Sremsku Mitrovicu. Pre izgradnje teretnog mosta 1977. godine, vezu preko reke Save činile su samo pontonske strukture⁴⁸⁷, što dodatno povećava značaj ove atipične strukture, kako saobraćajno, tako i vizuelno i ambijentalno⁴⁸⁸.

Slike _ 168, 169, 170 _ Pešački most Svetog Irineja

- **Pojedinačna mesta i prostori**

Na prostoru grada najveći je broj objekata koji su reperno-žične tačke sličnih ili potpuno različitih funkcija koje se nalaze u bliskom okruženju ili uz značajne gradske pravce, a među kojima se izdvajaju sakralni objekti - Crkva Svetog Dimitrija (1794), rimokatolička Župa (1811), stara Crkva Svetog Stefana (lokalno prozvana Crkvice ili Mala crkva) objekti uprave i administracije - poreska uprava (lokalni naziv SDK), Opštinski i Okružni sud, SUP (1877), Glavna pošta u centru, objekti saobraćajne infrastrukture - Autobuska i Železnička stanica Sremska Mitrovica, objekti kulture - Pozorište „Dobrica Milutinović”

⁴⁸⁷ **Poznanović D.:** *Mitrovica koje više nema*

<http://www.sremskenovine.co.rs/2015/09/mitrovica-koje-vise-nema/> (datum posete 25.5.2019.)

⁴⁸⁸ Pored toga što je i sam izuzetno arhitektonsko-građevinsko ostvarenje akademika Nikole Hajdina, ovaj viseći most dugačak 262,5m predstavlja i vidikovac sa kog se pružaju zanimljive vizure koje gradske vlasti i uprava smatraju izuzetno vrednim te ih uvrštavaju u Planskim dokumentima kao prepoznatljive slike urbanih ambijenata.

Generalni urbanistički plan Grada Sremska Mitrovica, JP Zavod za urbanizam Vojvodine, Novi Sad, 2014., str. 79

(1984) (Slika 11), Biblioteka „Gligorije Vozarović” (1886) (Slika 171), Centar za kulturu „Sirmiumart” (1971), Muzej Srema (1855) sa lapidarijumom, Galerija „Lazar Vozarević” (1973), Istorijski arhiv „Srem” (1946) (Slika 172), Zavod za zaštitu spomenika kulture „Srem” (1961), Hrvatski kulturni centar „Srijem” (1997), objekti obrazovanja - Dom učenika (1993), Muzička škola „Patar Kranjčević”, Mitrovačka gimnazija (1838) (Slika 173), sportski centri - Poslovno-sportski centar „Pinki” (1987), Atletski stadion (2006), zdravstveni objekti - Opšta bolnica Sremska Mitrovica (1826) sa Medicinskom školom „Draginja Nikšić” (1990), hotelijerstvo - Hotel „Sirmium”, tržni centri (samoposluge i diskonti) - Stoteks, Roda, Maksi, Lidl, Zlatni jelen.

Slika _ 171 _ Zgrada Pozorišta „Dobrica Milutinović” i Biblioteke „Gligorije Vozarović”

Slike _ 172, 173 _ Istorijski arhiv „Srem” (levo) i Mitrovačka gimnazija (desno)

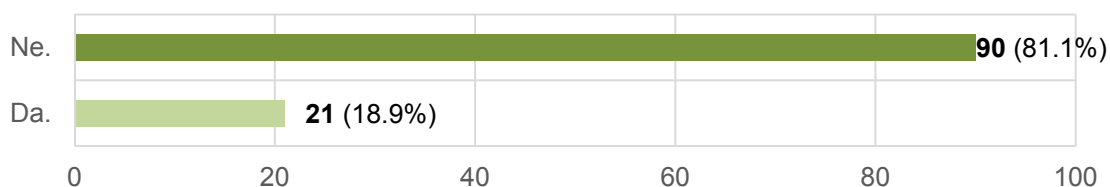
6.8.3 Prikaz rezultata ankete

Prilikom anketiranja na području naselja Sremska Mitrovica, učestvovalo je 111 (100%) ispitanika, od čega je 54 osoba ženskog pola (48,6%) i 57 muškog (51,4%). Prema starosnoj strukturi najviše je ispitanika uzrasta 25-50 godina, a najmanje onih koji su najmlađa ciljna grupa i najstarije stanovništvo u naselju i imaju više od 65 godina. Podaci pokazuju da su anketu popunile 4 osobe uzrasta 7-15 godina (3,6%), 63 osobe

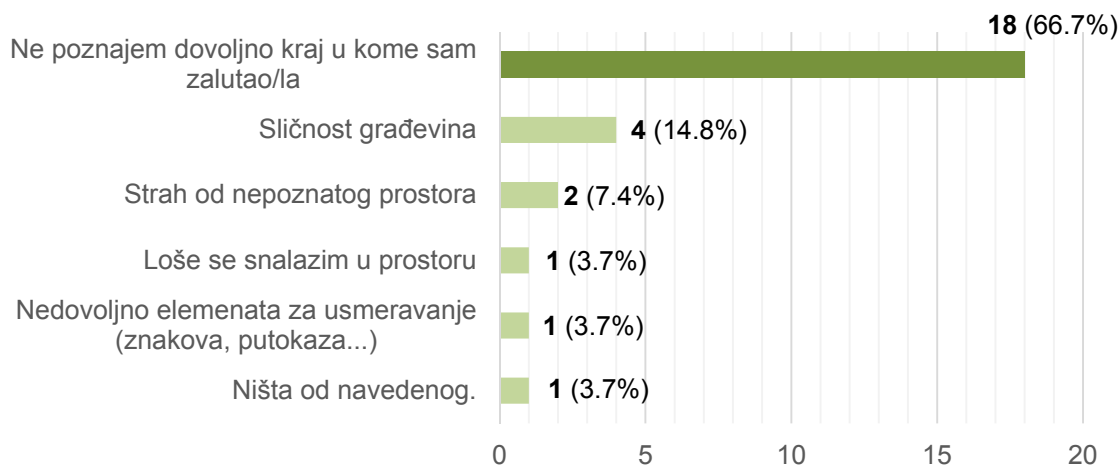
uzrasta 15-25 godina (56,8%), 21 osoba uzrasta 25-50 godina (18,9%), 19 osoba uzrasta 50-65 godina (17,1%) i 4 osobe starije od 65 godina (3,6%). Među učesnicima u anketi, ukupno je 75 osoba (67,6%) stalno nastanjeno u gradu, 21 osoba (18,9%) je privremeno nastanjena u Sremskoj Mitrovici, 5 osoba (4,5%) je u poseti gradu zbog posla ili porodice, dok su 3 ispitanika (2,7%) turistički u gradu, a 7 osoba (6,3%) nije u gradu ni iz jednog razloga ponuđenog u anketnom upitniku. Osnovni podaci i anketni uzorak su zadovoljavajući, te je na osnovu dobijenih odgovora, bilo moguće uočiti simptomatične pojave i neka odstupanja po pitanju reperno-žičnih tačaka na prostoru Sremske Mitrovice.

Stavovi ispitanika o prostoru, orijentaciji i snalaženju u naselju

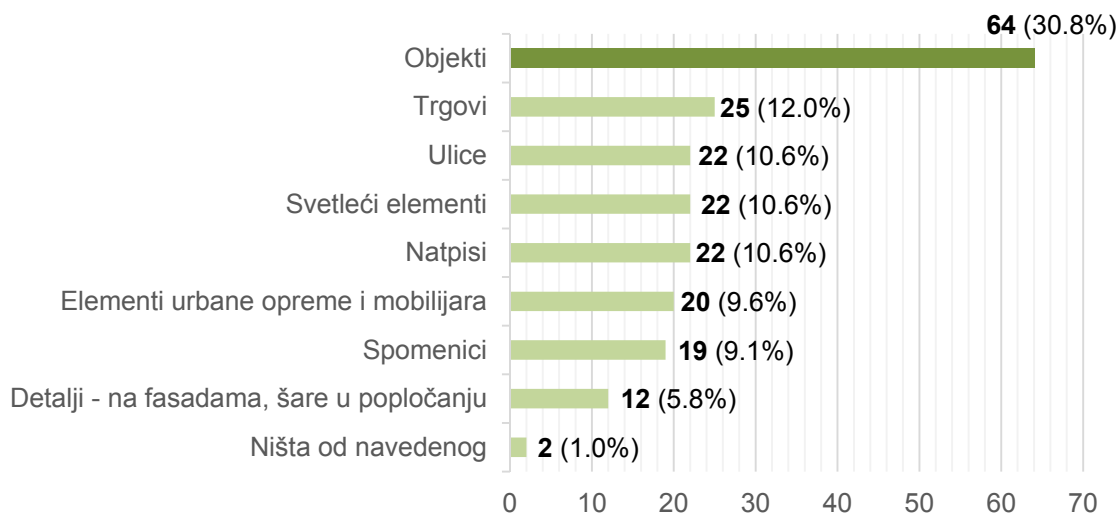
Grafikon 4_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4 u anketi *Da li ste se nekada izgubili / zalutali u ovom gradu?*

Grafikon 4.1_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4.1 u anketi *Ako je Vaš odgovor Da, zašto?*

Grafikon 5_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 5 u anketi_ *Šta su za Vas najuočljiviji elementi u prostoru?*

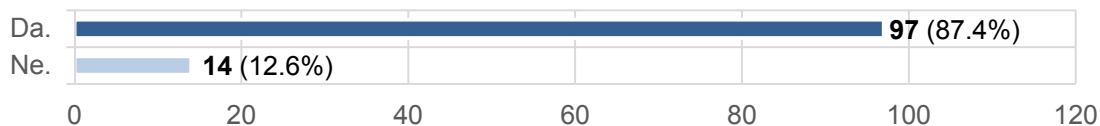
Sremska Mitrovica kao naselje predstavlja u nekim delovima grada homogenu sredinu, sličnu u pogledu arhitektonskih tipova, ali je Generalnim urbanističkim planom osmišljeno restrukturiranje ovih područja, pogotovo u onim delovima naselja koja su neposredno uz centar grada (povećanje spratnosti objekata, probijanje novih saobraćajnica, uvođenje višeporodičnog stanovanja i dr.).⁴⁸⁹ Jedan od razloga zbog kojeg se čovek gubi u nekom naselju je upravo istost koja postoji među građevinama, ulicama, ambijentima, ali je zanimljivo da ispitanici koji su učestvovali u anketi nisu sličnost građevina naveli kao najčešći razlog zbog koga su se nekada izgubili, nego nedovoljno poznavanje dela grada u kome se to desilo. Ukupno je 21 osoba (18,9%) navelo da su nekada zalutali na području Sremske Mitrovice i to: 14 stalnih stanovnika Mitrovice, 3 privremeno nastanjene osobe, 2 turista, 1 posetilac koji je u gradu često zbog posla ili u poseti porodici i 1 osoba koja je kao razlog boravka u gradu navela *ništa od navedenog*. Stalni stanovnici grada naveli su da je nedovoljno poznavanje dela u kom su zalutali glavni razlog kada se to dogodilo (12 osoba), kao i sličnost građevina (3 osobe), dok je kod svih ostalih najučestaliji odgovor da ne poznaju dovoljno gradsku četvrt u kojoj su se zatekli.

Na primeru ovog naselja zanimljivo je da se najveći broj ispitanika 64 (30,8%), opredelio da su objekti najuočljiviji elementi u prostoru na drugom mestu su trgovi 25 odgovora (12%) i na trećem ulice/svetleći elementi/natpisi 22 (10,6%). Visok procenat odgovora primećen je i u slučaju elemenata urbane opreme i mobilijara 20 (9,6%) i spomenika 19 (9,1%), koje su ispitanici izdvojili kao značajne elemente u prostoru.

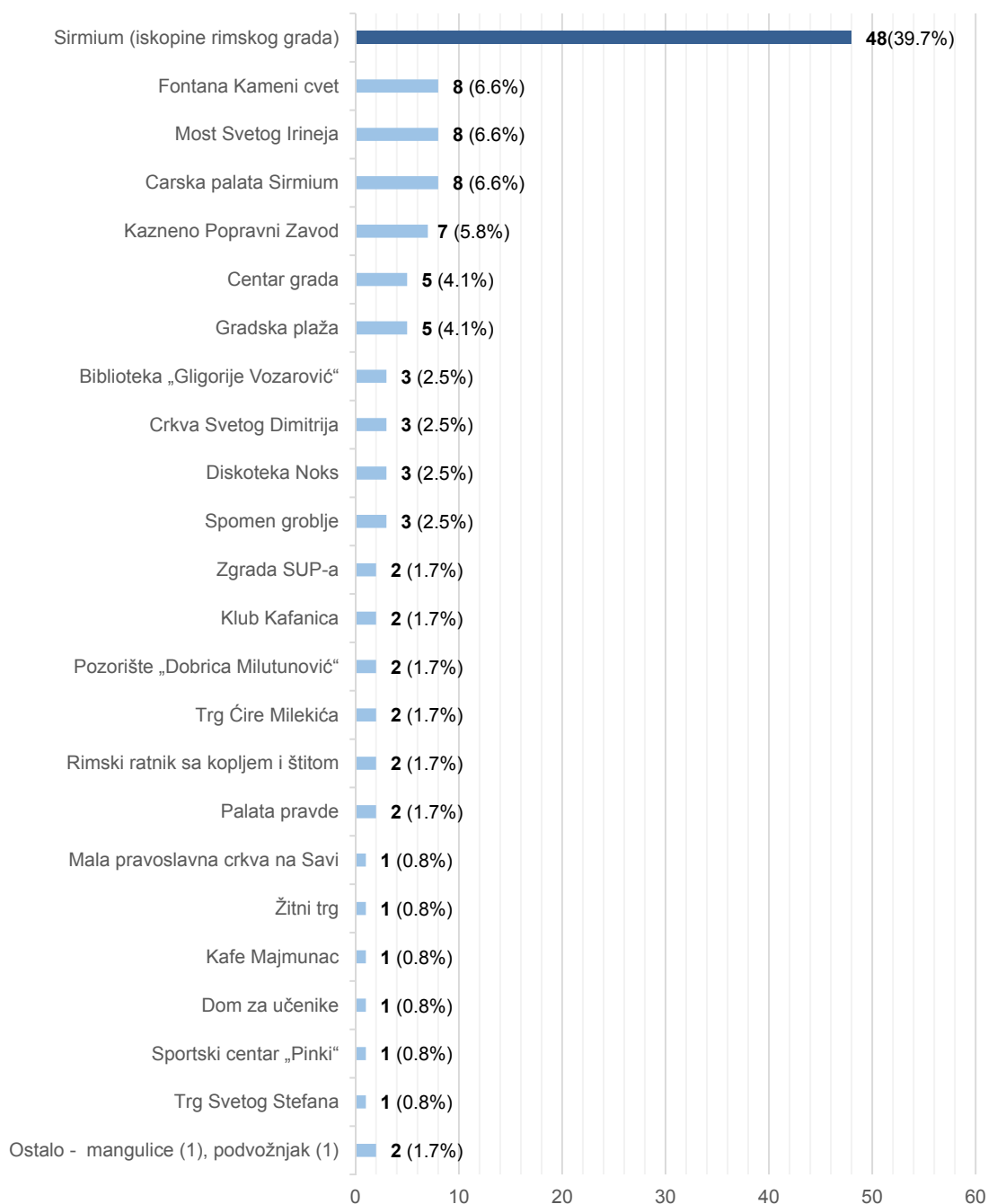
⁴⁸⁹ **Generalni urbanistički plan Grada Sremska Mitrovica**, JP Zavod za urbanizam Vojvodine, Novi Sad, 2014., str. 23

Stavovi ispitanika prema simbolima grada

Grafikon 6_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6 u anketi_ *Da li ovaj grad ima simbole po kojima je poznat?*

Grafikon 6.1_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?*

LEGENDA:

Simboli grada – prema rezultatima ankete

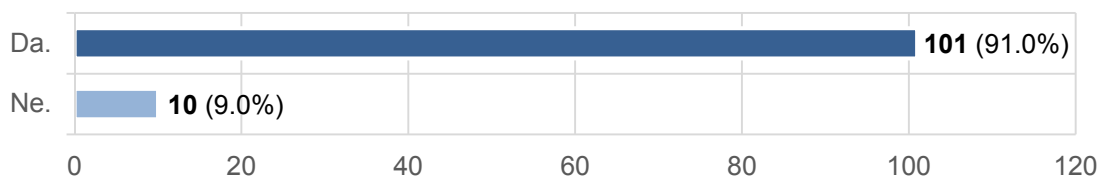

razmera 1:25.000

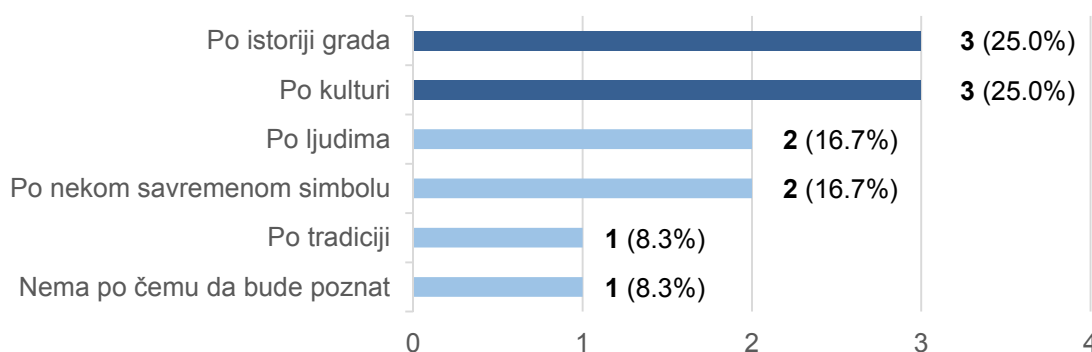
	Granica centra grada		Sirmium		Centar grada
	Područja - kompleksi		Fontana Kameni cvet		Gradska plaža
	Linijski pravci		Most Svetog Irineja		Biblioteka Gligorije Vozarović
	Pojedinačna mesta i prostori		Carska palata Sirmijum		Crkva Svetog Dimitrija
			Kazнено popravni zavod		Diskoteka Noks

Мапа 13 _ SM _ Грaфички приказ првих десет најчешћих одговора на питање бр. 6.1 у анкети_ Ако је Ваš одговор Да, који су то симболи?

Grafikon 7_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7 u anketi_ *Da li smatrate da je dobro da grad po tome bude poznat?*

Grafikon 7.1_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Ne, po čemu je bolje da bude poznat?*

Grad nad gradom, kako se za Sremsku Mitrovicu često kaže, predstavlja urbano naselje na području Vojvodine, centar Srema i neposrednog okruženja i ima simbole po kojima je poznat, što je velikom većinom od 97 pozitivnih odgovora (87,4%) ispitanih građana potvrdilo i anketirano stanovništvo. Ne iznenađuje odgovor da je Sirmium, tj. ostaci nekadašnjeg rimskog naselja i iskopine koje su vidljive na površini današnjeg grada najreprezentativniji predstavnik ovog naselja. Kako je već pomenuto, u pitanju je značajan spomenik svetske baštine, te su ostaci građevinskih struktura koji potiču iz perioda koji je ljudima danas poznat samo kroz interpretaciju, a stran u fizičkom smislu, najbolji predstavnici grada u kulturnom, ambijentalnom, istorijskom, turističkom pogledu. Carska palata je „najčešće pominjana građevina Sirmijuma“⁴⁹⁰ i među stanovnicima i turistima ona se pominje nevezano za ostala arheološka nalazišta na području grada. Vizitorski centar otvoren 2009. godine dozvolio je posetiocima da priđu ostacima antičkog grada iz 3. i 4. veka, ali je isto tako zaštitio lokalitet 1a čije je prvo pronalaženje bilo 1957. godine. Duga i jako važna istorija i tradicija prepoznata je od strane Mitrovičana, zbog čega i sami vide veliki značaj ostataka na području naselja.

Dalje je kroz sistematizaciju odgovora iz ove grupe pitanja uočeno da su kao simboli naselja izdvojena najreprezentativnija inženjerska ostvarenja, trgovi, pojedinačni objekti, gradska plaža, kao i elementi urbane opreme i mobilijara, koji su u gradskoj

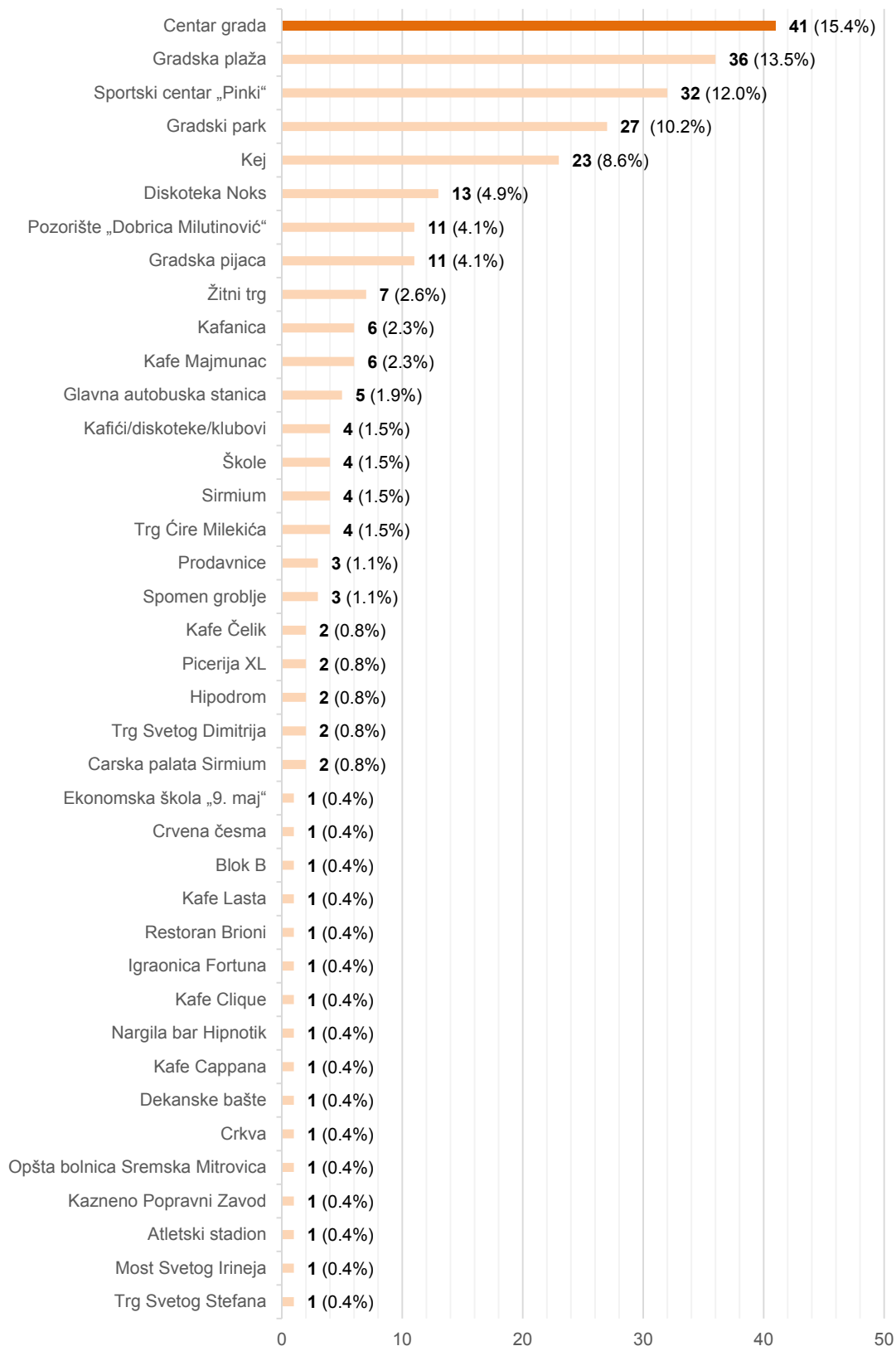
⁴⁹⁰ Jeremić M.: *Sirmium-grad na vodi*, Arheološki institut, Beograd, 2016., str. 221

strukturi već prepoznati kao reperno-žične tačke značajne za sve stanovnike. Pored toga, 101 ispitanik (91%) ujedno smatra da ovo i jesu elementi po kojima grad treba da bude poznat. Stavovi malog broja onih koji se sa tim ne slažu, ukazuju da je njihovo mišljenje da istorija grada i kultura treba da budu reprezentivi Sremske Mitrovice, što je već slučaj, samo je evidentno da nivo na kojem se trenutno te dve odrednice grada nalaze, ne zadovoljava mišljenje 3 ispitanika (25%). Ni jedan od odgovora dobijen prilikom provere mišljenja javnosti ne sme biti zanemaren, ali je činjenica da svaki od dobijenih novih simbola po kojima Mitrovica treba da bude poznata kao što su po ljudima, po nekom savremenom simbolu, po tradiciji, već postoji i ovi simboli su aktuelni, ali je subjektivno mišljenje da li je to dovoljno, da li može više i drugačije da se radi na promociji istih. Jedan od ispitanika (8,3%) je odgovorio da Sremska Mitrovica nema po čemu da bude poznata što je jedini odgovor koji sve prethodno navedene činjenice o gradu može da anulira.

Stavovi ispitanika prema glavnim mestima za socijalizaciju u gradu

Grafikon 8_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 8 u anketi_ *Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi.*

LEGENDA:

Mesta okupljanja – prema rezultatima ankete

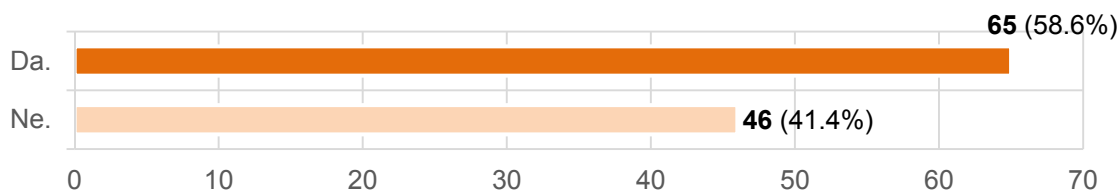
	Granica centra grada		Centar grada		Diskoteka Noks
	Područja - kompleksi		Gradska plaža		Pozorište Dobrica Milutinović
	Linijski pravci		Sportski centar Pinki		Pijaca
	Pojedinačna mesta i prostori		Gradski park		Źitni trg
			Kej		Kafanica

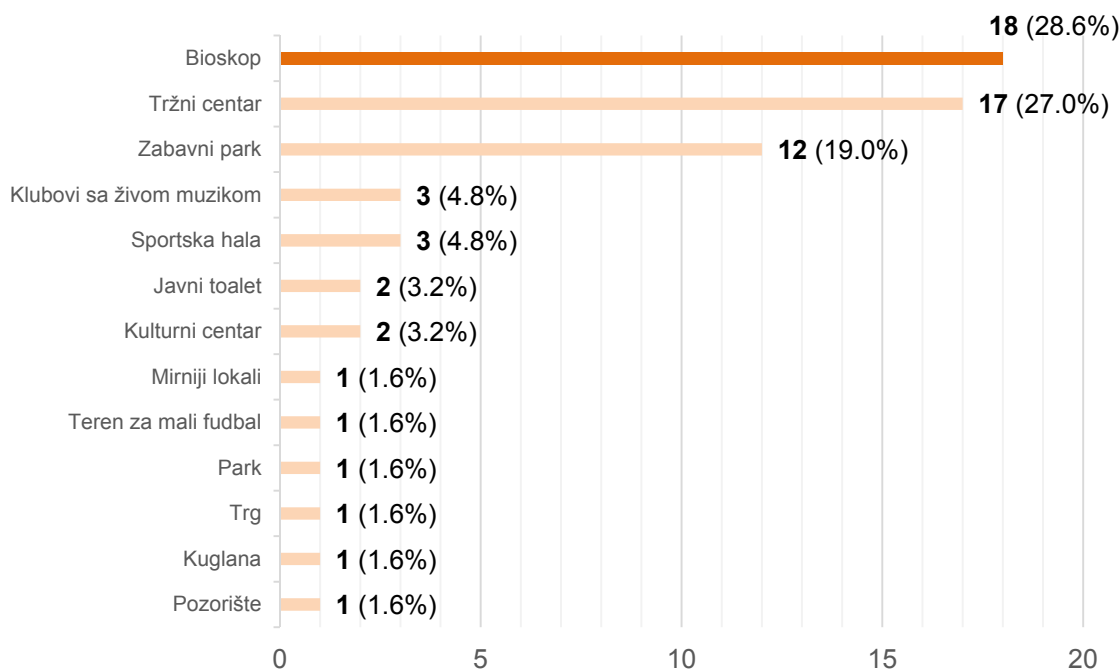
razmera 1:25.000

Mapa 14 _ SM _ Grafički prikaz prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 8 u anketi_ *Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi*

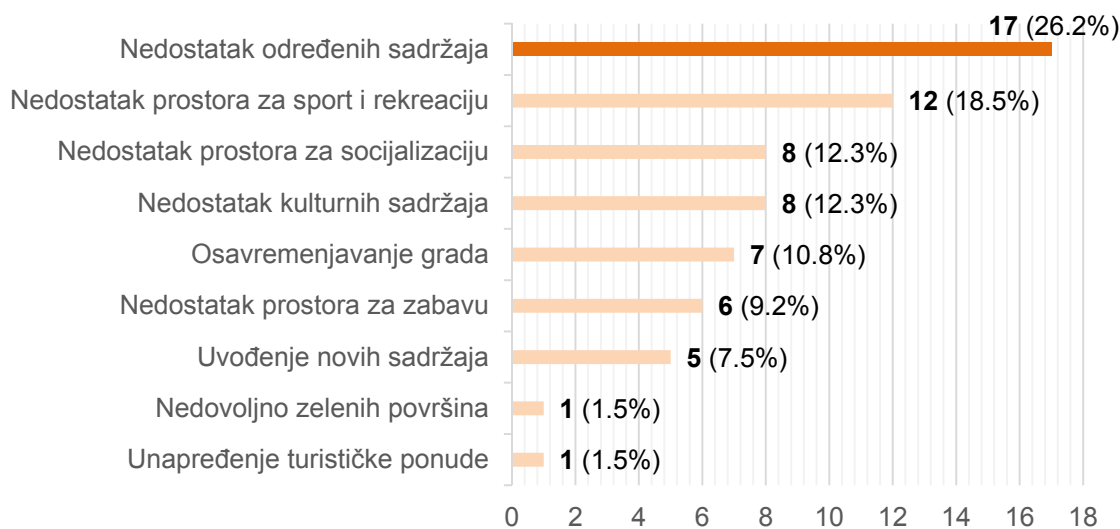
Grafikon 9_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9 u anketi_ *Da li u ovom gradu nedostaju javni objekti ili mesta koja bi služila za okupljanje većeg broja ljudi?*

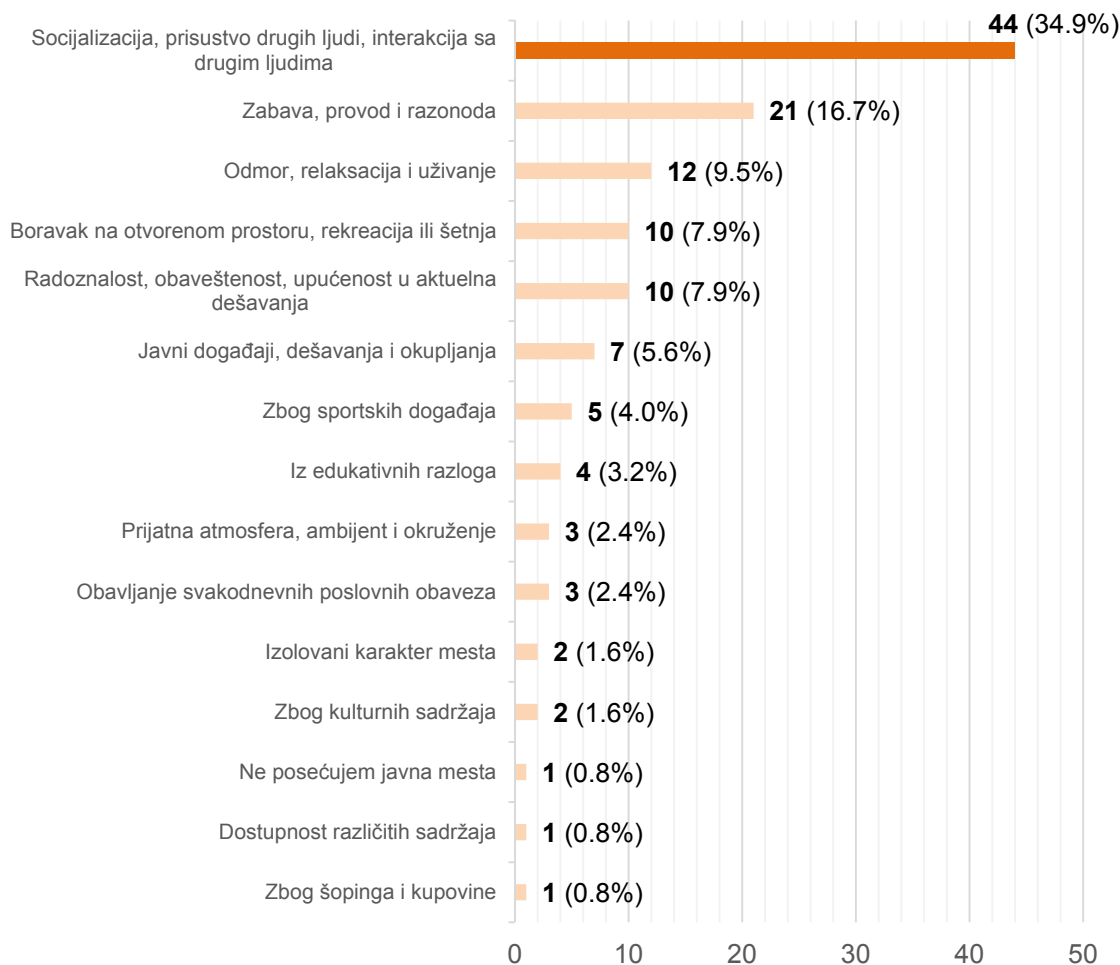
Grafikon 9.1_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to objekti ili mesta?*

Grafikon 9.2_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.2 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, zašto baš ti objekti i mesta?*

Grafikon 10_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 10 u anketi_ *Navedite razlog zbog kojeg posećujete neko javno mesto?*

Sremska Mitrovica je centralizovano područje sa aspekta prostornog razmeštaja mesta za socijalizaciju. Najznačajniji sadržaji i objekti nalaze se u centru i na užoj periferiji ili su pozicionirani uz saobraćajni pravac Palanka - Arsenija Čarnojevića - Stari šor - Bulevar Konstantina Velikog. U skladu sa tim, ispitanici su centar grada izdvojili kao celinu koja okuplja najveći broj ljudi (41 osoba - 15,4%), zatim gradsku plažu (36 osoba - 13,5%), Sportski centar "Pinki" (32 osobe - 12%) (Slika 174), Gradski park (27 osoba - 10,2%) i šetalište Kej (23 osobe - 8,6%). Kako je svaki od prikazanih odgovora više od 1/5 od ukupnog broja anketiranih građana potvrdilo, izdvojeni prostori predstavljaju javna mesta koja su na području grada značajna zbog svoje jedinstvene funkcije, veličine, dostupnosti, aktuelnosti i ponude koja je prilagođena korisnicima.

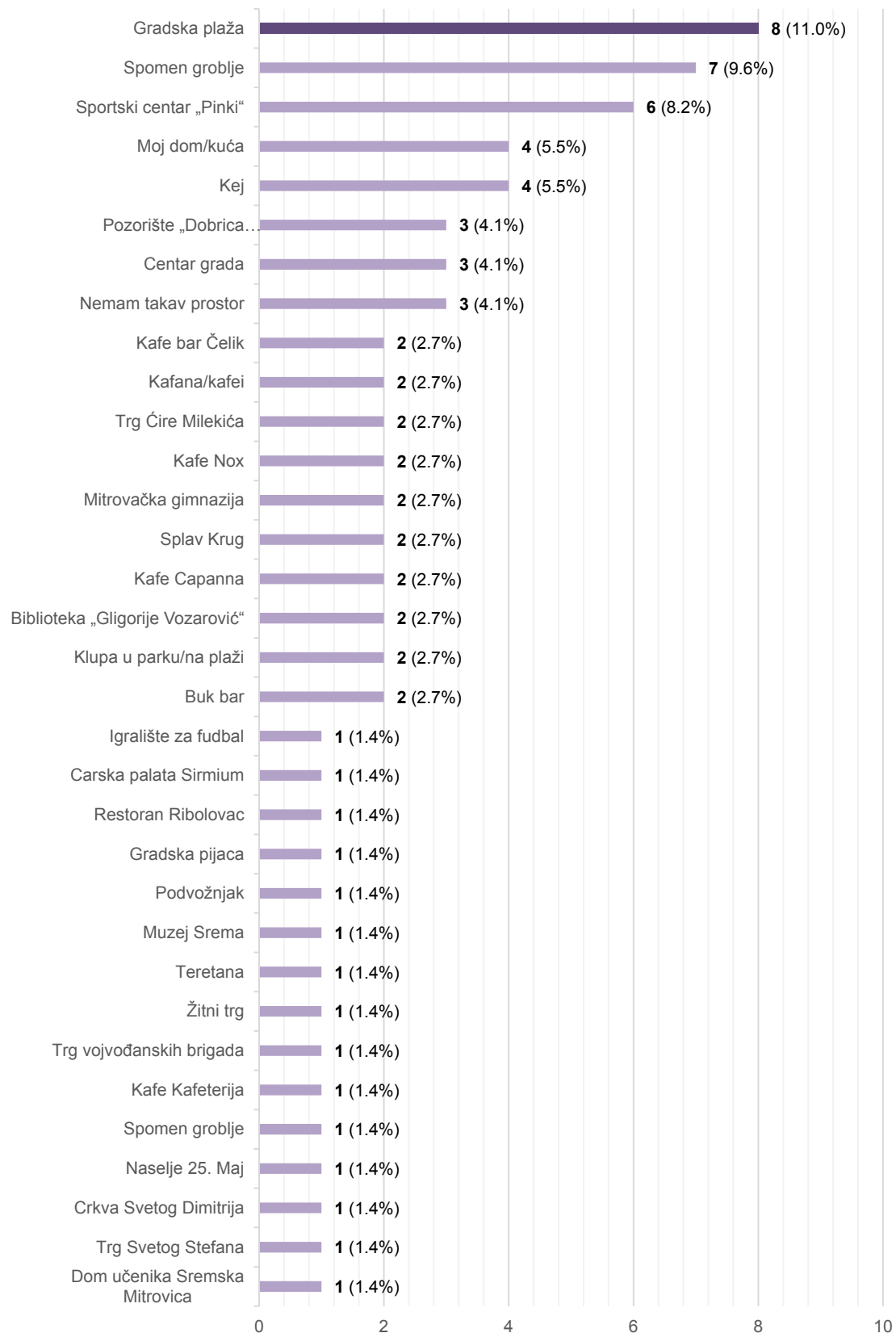

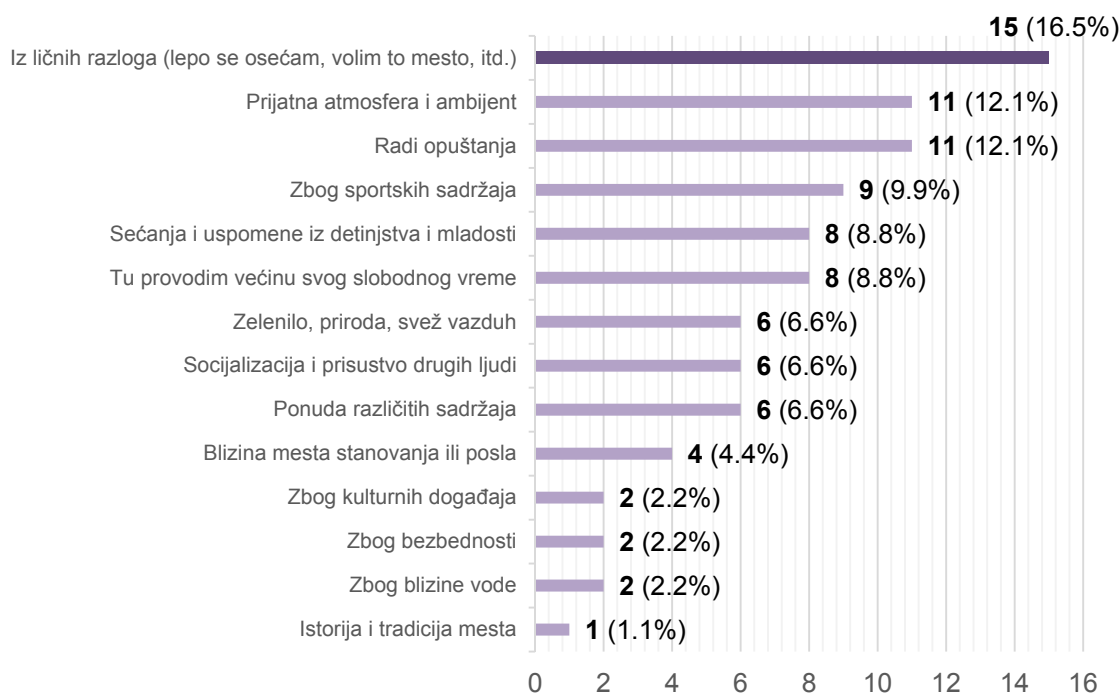
Slika _ 174 _ Sportski centar "Pinki"

Sa druge strane, uočen je veliki broj onih koji smatraju da u naselju nedostaje dosta sadržaja čiji bi potencijal upotpunio i proširio trenutnu ponudu koju Mitrovica ima. Za ovaj grad karakteristično je da ima sadržaje koji u drugim centrima regiona ne postoje, te je njihova jedinstvenost potencijal naselja sa turističkog aspekta, ali je takođe uočeno da sadržaji koji ljudima nedostaju nisu u ponudi ovog zanimljivog grada. Među najznačajnijim su bioskop (18 osoba - 28,6%), tržni centar (17 osoba - 27,0%), i zabavni park (12 osoba - 19,0%), koji su predstavnici različitih arhitektonskih tipologija, ali za savremeno društvo mesta koja privlače ljude da slobodno vreme koriste u socijalizaciji i druženju sa drugim ljudima, da se zabave, odmore, rekreiraju, što su i najučestaliji odgovori kada je u pitanju razlog zbog kojeg ispitanici posećuju javno mesto (Grafikon 10_SM).

Stavovi ispitanika prema identifikaciji sa prostorom

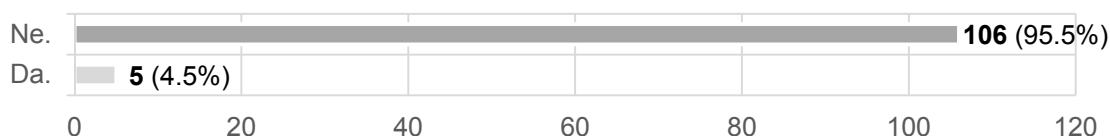
Grafikon 11_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11 u anketi_ *Izdvojte jedan prostor (mesto, objekat, prostorni element) sa kojim se u ovom naselju najviše identifikujete (smatrate ga ličnim, najprijetnijim, poznatim, osećate se sigurno, asocira Vas na nešto lično)?*

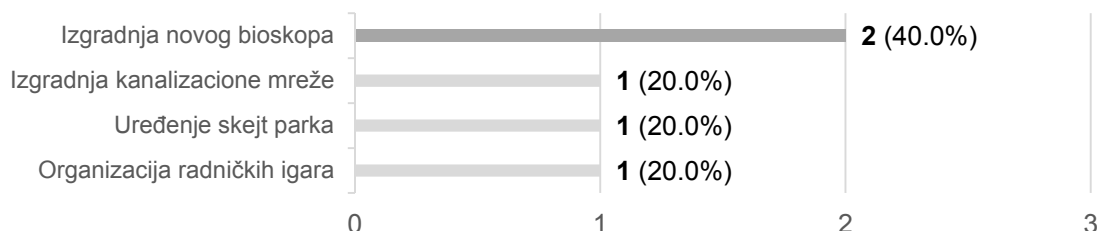
Grafikon 11.1_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11.1 u anketi_ *Zašto baš taj prostor?*

Kada su u pitanju prostori koji su za ispitanike najličniji ili se na njima osećaju prijatno, bezbedno, imaju lepe uspomene tokom boravka u istima, učesnici u anketiranju su kao najčešće izdvojili Gradsku plažu, Park heroja i Sportski centar "Pinki". Uočeno je da su plaža i sportski centar za iste ljude bili i prostori koje najčešće koriste i na kojima se socijalizuju, te je frekventnost ovih odgovora opravdana. S tim u vezi, razlozi zbog kojih su ova mesta izdvojena kao što su lični razlozi zbog kojih se voli to mesto, prijatna atmosfera i ambijent i opuštanje, govore u prilog tome da ljudi na dobar način prihvataju prostore na kojima nisu usamljeni i koji im pružaju razne sadržaje i zadovoljenje ličnih potreba. Svako od nabrojanih mesta je reperno-žična tačka, izuzetno značajna za naselje, zbog čega je postojanje takvih elemenata u gradskom tkivu evidentno neophodno i važno. Ispitanici su izdvajali ugostiteljske lokale koje često posećuju kao mesta sa kojima se identifikuju, dok su svoj dom/kuću kao najintimnije mesto svakog čoveka, izdvojile samo 4 osobe (5,5%).

Afinitet građana da predlože stručnim službama u naselju unapređenje u pogledu kvaliteta života

Grafikon 12_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12 u anketi_ *Da li ste ikada predložili stručnim službama da nešto promene u gradu?*

Grafikon 12.1_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, šta je bio Vaš predlog?*

Jako je mali procenat ispitanika ikada učestvovao u urbanoj participaciji kada je u pitanju ovaj grad. Od pet osoba koje su određenim službama uputile svoje mišljenje, 4 osobe su stalni građani naselja, dok je jedna privremeni stanovnik grada. Zanimljivo je i da je od pet ispitanika koji su uzeli učešće u gradskim pitanjima čak 3 uzrasta od 15-25 godina, 1 uzrasta 25-50 godina i 1 ispitanik ima više od 65 godina. Ovaj podatak je značajan zbog činjenice da mladi ljudi imaju konkretan stav o poboljšanju i mogućoj transformaciji prostora koja bi im donela bolje uslove u svakodnevnom životu. Participiranje mladih ljudi u ovakvim akcijama ima za cilj i osavremenjavanje, koje je prema mišljenju 7 ispitanika (10,8%) (Grafikon 9.2_SM) ono što je potrebno Sremskoj Mitrovici.

6.8.4 Komparativno vrednovanje reperno-žičnih tačaka

Nakon sistematizacije svih odgovora dobijenih empirijskom metodom primenjenom u ovom radu, za naselje Sremska Mitrovica zaključuje se sledeće:

- Centralna zona ovog naselja nije velika površinski, ali je formiraju različiti gradski prostori koji predstavljaju najposećenija mesta u gradu. Kada je u pitanju naselje sa manjim brojem stanovnika, uočava se da je njihova povezanost sa centrom grada izuzetno velika, jer je to mesto koje je zajedničko i na kom mogu da se zadovolje sve potrebe za društvenim životom. Ovaj stav potvrđuju odgovori učesnika ankete koji su Centar, kao prostornu celinu, izdvojili i kao simbol (5 osoba - 4,1%) i kao mikrocelinu na kojoj se okuplja najveći broj ljudi (41 osoba - 15,4%) (Mapa 15). U daljem planu razvoja grada predviđeno je proširenje pešačkog područja Sremske Mitrovice ka Žitnom trgu i pravcem Ulice Vuka Karadžića, sve do Vizitorskog centra.⁴⁹¹ Kako bi centar zadržao autentičan izgled, a u cilju očuvanja i zaštite svih objekata od istorijske važnosti, na prostoru ovog dela grada, a posebno na tri glavna gradska trga, planirane su obnove fasada i njihovo uređenje.⁴⁹²

⁴⁹¹ **Stanojlović A.**: *Pešačke zone u starim gradskim jezgrima*, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad, 2016., str. 160

⁴⁹² **Obnova fasada u centru grada: novo ruho Mitrovice**, Sremskomitrovački portal (intervju sa Lj. Šolaja, direktor Zavoda za zaštitu spomenika kulture) <https://mitrovica.info/obnova-fasada-u-centru-grada-novo-ruho-mitrovice/> (datum posete 25.5.2019.)

LEGENDA:

Simboli grada / mesta okupljanja – prema rezultatima ankete

	Granica centra grada		Centar grada
	Područja - kompleksi		Gradska plaža
	Linijski pravci		Diskoteka Noks
	Pojedinačna mesta i prostori		

razmera 1:25.000

Mapa 15 _ SM _ Grafički prikaz preklapljenih prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 6.1 i 8 u anketi

- Kao posebna mikrocelina izdvojilo se područje u priobalju reke Save dugačko 8,5 km, koje se smatra područjem sporta, rekreacije, turizma i zelenila⁴⁹³ i koje predstavlja vezu vode i izgrađenog dela naselja. Izlazak na vodu i korišćenje potencijala koje ovo područje ima višestruko je značajno za Mitrovičane i pruža im jedinstveno mesto formirano od pojedinačnih mikroprostora koji su reperno-žične tačke u nizu. U skladu sa tim, konstatuje se da sadržajno, funkcionalno, urbanistički, turistički, ekonomski, vrednost ovog mesta predstavlja specifičnost grada. Ispitanici su pokazali da kej i plažu koriste frekventno, kao i sadržaje koji se u tom području nalaze, te su svojim odgovorima potvrdili da je zalaganje koje se kroz Generalni urbanistički plan sprovodi, opravdano i potrebno, kako bi se značaj povećao, a potencijal još više iskoristio;

- Tokom istraživanja i prezentovanja rezultata o ostacima antičkog grada je dovoljno podataka iznešeno kako bi se ukazalo na njihov globalni značaj. Prema navodima Marcelina, rimskog pisca iz IV veka, Sirmium je „slavna i mnogoljudna majka svih gradova”⁴⁹⁴, te je čovek sadašnjosti u obavezi da poštuje, čuva i veliča arhitekturu i graditeljstvo prošlosti, što Mitrovčani i čine, a što se može videti upravo na primeru ovog spomenika. Na području Srbije je rođeno 17 rimskih imperatora, što je veoma interesantan podatak sa aspekta turističke ponude kako za lokalno, tako i za svetsko tržište, zbog čega je Sirmium uključen među odredišta na ruti “Put kulture rimskih imperatora”, gde su još i naselja Požarevac, Veliko Gradište, Golubac, Majdanpek, Kladovo, Negotin, Zaječar, Knjaževac, Svrlijig i Niš.⁴⁹⁵ U grupama pitanja vezanim za simbole grada, značajna mesta okupljanja i prostore sa kojima se ispitanici identifikuju, potvrđeno je da je za stanovnike, posetioce i turiste Sremske Mitrovice jedinstven doživljaj postojanje ovih svetskih spomenika i njihova laka dostupnost;

- Kazneno popravni zavod predstavlja tipološki mesto koje nije često na listi prioriteta za posetu, ali je zanimljivo učestalo pojavljivanje ovog kompleksa među odgovorima ispitanika. Kao retka tipologija u širem okruženju, razumljivo je zašto Mitrovičani smatraju da je on simbol naselja (7 osoba - 5,8%), a zajedno sa ergelom, predstavlja prostor jedinstven i po ideji i po ambijentu;

- Kao mesto koje je nedovoljno izdvojeno i potencirano od strane ispitanika je Spomenogroblje u Sremskoj Mitrovici (Slike 175, 176, 177). Prema rečima Dobrice Ćosića koje su uklesane na kamenim pločama u parku, ovo gubilište predstavlja simbol borbe za slobodu i dostojanstvo, a kao mesto je jedinstveni dokaz o jednom od najmasovnijih

⁴⁹³ **Generalni urbanistički plan Grada Sremska Mitrovica**, JP Zavod za urbanizam Vojvodine, Novi Sad, 2014., str. 28

⁴⁹⁴ **Palatium Imperiale**, zvanični sajt Arheološkog lokaliteta Carska palata Sirmijum <http://www.carskapalata.rs/sirmium.html> (datum posete 25.5.2019.)

⁴⁹⁵ **Vizitorski centar Sirmium**, SEECult.org - portal za kulturu jugoistočne Evrope <http://www.seecult.org/vest/vizitorski-centar-sirmium> (datum posete 28.5.2019.)

stradanja na prostoru Srbije, i najvećem na prostoru Srema i Vojvodine. Groblje je izvedeno prema ideji beogradskog arhitekta Bogdana Bogdanovića i otvoreno je 1960. godine kao prostorni parkovski spomenik koji čuva od zaborava i podseća na teške trenutke srpskog naroda u periodu Drugog svetskog rata. Konceptualna ideja, ambijentalnost i uzvišenost kojima prostor odiše nedovoljni su da ga sačuvaju od socijalnih problema sa kojima se ovaj park suočavao u godinama prošlosti.⁴⁹⁶ Urna od kovane bronzne predstavlja najprepoznatljiviji reper ovog prostora, ali i svaka druga mikroambijentalna celina mesto je dubokog poštovanja i estetski, arhitektonski i dizajnerski tačka koja izaziva poštovanje i neobjašnjiv unutrašnji (ne)mir. Kao simbol grada, učesnici u ovom istraživanju samo su se tri puta (3 osobe - 2,5%) opredelili da Spomen-groblje navedu kao svoj odgovor, a isto toliko (3 osobe - 1,1%) su ga izdvojili i kao mesto koje okuplja veliki broj ljudi. Svojom pozicijom uz veliko pravoslavno groblje, a neposredno uz Ulicu Stari Šor, inkorporirano je u gradsko tkivo, zbog čega se postavlja pitanje zašto je ovo mesto manje posećeno i nedovoljno značajno za Mitrovičane, ili je jednostavno splet okolnosti uticao da se ostali simboli izdvoje kao značajniji u ovoj analizi. Veoma je bitno što je 7 (9,6%) ispitanika odgovorilo da je ovo groblje mesto sa kojim se identifikuju;

Slike _ 175, 176, 177 _ Spomen groblje

- Kada su u pitanju trгови, oni za ispitane stanovnike i posetioce jesu značajna mesta i ljudi ih rado posećuju. Trгови kao najfrekventnije gradske žiže na primeru Sremske Mitrovice ukazuju na značaj svog postojanja i na sociološku magnetnu moć putem koje dominiraju u gradskoj strukturi. Zavisno od anketnog pitanja izdvajaju se Trg Ćire Milekića (Slika 178), Žitni trg (Slika 180) ili Trg Svetog Stefana (Slika 179), ali kako se nalaze na relativno maloj međusobnoj udaljenosti, može se reći da predstavljaju umrežene reperno-žične tačke, sličnog značaja koje jedna drugu jačaju. Gradski park koji se nalazi neposredno uz glavni trg, čijim povlačenjem u urbanoj strukturi je trg i nastao, predstavlja prema mišljenju ispitanika često mesto za socijalizaciju, jer je 27 osoba (10,2%) izdvojilo ovu reperno-žičnu tačku kao svoj odgovor na pitanje koje mesto najradije posećuju. Sa druge strane, značajno je da ga ni jedan ispitanik nije

⁴⁹⁶ **Spomen groblje, Sremska Mitrovica**, Zavod za zaštitu spomenika kulture Sremska Mitrovica <http://zavodsm.rs/> (datum posete 25.5.2019.)

pomenuo kao simbol, ili lično mesto sa kojim se identifikuje. 2005. godine kada je centar grada rekonstruisan, park je dobio drugačiji izgled i veliki broj primarnih i sekundarnih funkcionalnih staza koje povezuju najčešće pravce kretanja prolaznika i posetilaca. Bogat dendrološki materijal i centralno postavljena fontana, predstavljaju značajne elemente ovog prirodnog mikroambijenta u samom centru grada;

Slika _ 178 _ Trg Ćire Milekića

Slika _ 179 _ Trg Svetog Stefana

Slika _ 180 _ Žitni trg

- Sistematizacija rezultata ankete ukazuje da na teritoriji ovog grada linijski pravci ne predstavljaju elemente urbane strukture koji se izvajaju po zadatim kriterijumima. Kao potvrda rečenog navodi se da ni jedan od ispitanika nije naveo ulicu (ni pešačku ni kolsku) kao prostor koji je simbolična odrednica ili identitet Mitrovice, niti mesto socijalizacije. Razlog za to može se tražiti upravo u atipičnoj organizaciji centralnog

područja i tome što glavni linijski pravac koji je pešačkog karaktera, a povezuje Trg Ćire Milekića i Trg Svetog Stefana, nema zaseban naziv, nego se smatra proširenjem trga, te se tako i doživljava. Ipak, značajan predstavnik ove grupe u istraživanju je pešački most Svetog Irineja koji predstavlja značajan i jedinstven infrastrukturni element koji Mitrovičani kao takav često i koriste i izdvajaju kao značajan;

- Primarna asocijacija za Sremsku Mitrovicu je Sirmium, a to je i za ispitanike najbolji reprezent naselja. Tek na osmom mestu po učestalosti odgovora sa 2,5% se nalazi Gradska biblioteka „Gligorije Vozarović”. Primećeno je da se objekti kroz anketu manje naglašavaju kao pojedinačna reperno-žižna mesta, dok se mikroprostori i područja češće navode kao takva. Na pitanje da li gradu nedostaju javna mesta ili prostori za okupljanje ljudi, upravo su pojedinačni objekti ono čemu bi se Mitrovičani najviše obradovali, kao što su bioskop, tržni centar, zabavni park, sportska hala i drugo. Veliki grad kao što je Sremska Mitrovica, koji je ujedno i centar šireg okruženja ima mogućnost da sprovede potrebe i želje stanovništva u realnost jer se one mogu sagledati u važećem Generalnom urbanističkom planu;

- Urbani mobilijar na javnim prostorima Sremske Mitrovice je autentičan i za stanovnike tog naselja je značajan simbol i motiv kod koga se ljudi sastaju, nalaze, slikaju, ili uz kog se okupljaju i fotografišu maturanti ili organizuju manifestacije i kulturni događaji. Dva najznačajnija predstavnika ove grupe simbola izdvajaju se sat na Trgu Ćire Milekića i Kamena fontana u Gradskom parku. Fontane kao elementi koji stvaraju zvučne efekte, poboljšavaju vlažnost i stvaraju hladnoću vazduha, imaju i vizuelne karakteristike i specifičnosti zbog kojih postaju identiteti i simboli čitavog naselja⁴⁹⁷. Takav slučaj je sa prostornom i simboličnom fontanom nazvanom Kameni cvet (Slika 181), a koja je delo ruske arhitekta Irine Nepokojčicke. Ona je postavljena na mestu stare *carske lipe* 1948. godine. Izuzetno složena struktura, dekorativna i atipična forma naglašavaju ovaj značajni element urbanog prostora, pretvarajući ga u repernu tačku koja privlači veliki broj stanovnika i turista i na taj način aktivira plato oko sebe kao i ceo park. Prema mišljenju ispitanika, fontana Kameni cvet nalazi se na drugom mestu prema učestalosti odgovora (8 osoba - 6,6%) na pitanje šta za njih predstavlja simbol grada, dok sat na glavnom gradskom trgu niko nije izdvojio kao značajan element ni prema jednom aspektu;

⁴⁹⁷ **Reba D.:** *Ulični sistemi i urbana morfologija*, FTN izdavaštvo, Novi Sad, 2006., str. 129

Slika _ 181 _ Fontana Kameni cvet u Gradskom parku

- Participacija građana kao postupak uticanja na promene u prostoru nije uobičajena, jer od 111 anketiranih ljudi, samo je 5 osoba ikada iznelo stav o nekoj aktuelnoj temi, od čega su dva ispitanika uzrasta 15-25 godina imala predlog da gradu nedostaje bisokop. Ovo se slaže i sa odgovorima dobijenim na pitanje da li gradu nedostaju javna mesta za okupljanje, gde je ista tipologija objekata, najčešće pomenuti odgovor. Dobra strana učešća građana u javnim pitanjima vezanim za uređenje i preuređenje prostora jeste direktna inkluzija budućih korisnika i podizanje svesti i afirmacija da se ukaže na aktuelne nedostatke i na objektivne potrebe.

6.9 Zaključna razmatranja na nivou prostornog okvira istraživanja

Ukoliko se način života definiše kao „skup obeležja jedne sredine uz pomoć kog...možemo da razumemo načine na koje određena zajednica funkcioniše“⁴⁹⁸, tada se kroz dobijene rezultate empirijske provere mišljenja ispitanika vide različiti uticaji prema kojima se načini života razlikuju, ali i oni faktori koji objedinjuju i stvaraju slične navike, stilove života i sveopšte uslove. Svi prethodno navedeni zakljuci formirani su na osnovu različitih izvora podataka:

- dostupne literature koja se odnosi na naselja u Vojvodini, a koja je pružila mogućnost stvaranja teorijskog okvira istraživanja i prikaz kratkih istorijskih tokova i uticaja;
- podataka i informacija koje pružaju zvanični planski i urbanistički dokumenti za pojedinačne regione ili naselja, zajedno sa dostupnim javnim statističkim činjenicama;
- svih prikupljenih podataka dobijenih putem anonimnog anketnog upitnika formiranog za potrebe ovog naučnog istraživanja.

⁴⁹⁸ Pušić Lj., Milošević B., Šljukić S., Dulić J.: *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*, Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja, Novi Sad, 2003., str. 10

Pet izabranih naselja su tokom razvoja prošli kroz slične geografske transformacije u pojedinim istorijskim periodima, ali je vidljiva i njihova hijerarhijska diferencijacija u odnosu na značaj centra u Vojvodini gde se izdvaja Novi Sad kao centar Pokrajine, Subotica, Zrenjanin i Sremska Mitrovica kao regionalni centri i Sombor kao subregionalni centar.⁴⁹⁹ Uslovi u gradovima u skladu su sa ovakvom podelom, gde se najveća tipološka ponuda javnih objekata pojavljuje u Novom Sadu, dok je u Somboru najosetniji palanački duh manjeg naselja, ili varoši, kako je stanovništvo lokalno zove.

Podaci prikazani kroz anketu pokazuju da je najviše ljudi koji su uzeli učešće u ovakvim istraživanjima srednja starosna kategorija od 25-50 godina i da su u pitanju oni koji imaju jasne stavove prvenstveno kritičke prirode, dok su kod starijih ispitanika primećene potrebe koje impliciraju bolje sveopšte uslove, potrebe poboljšanja egzistencijalnih uslova, a kod mladih je najizraženija želja za socijalizacijom, zabavom, mestima i klubovima na kojima se okupljaju. Za potrebe istraživanja u pet naselja je sprovedeno ukupno 500 anketa (100%) koje su ispunile zadovoljavajuće uslove u pogledu ispravno datih odgovora, a preko tri četvrtine tj. 378 ispitanika (75,6%) su stalno naseljeni u mestima za koje su popunili anketni upitnik.

Izabrana naselja predstavljaju gradove koji imaju utvrđene simbole kao što su grb i zastava, definisane kroz uređene dokumente i Statute grada, ali su grb kao simbol naselja izdvojili samo jedan ispitanik u Zrenjaninu i dva u Subotici. Značajniji je procenat i mišljenje ispitanika da li pet izabranih naselja ima simbole prema kojima je poznat i procenat od 92% od ukupnog broja učesnika, koji potvrđuje njihovu veliku zastupljenost u gradovima (Tabela 7). Na osnovu odabranih kriterijuma u ovom istraživanju, potvrđuje se da svako od naselja ima područja, mesta i objekte koji predstavljaju značajne reference grada, utiču na identitet i predstavljaju strukture po kojima se prepoznaje u neposrednom okruženju. Takođe je utvrđeno da se kroz odgovore pojavljuje veliki broj lokalnih simbola, ali i da su svi oni definisani kao reperno-žična mesta u istraživanju u velikoj meri i najznačajniji.

---

⁴⁹⁹ **Pušić Lj.:** *Određivanje tipova gradskih naselja na teritoriji Vojvodine* u **Flašar A.** (urednik): *Metode i analize za definisanje urbane mreže*, Fakultet tehničkih nauka, Institut za industrijsku gradnju i Zavod za urbanizam Vojvodine, Novi Sad, 1992., str. 8

Tabela 7 _ Uporedni prikaz odgovora na pitanje br. 6 u anketi_ *Da li ovaj grad ima simbole po kojima je poznat?*

PONUĐENI ODGOVORI	NOVI SAD	SUBOTICA	SOMBOR	ZRENJANIN	SREMSKA MITROVICA	UKUPNO
DA	115 (94,3%)	106 (96,4%)	56 (91,8%)	86 (89,6%)	97 (87,4%)	460 (92,0%)
NE	7 (5,7%)	4 (3,6%)	5 (8,2%)	10 (10,4%)	14 (12,6%)	40 (8,0%)
BROJ ISPITANIKA	122 (100%)	110 (100%)	61 (100%)	96 (100%)	111 (100%)	500 (100%)

Dalje u svim gradovima Vojvodine Gradske kuće predstavljaju značajna obeležja kolektivne memorije, ali i simbole gradskog upravnog statusa. Tako na primer u Subotici najviše ispitanika smatra da je ona reprezent naselja 70 ispitanika (30,3%), u Somboru 12 ispitanika (9,5%), u Zrenjaninu 10 (7,3%) i u Novom Sadu 8 ispitanika (2,5%), dok u Sremskoj Mitrovici postoji zgrada uprave, ali nije u pitanju Gradska kuća kakva se javlja u ostalim gradovima, te nije izdvojena kao simbol grada.

U svih pet gradova postoje pozorišta, kao kuće koje neguju kulturu i predstavljaju primarni sinonim iste, te su ovi objekti za ispitanike izdvojeni kao simboli i to na području Subotice Narodno pozorište sa 26 odgovora (11,3%), u Novom Sadu Srpsko narodno pozorište sa 9 odgovora (2,8%), u Somboru Narodno pozorište sa 7 odgovora (5,6%), u Zrenjaninu Pozorište „Toša Jovanović” sa 7 odgovora (5,1%) i u Sremskoj Mitrovici Pozorište „Dobrica Milutinović” sa 2 odgovora (1,7%). Pozorišta sa arhitektonskog, funkcionalnog, ambijentalnog, estetskog, identifikacionog aspekta imaju veliki značaj na zajednicu i neguju visoke kulturne vrednosti bitne za društvo.

Kada su u pitanju mesta koja okupljaju najviše ljudi u naselju izdvajaju se staro jezgro grada (Tabela 8), glavni gradski trgovi ili mreže trgova ukoliko one postoje, pešačke ulice u centru grada, parkovi i plaže. Kroz istraživanje je utvrđeno da se u najvećoj meri ljudi okupljaju na otvorenom, u prijatnoj atmosferi gde mogu da odmore i socijalizuju se na vazduhu, iz tog razloga su pomenuti odgovori najučestaliji. Tako se u svih pet analiziranih gradova kao najčešći razlog posete javnim mestima navodi socijalizacija, prisustvo drugih ljudi, interakcija sa drugim ljudima i to u Sremskoj Mitrovici 44 odgovora (34,9%), u Subotici 40 odgovora (29,8%), u Novom Sadu 39 odgovora (25,6%), Zrenjaninu 32 odgovora (20,8%) i u Somboru 19 odgovora (27,9%).

Tabela 8 _ Uporedni prikaz odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?* i na pitanje br. 8 u anketi_ *Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi.*

NASELJE	PITANJE	CENTAR (područje grada)	GLAVNI TRG	GLAVNA PEŠAČKA ULICA	UKUPNO ISPITANIKA
NOVI SAD	NAZIV		Trg slobode	Zmaj Jovina	122 (100%)
	PITANJE 6.1	4 (3,3%)	8 (5,7%)	4 (3,3)	
	PITANJE 8	49 (40,2%)	19 (15,6%)	17 (13,9%)	
SUBOTICA	NAZIV		Trg Republike	Korzo	110 (100%)
	PITANJE 6.1	-	2 (1,8%)	6 (5,5%)	
	PITANJE 8	24 (21,8%)	15 (13,6%)	24 (21,8%)	
SOMBOR	NAZIV		Trg Svetog trojstva	Kralja Petra I	61 (100%)
	PITANJE 6.1	-	9 (14,8%)	4 (6,6%)	
	PITANJE 8	2 (3,3%)	21 (34,4%)	29 (47,5%)	
ZRENJANIN	NAZIV		Trg slobode	Kralja Aleksandra	96 (100%)
	PITANJE 6.1	-	5 (5,2%)	-	
	PITANJE 8	33 (34,4%)	18 (18,8%)	7 (7,3%)	
SREMSKA MITROVICA	NAZIV		Trg Ćire Milekića	Ćire Milekića	111 (100%)
	PITANJE 6.1	5 (4,5%)	2 (1,80%)	-	
	PITANJE 8	41 (36,9%)	4 (3,6%)	-	
UKUPNO	PITANJE 6.1	9 (1,8%)	26 (5,2%)	14 (2,8%)	500 (100%)
UKUPNO	PITANJE 8	149 (29,8%)	77 (15,4%)	77 (15,4%)	500 (100%)

Monocentričnost vojvođanskih gradova utiče i na dominaciju ovog gradskog područja u odnosu na sve ostale, te je njegova poseta i poznavanje za svakog stanovnika naselja najveće. Centar grada predstavlja u svih pet naselja (Tabela 8) ambijentalno, funkcionalno i arhitektonski najlepšu kompoziciju u prostoru, koja se prema mnogim vrednostima izdvaja u odnosu na okruženje. Uočava se da su i ispitanici svojim odgovorima potvrdili isto stavovima da je u pitanju područje grada koje okuplja veliki broj ljudi i koje je žiža socijalizacije. Na primeru Novog Sada (4 odgovora - 3,3%) i Sremske Mitrovice (5 odgovora - 4,5%) izdvaja se manji broj ispitanika koji smatraju i da je u totalitetu ovo područje jedinstven simbol grada. Sva izabrana naselja u ovoj analizi imaju centralnu zonu grada zatvorenu za kolski saobraćaj, te je zadržavanje samo pešačkog kretanja jak argument za veliku koncentraciju ljudi koji borave na ovim prostorima. Glavni gradski trg i pešačka ulica koja ga na primeru svih naselja tangira ili

počinje od njega, izdvajaju se kao reperno-žične tačke naselja sa izuzetnim simboličkim, istorijskim, estetskim, funkcionalnim, organizacionim, ekonomskim, sociološkim i administrativnim vrednostima, te su prostori koje stanovnici i turisti rado posećuju tokom cele godine. Privlačna moć ovih mesta je izuzetno velika, a kroz godine, iako se sadržaji na njima menjaju, broj posetilaca je značajan i stoga se aktiviraju i zone koje su u okruženju istih ili pravci koji vode do njih. Na taj način, metodom adhezije, nastaju nizovi trgova, ili kontinualni pešački pravci u kojima posetioci rado uživaju. Usporedna analiza kroz naselja (Tabela 8) pokazuje da se i trg i ulica rado koriste, a da su ujedno i simboli naselja i jako je značajna činjenica da stanovnici naselja osećaju bitnost ovih prostora, jer su oni značajan aspekt ambijentalnosti i duha tih mesta. Ulica Ćire Milekića, koja nosi naziv kao glavni trg u Sremskoj Mitrovici, nije izdvojena od strane ispitanika kao samostalan entitet, ali se razlog za ovakve odgovore može pronaći u činjenici da je u pitanju prostor koji ima longitudinalnost, ali je ambijentalno proširenje trga, te se doživljava kao jedinstven prostor, a ne različiti urbani elementi. „Pravilo pešačkih ulica/zona jeste: pešaci moraju da imaju motiv da budu baš tu”⁵⁰⁰ jeste problem sa kojim se suočavaju mnoge pešačke ulice vojvođanskih naselja, jer je primećeno da se trgovinski sadržaji sve češće menjaju u prizemljima objekata, da je ponuda sve slabija, da se ugostiteljski objekti šire i ulice postaju prostori na kojima su letnje bašte. Na primeru Subotice, može se potvrditi ovaj stav, jer je broj ljudi koji boravi na malom Korzou, lokalni naziv za prošireni segment/plato uz Trg Republike koji je u prirodnom hladu od zelenila, dovoljno širok i naglašeno aksijalan, sa pogledom na Plavu fontanu, Gradsku kuću, Narodno pozorište, Trg slobode i jasnom preglednošću svih okružujućih prostora, veći nego broj posetilaca Korzoa.

Ozelenjeni prostori na području grada aktuelni su tokom cele godine i predstavljaju mesta na kojima se zadovoljavaju različite potrebe, ali je uočeno i da ispitanici smatraju da ih u svakom naselju nedostaje još. Ovim se zaključuje da višestruki značaj koji zelenilo ima za životnu sredinu, ljudi prepoznaju i vrednuju njegovu estetsko-dekorativnu funkciju, ali i ekološko, mikroklimatsko, zaštitno i psihosedativno dejstvo koje u izgrađenoj gradskoj sredini predstavlja značajan raritet.

Sombor je grad koji nema Gradsku plažu, ali je u ostalim gradovima koji su predmet istraživanja uočeno da su ovo mesta koja ljudi rado posećuju. U pitanju su sezonski zastupljene reperno-žične tačke, ali i polifunkcionalni prostori sa velikim brojem ugostiteljskih, sportsko-rekreativnih i zabavnih sadržaja za posetioce. Tako na primer kao mesto u naselju koje okuplja veliki broj posetilaca Novosađani izdvajaju Štrand 11

⁵⁰⁰ Pušić Lj.: *Grad bez lica*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2009., str. 132

odgovora (3,5%), Subotičani Palić 7 odgovora (3,0%), Mitrovičani Gradsku plažu 5 odgovora (4,1%) i Zrenjaninci Kupalište Peskara 2 odgovora (1,5%). Uočeno je takođe da se u svim naseljima i sportske hale i bazeni rado i često posećuju.

U većim gradovima (površinski i po broju stanovnika) ponuda sadržaja je bogatija, te se pronalazi više objekata srodnih tipologija koje su zanimljive stanovnicima i turistima, a ovakve kuće nisu konkurentne i opstaju u većim sredinama, jer ljudi teže za raznovrsnošću i većom ponudom, odakle i neophodnost za postojanjem većeg broja pozorišta, tržnih centara, sportskih hala. Sa druge strane, zadovoljstvo ljudi sadržajima koji su u ponudi u gradovima je 56% od ukupnog broja anketiranih ispitanika u svih pet naselja i smatraju da uvođenje novih objekata ili mesta nije potrebno (Tabela 9).

Tabela 9 _ Uoredni prikaz odgovora na pitanje br. 9 u anketi _ *Da li u ovom gradu nedostaju javni objekti ili mesta koja bi služila za okupljanje većeg broja ljudi?*

PONUĐENI ODGOVORI	NOVI SAD	SUBOTICA	SOMBOR	ZRENJANIN	SREMSKA MITROVICA	UKUPNO
DA	42 (34,4%)	68 (61,8%)	13 (21,3%)	32 (33,3%)	65 (58,6%)	220 (44,0%)
NE	80 (65,6%)	42 (38,2%)	48 (78,7%)	64 (66,7%)	46 (41,4%)	280 (56,0%)
BROJ ISPITANIKA	122 (100%)	110 (100%)	61 (100%)	96 (100%)	111 (100%)	500 (100%)

Simptomatična pojava koja je uočena jeste da je veliki broj ispitanika na pitanja koja se odnose na simbole, mesta okupljanja ili identifikovanja navela ugostiteljske lokale koje često posećuje. Koliko je savremeno društvo vezano za ovu tipologiju potvrđuje činjenica da kafei, poslastičarnice, restorani postaju prateći sadržaji svih javnih objekata i veoma posećena mesta po kojima turisti čak i pamte naselja i prostore koje posete. Kao najbolji primer koji potvrđuje ovaj stav izdvaja se kafe-picerija Boss u centru Subotice, koja predstavlja jedan od identiteta naselja (16 odgovora - 5,7%) i sadržaj koji duž Ulice Matije Korvina (nekadašnje Engelsove) i u dvorištu Rajhlove palate okuplja veliki broj lokalnih i stranih posetioca svakodnevno. I na primeru drugih naselja izdvojio se veći broj zabavnih i ugostiteljskih mesta sa kojima se ispitanici često i identifikuju, jer ih permanentno posećuju i na ovim mestima se osećaju prijatno.

Kada su u pitanju elementi kao što su detalji u urbanim prostorima, mobilijar i oprema, dekorativna plastika i skulpture na fasadama, parterni mozaici i drugo, na primeru analiziranih naselja utvrđeno je da su oni značajni za orijentaciju ljudi, njihovo prijatnije osećanje u javnim prostorima i da su upravo takvi elementi oni koji oblikuju završnu sliku o nekom ambijentu. Fontane i spomenici su najzapaženiji elementi ukoliko u

gradu postoje, te je tako na primeru Subotice 14 ispitanika (6,1%) navelo da su to fontane Zelena i Plava, u Sremskoj Mitrovici 8 ispitanika (6,6%) izvojilo je fontanu Kameni cvet, na primeru Zrenjanina 14 ispitanika (10,2%) odgovorilo da je Spomenik kralju Petru I simbol grada, a 18 ispitanika (5,7%) iz Novog Sada smatra da je Spomenik Svetozaru Miletiću simbol ovog grada. Zanimljiva je činjenica da su svi izdvojeni elementi na glavnim gradskim trgovima ili parkovima, zbog čega je njihovo uočavanje lakše, a samim tim i prihvatanje. Uočeno je takođe da pozicija ovakvih elemenata nije presudna za njihovo pamćenje, a kao potvrda tome može se uzeti činjenica da sat koji se nalazi na trgu Ćire Milekića u Sremskoj Mitrovici niko nije izdvojio kao simbol, iako je naglašen i saglediv u urbanom prostoru. Asimilacija elementa sa okruženjem vidljiva je i u drugim sredinama gde element postane deo scenografije i za posetioce struktura koja je uklopljena u okruženje i čini jedan od elemenata sklopa, hijerarhijski, vizuelno i arhitektonski, isti kao i ostali. Sa druge strane, privlačna moć urbanog mobilijara može da bude jaka da aktivira prostor oko sebe na način da postane reperno-žična tačka, kao što je to primer sa fontanama u Subotici. Kao najveći uticaj na stanovnike, može se izdvojiti značaj Miletićevog spomenika u Novom Sadu, gde je na centralnoj poziciji glavnog gradskog trga postavljeno delo Ivana Meštrovića, koje predstavlja mesto okupljanja, akcentovanja, poznatu vizuru grada, ali i jak simbol po kome nekada lokalno stanovništvo menja naziv Trga slobode u Miletićev trg. Veličina grada i učestalost detalja u urbanim prostorima takođe može da utiče na izdvajanje tih elemenata prema pamtljivosti i značaju za stanovnike. Negovanje tradicije i značaja bođoša za Somborce je neprocenjiva, njihova gracioznost i lepota su izraziti reprezentivi ovog grada, dok je sa druge strane u centru Novog Sada koje nije ozelenjen prostor naglašenim drvoredima, pozicija nastarijeg drveta roda Koprivić, jedino stablo na uglu Ulice Modene i Ilije Ognjanović, nedovoljno je atrakcijski naglašena i promovisana, iako je u pitanju stara i značajna tradicija.

Društveni aktivizam kao savremena tema na primeru pet analiziranih gradova je na niskom nivou. Naime, moderno društvo participaciju poima kao uključivanje građana putem javnih uvida, oglašavanja planova, prezentacija, edukacija, rasprava javnog karaktera na stručnom nivou, kao i dostavljanje primedbi na nacрте planova i javna dokumenta u predviđenim rokovima, a pre njihovog usvajanja.⁵⁰¹ Kroz ovo istraživanje uočeno je da građani nemaju dovoljnu edukaciju i svest o značaju njihovog mišljenja i stava u gradskim odlukama i javnim pitanjima, te se retko opredeljuju da iznesu sugestije, mišljenje i primedbe ovog tipa.

⁵⁰¹ Čolić, R., Moljović, Đ., Petković, M., Čolić, N.: *Vodič za participaciju u planiranju urbanog razvoja*, Ambero consulting, Beograd, 2013., str. 13

7. PREPORUKE ZA OČUVANJE I PLANIRANJE REPERNO-ŽIŽNIH TAČKA U NASELJU

...grad treba da postane jedan oživljeni muzej našeg društva i njegovih nada...

Kevin Linč

Interakcija između čoveka i grada uspostavlja se najbolje na ljudskom nivou, te je jedan od važnih zadataka urbanog planiranja stvaranje čovekomernih prostora prijatnih i zdravih za boravak i život. Kao mesto za socijalizaciju gradski prostor treba da bude sredina sa visokim kvalitetom kako bi se društvene aktivnosti učestalo odvijale na tom mestu. Prema Gelu, postoji direktna uzročno-posledična veza između prostora i njegovog boniteta i tipa aktivnosti koje se na tom mestu događaju (obavezne, neobavezne i društvene aktivnosti).⁵⁰² Reperno-žižne tačke, prema svim navedenim kriterijumima u ovom istraživanju, predstavljaju mesta sve tri navedene grupe aktivnosti na prikazanom dijagramu, zbog čega su uslovi njihovog očuvanja, postojanja i planiranja važan zadatak za savremeno društvo.

Ukoliko se ljudima ponudi mogućnost izbora i na teritoriji naselja formira veliki broj mesta čiji su kvaliteti fizičkog okruženja visoki, tada nastaje mogućnost izbora što treba da bude prioritet dobrog urbanog dizajna. Interaktivni odnos koji postoji između žižnog mesta i nekog podsticaja, atraktora ili kako je ovom studijom definisano, reperne tačke, utiče na stvaranje sveobuhvatne slike i njenog doživljaja od strane posmatrača i posetioca.

Kako je prikazano, na području analiziranih naselja postoji veliki broj reperno-žižnih tačaka koje su permanentno posećene, zanimljive, atraktivne, funkcionalno i ambijentalno drugačije, te privlače i različite korisnike. Pored ovih postojećih mesta, svako naselje ima potencijalne prostore koji imaju mogućnost transformacije i restrukturiranja u svrhu nastajanja novih gradskih prostora. Treću kategoriju predstavljaju mesta u naselju koja još nisu izgrađena te je kroz plansku dokumentaciju i

⁵⁰² Pogledati potpoglavlje 3.2.3.7.4 Tipovi aktivnosti ljudi u žižnim tačkama

regulativu moguće uticati na njihovu buduću namenu, karakter prostora, percepciju i atraktivnost za stanovnike i posetioce u gradu. S tim u vezi, značajno je izdvojiti potrebe i razloge zbog kojih je neophodno očuvanje postojećih reperno-žičnih mesta u naseljima, kao i načine na koje je ovo moguće ostvariti, ali i ukazati na preporuke za planiranje područja u gradu koje podrazumevaju uključivanje i formiranje novih socijalnih žiža.

7.1 Potrebe i razlozi za očuvanje postojećih reperno-žičnih tačaka

Reperno-žične tačke na prostoru grada, kao što je kroz prethodna poglavlja pokazano, mogu biti različite prema karakteru, korisnicima, dostupnosti, ponudi, ali je njihovo učešće u gradskoj strukturi jedna od neophodnosti za zdrav socijalni i ekonomski razvoj zajednice i grada. U skladu sa tim, prvi zadatak svih aktera u javnom životu jeste definisanje najvažnijih razloga za njihovo očuvanje, među kojima su:

- negovanjem postojećih reperno-žičnih tačaka u naseljima Vojvodine može se doprineti daljem isticanju ove regije kao specifične, prostorne, teritorijalne, istorijske i arhitektonsko-urbanističke celine;
- reperno-žične tačke doprinose različitosti naselja, po njima se gradovi prepoznaju i pamte, te je njihov značaj za lokalnu i regionalnu promociju izuzetno velik. Zbog prijatnih sećanja na određena mesta u naselju, ljudi donose odluku da ta mesta ponovo posete, čime se utiče na turistički i ekonomski aspekt razvoja naselja;
- ovakva mesta u gradu imaju različite morfološke strukture, te predstavljaju značajne elemente u formiranju siluete i prepoznatljivih vizura na grad koje su izrazi globalne turističke promocije (zanimljivi prikazi na razglednicama, brošurama o gradu, monografijama);
- očuvanjem postojećih reperno-žičnih tačaka naglašava se centralnost prostorne organizacije svih naselja čime se ističe osnovna karakteristika vojvođanskih naselja, a koja je prisutna od njihovog nastanka pa do danas;
- reperno-žične tačke su elementi pomoću kojih se neguje i naglašava kulturni, edukativni, graditeljski, ekonomski, administrativni, inženjerski, socijalni, multietnički i religijski aspekt naselja u kojima se nalaze, pa u velikoj meri doprinose njihovoj promociji i kvalitetu interpretacije savremenih i istorijskih ciljeva;

- ljudi se identifikuju sa reperno-žižnim tačkama i doživljavaju ih kao lične prostore, jer se u njima osećaju prijatno, opušteno i sigurno zbog čega učestvuju u održavanju njihove autentičnosti i duha;
- postoji potreba i navika ljudi da posećuju objekte i prostore u koje oduvek odlaze, ili svakodnevno koriste. Ulice i saobraćajnice koje dobro poznaju stvaraju im osećaj sigurnosti i opuštenosti, zbog čega se zadovoljstvo povećava ili ubrzava vreme za obavljanje neke od obaveznih aktivnosti. Savremene životne situacije koje su često vrlo promenljive mogu biti ublažene ukoliko se stanovnici dovoljno asimiluju sa okruženjem i upoznaju ga, a nakon toga teško prihvataju njegove drastične promene;
- turisti i posetioци se na osnovu reperno-žižnih tačkaka kreću i snalaze u naselju, čak i kad se prvi put nađu u njemu, usled čega je njihov značaj na orijentaciju i percepciju izuzetno bitan;
- očuvanjem objekata i površina iz prošlosti, koje imaju istorijski značaj, čuva se sećanje na nastanak i razvoj naselja, što predstavlja vrednosti na nacionalnom nivou;
- očuvanje istorijskih građevina neophodno je zbog svedočanstva graditeljskih vrednosti i arhitektonskih dometa u različitim istorijskim periodima;
- održavanje i negovanje ovih mesta utiče na zdrava psihofizička stanja ljudi, podstiče socijalizaciju i društvenu inkluziju, boravak na otvorenom, zadovoljenje potreba, kvalitetniji društveni život i društveni aktivizam.

7.2 Neophodnost planiranja novih reperno-žižnih tačkaka

Osim očuvanja postojećih, urbanizacija naselja dovodi do potrebe da se formiraju i nove reperno-žižne tačke u gradu, a najznačajniji razlozi su sledeći:

- isticanje vrednosti Pokrajine kao područja koje geografski, klimatski, istorijski, ekonomski i socijalno ima potencijal za još različitijom ponudom i sadržajima kojima bi se aktivirao značaj pojedinih područja, a u isto vreme privukli lokalni i strani turisti;
- sa novim reperno-žižnim tačkama raste konkurentnost naselja u širem regionu, što predstavlja zdravu politiku kojom se afirmiše prosperitet i manjih sredina koje se uključuju u tržišnu ponudu;

- jačanje privlačne moći jednog naselja u regionu može da se postigne atraktivnošću novih građevina, koje bi mogle da imaju ne samo funkcionalni značaj, već i vrednost orijentira u prostoru ili simbola naselja;
- povećava se broj stanovnika u gradovima, usled čega postojeće reperno-žične tačke nisu dovoljne;
- turistima je potrebno više ovakvih tačaka u naselju, kako bi i dalje posećivali taj grad i uživali u njima, jer oni nisu, kao stanovnici tog naselja, sentimentalno vezani za određena mesta koja već postoje, već zahtevaju promene i zadovoljavanje sopstvenih potreba koje su u skladu sa savremenim vremenom i tokovima;
- zbog porasta broja turista, gostiju i posetilaca, naselje mora da se razvija i povećava svoju funkcionalnost uvođenjem novih savremenih sadržaja i programa koji u naselju ne postoje, te je proširenje ponude značajna metoda za ostvarenje povećanog broja korisnika;
- nove generacije koje nisu toliko vezane za stara mesta, imaju potrebu da se okupljaju u nekim novim prostorima sa osavremenjenim i proširenim namenama i opremom;
- nove reperno-žične tačke mogu biti korisni orijentiri u prostoru u kom se nalaze, posebno za osobe koje se prvi put nađu na nekom mestu;
- formiranjem novih reperno-žičnih tačaka dolazi do decentralizacije naselja i stvara se mogućnost formiranja novih centara na području periferije, čime se radi i na vrednosti, značaju i promociji drugih delova grada;
- uvođenjem novih sadržaja ili primenom savremenih tehnologija moguće je uključiti lokalne proizvođače u proces nastajanja istih, promovisati industriju, obezbediti eksploataciju dostupnih resursa, sirovina i značaja veza koje postoje na različitim prostornim nivoima i između delatnosti globalno;
- nastajanje novih mesta za socijalizaciju, koja su neophodna svim stanovnicima, utiče na jačanje međuljudskih veza, jer se savremeno društvo suočava sa simptomom izgubljenog susedstva,⁵⁰³ zbog čega je postojanje velikog broja

---

⁵⁰³ Radović R.: *Forma grada*, Orion art, Beograd i Stylos, Novi Sad, 2005., str. 2

javnih prostora mogućnost promocije i intenzivnijeg aktiviranja socio-psiholoških vrednosti zajednice;

- formiranjem pojedinih tipova reperno-žičnih tačaka (parkovi, ozelenjeni platoi, trгови, pijacete...) moguće je stvoriti mesta koja pozitivno deluju na zdravlje građana, kroz rekreativne sadržaje, boravak na otvorenom, mikroklimatske uslove i visok stepen ozelenjavanja, a sa manjim utroškom prostora i materijalnih sredstava;
- nastajanjem novih mesta ovakvog tipa podstiče se i jača osećaj za zajedničkim dobrom, ukoliko je vlasnik prostora celo društvo, te se poziva stanovništvo na veću odgovornost i brigu o datim prostorima;
- nova mesta mogu da pokrenu još neafirmisane ljude i utiču na njihov socio-društveni aktivizam, dok sa druge strane uvođenje novih reperno-žičnih mesta u naselja može da se iskaže i kao težnja za negovanjem kulture, religije, običaja, navika i uspostavljanje novih tradicionalnih vrednosti reprezentovanih kroz manifestacije i događaje javnog tipa.

7.3 Način očuvanja postojećih reperno-žičnih tačaka

Reperno-žične tačke drugačije su prema mnogim karakteristikama, ali i prema načinu funkcionisanja i odnosu korisnika prema njima usled čega se neke kroz proces eksploatacije bolje, a neke slabije neguju kroz vreme. Postojeće reperno-žične tačke moraju biti:

- izabrane od strane građana, radi čega je neophodno organizovati edukaciju građana, javne rasprave, anketiranje ili intervjuisanje, forume i diskurse o gradu i njegovim potencijalima;
- evidentirane u tehničkoj dokumentaciji kao značajna mesta u naselju, za šta je potrebno da stručne službe, koje se već bave tim poslom, intenzivnije prate i uvažavaju mišljenje korisnika prostora, a da društvena participacija bude agresivnija. Bitna je, takođe, i povezanost službi za zaštitu istorijski značajnih vrednosti sa prostornim planerima u zavodima za planiranje, kao i sa urbanistima u zavodima za urbanizam, kako bi se o izabranim mestima vodilo računa na svim nivoima planiranja i projektovanja;
- konkretnije implementirana u planska dokumenta (Prostorni plan, Urbanistički plan, Plan detaljne regulacije, Razvojnu strategiju...) sa decidnim navođenjem

vrednosti, potencijala i smernica za očuvanje istih. Ovo se odnosi na ona mesta i prostore koji su od izuzetnog značaja za identitet građana, istoriju ili promociju grada. U pitanju su takođe prepoznatljive vizure i siluete koje su stvorene tokom godina;

- u nekom obliku zaštićene uvođenjem određenih mera zaštite na nacionalnom nivou, što zahteva da se utvrde određena pravila i režimi upotrebe, transformacija i održavanja;
- održavane na visokom nivou u higijenskom smislu, ali i u pogledu estetičnosti, ambijentalnosti, dopadljivosti, jer ljudima smeta nečistoća na mestu gde žele i planiraju da se duže zadrže i provedu deo svog slobodnog vremena. Održavanje visokih sanitarnih uslova imalo bi za cilj i podizanje svesti društva za očuvanje zajedničkih dobara i zadržavanje visokog komfora prostora u kome rado i često borave;
- permanentno vrednovane od strane stručnjaka, jer se tokom vremena dešavaju određene promene, zbog kojih je neophodno sprovesti stručne akcije, rekonstrukciju, revitalizaciju, adaptaciju, opremanje i dr.;
- povremeno procenjivane sa aspekta potrebe postojanja određenih sadržaja i ekonomičnosti na osnovu mišljenja stručnjaka, korisnika, stanovnika i posetilaca. To se može postići povremenim javnim raspravama, razgovorima, sprovođenjem anketa ili intervjua, a prenamenom određenih prostora, mesta se štite, vraća im se vitalnost, ekonomski status i radi se na njihovoj održivosti i atraktivnosti za posetioce;
- evaluirane u skladu sa razvojem društva, te prilagođene novim tendencijama, stilovima, trendovima i željama korisnika. Na ovaj način moguće je uključivanje savremenika u izbor naziva ulica, trgova, platoa, afirmisanje mladih da zvanično imenuju prostore na kojima se okupljaju, ili da se radi na visoko stručnoj i profesionalnoj promociji ljudi, njihovog lika i dela, koji su ostavili trag u prošlosti ili su postigli značajne rezultate u oblasti sporta, edukacije, kulture, nauke, a potiču sa ovih prostora i stanovnici gradova se ponose činjenicama da su sunarodnici ili sugrađani;
- prezentovane široj javnosti, kako bi s jedne strane građani umeli da se više za njih zalažu i da uzmu učešće u donošenju odluka o očuvanju određenih, njima značajnih mesta u naselju, a sa druge strane da se potencijalni posetioци mogu

detaljno informisati o vrednostima naselja. One se mogu prezentovati kako na klasičan način, putem turističkih mapa, vodiča, informatora, tako i putem novih informacionih tehnologija, putem interneta, preko kvalitetno osmišljenih web stranica namenjenih najširem krugu ljudi, istraživačima, naučnicima, stanovnicima, turistima i dr.;

- saobraćajno lako dostupne uz veliki broj smernica i putokaza naročito ukoliko su periferno postavljene. Ovakvom perceptivnom i psihološki intenzivnom promocijom, veliki broj ljudi posećuje mesta koja primarno nije zamislio da obiđe;
- sagledive i jasno uočljive u prostoru, jer je čulni doživljaj značajan za uspostavljanje prijatnog osećanja prema mestu što inicira ponovno posećivanje istog. Obezbeđivanje dobrih vizurnih tačaka na reperno-žična mesta ima veliki značaj za pokretanje želje da se ta mesta posete ili da se u njima češće boravi;
- vidikovci sa kojih se sagledava uže ili šire okruženje, ukoliko je konfiguracija terena ili morfološki oblik mesta ili objekta takav da ima predispoziciju da postane tačka sa vizurom na druge prostore u gradu;
- po potrebi selektovane u kategorije prema nameni, stilu gradnje, dostupnosti kako bi se u turističkom smislu mogle prilagoditi različitoj potrebi i interesovanju posetilaca. Na ovaj način moguće je formirati tematske rute na osnovu značajnih kriterijuma, čime bi se i ponuda u gradu, uz stručnu saradnju turističkih organizacija, povećala.

7.4 Način planiranja novih reperno-žičnih tačaka

Svako naselje tokom svoje istorije doživljava velike promene, zbog čega je neophodno prihvatiti činjenicu da će neke postojeće reperno-žične tačke biti sačuvane zauvek, neke se transformisati, ukloniti ili nestati, isto kao što će se pojaviti potreba za nastankom novih.

Planiranje novih reperno-žičnih tačaka trebalo bi da se zasniva na mišljenju stručnjaka o njihovoj neophodnosti i kvalitetu, kao i na potrebama stanovnika i posetilaca naselja da takvi prostori treba da postoje. Način planiranja istih, zahteva neke od mera i preporuka koje su pomenute i kod načina očuvanja postojećih reperno-žičnih tačaka, ali je za adekvatno planiranje potrebno da budu ispoštovani sledeći principi:

- principi održivog razvoja koji bi omogućili i drugim generacijama da stvaraju svoje reperno-žične tačke u naselju;
- stručni stavovi prostornih planera, urbanista, arhitekata, pejzažnih arhitekata, sociologa i drugih stručnjaka po pitanju lociranja, načina uređenja i građenja novih reperno-žičnih tačaka moraju biti ispoštovani na svim nivoima planerske i projektantske delatnosti (stanovnicima npr. klinički centar nije značajna reperno-žična tačka sa aspekta socijalizacije, ali im je nesumnjivo potrebna, pa takve sadržaje moraju da planiraju i predlažu stručne osobe);
- proširenje ponude grada polifunkcionalnim i inženjerski složenim mestima, moguće je integrisanjem velikog broja stručnjaka koji bi sistematičnom studijom predvideli moguće nepovoljne pojave, a promocija i značaj ovakvog mesta imao bi veliki uticaj na osavremenjavanje naselja i razvoj tehnoloških dostignuća;
- uvažavanja potreba ljudi za mestima socijalizacije bez obzira na to da li su ona profitabilna ili ne (trg ili park). Takva mesta su pre svega potrebna stanovnicima, kao i posetiocima, pa se zato obavezno moraju naći u planskim dokumentima kao psihološka, društvena i zdravstvena neophodnost;
- jača participacija stanovnika i konstantnije insistiranje na istoj, u donošenju odluka o formiranju novih reperno-žičnih tačaka od nivoa planiranja do nivoa realizacije. Stručnjaci ne mogu pouzdano znati kakvo je mišljenje korisnika prostora ili koje je sve potrebe značajno zadovoljiti, te je neophodno češće sprovođenje anketa i intervjua, odnosno istraživanje mišljenja stanovnika;
- postojanja kriterijuma za utvrđivanje reperno-žičnih tačaka, kako bi sve osobe koje učestvuju u stvaranju planske dokumentacije neophodne za realizaciju ovih mesta u naselju, bile upoznate sa njima;
- kreativnost pri formiranju novih mesta socijalizacije, jer ona ne moraju da podsećaju na već postojeća, nego da budu autentična, morfološki i funkcionalno. Princip različitosti na svim prostornim nivoima, od javnih trgova, parkova, akva parkova, preko polujavnih mikroambijenta do poluprivatnih dečijih igrališta unutarblokovskog dvorišta ima za cilj proširenje ponude uz adekvatno implementiranje dobrih aspekata proverenih kroz eksploataciju postojećih reperno-žičnih mesta;

- plansko nastajanje ovakvih prostora u gradu, koje utiče na preventivno smanjenje formiranja *nemesta* i moguće otuđivanje, napuštanje, alijenciju ljudi od nekog prostora;
- osmišljeno brendiranje reperno-žižnih tačaka u pogledu turističkog marketinga može usmeriti razvojnu politiku prilikom projektantske faze na inkorporaciju natpisa, svetlosnih i zvučnih efekata koji promovišu mesto ili kuću i sadržaje u njoj, sa jedne strane, ali sa druge stvaraju akcenat i predstavljaju zanimljivo oruđe u urbanom dizajniranju prostora. Ovakvi efekti predstavljaju alatke savremenog brendiranja koje se perceptivno izuzetno intenzivno doživljavaju i pamte;
- formiranje reperno-žižnih tačaka koji su i vidikovci, a nalaze se na uskoj periferiji u odnosu na centar grada, i osmišljen program sa aspekta dostupnosti, ponude, atraktivnosti, ambijentanosti, mogu aktivirati nedovoljno iskorišćene prostore i uticati na decentralizaciju naselja;
- prilikom projektovanja ovakvih prostora posebnu pažnju potrebno je usmeriti na prezentaciju moći društva, vlasti, lokalnih građana, duh grada, uz kontrolisano naglašavanje i promociju istoričnosti, tradicije i ideala za koji su stanovnici duboko vezani. Narušavanje vekovima građenih identifikacija ne treba da bude jedan od principa, ali osavremenjavanje i okretanje ka modernim tehnologijama i dostignućima može da se postigne kroz uspostavljanje novih značajnih datuma za grad i građane, uvođenjem manifestacija i događaja koji promovišu nova mesta. Izuzetno je važno uporedo raditi na promociji ove teme, jer se pokazalo da je nedovoljno razumevanje i ljudi iz uprave koji raspoređuju finansijska sredstva na području grada, te je nedovoljno shvatanje značaja i važnosti postojanja i dobrog funkcionisanja ovih mesta za celo naselje i zajednicu.

8. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Grad mora biti takav da ljudi koji u njemu žive budu, ne samo bezbedni, nego i srećni.

Aristotel

Reperno-žične tačke predstavljaju veoma značajne elemente fizičke strukture gradova i generatore velikog broja socijalnih interpretacija izgleda savremenog društva, posmatrano kroz prizmu javnog života. Interakcija među ljudima koja se stvara kroz eksploataciju ovih mesta sa aspekta psihologije, sociologije, medicine, ali i ekonomije, tehnologije, marketinga, predstavlja fundamentalni značaj i vrednost postojanja što većeg broja ovakvih čvorišta u naseljima. Brojna prethodna istraživanja ukazala su na umrežene aktivnosti, stanja i ponašanja ljudi u javnim prostorima, zbog čega je zaključeno da je kvalitet mesta značajan faktor koji utiče na odnose i promene koje se među ljudima unutar njih manifestuju.

Na osnovu teorijske platforme o socijalnim vezama i odnosu među ljudima, kao i o čoveku kao individui ili članu društva, postavljenoj kao jedan od temelja rada, u okviru disertacije je istraživanje bilo usmereno na utvrđivanje fizičkih karakteristika prostora kako bi se određeno mesto definisalo kao reperno-žična tačka, ali i pronalaženje odnosa koji se uspostavlja između posetioca i okruženja usled razloga zbog kojeg se u njima boravi. Mesto predstavlja fizički okvir događaja koji se manifestuje u prostoru, ali je značajna savremena interpretacija i moguća glorifikacija putem koje „neka urbana čvorišta uvećavaju svoju moć koristeći tehnologiju kao instrument za drastične transformacije okruženja.”⁵⁰⁴ Upotreba atraktivnih i osavremenjenih načina i alata putem kojih se prezentacija ostvaruje, značajno doprinosi zapažanju i želji za ponovnom posetom. Učestalo posećivanje urbanih prostora, tako da njihovo obilaženje kod pojedinaca postaje ritual, iz dana u dan, prerasta u naviku i postaje deo kolektivne svesti i neka vrsta socijalne potrebe.

⁵⁰⁴ **Stupar A.:** *In Scale Out Scale*, <http://www.strand.rs/globalization/izlozba2.html> (datum posete 23.7.2016.)

Ukoliko se posmatra istorijski kontekst, reperne i žižne tačke u naseljima nastajale su kao urbanističko-arhitektonska neophodnost, jer su u pitanju referentna mesta i čvorišta putem kojih se fizička struktura lakše i kvalitetnije organizovala. Sa druge strane neizostavna je njihova socijalno-psihološka potreba za zdrav razvoj društva, zasnovan na osećaju pripadnosti, identifikacije, teoriji mesta i društvenoj integraciji. Tendencija izgradnje ovakvih struktura menja lice naselja⁵⁰⁵ u skladu sa čim se povećava potreba za promenama u društvu, globalnim napretkom i usklađivanjem želja i mogućnosti sa novim ponudama i izborima koje grad nudi.

8.1 Pregled rezultata istraživanja

Istraživanje sprovedeno u okviru disertacije prvenstveno je bilo usmereno na definisanje grada kao fizičkog okvira unutar kog se uspostavlja mesto, lokus, tačka koja ima svoje prostorne, morfološke i ambijentalne karakteristike i vrednosti. Utvrđivanje niza kriterijuma prema kojima se neko mesto razlikuje od ostalih u okruženju, ili uspostavljanje sličnosti i veza između njih, uslovalo je definisanje značajnih prostora za dobro funkcionisanje gradskog života i zdrav društveni razvoj zajednice. Grad je tako definisan kao generator mesta, koje je tačka zaustavljanja, dok je aktivnost sredstvo pomoću kog nastaju veze između prostora i korisnika.

Prostorni odnosi koji su drugačiji ili kontrastni u odnosu na bliže ili šire okruženje, najčešće su značajna mesta koja se lako i brzo pamte, te kao takva predstavljaju reperne tačke u naseljima. Zaključeno je da manifestacija i tipološka klasifikacija ovih tačaka može biti izuzetno različita, te se upravo uz postojanje repernih tačaka u gradu ljudi lakše snalaze, orijentišu i sagledavaju okruženje formirajući referentne tačke u prostoru. Polazeći od najmanjih pojavnih oblika kao što su pojedinačne instalacije u prostoru, elementi mobilijara ili natpisi, do prostorno najkompleksnijih i velikih, kao što su prostori ili objekti, značajno za jedno savremeno društvo jeste postojanje svakog od njih, kao i njihovo identifikovanje, brendiranje, promocija i ukazivanje na značaj za grad.

Za adekvatno funkcionisanje repernih tačaka u gradu, utvrđen je niz karakteristika putem kojih je dokazana njihova vrednost za zajednicu, ali i za naselje u kome se nalaze. U istraživanju je naznačen značaj lokacije ovih mesta u odnosu na konfiguraciju terena i/ili inkorporaciju u gradsko tkivo, fizičke karakteristike prema kojima se ove tačke geometrijski, morfološki, proporcionalno usklađuju sa okruženjem,

⁵⁰⁵ Milinković A., Škorić S., Krklješ M., Brkljač D.: *Residential Towers as Benchmarks of Liman District in Novi Sad* in Miličić I. (editor): *Conference Proceedings "Contemporary achievements in civil engineering 2017"*, Faculty of Civil Engineering Subotica, University of Novi Sad, Subotica, 2017., p. 776

odnos korisnika prema njima zavisno od mogućnosti da se permanentno koriste ili da je sagledavanje i estetičnost njihova utilitarna funkcija. Iako su reperne tačke definisane kao osnovne i esencijalne vrednosti koje se prve uočavaju, značajan aspekt istraživanja je i ukazivanje na vlasništvo ovih mesta u gradu, gde je zaključeno da se i javna i privatna mesta jednako koriste i značajna su za posetioce ukoliko je njihova sadržajnost i privlačna moć velika i bitna za korisnike. U skladu sa tim, dokazano je da značaj koji reperne tačke imaju za grad jednako može biti efikasan i ako je lokalni i globalni, ali je uspostavljanje oba bitno za identifikaciju društva, zajednice i građana neke opštine ili grada. Prostorne karakteristike uslovljavaju da reperska tačka bude pojedinačno mesto, uređeni niz koji čini više tačaka, ili skup sačinjen od više prostorno udaljenih elemenata formiranih u sistem. Najčešće u gradovima jeste manifestovanje pojedinačnih tačaka, ali je neretka pojava i mapiranje više tipološki različitih elemenata unutar jedne celine ili prostora.

Slično reperskim tačkama, istraživanje sprovedeno u disertaciji bilo je usmereno i ka definisanju žižnih tačaka u naseljima kao prostorima koji su najposećenija, najfrekventnija i socijalno neophodna čvorišta zdravog društvenog života. Kao takva ona se pronalaze u svakoj sredini i njihova manifestacija tj. pojavni oblici zavisni su od dosta faktora. Uspostavljeni kriterijumi za reperne tačke bili su primenljivi i na žižnim, uz proveru dostupnosti, atraktivnosti i vremenske posećenosti koja je izuzetno značajna kada su u pitanju žižne tačke u gradovima. S tim u vezi, aktuelnost žižnih tačaka direktno je uslovljena vremenskim uslovima, u odnosu na koje može biti posećena tokom cele godine ili sezonski atraktivno mesto okupljanja. Unutar žižnih tačaka interakcija koja se postiže među posetiocima može biti u pravcu izolacije ili kontakta među ljudima, kao i formirana oko nekog događaja koji se dešava konstantno, redovno ili povremeno, a postoje slučajevi kada događaj ne postoji ili nije jednoznačno definisan. U skladu sa svim prostornim i organizacionim karakteristikama, utvrđeno je da i aktivnosti zbog kojih se žižne tačke u gradovima koriste mogu biti podeljene na obavezne i neobavezne, kao i na društvene aktivnosti koje su značajni momenti interakcije i komunikacije među učesnicima socijalnog života. Mogućnost koja se čoveku ostavlja prilikom korišćenja nekog žižnog mesta u pogledu učešća u događaju je velika, te pojedinac može pasivno, polupasivno/poluaktivno ili aktivno da postane deo iste, a saglasno sa tim izražen je i motiv zbog kog se dato mesto posećuje ili koristi.

Putem istraživanja utvrđeno je da između reperskih i žižnih tačaka u naselju postoji međuuslovljenost koja rezultira pozitivnim i negativnim aspektima. Reperne tačke utiču na stvaranje, atraktivnost i uspostavljanje mesta sa jakim privlačnom moći koje nastaje

oko njega, te indirektno implicira veličinu, morfologiju, poziciju žižne tačke koja se tim putem uspostavlja u okruženju. Sa druge strane, reper može da privuče veliki broj ljudi zbog kojih će se utvrditi da žižna tačka nije adekvatno organizovana u pogledu kapaciteta, pozicije, dostupnosti, preglednosti ili komfora. Uticaj koji prenosi i stvara veliki broj posetilaca izuzetno je jak, zbog čega se broj repernih tačaka uz neko žižno mesto može povećati, ili se ponuda u smislu sadržaja može proširiti kako bi se zadovoljio veći broj aktivnosti ljudi. Neadekvatno dimenzionisana mesta, previše bučna ili mesta sa nekompatibilnim sadržajima mogu da stvore negativne efekte na komfor, kvalitet korišćenja ili prostornu organizaciju i sagledivost repernih tačaka. U skladu sa rečenim, pozitivan međuuticaj nastaje kada se uporedo razvijaju i osmišljavaju reperna i žižna tačka usled čega nastaje prema klasifikaciji nova tipološka grupa - reperno-žižna tačka u naselju koja je glavni predmet istraživanja ovog rada.

Reperno-žižne tačke predstavljaju generatore socijalnog života i u isto vreme mesta koja su frekventna i izuzetno posećena, ali i morfološki dominantna i drugačija u odnosu na okruženje. Kroz istraživanje je definisano da kao pojavnici ove tačke mogu biti teritorijalno velike ili prostorno manje, cela naselja, područja, linijski potezi ili pojedinačna mesta i objekti. Dokazano je da su najbrojniji predstavnici upravo pripadnici poslednje grupe, na području svih gradova, a posebno na teritoriji Vojvodine. Kroz istraživanje je utvrđen niz karakteristika prema kojima se reperno-žižne tačke diferenciraju u prostoru: lokacija, morfologija, funkcija, sagledivost, prostorna organizacija, vlasništvo i značaj. Svaka od karakteristika je dokazano bitna za dobro funkcionisanje ovih mesta, ali je takođe ustanovljeno da ni jedna nije odlučujuća i isključiva, te da je samo ona razlog velikog značaja i posete. Spreg koji se postiže između nabrojanih referentnih karakteristika stvara na području gradova jedinstvene primere ove klasifikacione grupe, a zadovoljenje većeg broja kriterijuma utiče na adekvatnije uspostavljanje veze između grada i mesta, sa jedne strane, i korisnika i mesta, sa druge.

U radu su definisani i potvrđeni uticajni faktori koji direktno ili indirektno oblikuju i menjaju reperno-žižne tačke i koji se prema osnovnoj podeli dele na prirodne i stvorene uticaje. U skladu sa tim, prirodni uticaji su stalno prisutni, promenljivi i na reperno-žižne tačke intenzivno i dominantno deluju. Sa ovim uticajima čovek se suočava svakodnevno i njihova često predvidiva priroda dozvoljava mu da pojedine uticaje ublaži ili anulira uz primenu različitih tehnika, alata projektantskog zanata ili kroz savremene tehnologije. Sa druge strane, stvoreni uticaji su ljudski i ma koliko bi mogli biti stalniji i konstantniji u svom delovanju od prirodnih, ovi faktori pokazali su se kao nestalni i zavisni od velikog broja društvenih okolnosti, stila života, mentaliteta

zajednice, potreba i težnji društva, finansijske moći, vlasti i dr. Uticaj korisnika i participacija građana u ovoj studiji obrađeni su u značajnoj meri kako bi se utvrdilo da li na prostoru Vojvođanskih gradova ovakva inicijativa postoji i koliko je aktuelna, i rezultati su pokazali veliki značaj, ali začuđujuće malo učešće građana.

Kao provera svih postavljenih kriterijuma i stavova, a u svrhu dokazivanja polaznih hipoteza i ciljeva, sprovedeno je istraživanje, analiziranje i prepoznavanje reperno-žižnih tačaka na području pet vojvođanskih gradova, različitih po značaju, veličini, broju stanovnika, ali sličnih prema prostornim i organizacionim aspektima ujednačenim na području cele Pokrajine. Rezultati dobijeni empirijskim putem potvrdili su stavove postavljene putem teorijskog istraživanja, u najvećoj očekivanoj meri. Uočene su specifičnosti koje su karakteristične samo za jedno naselje, ali i niz zajedničkih ili simptomatičnih pojava za svih pet naselja. Sprovedeni anketni upitnik koji je popunilo 500 ispitanika sa teritorije Novog Sada, Subotice, Sombora, Zrenjanina i Sremske Mitrovica ukazao je na veliki broj mesta u naseljima koji su prepoznati kao reperno-žižna mesta, ali je uočen i niz problema, nezadovoljstvo ili nedovoljna promocija određenih područja i objekata u naseljima koja imaju veliki potencijal, a koji nije dovoljno iskorišćen. Tokom nastajanja istorijski značajnih objekata i prostora brojni niz faktora bio je isključen ili je naknadno uključen u funkcionisanje, te je njihovo adekvatno inkorporiranje drugačiji zadatak i složeni proces u odnosu na onaj koji nastaje prilikom osmišljavanja i stručnog projektovanja novih reperno-žižnih tačaka u gradu.

Rezultati ankete ukazuju da je centar grada prostorno, ambijentalno, socijalno, administrativno, perceptivno i programski najznačajnija reperno-žižna tačka u vojvođanskim gradovima, te je kao takva izuzetno posećena i prezentovana kao značajno gradsko čvorište. U okviru starog jezgra grada, najviše se izdvajaju glavni gradski trg i glavna pešačka ulica. Uočeno je i da je gradska politika najviše usmerena upravo na ove prostore što u velikoj meri povećava njihov značaj za zajednicu.

S obzirom na promene koje se u savremenom društvu permanentno postavljaju kao neophodne, usavršavanje i evaluacija postojećih, kao i osmišljavanje i uvođenje novih reperno-žižnih tačaka, predstavlja neki oblik obaveze u kontekstu zdravog socijalnog razvoja zajednice. Kroz istraživanje je utvrđeno da pojedinačni primeri na teritoriji vojvođanskih gradova predstavljaju globalne reprezentante naselja, ali i okruga, te su dalje veza sa okruženjem i promoteri određene tipologije. Usled ovako velikog značaja za društvo, grad ili državu, zaključeno je da je interdisciplinarni pristup ovakvim tačkama u naselju, jedini ispravni i mogući način stalnog održavanja ili projektovanja novih mesta

koja će logistički, ali i funkcionalno, ambijentalno, estetski, psihološki i sociološki zadovoljiti potrebe modernog razvoja.

8.2 Pravci budućih istraživanja

U skladu sa dobijenim rezultatima doktorske disertacije, obrađeni su određeni zadaci i problemi vezani za odabranu temu, ali se dalje ukazuje na mogućnost njihove primene kao i na dalja pitanja i pravce budućih istraživanja. Mogući dalji aspekti su:

- Jedna od karakteristika reperno-žižnih tačaka, koja je prepoznata kao značajna, ali nije uzeta kao osnovna u toku analize jeste brendiranje, tj. način reprezentovanja putem koga se stvara autentična sredina, u vizuelnom smislu, ali i nekonkurentno mesto u pogledu identiteta.⁵⁰⁶ Promovisanje ovih celina na teritoriji grada i šire, izuzetno je značajna tema koja mora biti proizvod osmišljene politike na kojoj će se permanentno raditi kako bi određeno mesto, sadržajno, ambijentalno, organizaciono i estetski, pratilo potrebe društva i želje svojih korisnika, ali i bilo atraktivno i privlačno. U pogledu urbanizma, između glavnog grada i drugog većeg grada postoji često rivalitet koji rezultira usmerenom politikom u nekoj od oblasti kako bi se „sindrom *drugog grada*”⁵⁰⁷ umanjio ili potpuno anulirao. Kultura je najčešće oblast koja adekvatno promoviše i izdvaja neki grad, što je na primeru Novog Sada primetna pojava, jer je ovaj grad izabran kao Evropska prestonica kulture (EPK).⁵⁰⁸ Kroz pomenuti primer uočava se dobar princip brendiranja i stvaranja naglašene i intenzivne promocije u koju su uključene mnoge reperno-žižne tačke, ali i jako veli broj aktera, gradskih institucija, volontera i finansijera koji imaju volju da ulože u ovakav projekat. Uvođenje novih sadržaja, transformacija mesta i formiranje novih značajnih reperno-žižnih tačaka samo je jedan od koraka u dugoročnoj i složenoj strategiji za postizanje željenih rezultata. Brendiranje mesta je složeni proces putem koga se reprezentuju generisana znanja i iskustva stručnih lica, ali i prezentuju očekivanja i želje posetilaca i posmatrača. Mesto tako postaje proizvod čiji se imidž, vrednost i veza sa kosrisnikom intenzivno uspostavlja, a značajno je da takva strategija može da utiče na ponudu, posetu i značaj neke tačke. S tim u vezi, buduća istraživanja reperno-žižnih tačaka mogu biti usmerena upravo na njihovu evaluaciju kroz reprezentaciju, brendiranje i uspostavljanje prepoznatljivije slike mesta;

⁵⁰⁶ **Sevin E.:** Understanding cities through city brands: City branding as a social and semantic network, *Cities*, Vol. 38, 2014., p. 47

⁵⁰⁷ **Ričards G., Palmer R.:** *Uzbudljivi gradovi: kreativni menadžment i revitalizacija grada*, Clio, Beograd, 2013., str. 41

⁵⁰⁸ **Novi Sad 2021 - Evropska prestonica kulture** <http://novisad2021.rs> (datum posete 20.7.2019.)

- Savremeno društvo sve više se prezentuje putem digitalno-informatičkih tehnologija usled kojih je komunikacija, ali i prezentacija širom sveta moguća na lak i dostupan način. Nedostaci i prednosti uključivanja tehnologija u javni prostor i stvaranje virtuelnog (ne)mesta⁵⁰⁹ ima za posledice promenu društvenog ponašanja, odnosa prema okruženju, kao i transformaciju ljudskih potreba putem kojih se proširuje ponuda, ali se često pospešuju otuđenost i individualnost. Ipak, ukoliko je potreba savremenog društva takva da je neophodno formiranje ovakvih prostora, onda je predviđanje, osmišljavanje i interdisciplinarno planiranje neophodno kako bi sam proces rezultirao pozitivnim efektom. Naime, veliki broj modernih metodoloških postupaka može biti uključen u proces transformacije ili planiranja novih reperno-žižnih tačaka, što dalje može biti jedan od značajnih pravaca istraživanja. Proučavanje prostora moguće je korišćenjem *prostorne sintakse*⁵¹⁰ gde bi se dobili podaci o kretanju korisnika kroz urbanu strukturu, aktivnosti, obrasci ponašanja, interakcija, moguća mesta zaustavljanja, usled čega bi se lakše planirali prostori, postavljale prepreke, vizurne tačke (reperi), pozicionirali značajni punktovi i logičnije programski osmišljavala prostorna organizacija mesta. Ukoliko se uzme u obzir da ljudi percipiraju okruženje putem vizuelnih polja⁵¹¹, već je zaključeno da ekskluzivnost mesta i doživljaj prostora ima veliku ulogu u želji za ponovnom posetom ili memorijom. S tim u vezi, istraživanja bazirana na primeni softverskih alata mogu biti značajna za genezu pojedinačnih mesta u gradu, ali i obrnuto, jer upravo reperno-žižne tačke predstavljaju najčešće analizirana mesta putem kojih se horizontalna povezivanja i dijagrami i formiraju;

- Dalja istraživanja i rešavanje problema vezanih za reperno-žižne tačke u gradovima Vojvodine moraju biti kompleksnije sagledana od strane različitih stručnjaka i primenom mnogobrojnih disciplina usled čega bi se turistička ponuda mnogo bolje uspostavila, a promocija postojećih mesta adekvatnije iskoristila. Jedan od zaključaka analize jeste da su pojedina mesta u naseljima deo mnogo šire slike, što je opravdano i uspostavljeno zbog njihovog značaja za grad i stanovnike, ali i da se prepoznaju mesta koja nisu dovoljno promovisana i za koja se manje zna. Uključivanje ili formiranje turističke strategije koja bi sistematičnije prišla problemu imalo bi za cilj i njihovu permanentniju posetu, bolje funkcionisanje i značaj, ili bi sa druge strane ukazala na potrebu za njihovom transformacijom kako bi se održivost ovakvih mesta produžila ili uspostavila;

⁵⁰⁹ Ože M.: *Nemesta: uvod u antropologiju nadmodernosti*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2005., str. 106

⁵¹⁰ Hillier B.: *Space is the machine: A configurational theory of architecture*, Space Syntax, London, 2007., p.1

⁵¹¹ Karimi K.: A configurational approach to analytical urban design: 'Space syntax' methodology, *Urban Design International*, Vol. 0, 2012. p. 10

- Jedno od značajnih pitanja i problema jeste mogućnost redefinisavanja planske dokumentacije u pogledu reperno-žižnih tačaka koje se planiraju ili čija je prenamena ili rekonstrukcija neophodna, a postojeći problemi su detektovani. Pojavljivanje opštih mesta i globalnog pominjanja i ukazivanja na značaj ovih tačaka u gradu i šire, nije dovoljno, te je formiranje timova za istraživanje postojećih mesta, pravljenje studija, ispitivanje javnosti, korisnika i posetilaca, intervjuisanje, uspostavljanje radnih grupa, otvorenih debata i diskusija, dugoročan i težak, ali izuzetno neophodan proces. Kako su u pitanju mesta koja su drugačija prema mnogim karakteristikama, što je kroz disertaciju pokazano, formiranje jedinstvenog principa i preporuka nije moguće, što dalje implicira upravo razlaganje problema na grupe slične po značajnim faktorima usled čega će se i radni timovi baviti pojedinačnim temama.

8.3 Primena dobijenih rezultata

Posmatrano u dugoročnoj istorijskoj perspektivi, gradski prostor je oduvek zadovoljavao tri značajne funkcije - mesto sastanka, tržnica i prostor za povezivanje ljudi⁵¹² što je i bilo polazište za ovo istraživanje, a kroz prikazane rezultate i potvrđeno. Dosadašnja iskustva, zajedno sa podacima dobijenim u ovom istraživanju mogu imati primenu u transformaciji visokih objekata na teritoriji vojvođanskih gradova koji imaju potencijal da postanu vidikovci, ali se ne koriste u te svrhe jer ne zadovoljavaju neki od kriterijuma⁵¹³, te je transformacija istih u smislu reorganizacije postojećih prostora neophodna. Aspekti prikazani kroz ovo istraživanje ukazuju na veliki značaj, bolju eksploataciju i efikasniju održivost visokih objekata ukoliko oni imaju i sadržaje koji su zanimljivi široj populaciji, a sa druge strane, višestruko se iskorišćava domicija objekta i strukture u verikalnom smislu. Najviše etaže tako postaju mesta sastanka i tačke na kojima se povezuju ljudi, a najčešće je formiranje ugostiteljskih delatnosti na ovim prostorima, jer se pokazalo da je povezivanje i privlačna moć te funkcije izuzetno jaka. Na taj način posetioci pamte ono što su sagledali, doživljavaju jedno mesto drugačije kada ga samo percipiraju zajedno sa okruženjem iz vazduha ili borave u njemu, primećuju atraktivnost mesta i tako se povećava značaj stvorenih vidikovaca u gradovima. U isto vreme uticalo bi se i na razvoj integralnog turizma koji podrazumeva

⁵¹² **Thompson W.C., Travlou P.** (editors): *Open Space: People Space*, Taylor&Francis, London and New York, 2007., p. 3

⁵¹³ Postojeći visoki objekti na teritoriji vojvođanskih gradova, prema tipologiji dele se na višeporodične stambene kule, poslovne kule ili objekte mešovite namene, ali je ustanovljeno da se ne koriste uopšte ili dovoljno za sagledavanje okoline iz jednog od tri razloga: 1) nisu javnog karaktera, pa nemaju obezbeđen javni pristup; 2) nisu unapred predviđeni za organizovanje vidikovaca ili 3) postoje određene vizuelne prepreke u okruženju, pa ne mogu da posluže u svrhu panoramskog razgledanja.

Vukajlov Lj. i Milinković A.: *Optimizacija i održivost stvorenih i prirodnih vidikovaca u naselju, Studija slučaja – vidikovci Novog Sada* u **Kurtović Folić N. i Krklješ M.** (urednice), *Tematski zbornik radova: Optimizacija arhitektonskog i urbanističkog planiranja i projektovanja u funkciji održivog razvoja Srbije*, Departman za arhitekturu i urbanizam, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2017., str. 242

povezivanje turizma sa pratećim delatnostima u cilju uspostavljanja turističke atrakcije⁵¹⁴, što bi polifunkcionalni vidikovci definitivno postali.

Primena dobijenih rezultata istraživanja ogleda se i u značajnoj inicijativi koju je potrebno pokrenuti među građanima vojvođanskih gradova u cilju dobijanja zdravije, komfornije i bolje životne sredine. Civilni programi koje je potrebno pokrenuti zahtevaju i dobru edukaciju, afirmaciju i inicijativu koja bi ukazala stanovnicima da su jednako bitan akter koji utiče svojim mišljenjem i potrebama na transformaciju gradskog tkiva. Rezultati dobijeni putem empirijske provere, predstavljaju konkretan dokaz niske stope interesovanja i socijalnog aktivizma u ovoj oblasti. Ovakvi rezultati ukazuju da „u gradovima nema dovoljno diskusije o gradskim identitetima i potencijalima, da nedostaju forumi, ustanove i prostori u kojima bi se građani okupljali i raspravljali o svome gradu”⁵¹⁵ ili da je interesovanje i želja građana za učešćem u rešavanju značajnih gradskih problema nedovoljna, te je podsticaj i motivacija jedini logičan proces.

Rezultati istraživanja ukazali su i na dominaciju centralnih područja vojvođanskih naselja u odnosu na sve druge delove grada zbog čega je potrebno intenzivnije aktiviranje i decentralizacija određenih sadržaja koji bi imali dovoljnu privlačnu moć da ublaže zastupljenu i naglašenu monocentričnost. U skladu sa tim, definisani kriterijumi u ovoj studiji mogu poslužiti kao značajna istraživačka platforma na osnovu koje se mogu postaviti primarni ciljevi i klasifikovati značajni aspekti za uspostavljanje kvalitetnih reperno-žičnih tačaka. Za ovakav proces potrebna je adekvatna institucionalna politika, redefinisane i otklanjanje prepreka koje postoje u postojećim propisima i regulativama, kao i osmišljena ideološka stimulacija na sve aktere u urbanom planiranju i razvoju. Kroz istraživanje je ukazano na pozitivan kontekst i značaj postojanja reperno-žičnih tačaka u gradu sa urbanističke, arhitektonske, pejzažne, ambijentalne, sociološke, ekonomske, zdravstvene i psihološke strane, ali je dalje moguće istražiti pozitivne implikacije i na druge discipline putem čega bi se interdisciplinarnost još složenije inkorporirala u dizajnerski proces. Potreba za ovim je višestruka jer je veliki broj gradova u Vojvodini u drugoj polovini 20. i početkom 21. veka dobio gradske četvrti čija je namena višeporodično ili jednoporodično stanovanje⁵¹⁶, a ovako progresistička urbana politika ukoliko nema unapred predviđena

⁵¹⁴ *Turistička atrakcija* je naročito privlačno obeležje turističke destinacije, prirodnog ili društvenog karaktera u okviru turističkog prostora.

Zakon o turizmu, Službeni glasnik RS broj 17/2019, član 3

⁵¹⁵ **Backović V., Spasić V.:** Identitet grada: mišljenje lokalnih aktera u četiri urbane sredine, *Sociologija*, Vol. LVI, N° 2, 2014., str. 121

⁵¹⁶ **Pušić Lj., Milošević B., Šljukić S., Dulić J.:** *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*, Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja, Novi Sad, 2003., str. 20

mesta za socijalizaciju i urbane repere i žiže, predstavlja mehanizam putem kog nastaju prostori bez kvalitetnih socijalnih uporišta i onemogućava se decentralizacija, usled čega je privlačna moć starog jezgra grada još intenzivnije naglašena.

Javni prostori arhiviraju istorijska, kulturna, graditeljska sećanja i predstavljaju socioprostorna uporišta grada i stanovnika. Identitet koji je nosilac urbano-kulturnih obrazaca učestvuje u formiranju i profilaciji društva i njihovom odnosu prema nasleđenom, zatečenom, ili novoprojektovanom. Objektivni stav prema vrednostima nije uvek usaglašen sa lokalnim osećanjima za tradiciju, graditeljsko nasleđe ili sa sveopštom značajnom baštinom. Tako na primer, veliki broj svetskih gradova kao identitet svog prezentovanja u simboličkom, administrativnom ili turističkom smislu u prvi plan stavlja autohtonu vrstu drveta koja privlači veliki broj posetilaca i postaje jedan od prepoznatljivih simbola. Za sve Somborce, odnos, očuvanje, negovanje, prepoznavanje, korišćenje i unapređenje bođoša nije u potpunosti prepoznato kao važno ni dovoljno iskorišćeno i kapacitet ovih sadnica i njihov broj na području grada je daleko veći nego što je trenutna eksploatacija ovog brenda. Rezultati prikazani u ovoj studiji ukazuju na jedinstveni simbol na području Vojvodine koji generiše estetske, ekološke, biološke i urbanističke faktore i predstavlja dobar pokretač za intenzivniju politiku i turističku eksploataciju tog drveta. Naime, edukacija, uspostavljanje manifestacija, suveniri izrađeni od ovog drveta, elementi mobilijara, klasifikacija sadnica u simboličkom smislu, povezivanje građana, znamenitih događaja ili istorijski značajnih ličnosti za neke od sadnica možda bi podigle svest o značaju i vrednostima ovog prirodnog nasleđa i bogatstva grada.⁵¹⁷ Ukoliko se na studiozniji i dugotrajniji način sprovede i pristupi planiranju, rezultati istraživanja mogu usmeriti i formiranje novoprojektovanih reperno-žižnih tačaka uz integraciju nekih od simbola gradova, a na području Sombora to su definitivno sadnice američkog koprivića poznatijeg kao bođoš. Pomenuti primer samo je izdvojena pojava, jer na teritoriji svakog grada postoje lokalno jaka obeležja koja nisu dovoljno prepoznata u brendiranju grada.

Slično primeru iz Sombora, ovo istraživanje može da posluži kao početna studija za evidentiranje problema među stanovnicima i pruži potencijalna rešenja problema. Ukoliko se kontakti među ljudima generišu u gradu, onda i on predstavlja mehanizam koji je promenljiv zajedno sa mentalitetom, potrebama i željama njegovih stanovnika. Na praksi koja se adekvatno pokaže u jednom gradu, moguće je bazirati istraživanje nekog drugog u okolini i na taj način unaprediti region. Povezivanje reperno-žižnih

⁵¹⁷ **Erg B.:** *Zeleno lice grada*, Javna tribina „Sombor zeleni grad” održana 13.06.2015.

<http://www.mojsombor.org/aktuelnosti-11-TRIBINA-SOMBOR-ZELENI-GRAD.html> (datum posete 20.5.2019.)

tačaka istih prema nekim kriterijumima imalo bi za cilj uspostavljanje bolje veze među gradovima, više razloga za dnevne migracije ili posete tih sadržaja. Kombinovani efekat koji tim putem nastaje, formiran kao povratna sprega koja glorifikuje jedno mesto, ali u isto vreme i predstavlja i reprezent grada, bila bi refleksija velikog urbanog napretka gradova, opština i regiona.

U skladu sa sveobuhvatnim rezultatima istraživanja ističe se zaključak da je grad kao domen ljudskog delovanja složena struktura u kojoj su interpolirani svakodnevni kauzalni odnosi uspostavljeni između čoveka, njegovih aktivnosti i prostora u kome se one manifestuju. Imajući u vidu značaj mesta u kome se čovek oseća prijatno, zadovoljava svoje potrebe i ujedno afirmiše svoje afinitete ka socijalizaciji, sportu, trgovini, kulturi i dr. postojanje velikog broja različitih reperno-žičnih tačaka na teritoriji grada predstavlja neophodnost savremenog urbanog planiranja i razvoja naselja i njegove zajednice. Formirana odgovarajuća argumentovana platforma konstruisana u ovom istraživanju ima za cilj ukazivanje na značaj upravo ovih mesta, kao i stvaranje modela putem kojeg je moguće proveriti stanje postojećih tačaka u gradovima, ali i planirati buduće, uz podizanje društvene svesti, odgovornosti i jače potrebe za njihovim očuvanjem, unapređenjem, transformacijom ili nastajanjem. Pozitivan imidž mesta, uspostavljanje identiteta i jake veze korisnika sa njim, treba da bude značajno polazište, ali dobijene uslovne veze, utvrđeni kriterijumi i karakteristike, tipološka klasifikacija i uticajni faktori koji oblikuju reperno-žične tačke postavljeni su kao model istraživanja putem kojeg je moguća mnogo šira provera gradskih prostora. U skladu sa rečenim, svaka intervencija na prostoru grada koja aktivira, uspostavlja ili pospešuje bolje funkcionisanje reperno-žičnih tačaka nije samo urbana transformacija nego i strategija putem koje se svesno utiče na kompetitivni identitet i stvaranje reprezentativnijeg imidža i slike grada. U prvom planu su potrebe, želje i mišljenja korisnika, te su stečena i prikazana saznanja inicijalna platforma u praktičnim stručnim doprinosima putem kojih se usavršavaju planska dokumenta, regulative i standardi, širi interdisciplinarnost i umreženost disciplina sa istim globalnim, ali drugačijim individualnim ciljevima i alatima delovanja, kao i unapređuje urbanističko-arhitektonski domen grada koji je prepoznat kao najznačajniji prostorni okvir čovekovog postojanja.

9. POPIS LITERATURE

Aladžić V.: Razvoj koncepta unutrašnjeg grada Subotice u XVIII i XIX veku, *Arhitektura i urbanizam*, Vol 29, 2010., str. 22-29

Aladžić V.: *Rajhlova porodična palata*
<https://maglocistac.rs/viktorija-aladzic-rajhlova-porodicna-palata> (datum posete 01.3.2019. godine)

Aladžić V.: *Kuće zbog kojih turisti vole Suboticu*
<https://www.blic.rs/vesti/vojvodina/kuce-zbog-kojih-turisti-vole-suboticu/hvjfq25> (datum posete: 01.3.2019.)

Alexander C.: A City is not a Tree. *Architectural Forum*, Vol 122, No 1., 1965.

Alihodžić R.: *Opažanje i pamćenje arhitektonskog prostora i forme-doktorska disertacija*, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2009.

Alihodžić R., Kurtović-Folić N.: Phenomenon of Perceiving and Memorizing Historical Buildings and Sites, *Facta Universitatis, Series: Architecture and Civil Engineering*, Vol. 7, No, 2, 2009., pp. 107-120

Arnhajm R.: *Moć centra*, SKC, Beograd, 1998.

Arnhajm R.: *Vizuelno mišljenje-jedinstvo slike i pojma*, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd, 1985.

Arnhajm R.: *Umetnost i vizuelno opažanje*, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd, 1987.

Backović V., Spasić I.: *Identitet grada: primeri Sombora i Zrenjanina* u **Milenković P., Stojšin S. i Pajvančić-Cizelj A. (urednici)**, *Društvo i prostor-zbornik radova*, Srpsko sociološko društvo, Novi Sad, 2015., str. 51-62

Backović V., Spasić V.: Identitet grada: mišljenje lokalnih aktera u četiri urbane sredine, *Sociologija*, Vol. LVI, N° 2, 2014., str. 101-123

Bacon E.: *Design of Cities*, Thames and Hudson, London, 1995.

Ballantyne A.: *Architecture*, Universiti Press, Oxford, 2002.

Barker J.: Street Life, *City and Society*, Vol. 21, Issue 2, pp. 155-162

Barthes R.: *Semiology and the Urban, Rethinking Architecture* in **Leach N.** (editor), *Rethinking Architecture - a reader in cultural theory*, Routledge, London-New York, 1997., pp. 166-172

Basan M.: Za obnovu urbane sociologije-jedanaest teza, *Sociologija*, Vol. XLIII, No. 4, 2001., str. 345-352

Bašlar G.: *Poetika prostora*, Alef, Beograd, 2005.

Baudrillard J.: *The Consumer Society. Myths and structures*. SAGE Publications- London, Thousand Oaks, New Delhi, 1998.

- Bazik D.:** *Scenografija gradskog prostora-put do ljudske svesti*, u **Dragičević-Šešić M.** (urednik): *Javna i kulturna politika*, Magna Agenda, Beograd, 2002., str. 125-133
- Berns V.:** *Menadžment i umetnost*, Clio, Beograd, 2013.
- Bertuglia S.C., Bianchi G., Mela A.** (editors): *The City and Its Sciences*, Physica Verlag, New York, 1998.
- Bollnow O. F.:** *Human space*, Hyphen Press, London, 2011.
- Boyer C.:** *The City of Collective Memory*, Mass.: MIT Press, Cambridge, 1995.
- Brolin B.:** *Arhitektura u kontekstu*, IRO Građevinska knjiga, Beograd, 1988.
- Burton E. and Mitchel L.:** *Inclusive urban design: Streets for Life*, Architectural Press, New York, 2006.
- Bürgi M., Hersperger H.A. and Schneeberger N.:** Driving forces of landscape change – current and new directions, *Landscape Ecology*, Vol.19, 2004., pp.857–868
- Canter D.:** *The Psychology of Place*, Architectural Press, London, 1976.
- Carmona M., Tiesdell S., Heath T., Oc,T.:** *Public places public spaces: The dimensions of urban design*, Architectural press, UK., 2010.
- Čaldarović O. i Šarinić J.:** Suvremena komunikacijska tehnologija i urbana sredina - prostor, mjesta, vrijeme, *Socijalna ekologija Zagreb*, Vol. 17, No. 4, 2008., str. 331-341
- Čolić, R., Moljović, Đ., Petković, M., Čolić, N.:** *Vodič za participaciju u planiranju urbanog razvoja*, Ambero consulting, Beograd, 2013.
- Dellale R.:** *Traganje za identitetom grada*, Izdavački centar, Rijeka, 1988.
- Danilović-Hristić N. i Vukotić-Lazar M.:** Savremena umetnost u javno-političkom urbanom prostoru, *Arhitektura i urbanizam*, broj 34, 2012., str. 28-41
- Day C.:** *Places of the Soul*, Architectural Press, New York, 2004.
- Dinulović R.:** *Spektakl i urbani identitet*, u **Šentevska I.** (urednica): *Spektakl, grad, Identitet*, Yustat, Fond za otvoreno društvo, Beograd, 1996., str. 9-12
- Diran:** *Pregled predavanja*, Građevinska knjiga, Beograd, 2005.
- Dragičević-Šešić M.:** *Kulturni razvoj i prostorni menadžment kulturnih delatnosti*, u **Dragičević-Šešić M.** (urednik): *Javna i kulturna politika*, Magna Agenda, Beograd, 2002., str. 139-148
- Dunn R.:** *Identifying Consumption - Subjects and Objects in Consumer Society*, Temple University Press, Philadelphia, 2008.
- Đokić R.:** *Znak i simbol*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003.
- Đokić V.:** Morfološka istraživanja u urbanizmu, *Arhitektura i urbanizam*, 2007, br. 20-21, str. 61-72
- Đokić V.:** *Urbana morfologija - grad i gradski trg*, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2004.
- Đukić A., Vukmirović M.:** Walking as a Climate Friendly Transportation Mode in Urban Environment (Case study: Belgrade), *International Journal for Traffic and Transport Engineering*, Vol 1(4): 2011., pp. 214-230
- Đurić J.:** U potrazi za identitetom, *Filozofija i društvo*, Vol. XVI. 2000., str. 47-59

- Džejkobs Dž.:** *Smrt i život velikih američkih gradova*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2011.
- Eco U.:** *Function and Sign: The Semiotics of Architecture* in **Leach N.** (editor), *Rethinking Architecture - a reader in cultural theory*, Routledge, London-New York, 1997., pp. 182-202
- Elin N.:** *Integral Urbanism*, Routledge, New York, London, 2006.
- Erg B.:** *Zeleno lice grada*, Javna tribina „Sombor zeleni grad” održana 13.06.2015. <http://www.mojsombor.org/aktuelnosti-11-TRIBINA-SOMBOR-ZELENI-GRAD.html> (datum posete 20.5.2019.)
- Ewing R., Clemente O.:** *Measuring Urban Design - Metrics for Livable Place*, Island Press, Washington-Covelo-London, 2013.
- Filarete,** *Trattato d-architettura*, I.P.M, Roma, 1996.
- Flašar A.** (urednik): *Metode i analize za definisanje urbane mreže*, Fakultet tehničkih nauka, Institut za industrijsku gradnju i Zavod za urbanizam Vojvodine, Novi Sad, 1992.
- Florida R.:** *Cities and Creative Class*, Routledge, New York and London, 2005.
- Florida R.:** *The Rise of The Creative Class*, Basic Books, New York, 2012.
- Folmar K.:** *Velika knjiga o bojama*, Laguna, Beograd, 2011.
- Frempton K.:** *Moderna arhitektura - kritička istorija*, Orion art, Beograd, 2004.
- Gel J.:** *Gradovi za ljude*, Palgo Center, Beograd, 2016.
- Gel J.:** *Život među zgradama, korišćenje javnog prostora*, Urbanistički zavod Beograda, Beograd, 2010.
- Gehl J., Gemzoe L.:** *Public Space - Public Life*, The Danish Architectural Press, Copenhagen, 1996.
- Gehl J., Gemzoe L.:** *New City Spaces*, The Danish Architectural Pres, Copenhagen, 2000.
- Gehl J., Svarre B.:** *How to study public life*, Island Press, Washington, 2013.
- Gessel P., Lojthoizer G.:** *Arhitektura u XX veku*, Taschen, Beograd, 2007.
- Gidion Z.:** *Prostor, vreme, arhitektura*, Građevinska knjiga, Beograd, 2012.
- Goffman E.:** *Behavior in Public Places - notes on the social organization of gatherings*, The Free Press, New York, 1966.
- Golledge R. G.** (editor): *Wayfinding Behavior: Cognitive Mapping and Other Spatial Processes*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1999.
- Gospodini A.:** European Cities in Competition and the New 'Uses' of Urban Design, *Journal of Urban Design*, Vol 7, No. 1, 2002., pp. 59-73.
- Gospodini A.:** Urban Design, Urban Space Morphology, Urban Tourism: An Emerging New Paradigm Concerning Their Relationship, *European Planning Studies*, Vol 9, No. 7, 2001., pp. 925-934
- Grad Sremska Mitrovica** - Istorija grada (zvanični sajt grada) http://www.sremskamitrovica.rs/kategorija.php?cat_id=8 (datum posete 25.5.2019.)
- Gudipudi R., K.B.M., Rybski D., Kropp P.J.:** Benchmarking urban eco-efficiency and urbanites' perception, *Cities*, Vol.74, 2018., pp. 109-118.
- Haberer G.:** *Die architektonische Gestalt*, Buchhandlung Walther Konig, Koln, 1986.

- Hall E.T.:** A system for the notation of proxemics behavior, *American Anthropologist*, No. 63, 1963., pp.1003-1026
- Halpern K., Ruano-Borbalan Ž.K.** (urednici): *Identitet(i)-pojedinaac, grupa, društvo*, Clio, Beograd, 2009.
- Halprin L.:** *Gradovi*, Građevinska knjiga, Beograd, 1973.
- Harvi D.:** *Pobunjeni gradovi: Od prava na grad do urbane revolucije*, Mediterran publishing, Novi Sad, 2013.
- Harvey C., Aultman-Hall L., Hurley E.S., Troy A.:** Effects of skeletal streetscape design on perceived safety, *Landscape and Urban Planning*, Vol. 142, 2015., pp. 18-28
- Heidegger M.:** *Identity and Difference*, Harper & Row Publishers, New York, Evanston, London, 1969.
- Hillier B.:** *Space is the machine: A configurational theory of architecture*, Space Syntax, London, 2007.
- Jančić S.:** Somborske kapije - Županija, *Somborske novine*, Godina LXIV, Broj 3321, 2018.
- Jedike J.:** *Oblik i prostor u arhitekturi - Space and form in architecture*, Orion art, Beograd, 2009.
- Jeremić M.:** *Sirmium-grad na vodi*, Arheološki institut, Beograd, 2016.
- Jesretić T.:** *Carska palata-Sirmium*, Zavod za zaštitu spomenika kulture Sremska Mitrovica <http://www.carskapalata.rs/carskapalata.html> (datum posete 25.5.2019.)
- JKP „Subotičke pijace”** <http://www.supijace.co.rs/pijace/> (datum posete 15.3.2019.)
- Jung K.:** *Čovjek i njegovi simboli*, Mladost, Zagreb, 1987.
- Kalen G.:** *Gradski pejzaž*, Građevinska knjiga, Beograd, 2002.
- Kamings T.E.:** *Sve o simbolima*, Narodna knjiga Alfa, Beograd, 2004.
- Karimi K.:** A configurational approach to analytical urban design: 'Space syntax' methodology, *Urban Design International*, Vol. 0, 2012. pp. 0-20
- Kaymaz I.:** *Urban landscapes and identity*, Chapter 29, pp. 739-760 in **Ozyavuz M.** (editor): *Advances in landscape*, InTech Open, 2013., (<http://dx.doi.org/10.5772/55754>. - datum posete 13.8.2018.)
- Kivanč M.:** *Visual Quality Assessment Methods in Landscape Architecture Studies*, Chapter 19, pp. 279-290 in **Ozyavuz M.** (editor): *Advances in landscape*, InTech Open, 2013., (<http://dx.doi.org/10.5772/55769>. - datum posete 13.8.2018.)
- Kojić B.:** *Naselja u Vojvodini*, Glas SANU, Odeljenje društvenih nauka, Beograd, knjiga 10, 1961.
- Koohsari J.M. et al.:** Are public open space attributes associated with walking and depression?, *Cities*, Vol. 74, 2018., pp. S119-S125
- Koolhaas R.:** *Delirious New York: A Retroactive Manifesto for Manhattan*, The Monacelli Press, New York, 1994.
- Koolhaas R., Mau B.:** *S, M, L, XL*, Monacelli Press, New York, 1998.
- Korać Ž.:** *Razvoj psihologije opažanja*, Nolit, Beograd, 1983.

- Kostof S.:** *The City Assembled - The Elements of Urban Form Through History*, London, Thames & Hudson Ltd, 1992.
- Kostof S.:** *The City Shaped, Urban Patterns and Meanings Through History*, Thames & Hudson, London, 2001.
- Kostreš M.:** *Urbano-ruralne veze i odnosi između naselja-doktorska disertacija*, Fakultet tehničkih nauka Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad, 2012.
- Krier R.:** *Gradski prostor u teoriji i praksi*, Gradjevinska knjiga Beograd, 1999.
- Krklješ M.:** *Arhitektonska analiza*, FTN Izdavaštvo, Novi Sad, 2016.
- Krklješ M.:** *Javni prostori – žižne tačke okupljanja u Novom Sadu-magistarska teza*, Fakultet tehničkih nauka Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad, 2007.
- Lancaster M.:** *Colourscape*, Academy Editors, London, 1996.
- Landry C.:** *The art of city making*, Cromwell Press, Trowbridge, 2006.
- Lefebvre H.:** *The Production of Space*, Blackwell, Oxford, 1991.
- Lefebvre H.:** *Writings on Cities*, Blackwell Publishers Ltd, Oxford, 1996.
- Lefevr A.:** *Pravo na grad* u **Kovačević L. i dr.** (urednici): *Operacija grad: priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*, Savez za centar za nezavisnu kulturu i mlade (Multimedijalni institut), Zagreb, 2008., str. 16-29
- Li D., Zhou X., Wang M.:** Analyzing and visualizing the spatial interactions between tourists and locals: A Flickr study in ten US cities, *Cities*, Vol. 74, 2018., pp. 249-258
- Lin J., Mele C.** (editors): *The Urban Sociology reader*, Routledge, London and New York, 2013.
- Linč K.:** *Slika jednog grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 1974.
- Ljubić S.:** Neke zakonitosti u nastanku i razvoju naselja, *Arhitektura i Urbanizam*, Vol 27, 2009., str. 8-19
- Macdonald S.:** *Memorylands - Heritage and Identity in Europe Today*, Routledge, London and New York, 2013.
- Mako V.:** *Estetika-arhitektura* (knjiga 1), Orion art, Beograd, 2009.
- Maksimović B.:** *Urbanizam - osnovi projektovanja gradova*, Građevinska knjiga, Beograd, 1957.
- Maksimović M.:** *Arhitektura i...*, Arhitektonski fakultet u Beogradu, Beograd, 2009.
- Mamford L.:** *Grad u istoriji*, Book i Marso, Beograd, 2006.
- Mamford L.:** *Kultura gradova*, Medi Terran Publishing, Novi Sad, 2010.
- Merleau-Ponty M.:** *The world of perception*, Routledge, London and New York, 2004.
- Milinković A., Krklješ M., Brkljač D., Škorić S.:** *Image of the City as a Reflection of Advertising in a Consumer Society - A Case Study of Novi Sad* in **M. Šuvaković, V. Mako, V. Stevanović** (editors): *Conference Proceedings "Revisions of Modern Aesthetics"*, University of Belgrade – Faculty of Architecture and Society for Aesthetics of Architecture and Visual Arts Serbia (DEAVUS), Belgrade- Serbia, 2015., pp. 615-627

Milinković A., Škorić S., Krklješ M., Brkljač D.: *Residential Towers as Benchmarks of Liman District in Novi Sad* in **Miličić I.** (editor): *Conference Proceedings "Contemporary achievements in civil engineering 2017"*, Faculty of Civil Engineering Subotica, University of Novi Sad, Subotica, 2017., pp. 775-782

Milošević S.: *Percepcija, pažnja i motorna aktivnost*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2002.

Miljenović M.: *Grašalkovićeve palata u Somboru dobija novu namenu*
<https://www.radiodunav.com/grasalkoviceva-palata-u-somboru-dobija-novu-namenu/> (datum posete 20.5.2019.)

Mirić J.: O pojmu identiteta u psihologiji, *Psihologija*, No. 1-2, 2001., str. 49-60

Mitchell D.: *The Right to the city: social justice and the fight for public space*, Guilford Press, New York, 2014.

Mitrović V.: *Arhitektura XX veka u Vojvodini*, Akademska knjiga, Muzej savremene umetnosti Vojvodine, Novi Sad, 2010.

Montgomery J.: Making a city: Urbanity, vitality and urban design, *Journal of Urban Design*, Vol 3, No. 1, 1998., pp. 93-116

Morgan N., Anet R. i Prajd R. (urednici): *Destinacija kao brend: Upravljanje reputacijom mesta*, Clio, Beograd, 2015.

Moughtin C.: *Urban design: Street and Square*, Architectural Press, London, 2003.

Moughtin C., Oc T., Tisdell S.: *Urban design – ornament and decoration*, Architectural Press, London, 1999.

Nas J.M.P. (ed.), *Cities full of Symbols - A Theory of Urban Space and Culture*, Leiden University Press, Amsterdam, 2011.

Nestorović B.: *Arhitektura Srbije u XIX veku*, Art Press, Beograd, 2006.

Newman O.: *Defensible space: People and Design in the Violent City*, Architectural Press, London, 1972.

Norberg-Shulz C.: *Genius loci*, Academy Editions, London, 1982.

Norberg-Šulc K.: *Egzistencija, prostor i arhitektura*, Građevinska knjiga, Beograd, 1999.

Norberg-Šulc K.: *Stanovanje - stanište, urbani prostor, kuća*, Građevinska knjiga, Beograd, 1990.

Novi Sad 2021 - Evropska prestonica kulture <http://novisad2021.rs> (datum posete 20.7.2019.)

Obnova fasada u centru grada: novo ruho Mitrovice, Sremskomitrovački portal (intervju sa Lj. Šolaja, direktor Zavoda za zaštitu spomenika kulture) <https://mitrovica.info/obnova-fasada-u-centru-grada-novo-ruho-mitrovice/> (datum posete 25.5.2019.)

Okano H., Samson D.: Cultural urban branding and creative cities: A theoretical framework for promoting creativity in the public spaces, *Cities*, Vol. 27, 2010., pp. S10-S15

Ože M.: *Nemesta: uvod u antropologiju nadmodernosti*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2005.

Palatium Imperiale, zvanični sajt Arheološkog lokaliteta Carska palata Sirmijum
<http://www.carskapalata.rs/sirmium.html> (datum posete 25.5.2019.)

- Panić V.:** *Psihologija i umetnost*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005.
- Petrović Đ.:** *Kompozicija arhitektonskih oblika*, Naučna knjiga, Beograd, 1972.
- Petrović G. i Polić D.** (urednici): *Priručnik za urbani dizajn*, Orion Art, Beograd, 2008.
- Petrović M.:** Globalizacija i gradovi, *Sociologija*, Vol. XLVI, No. 1, 2004., str. 19-44
- Petrović M.:** Teritorijalni identitet: između lokalnog i globalnog, *Sociologija*, Vol. LVI, No. 1, 2014., str. 23-40
- Petrović M.:** *Transformacija gradova: ka depolitizaciji urbanog pitanja*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Beograd, 2009.
- Pevsner N.:** *Izvori moderne arhitekture i dizajna*, Građevinska knjiga, Beograd, 2005.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji 2011** - Nacionalna pripadnost - Republički zavod za statistiku, Beograd, 2013. (datum pristupa 07.3.2019. godine)
- Poznanović D.:** *Mitrovica koje više nema*
<http://www.sremskenovine.co.rs/2015/09/mitrovica-koje-vise-nema/> (datum posete 25.5.2019.)
- Pušić Lj.:** *Grad bez lica*, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2009.
- Pušić Lj.:** *Grad, društvo, prostor*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.
- Pušić Lj.:** O prednostima života u Novom Sadu: mišljenje stanovnika Vojvodine, *Sociološki pregled*, Vol. XXXIX, no. 4, 2005., str. 383-399
- Pušić Lj.:** *Pisanje grada-urbana svakodnevice*, Prometej, Novi Sad, 2007.
- Pušić Lj.:** *Uticaj prirodnih faktora na genezu gradova u Vojvodini*, Matica srpska, Novi Sad, 1987.
- Pušić Lj., Milošević B., Šljukić S., Dulić J.:** *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*, Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja, Novi Sad, 2003.
- Pušić Lj.:** *Urbanistički razvoj gradova u Vojvodini u XIX i prvoj polovini XX veka*, Matica srpska, Novi Sad, 1987
- Radijalac (Sugarut)** <http://www.gradsubotica.co.rs/radijalac/> (datum posete 15.3.2019.)
- Radović R.:** *Forma grada*, Orion art, Beograd i Stylos, Novi Sad, 2005.
- Radović R.:** *Novi vrt i stari kavez*, Stylos, Novi Sad, 2005.
- Radović R.:** *Živi prostor*, Nezavisna izdanja 24, Beograd, 1979.
- Radović S.:** *Grad kao tekst*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2016.
- Rakočević Cvijanović M., Džamić N.:** *Fasadni reljefi i skulpture u zaštićenom jezgru Subotice (antropomorfni opus)*, Međuopštinski zavod za zaštitu spomenika kulture Subotica, Subotica, 2011.
- Reba D.:** *Ulica - element stukture i identiteta*, Orion Art, Beograd, 2010.
- Reba D.:** *Ulični sistemi i urbana morfologija*, FTN izdavaštvo, Novi Sad, 2006.
- Relph E.:** *Place and Placelessness*, Pion, London, 1976.
- Republički zavod za statistiku** - Republika Srbija, *Administrativno teritorijalna podela i NSTJ nivoi 1, 2, 3*, Beograd
<http://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/registar-prostornih-jedinica-i-gis/administrativno-teritorijalna-podela-i-nstj-nivoi-1-2-3/nstj-1-vojvodina/> (datum posete 20.6.2019. godine)

Republički zavod za statistiku - Republika Srbija, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. godini - uporedni pregled broja stanovnika 1948., 1953., 1961., 1971., 1981., 1991. i 2002. - podaci po naseljima - knjiga 9*, Beograd, 2004.

Republički zavod za statistiku - Republika Srbija, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji*, Beograd, 2012.

Ričards G., Palmer R.: *Uzbudljivi gradovi: kreativni menadžment i revitalizacija grada*, Clio, Beograd, 2013.

Romão J., Kourtit K., Neuts B., Nijkamp P.: The smart city as a common place for tourists and residents: A structural analysis of the determinants of urban attractiveness, *Cities*, Vol. 78, 2018., pp. 67-75

Rossi A.: *Arhitektura grada*, Građevinska knjiga, Beograd, 2005.

Saarinen E.: *Gradovi*, Svjetlost, Sarajevo, 1972.

Sassen S.: *A Sociology of Globalization*, W. W. Norton & Company, New York, 2007.

Službeni list opštine Subotica broj I-011-8/96 - Odluka o stavljanju pod zaštitu Parka prirode "Palić", Republika Srbija, 2008.

Secesija u Subotici i Segedinu,

<http://www.visitsubotica.rs/sites/default/files/docs/Secesija%20u%20Subotici%20i%20Segedinu%20brosura%20SR.pdf> (datum posete: 12.5.2019.)

Sevin E.: Understanding cities through city brands: City branding as a social and semantic network, *Cities*, Vol. 38, 2014., pp. 47-56

Søholt H.: *Life, spaces and buildings – turning the traditional planning process upside down*, Walk 21-V Cities for People, The Fifth International Conference on Walking in the 21st Century, Copenhagen, 2004.

Speck J.: *Walkable City - How Downtown Can Save America, One Step at a Time*, North Point Press, New York, 2013.

Spomen groblje, Sremska Mitrovica, Zavod za zaštitu spomenika kulture Sremska Mitrovica <http://zavodsm.rs/> (datum posete 28.5.2019.)

Spomenik prirode „Županijski park u Somboru”, Pokrajinski zavod za zaštitu prirode, Novi Sad, 2013.

Stančić D.: *Novi Sad - od kuće do kuće 2*, Biblioteka Matice srpske, Novi Sad, 2017.

Stanojlović A.: *Pešačke zone u starim gradskim jezgrima*, Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad, 2016.

Stiles R.: *A Guideline for Making Space: Joint Strategy Activity 3.3*, Institute for Urban Design and Landscape Architecture, University of Technology, Vienna, 2012.

Stepanović M.: *Somborski aerodrom* <https://www.ravnoplov.rs/somborski-aerodrom/> (datum posete 20.5.2019.)

Stepanović M.: *Tri somborska hipodroma* <https://www.ravnoplov.rs/tri-somborska-hipodroma/> (datum posete 20.5.2019.)

Stepanović M.: *Veliki bački kanal* <https://www.ravnoplov.rs/veliki-backi-kanal/> (datum posete 20.5.2019.)

Stojković B.: Mreže identiteta, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, No 3, Vol II, 2009., str. 353-362

Stupar A.: *Grad – forme i procesi*, Orion art, Beograd, 2016.

Stupar A.: *Grad globalizacije – izazovi, transformacije, simboli*, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Orion art, Beograd, 2009.

Stupar A.: *In Scale Out Scale*, <http://www.strand.rs/globalization/izlozba2.html> (datum posete 23.7.2016.)

Tavernor R.: Visual and cultural sustainability: The impact of tall buildings on London, *Landscape and Urban Planning*, Vol. 83, No. 1, 2007., pp. 2-12.

Tepavčević B.: *Trgovi u Vojvodini - morfogeneza, fizička struktura i funkcije*, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2008.

Thompson W.C., Travlou P. (editors): *Open Space: People Space*, Taylor&Francis, London and New York, 2007.

Tibbalds F.: *Making people-friendly towns*, Spoon Press, London, 2003.

Traktemberg M.: *Arhitektura - od praistorije do postmodernizma*, Građevinska knjiga, Beograd, 2011.

„Tržnica AD” Subotica <http://www.subotickatrznica.rs/buvljak>

Woolley H.: *Urban open space*, Spoon Press, New York, 2003.

Venturi R.: *Složenosti i protivurečnosti u arhitekturi*, Građevinska knjiga, Beograd, 2002.

Venturi R., Braun D.S., Ajzenur S.: *Pouke Las Vegasa*, Građevinska knjiga, Beograd, 1990.

Vizitorski centar Sirmium, SEEcult.org - portal za kulturu jugoistočne Evrope <http://www.seecult.org/vest/vizitorski-centar-sirmium> (datum posete 28.5.2019.)

Vogt J. et al.: Citree: A database supporting tree selection for urban areas in temperate climate, *Landscape and Urban Planning*, Vol. 157, 2017., pp. 14-25

Vojnović M.: *Sombor - ilustrovana hronika*, Ines doo, Sombor, 2003.

Vojnović M., Jančić S.: *Grašalkovićeve palata* <http://www.mojsombor.org/28-Grasalkoviceva-palata.html> (datum posete 20.5.2019.)

Vorkapić S.: Neizvesna sudbina zrenjaninskog mosta na suvom, *Zrenjaninski list*, 2015. online izdanja <http://www.listzrenjanin.com/neizvesna-sudbina-zrenjaninskog-mosta-na-suvom/> (02.6.2019)

Vujović S.: *Urbana svakodnevnica devedesetih godina* u **Dragičević-Šešić M.** (urednik), *Javna i kulturna politika*, Magna Agenda, Beograd, 2002., str. 31-74

Vukajlov Lj.: *Identitet građene sredine, teoretske osnove i praktični primer Novog Sada-magistarska teza*, Arhitektonski fakultet, Beograd, 1998.

Vukajlov Lj.: *Uloga urbanog i ruralnog bloka u formiranju strukture i identiteta naselja u Vojvodini-doktorska disertacija*, Fakultet tehničkih nauka Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad, 2010.

Vukajlov Lj. i Milinković A.: *Optimizacija i održivost stvorenih i prirodnih vidikovaca u naselju, Studija slučaja – vidikovci Novog Sada* u **Kurtović Folić N. i Krklješ M.** (urednice), *Tematski zbornik radova: Optimizacija arhitektonskog i urbanističkog planiranja i projektovanja u funkciji održivog razvoja Srbije*, Departman za arhitekturu i urbanizam, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2017., str. 239-254

Vukajlov Lj., Milinković A., Brkljac D., Dobrivojević O.: Evaluation model of the quality of theater locations - case study: Novi Sad, Serbia, *Facta Universitatis, Series: Architecture and Civil Engineering*, Vol.15, No.2, 2017., pp. 225-238

Vukmirović M.: *Značaj i uloga mreže pešačkih prostora u generisanju kompetitivnog identiteta grada-doktorska disertacija*, Arhitektonski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2013.

Wang X. et al.: Young children's and adults' perceptions of natural play spaces: A case study of Chengdu, southwestern China, *Cities*, Vol. 72, 2018., pp. 173-180

White W.: *The Social Life of Small Urban Spaces*, Project for public spaces, New York, 1980.

Wooley H.: *Urban open space*, Spon Press, London and New York, 2003.

Zite K.: *Umetničko oblikovanje gradova*, Građevinska knjiga, Beograd, 1967.

Ziyaae M.: Assessment of urban identity through a matrix of cultural landscapes, *Cities*, Vol. 74, 2018., pp. 21-31

Zucker P.: *Town and Square, From the Agora to the Village Green*, the M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 1970.

Zukin S.: *The Cultures of Cities*, Oxford, Blackwell Publishers, 2004.

Zvanična prezentacija grada Zrenjanina, Grad Zrenjanin www.zrenjanin.rs (datum posete 02.6.2019.)

ZAKONSKA REGULATIVA I PLANSKA DOKUMENTACIJA

Zakon o planiranju i izgradnji, Službeni glasnik RS 72/09, 81/09-ispravka, 64/10-odluka US, 24/11 и 121/12, 42/13– odluka US, 50/2013– odluka US, 98/2013– odluka US, 132/14, 145/14, 83/18, 31/19 и 37/2019-dr. zakon

Zakon o turizmu, Službeni glasnik RS broj 17/2019

Prostorni plan grada Zrenjanina, JP „Direkcija za izgradnju i uređenje grad Zrenjanina”, 2011.

Prostorni plan Grada Subotice, JP Zavod za urbanizam Grada Subotice, 2012

Plan generalne regulacije, JP „Direkcija za izgradnju i uređenje grada Zrenjanina”, Zrenjanin, 2015.

Plan detaljne regulacije centralne zone - „Venac” u Somboru, JP za prostorno i urbanističko planiranje Urbanizam i zaštitu spomenika kulture, Sombor, 2009.

Generalni urbanistički plan Grada Sremska Mitrovica, JP Zavod za urbanizam Vojvodine, Novi Sad, 2014.

10. IZVORI ILUSTRACIJA, POPIS GRAFIKONA, TABELA, MAPA I PRILOGA

IZVORI ILUSTRACIJA

Slika _ 1

<https://aacdas.files.wordpress.com/2014/11/b.png>

Slika _ 2

<https://www.odysseytraveller.com/app/uploads/2017/11/Barcelona-Spain-iStock-619257048.jpg>

Slika _ 3

<http://zoltangabor.com/wp-content/uploads/2016/09/29-bank-district-purple-hour-sunset-clouds-london-england-uk.jpg>

Slika _ 4

<https://image.slidesharecdn.com/imageofthecitykevinlynchcasestudy-141218100900-conversion-gate02/95/image-of-the-city-kevin-lynch-case-study-13-638.jpg?cb=1418898598>

Slika _ 5

https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcT163u2izsYL1_c1dFPyNliVwrfuniHwlbHVX1RHK8LMOLHzMGY

Slika _ 6

<https://www.viennasightseeing.at/application/files/cache/e047023ee63cf43f573582071c88141a.jpg>

Slika _ 7

https://www.kurir.rs/data/images/2015/03/16/14/626132_prater-bec_ls.jpg

Slika _ 8

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d6/London-Eye-2009.JPG>

Slika _ 9

https://d12dkjq56sjcos.cloudfront.net/pub/media/magefan_blog/n/e/new-york-landmark-empire-state-building-big-bus-tours-jan-2017_1.jpg

Slika _ 10

https://www.blankrome.com/sites/default/files/styles/max_1000px/public/2018-01/newyork-117147126-A.jpg?itok=riKkCMcR

Slika _ 11

<http://images.skyscrapercenter.com/building/chryslerbldg-3b.jpg>

Slika _ 12

https://as2.ftcdn.net/jpg/01/30/42/73/500_F_130427378_oTAi2OmflCW9Qb7HIDRTJcxDpqfUkGDO.jpg

Slika _ 13

<https://t-ec.bstatic.com/images/hotel/max1024x768/131/131354127.jpg>

Slika _ 14

<https://boutique.ping-deco.fr/blog/wp-content/uploads/2015/07/tancici-dum-4fe44ef70548f.jpg>

Slika _ 15

https://kep.cdn.indexvas.hu/1/0/1839/18396/183965/18396529_086d7feba4bd5b2df35dda25b436fb64_wm.jpg

Slika _ 16

<http://gradimo.rs/images/gugenhajm/p1auqd8e0d1cv912jnjeg15qpv7n5.jpg>

Slika _ 17

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/f5/Grote_Markt_%289379072012%29.jpg/266px-Grote_Markt_%289379072012%29.jpg

Slika _ 18

<http://cdn1.discoveruscany.com/img/siena/piazza-view-orig.jpg?auto=compress,enhance,format&w=480&q=40>

Slika _ 19

https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcQLXA4gKbkB6-a1UL6YZEMwoR0jz_5kDmfJ5Hg-Q7ox8Q4fsRgf

Slika _ 20

<https://media.tacdn.com/media/attractions-splice-spp-674x446/07/38/c5/1d.jpg>

Slika _ 21

<http://users.skynet.be/rhipster/import/Photos/gallery%203/images/12-atomium.jpg>

Slika _ 22

<https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcSiruKLLZ6HwLYKyMsdQ15cGbwrALPXUnGXfQXfEDWlyw1GjcuX>

Slika _ 23

<https://i.pinimg.com/originals/9f/d6/d7/9fd6d7492c1e8d5c55cefe656653be57.jpg>

Slika _ 24

https://media.architecturaldigest.com/photos/55e7661dcd709ad62e8e7f4f/master/w_400%2Cc_limit/dam-images-architecture-2015-04-colored-glass-buildings-most-colorful-glass-buildings-01.jpg

Slika _ 25

<https://www.discoverlosangeles.com/sites/default/files/styles/hero/public/media/Activities/getty-center-aerial-view-fr.jpg?itok=abf30Rzf>

Slika _ 26

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/0/0f/Liberty-statue-with-manhattan-1-%28cropped%29.jpg>

Slika _ 27

<http://webtribune.rs/wp-content/uploads/2016/05/egipat23b.jpg>

Slika _ 28

<https://images.unsplash.com/photo-1542622805-980533ee81ae?ixlib=rb-1.2.1&ixid=eyJhcnBfaWQiOjE5MDd9&w=1000&q=80>

Slika _ 29

<https://www.independent.co.uk/travel/hotels/las-vegas-hotels-best-casino-boutique-restaurants-citycenter-nevada-a8973456.html>

Slika _ 30

<https://www.slh.com/destinations/middle-east/united-arab-emirates/dubai/>

Slika _ 31

https://www.therobinreport.com/wp-content/uploads/2018/02/Brown_Lubelczyk_ATK-FutureShoppingCenters.jpg

Slika _ 32

https://img1.10bestmedia.com/Images/Photos/353131/la-jolla-shopping-westfield-UTC_55_660x440.jpg

Slika _ 33

<https://www.athensguide.com/shopping/shops-ag-markou2.jpg>

Slika _ 34

https://cqh.imgix.net/2018/06/AREA_CQ_TRAFALGAR_0958.jpg?auto=compress%2Cformat&ixlib=php-1.2.1&ch=Width,DPR

Slika _ 35

<https://cdn-imgix-open.headout.com/blog/Venice+/st+marks+square.jpg?auto=compress&fm=pjpg&w=750&h=400&fit=min&q=30>

Slika _ 36

https://www.wien.info/media/images/40367-graben-einkaufen-shopping-altstadt-einkaufsstrassen-3to2.jpeg/image_gallery

Slika _ 37

https://cdn.getyourguide.com/img/location_img-3452-3857895058-148.jpg

Slika _ 38

<https://www.conservationinstitute.org/10-largest-biggest-best-aquariums-in-the-world/>

Slika _ 39

<https://www.archdaily.com/6810/california-academy-of-sciences-renzo-piano>

Slika _ 40

<https://singaporemotherhood.com/articles/2018/09/outdoor-playgrounds-singapore/>

Slika _ 41

<https://www.columbo.rs/vidikovac-indijanaca/>

Slika _ 42

<https://dwkujuq9vpuly.cloudfront.net/news/wp-content/uploads/2019/09/Airport-News-960x480.jpg>

Slika _ 43

http://www.wellness-centar.com/sites/default/files/images/gallery/3_58.jpg

Slika _ 44

<https://therinkatrockcenter.com/Reservations>

Slika _ 45

<https://www.atours-vienna.at/campus-wu-en.html>

Slika _ 46

<https://www.saba.es/en/parking-camp-nou-barcelona>

Slika _ 47

<http://infobirac.net/wp-content/uploads/2018/08/dragacevski-sabor-trubaca-guca.jpg>

Slika _ 48

<https://amp.insider.com/images/59baec9a59d82e1e008b4867-1536-768.jpg>

Slika _ 49

<https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcTMPGDdWzzwbWWA7e02Luq0nk8XO7bjAyqPK7IAW2wI0ayKkRp7>

Slika _ 50

https://assets-global.website-files.com/581110f944272e4a11871c01/5a39d55cce8faf0001f05043_UnionSquare_market_np_2005_028.jpg

Slika _ 51

<https://i.pinimg.com/originals/31/f0/5d/31f05dea3b49decb44dd4e698d297659.jpg>

Slika _ 52

https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcSY3f6LdrU3M-A2QOvUZ-_TocilGrefLpDyuU4xpop43B_dCC2p

Slika _ 53

https://cdn2.hubspot.net/hub/1975616/hubfs/levypark_350x230_3_1121.jpg?width=350&name=levypark_350x230_3_1121.jpg

Slika _ 54

https://urbanland.uli.org/wp-content/uploads/sites/5/2018/07/okc_800.jpg

Slika _ 55

<https://media.timeout.com/images/103442709/630/472/image.jpg>

Slika _ 56

https://www.haaretz.com/polopoly_fs/1.5517868.1514499254!/image/1018316866.jpg_gen/derivatives/headline_1200x630/1018316866.jpg

Slika _ 57

<https://i.ytimg.com/vi/m-crdw4y19M/maxresdefault.jpg>

Slika _ 58

https://www.hafencity.com/upload/images/artikel/z_artikel_en_43__DSC2412_1200x800.jpg

Slika _ 59

Gel J.: *Gradovi za ljude*, Palgo Center, Beograd, 2016., str. 21

Slika _ 60

Søholt H.: *Life, spaces and buildings – turning the traditional planning process upside down*, Walk 21-V Cities for People, The Fifth International Conference on Walking in the 21st Century, Copenhagen, 2004., p.4

Slika _ 61

Søholt H.: *Life, spaces and buildings – turning the traditional planning process upside down*, Walk 21-V Cities for People, The Fifth International Conference on Walking in the 21st Century, Copenhagen, 2004., p.4

Slika _ 62

http://www.ediscover.ru/upload/medialibrary/300/tsentr-pompidu_-frantsiya.jpg

Slika _ 63

<https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcTkrYqqe2MnHHvXq3y61k4nMBByLOKG-MCf2JgFquaUepu7qJGG>

Slika _ 64

https://blog.apartmentbarcelona.com/wp-content/uploads/2018/08/barcelona-sunset-till-night-placa-de-catalunya-roof-top-panorama-4k-time-lapse-spain_vyyv1wagx__F0000-copia-770x305.jpg

Slika _ 65

<https://www.barcelona-life.com/wp-content/uploads/2018/03/placa-reial-barcelona.jpg>

Slika _ 66

<https://www.saba.es/documents/31936/482102/pi019-1600x900.jpg/64aaf66e-e40d-fea3-3101-5fd307696028?version=1.0&t=1528897230318&imagePreview=1>

Slika _ 67

<https://news.artnet.com/app/news-upload/2015/07/Fontana-di-Trevi.png>

Slika _ 68

<https://pix10.agoda.net/hotellimages/4862270/0/1c6b57e935f7f6aa015d9478f8c5f252.jpg?s=1024x768>

Slika _ 69

<https://media2.fdncms.com/chicago/imager/will-the-crown-fountain-of-the-futu/u/magnum/13887328/crownfountain-magnum.jpg>

Slika _ 70

<https://dwkjujuq9vpuly.cloudfront.net/news/wp-content/uploads/2019/09/Airport-News-960x480.jpg>

Slika _ 71

https://d27p8o2qkvw41j.cloudfront.net/wp-content/uploads/2017/11/shutterstock_318829007-e1511520881412.jpg

Slika _ 72

https://www.italiarail.com/sites/default/files/2018-12/florence%20cityscape-duomo-shutterstock_337520672_Fotor.jpg

Slika _ 73

http://www.vsluhblog.ru/_eySuE8tPfMc/S7XiTSAGorl/AAAAAAAAASs/O62sfETN6ac/s1600/Bb-Basilica.jpg

Slika _ 74

<https://www.romeing.it/wp-content/uploads/2013/07/san-pietro-montorio-%C2%A9-Donatello-Trisolino.jpg>

Slika _ 75

[https://www.thenational.ae/image/policy:1.808766:1567678618/000_W11F0.jpg?f=16x9&w=1200&\\$p\\$f\\$w=8353aab](https://www.thenational.ae/image/policy:1.808766:1567678618/000_W11F0.jpg?f=16x9&w=1200&pf$w=8353aab)

Slika _ 76

<https://whatson.ae/dubai/wp-content/uploads/2018/11/dubai-skyline-featured-963x400.jpg>

Slika _ 77

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e6/Torre_Agbar_-_Barcelona%2C_Spain_-_Jan_2007.jpg

Slika _ 78

<https://panoramaitctravel.com/wp-content/uploads/2016/02/torre-agbar.jpg>

Slika _ 79

https://d1ez3020z2uu9b.cloudfront.net/imagecache/blog-photos/5214_Fill_800_800.jpg

Slika _ 80

<https://blog.esmadrid.com/blog/it/wp-content/uploads/2015/04/mercadosanmiguel3.jpg>

Slika _ 81

<https://mif.co.uk/wp-content/uploads/2017/10/web-Festival-in-My-House-Festival-Square-takeover-credit-Tarnish-Vision-20-1-650x397.jpg>

Slika _ 82

<https://i2-prod.manchestereveningnews.co.uk/incoming/article9488147.ece/ALTERNATES/s615/Festival-Square-2013-credit-Robert-MartinJPG.jpg>

Slika _ 83

Pušić Lj.: *Urbanistički razvoj gradova u Vojvodini u XIX i prvoj polovini XX veka*, Matica srpska, Novi Sad, 1987., str. 153, 157, 158

Slika _ 84

<https://luftika.rs/petrovaradinska-tvrđjava-novi-sad/>

Slike _ 85, 86, 87

Autor

Slika _ 88

<https://www.pinterest.com/pin/140806224546537/?autologin=true>

Slike _ 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125

Autor

Slika _ 126

<https://www.subotica.com/vesti/zelena-fontana-od-sjaja-do-ocaja-id19246.html>

Slika _ 127

Autor

Slika _ 128

https://www.tripadvisor.com/Attraction_Review-g304096-d12793733-Reviews-Ivan_Saric_Monument-Subotica_Vojvodina.html

Slike _ 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154

Autor

Slika _ 155

<http://www.zrenjanin.rs/1-134-124-0/Kupaliste--Peskara->

Slike _ 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170

Autor

Slika _ 171

<https://vojvodina.com/kultura/biblioteke-i-arhivi/biblioteka-gligorije-vozarovic-sremska-mitrovice/>

Slike _ 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181

Autor

POPIS GRAFIKONA

Grafikon 4_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4 u anketi *Da li ste se nekada izgubili / zalutali u ovom gradu?* (Izvor: autor)

Grafikon 4.1_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4.1 u anketi *Ako je Vaš odgovor Da, zašto?* (Izvor: autor)

Grafikon 5_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 5 u anketi *Šta su za Vas najuočljiviji elementi u prostoru?* (Izvor: autor)

Grafikon 6_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6 u anketi *Da li ovaj grad ima simbole po kojima je poznat?* (Izvor: autor)

Grafikon 6.1_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?* (Izvor: autor)

Grafikon 7_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7 u anketi *Da li smatrate da je dobro da grad po tome bude poznat?* (Izvor: autor)

Grafikon 7.1_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7.1 u anketi *Ako je Vaš odgovor Ne, po čemu je bolje da bude poznat?* (Izvor: autor)

Grafikon 8_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 8 u anketi *Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi.* (Izvor: autor)

Grafikon 9_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9 u anketi *Da li u ovom gradu nedostaju javni objekti ili mesta koja bi služila za okupljanje većeg broja ljudi?* (Izvor: autor)

Grafikon 9.1_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.1 u anketi *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to objekti ili mesta?* (Izvor: autor)

Grafikon 9.2_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.2 u anketi *Ako je Vaš odgovor Da, zašto baš ti objekti i mesta?* (Izvor: autor)

Grafikon 10_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 10 u anketi *Navedite razlog zbog kojeg posećujete neko javno mesto?* (Izvor: autor)

Grafikon 11_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11 u anketi *Izdvojte jedan prostor (mesto, objekat, prostorni element) sa kojim se u ovom naselju najviše identifikujete (smatrate ga ličnim, najprijetnijim, poznatim, osećate se sigurno, asocira Vas na nešto lično)?* (Izvor: autor)

Grafikon 11.1_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11.1 u anketi *Zašto baš taj prostor?* (Izvor: autor)

Grafikon 12_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12 u anketi *Da li ste ikada predložili stručnim službama da nešto promene u gradu?* (Izvor: autor)

Grafikon 12.1_NS _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, šta je bio Vaš predlog?* (Izvor: autor)

Grafikon 4_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4 u anketi_ *Da li ste se nekada izgubili / zalutali u ovom gradu?* (Izvor: autor)

Grafikon 4.1_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, zašto?* (Izvor: autor)

Grafikon 5_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 5 u anketi_ *Šta su za Vas najuočljiviji elementi u prostoru?* (Izvor: autor)

Grafikon 6_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6 u anketi_ *Da li ovaj grad ima simbole po kojima je poznat?* (Izvor: autor)

Grafikon 6.1_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?* (Izvor: autor)

Grafikon 7_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7 u anketi_ *Da li smatrate da je dobro da grad po tome bude poznat?* (Izvor: autor)

Grafikon 7.1_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Ne, po čemu je bolje da bude poznat?* (Izvor: autor)

Grafikon 8_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 8 u anketi_ *Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi.* (Izvor: autor)

Grafikon 9_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9 u anketi_ *Da li u ovom gradu nedostaju javni objekti ili mesta koja bi služila za okupljanje većeg broja ljudi?* (Izvor: autor)

Grafikon 9.1_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to objekti ili mesta?* (Izvor: autor)

Grafikon 9.2_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.2 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, zašto baš ti objekti i mesta?* (Izvor: autor)

Grafikon 10_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 10 u anketi_ *Navedite razlog zbog kojeg posećujete neko javno mesto?* (Izvor: autor)

Grafikon 11_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11 u anketi_ *Izdvojte jedan prostor (mesto, objekat, prostorni element) sa kojim se u ovom naselju najviše identifikujete (smatrate ga ličnim, najprijatnijim, poznatim, osećate se sigurno, asocira Vas na nešto lično)?* (Izvor: autor)

Grafikon 11.1_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11.1 u anketi_ *Zašto baš taj prostor?* (Izvor: autor)

Grafikon 12_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12 u anketi_ *Da li ste ikada predložili stručnim službama da nešto promene u gradu?* (Izvor: autor)

Grafikon 12.1_SU _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, šta je bio Vaš predlog?* (Izvor: autor)

Grafikon 4_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4 u anketi_ *Da li ste se nekada izgubili / zalutali u ovom gradu?* (Izvor: autor)

Grafikon 4.1_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, zašto?* (Izvor: autor)

Grafikon 5_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 5 u anketi_ *Šta su za Vas najuočljiviji elementi u prostoru?* (Izvor: autor)

Grafikon 6_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6 u anketi_ *Da li ovaj grad ima simbole po kojima je poznat?* (Izvor: autor)

Grafikon 6.1_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?* (Izvor: autor)

Grafikon 7_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7 u anketi_ *Da li smatrate da je dobro da grad po tome bude poznat?* (Izvor: autor)

Grafikon 7.1_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Ne, po čemu je bolje da bude poznat?* (Izvor: autor)

Grafikon 8_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 8 u anketi_ *Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi.* (Izvor: autor)

Grafikon 9_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9 u anketi_ *Da li u ovom gradu nedostaju javni objekti ili mesta koja bi služila za okupljanje većeg broja ljudi?* (Izvor: autor)

Grafikon 9.1_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to objekti ili mesta?* (Izvor: autor)

Grafikon 9.2_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.2 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, zašto baš ti objekti i mesta?* (Izvor: autor)

Grafikon 10_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 10 u anketi_ *Navedite razlog zbog kojeg posećujete neko javno mesto?* (Izvor: autor)

Grafikon 11_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11 u anketi_ *Izdvojte jedan prostor (mesto, objekat, prostorni element) sa kojim se u ovom naselju najviše identifikujete (smatrate ga ličnim, najprijetnijim, poznatim, osećate se sigurno, asocira Vas na nešto lično)?* (Izvor: autor)

Grafikon 11.1_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11.1 u anketi_ *Zašto baš taj prostor?* (Izvor: autor)

Grafikon 12_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12 u anketi_ *Da li ste ikada predložili stručnim službama da nešto promene u gradu?* (Izvor: autor)

Grafikon 12.1_SO _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, šta je bio Vaš predlog?* (Izvor: autor)

Grafikon 4_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4 u anketi_ *Da li ste se nekada izgubili / zalutali u ovom gradu?* (Izvor: autor)

Grafikon 4.1_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, zašto?* (Izvor: autor)

Grafikon 5_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 5 u anketi_ *Šta su za Vas najuočljiviji elementi u prostoru?* (Izvor: autor)

Grafikon 6_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6 u anketi_ *Da li ovaj grad ima simbole po kojima je poznat?* (Izvor: autor)

Grafikon 6.1_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?* (Izvor: autor)

Grafikon 7_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7 u anketi_ *Da li smatrate da je dobro da grad po tome bude poznat?* (Izvor: autor)

Grafikon 7.1_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Ne, po čemu je bolje da bude poznat?* (Izvor: autor)

Grafikon 8_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 8 u anketi_ *Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi.* (Izvor: autor)

Grafikon 9_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9 u anketi_ *Da li u ovom gradu nedostaju javni objekti ili mesta koja bi služila za okupljanje većeg broja ljudi?* (Izvor: autor)

Grafikon 9.1_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to objekti ili mesta?* (Izvor: autor)

Grafikon 9.2_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.2 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, zašto baš ti objekti i mesta?* (Izvor: autor)

Grafikon 10_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 10 u anketi_ *Navedite razlog zbog kojeg posećujete neko javno mesto?* (Izvor: autor)

Grafikon 11_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11 u anketi_ *Izdvojte jedan prostor (mesto, objekat, prostorni element) sa kojim se u ovom naselju najviše identifikujete (smatrate ga ličnim, najprijatnijim, poznatim, osećate se sigurno, asocira Vas na nešto lično)?* (Izvor: autor)

Grafikon 11.1_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11.1 u anketi_ *Zašto baš taj prostor?* (Izvor: autor)

Grafikon 12_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12 u anketi_ *Da li ste ikada predložili stručnim službama da nešto promene u gradu?* (Izvor: autor)

Grafikon 12.1_ZR _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, šta je bio Vaš predlog?* (Izvor: autor)

Grafikon 4_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4 u anketi_ *Da li ste se nekada izgubili / zalutali u ovom gradu?* (Izvor: autor)

Grafikon 4.1_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 4.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, zašto?* (Izvor: autor)

Grafikon 5_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 5 u anketi_ *Šta su za Vas najuočljiviji elementi u prostoru?* (Izvor: autor)

Grafikon 6_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6 u anketi_ *Da li ovaj grad ima simbole po kojima je poznat?* (Izvor: autor)

Grafikon 6.1_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?* (Izvor: autor)

Grafikon 7_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7 u anketi_ *Da li smatrate da je dobro da grad po tome bude poznat?* (Izvor: autor)

Grafikon 7.1_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 7.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Ne, po čemu je bolje da bude poznat?* (Izvor: autor)

Grafikon 8_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 8 u anketi_ *Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi.* (Izvor: autor)

Grafikon 9_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9 u anketi_ *Da li u ovom gradu nedostaju javni objekti ili mesta koja bi služila za okupljanje većeg broja ljudi?* (Izvor: autor)

Grafikon 9.1_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to objekti ili mesta?* (Izvor: autor)

Grafikon 9.2_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 9.2 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, zašto baš ti objekti i mesta?* (Izvor: autor)

Grafikon 10_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 10 u anketi_ *Navedite razlog zbog kojeg posećujete neko javno mesto?* (Izvor: autor)

Grafikon 11_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11 u anketi_ *Izdvojte jedan prostor (mesto, objekat, prostorni element) sa kojim se u ovom naselju najviše identifikujete (smatrate ga ličnim, najprijetnijim, poznatim, osećate se sigurno, asocira Vas na nešto lično)?* (Izvor: autor)

Grafikon 11.1_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 11.1 u anketi_ *Zašto baš taj prostor?* (Izvor: autor)

Grafikon 12_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12 u anketi_ *Da li ste ikada predložili stručnim službama da nešto promene u gradu?* (Izvor: autor)

Grafikon 12.1_SM _ statistički prikaz odgovora na pitanje br. 12.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, šta je bio Vaš predlog?* (Izvor: autor)

POPIS TABELA

Tabela 1 _ Uslovljenost komunikacije među ljudima unutar žižne tačke (Izvor: **Gel J.:** *Život među zgradama, korišćenje javnog prostora*, Urbanistički zavod Beograda, Beograd, 2010., str. 72)

Tabela 2 _ Uporedni prikaz broja stanovnika na teritoriji Opštine i Grada Novog Sada kroz poslednja četiri popisa na području Republike Srbije (Izvor: RZS)

Tabela 3 _ Uporedni prikaz broja stanovnika na teritoriji Opštine i Grada Subotice kroz poslednja četiri popisa na području Republike Srbije (Izvor: RZS)

Tabela 4 _ Uporedni prikaz broja stanovnika na teritoriji Opštine i Grada Sombora kroz poslednja četiri popisa na području Republike Srbije (Izvor: RZS)

Tabela 5 _ Uporedni prikaz broja stanovnika na teritoriji Opštine i Grada Zrenjanina kroz poslednja četiri popisa na području Republike Srbije (Izvor: RZS)

Tabela 6 _ Uporedni prikaz broja stanovnika na teritoriji Opštine i Grada Sremske Mitrovice kroz poslednja četiri popisa na području Republike Srbije (Izvor: RZS)

Tabela 7 _ Uporedni prikaz odgovora na pitanje br. 6 u anketi_ *Da li ovaj grad ima simbole po kojima je poznat?* (Izvor: autor)

Tabela 8 _ Uporedni prikaz odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?* i na pitanje br. 8 u anketi_ *Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi.* (Izvor: autor)

Tabela 9 _ Uporedni prikaz odgovora na pitanje br. 9 u anketi_ *Da li u ovom gradu nedostaju javni objekti ili mesta koja bi služila za okupljanje većeg broja ljudi?* (Izvor: autor)

POPIS MAPA

Mapa 1 _ NS _ Grafički prikaz prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?* (Izvor: Geosrbija uz doradu autora)

Mapa 2 _ NS _ Grafički prikaz prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 8 u anketi_ *Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi* (Izvor: Geosrbija uz doradu autora)

Mapa 3 _ NS _ Grafički prikaz preklopljenih prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 6.1 i 8 u anketi (Izvor: Geosrbija uz doradu autora)

Mapa 4 _ SU _ Grafički prikaz prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?* (Izvor: Geosrbija uz doradu autora)

Mapa 5 _ SU _ Grafički prikaz prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 8 u anketi_ *Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi* (Izvor: Geosrbija uz doradu autora)

Mapa 6 _ SU _ Grafički prikaz preklopljenih prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 6.1 i 8 u anketi (Izvor: Geosrbija uz doradu autora)

Mapa 7 _ SO _ Grafički prikaz prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?* (Izvor: Geosrbija uz doradu autora)

Mapa 8 _ SO _ Grafički prikaz prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 8 u anketi_ *Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi* (Izvor: Geosrbija uz doradu autora)

Mapa 9 _ SO _ Grafički prikaz preklopljenih prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 6.1 i 8 u anketi (Izvor: Geosrbija uz doradu autora)

Mapa 10 _ ZR _ Grafički prikaz prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?* (Izvor: Geosrbija uz doradu autora)

Mapa 11 _ ZR _ Grafički prikaz prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 8 u anketi_ *Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi* (Izvor: Geosrbija uz doradu autora)

Mapa 12 _ ZR _ Grafički prikaz preklopljenih prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 6.1 i 8 u anketi (Izvor: Geosrbija uz doradu autora)

Mapa 13 _ SM _ Grafički prikaz prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 6.1 u anketi_ *Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli?* (Izvor: Geosrbija uz doradu autora)

Mapa 14 _ SM _ Grafički prikaz prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 8 u anketi_ *Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi* (Izvor: Geosrbija uz doradu autora)

Mapa 15 _ SM _ Grafički prikaz preklopljenih prvih deset najučestalijih odgovora na pitanje br. 6.1 i 8 u anketi (Izvor: Geosrbija uz doradu autora)

PRILOG 1 _ Anketni upitnik za naselja u Vojvodini

УНИВЕРЗИТЕТ
У НОВОМ САДУ

ФАКУЛТЕТ
ТЕХНИЧКИХ НАУКА

Anketa se sprovodi u cilju istraživanja koje će biti deo doktorske disertacije sa temom:
REPERNE I ŽIŽNE TAČKE KAO ELEMENTI FIZIČKE STRUKTURE VOJVODANSKIH NASELJA
 Kandidat: Aleksandra Milinković, master inženjer arhitekture
 Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka, Departman za arhitekturu i urbanizam

* ANKETA JE ANONIMNA*

ANKETNI UPITNIK:

Grad: _____

1. Pol: M   Ž

2. Starost: 7 - 15g.   15 - 25g.   25 - 50g.   50 - 65g.   više od 65g.

3. U gradu sam:

- Stalno nastanjen/a;
- Privremeno nastanjen/a;
- U poseti (turistički);
- U poseti (zbog posla, porodice...);
- Ništa od navedenog (_____)

4. Da li ste se nekada izgubili / zalutali u ovom gradu?

- Ne.
- Da

4.1 Ako je Vaš odgovor Da, zašto?

- loše se snalazim u prostoru;
- sličnost građevina;
- nedovoljno elemenata za usmeravanje (znakova, putokaza...);
- strah od nepoznatog prostora;
- ne poznajem dovoljno kraj u kome sam zalutala;
- ništa od navedenog (_____).

5. Šta su za Vas najuočljiviji elementi u prostoru:

- objekti;
- ulice;
- trgovi;
- spomenici;
- natpisi;
- svetleći elementi;
- elementi urbane opreme i mobilijara (fontane, klupe, svetiljke...);
- detalji - na fasadama, šare u popločanju...;
- ništa od navedenog (_____).

УНИВЕРЗИТЕТ
У НОВОМ САДУ

ФАКУЛТЕТ
ТЕХНИЧКИХ НАУКА

6. Da li ovaj grad ima simbole po kojima je poznat?

- Ne.
- Da.

6.1 Ako je Vaš odgovor Da, koji su to simboli? _____

7. Da li smatrate da je dobro da grad po tome bude poznat?

- Da.
- Ne.

7.1 Ako je Vaš odgovor Ne, po čemu je bolje da bude poznat? _____

8. Navedite tri mesta u ovom naselju na kojima se, po Vašem mišljenju, okuplja najviše ljudi:

_____

9. Da li u ovom gradu nedostaju javni objekti ili mesta koja bi služila za okupljanje većeg broja ljudi?

- Ne.
- Da.

9.1 Ako je Vaš odgovor Da, koji su to objekti ili mesta? _____

9.2 Ako je Vaš odgovor Da, zašto baš ti objekti i mesta? _____

10. Navedite razlog zbog kojeg posećujete neko javno mesto?

_____

11. Izdvojte jedan prostor (mesto, objekat, prostorni element) sa kojim se u ovom naselju najviše identifikujete (smatrate ga ličnim, najprijatnijim, poznatim, osećate se sigurno, asociira Vas na nešto lično)?

_____

11.1 Zašto taj prostor? _____

12. Da li ste ikada predložili stručnim službama da nešto promene u gradu?

- Ne.
- Da.

12.1 Ako je Vaš odgovor Da, šta je bio Vaš predlog? _____

HVALA NA IZDVOJENOM VREMENU!